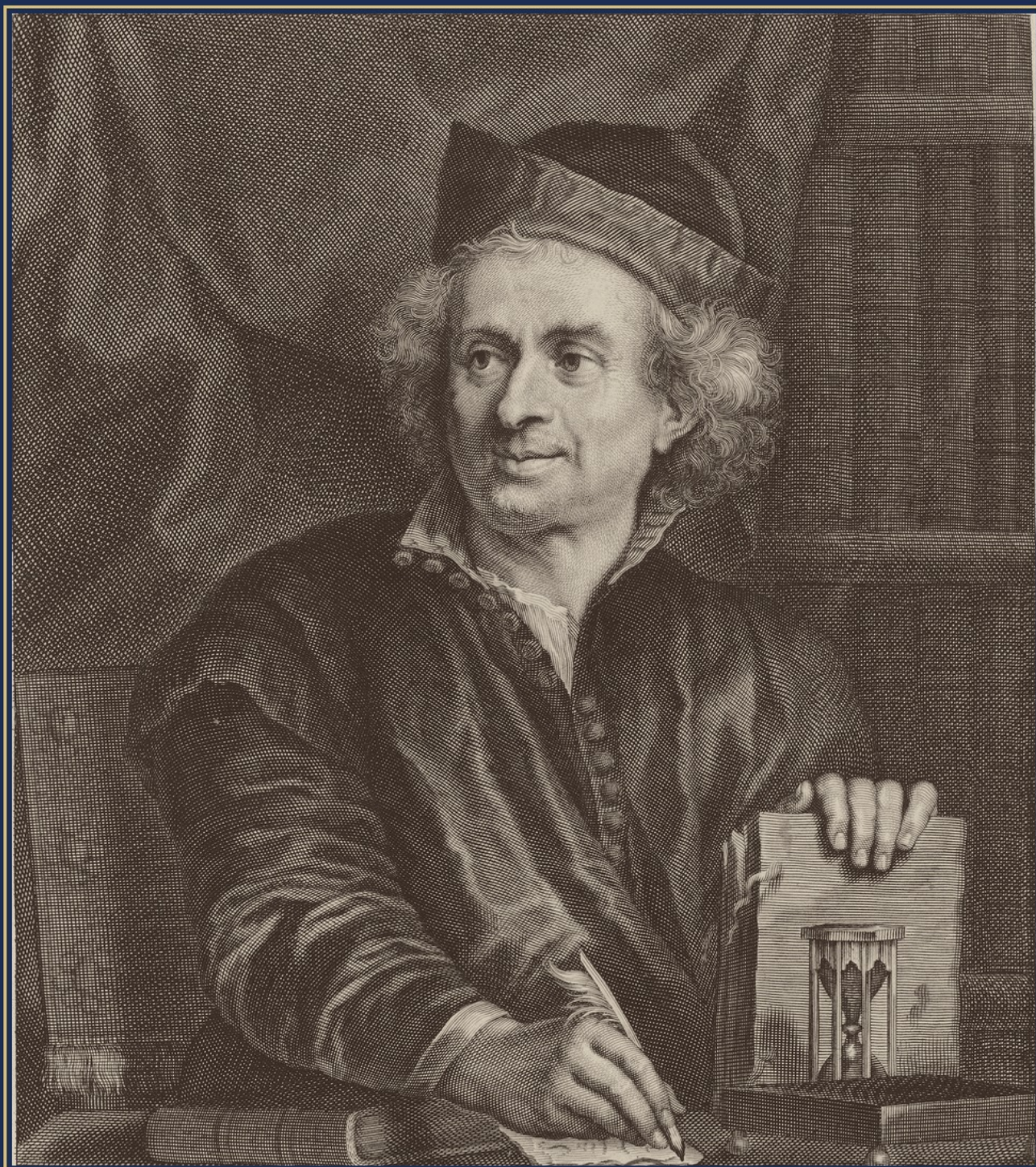

BENJAMIN PRIOLO

Dějiny Francie od smrti Ludvíka XIII.

*Dvanáct knih dějin francouzských věcí
od smrti Ludvíka XIII. (1643–1664)*

Vydáno roku 1665
Staré texty · www.stare-texty.cz

Tiráž

Dějiny Francie od smrti Ludvíka XIII.

Dvanáct knih dějin francouzských věcí od smrti Ludvíka XIII.

Úplný český překlad s vysvětlivkami

Autor: Benjamin Priolo (1602–1667), rodák ze Saint-Jean-d'Angély, tajemník vévody de Rohan, důvěrník vévody de Longueville, prostředník mezi Mazarinem a princem za Frondy; dílo dopsal v Paříži roku 1665

Původní název a vydání: *Beniamini Prioli Ab excessu Ludovici XIII. de rebus Gallicis historiarum libri XII*, Carolopoli (Charleville), prodává Frédéric Léonard, Paříž 1665. Dílo je volným dílem.

Předloha: první vydání (editio princeps) z roku 1665 v digitální kopii Rakouské národní knihovny ve Vídni (signatura 59.F.33), zpřístupněné přes Google Books. Text byl pořízen z textové vrstvy skenu a opraven podle obrazu stránek; anglický překlad Christophera Wase (Londýn 1671) sloužil jen k porovnání sporných míst.

Překlad, úvod a vysvětlivky: Staré texty. Překlad vznikl s pomocí umělé inteligence a každá kniha prošla nezávislým kontrolním čtením proti latinskému originálu, první dvě knihy dvojím; jména, data a sporná čtení byla ověřována na obrazu stránek. Přeloženo je celé vydání: titulní list, dedikace, dvanáct knih, doslov čtenáři, soupis ohlášených děl a královské privilegium. Není to vědecká edice.

Obálka: portrét Benjamina Priola, rytina Nicolase Pitaua (1632–1671) podle předlohy Clauda Lefèbvra (1632–1675); Bibliothèque municipale de Lyon, sbírka Coste č. 14741, digitalizace Numelyo, převzato z Wikimedia Commons. Volné dílo.

Vydal: JUDr. Libor Petříček (Staré texty), Březenská 2466/4, 182 00 Praha 8, www.stare-texty.cz

Výroba: Staré texty; elektronická publikace ve formátech EPUB a PDF

Vydání: první, elektronické

Rok vydání: 2026

Autorská práva: © Libor Petříček (Staré texty), 2026, k redakčnímu zpracování. Šíření podle licence CC BY-NC 4.0 (viz níže).

Text byl v tomto znění poprvé publikován na www.stare-texty.cz/knihovna/.

O Starých textech

Staré texty jsou digitální knihovna českých překladů historických pramenů z volného díla – pamětí, cestopisů, kronik a dalších svědectví lidí, kteří u událostí sami byli. Knihy jsou zdarma ke stažení ve formátech EPUB a PDF na www.stare-texty.cz. Překlady vznikají s pomocí umělé inteligence; u každé knihy je uvedeno, z jakého vydání se překládalo a co je přeloženo.

O zakladateli

Staré texty založil a provozuje JUDr. Libor Petříček, advokát se zálibou v historii. Cílem projektu je zpřístupnit českým čtenářům původní historické prameny, tedy svědectví očitých svědků, zdarma a v češtině.

Volné šíření

Tuto knihu můžete volně šířit, kopírovat, tisknout, upravovat i dále publikovat, avšak nikoli komerčně (licence Creative Commons Uveďte původ – Neužívejte komerčně 4.0, CC BY-NC 4.0). Podmínkou je uvést jako původní zdroj Staré texty s odkazem na www.stare-texty.cz, například: „Zdroj: Staré texty, www.stare-texty.cz“.

Chce-li kdo knihu použít jinak, než jak je uvedeno výše, musí k tomu mít předchozí souhlas provozovatele Starých textů. O souhlas lze požádat e-mailem na liborpetricek@gmail.com.

Obsah

Tiráž	2
K tomuto vydání	4
Titulní list, dedikace a Obsah díla	7
Kniha první	11
Kniha druhá	24
Kniha třetí	45
Kniha čtvrtá	63
Kniha pátá	78
Kniha šestá	98
Kniha sedmá	117
Kniha osmá	125
Kniha devátá	129
Kniha desátá	138
Kniha jedenáctá	150
Kniha dvanáctá	157
Benjamin Priolo čtenáři	161
Díla Benjamina Priola, která brzy vyjdou	163
Královské privilegium	164

K tomuto vydání

Autor

Benjamin Priolo se narodil roku 1602 v Saint-Jean-d'Angély v Saintonge, v kraji, který byl tehdy baštou francouzských hugenotů. Sám o svém rodišti píše s dojetím, když se k němu vyprávění v Knize VI dostane: „tam jsem já jako nemluvně plakal, tam jsem se poprvé nadechl.“ Rod odvozoval od benátských Priuliů, z nichž vzešlo několik dóžat; odtud dedikace celého díla benátskému dóžeti a senátu a hrdé zvolání „Ó vlasti, ó paní širého moře, poznej svého občana, milého ti už pro samo jméno Priolo!“ Vyrostl v protestantském prostředí a prošel jeho školami: Orthez, Montauban, potom Leiden, kde poslouchal Heinsia a Vossia, a nakonec Padova, univerzita Benátské republiky, kde studoval u aristotelika Cesara Cremoniniho a u Fortunia Liceta. Stal se tajemníkem a důvěrníkem vévody Henriho de Rohan, vůdce hugenotů, a provázel ho v jeho posledních letech, kdy Rohan velel nejprve benátskému a potom francouzskému vojsku v Graubündenu; v Benátkách Priolo strávil, jak sám píše v dedikaci, sedm let. Rohan zemřel roku 1638 na zranění, které utrpěl v bitvě u Rheinfeldenu; Priolo se poté uchýlil do Ženevy.

Do velké politiky ho přivedl vévoda de Longueville, který ho vzal s sebou na mírový kongres do Münsteru. Tam se spřátelil s papežským nunciem Fabiem Chigim, pozdějším papežem Alexandrem VII.; o něm píše v Knize X s neskryvanou náklonností. V Lyonu přestoupil ke katolictví, podle starších životopisů do rukou kardinála Francesca Barberiniho. Za Frondy stál na straně Longuevillů a Condého: byl jejich poslem a prostředníkem, a když strana prohrála, zaplatil za to zabavením majetku a vyhnáním ve Flandrech. Později byl omilostněn a své dějiny dopsal v Paříži; dedikace je datována „právě na Nový rok 1665“. Roku 1667 byl vyslán s tajným posláním do Benátek. Cestou zemřel v Lyonu, v arcibiskupském paláci, na mrtvici. Na konci knihy ohlašuje další díla, ta však nikdy nevyšla.

Dílo

Dvanáct knih dějin francouzských věcí od smrti Ludvíka XIII. vyšlo roku 1665 s tiskovým označením „v Charleville“, prodávalo se však v Paříži u knihkupce Frédérica Léonarda. Priolo sám své dílo v dedikaci vymezuje jednou větou: „Je to Mazarinova vláda, dějepisný přehled našich věcí od smrti Ludvíka XIII. až do dnešního dne.“ Začíná smrtí krále v květnu 1643, nástupem regentky Anny Rakouské a vzestupem kardinála Mazarina, a končí Mazarinovou smrtí a prvními samostatnými léty Ludvíka XIV.; poslední stránka Knihy XII se zastavuje u velké komety z konce roku 1664: „Zde končí rok 1664 i moje Historie, s novým znamením z nebe.“

Jádrem knihy je Fronda, pětiletá občanská válka let 1648 až 1653, které jsou věnovány Knihy III až VIII a začátek Knihy IX: Den barikád, útěk dvora do Saint-Germain, blokáda Paříže, zatčení princů, Mazarinovo dvojí vyhnání, Condého vzpoura, bitva u předměstí Saint-Antoine a vypálení pařížské radnice. Kniha X je věnována celá dějinám mírových jednání od münsterského kongresu po pyrenejský mír roku 1659, Kniha XI svatbě Ludvíka XIV. a Mazarinově smrti, Kniha XII prvním letům osobní vlády krále, pádu Fouqueta a Colbertovi.

Priolo psal latinsky, a psal tak vědomě ve stopách Tacita: v krátkých, hutných větách, s oblibou v sentencích a protikladech, s řečmi, které vkládá do úst jednajícím osobám, a s nekrology, v nichž váží ctnosti a vady zemřelého. V doslovu ke čtenáři se k tomu sám hlásí a předem odpovídá kritikům: „Jsem temný a v tomto díle není vše jasné? Řekl jsem dost, abych vynesl na světlo den a zapudil noc věcí. Jsem příliš sevřený? Čím je kdo moudřejší, tím je sevřenější: hustý myšlenkami, hutný myslí, střídmy v řeči.“ A dodává, že celé dílo diktoval při procházkách, „aniž bych dal udělat jediný škrt“, a že do antických autorů, které čítal v mládí u dvora i v táboře, „už čtyřicet let“ ani nenahlédl. Je to samouk, který se tím chlubí: „Ačkoli jsem nikdy neviděl žádné školy ani akademie a neměl jiného učitele než sebe, nikdo mě přesto nemá ukvapeně posuzovat, leda by sám dobře znal latinu.“

Kniha měla ohlas. Anglický překlad Christophera Wase vyšel v Londýně roku 1671, v Lipsku

byl latinský text přetištěn roku 1686. Priolo v Knize II slibuje, že nejasná místa budou objasněna v „poznámkách k těmto knihám“; ty nikdy nevyšly.

Svěddek a účastník

To, co dělá z Priolových dějin pramen a ne jen dobovou literaturu, je jeho vlastní přítomnost u událostí. Nebyl velkým hráčem, byl mužem v pozadí, poslem a prostředníkem mezi Mazarinem, Condém a Longuevillem, a právě proto viděl věci, které velcí hráči ve svých pamětech zamlčeli. O svém vstupu do politiky píše v Knize III s nečekanou upřímností: „strhla mě strana a udělal jsem mnoho věcí, na něž se nerad ohlížím.“

Tato svědectví jsou roztroušena po celé knize a stojí za to je zde shrnout, protože čtenář jinak snadno přehlédne, kdy k němu mluví očitý svědek:

- V Knize II vypráví, jak sám vyjednával mezi Mazarinem, Condém a Longuevillem o sňatku Mazarinova synovce Manciniho a o pevnosti Le Havre.
- V Knize IV je poslem vévodkyně de Longueville u Mazarina a je přítomen Longuevillově prosbě o odpuštění; o kardinálovi tam říká: „Já jsem rozhodně nepoznal, že by byl ten muž pohnut; tak velkou vládu měl po celý život nad svou tváří i řečí!“
- V Knize V popisuje ráno 18. ledna 1650, kdy byl u Mazarina jménem tří princů právě ve chvíli, kdy se chystalo jejich zatčení; varoval Longuevilla v Chaillot a sám unikl, „myslím proto, že jsem byl menší, zatímco se starali o největší činy“ – byl příliš nepatrný, než aby ho zatýkali s princí.
- V Knize VI je s Mazarinem a Palluauem v pevnosti Le Havre při propuštění princů v únoru 1651; v témže roce je prostředníkem mezi Condém, Longuevillem a královnou a sám zprostředkuje schůzku obou švagrů v Trie, jejíž rozhovor byl jediným svědkem: „tvrdím to tím odvážněji, že jsem to slyšel jen já.“
- V Knize VII podepisuje v Gienu za Longuevilla smlouvu o výměně Normandie za Charleville: „Smlouvu podepsal v Gienu Mazarin jménem krále a já jménem vévody.“
- V Knize X se dovolává Longuevillových dopisů Mazarinovi z Münsteru: „To je snadné dokázat z vlastnoručních dopisů, které jsem nejednou četl.“

Z toho plyne i hranice jeho svědectví. Priolo je nejspolehlivější tam, kde jde o Longuevilly, o jednání mezi princí a Mazarinem a o zákulisí Frondy; události vojenské a diplomatické, u nichž nebyl, vypráví z druhé ruky a zkratkovitě.

Jak Priolo píše

Priolo není nestranný. Psal po vítězství dvora, jako omilostněný účastník poražené strany, a jeho dějiny jsou mimo jiné obhajobou Mazarina a oslavou mladého krále; závěrečná charakteristika kardinála v Knize XI to říká otevřeně: „Výšinou ducha se dá srovnat s kterýmkoli z antických mužů; uprostřed jásotu vítězství byl pohřben ve svém triumfu.“ Zároveň ale Mazarinovi neodpouští přetvářku, lakotu ani nedodržené sliby, a o Condém, s nímž se rozešel, píše s obdivem i hořkostí. Z pařížského lidu a z „prakovníků“ (stoupenců Frondy, jejíž jméno znamená prak) si dělá posměch, o prostých vojácích mluví s úctou.

Po vzoru svých antických učitelů skládá Priolo řeči, které jejich mluvčí takto nikdy nepronесли, a rád zveličuje: ve chvíli, kdy je třeba dojmout, ozbrojí chlapecký pláč během čtvrt hodiny sto tisíc pařížských měšťanů a nuncius Chigi s perem v ruce div nepadá vévodovi de Longueville k nohám. Taková místa v poznámkách označujeme jako „Priolovu stylizaci“. Priolo se také často mýlí v datech a v drobných faktech, někdy vinou tiskaře, někdy vlastní: Mazarina nechává zemřít o březnových idách, aby ho mohl postavit vedle Caesara, zaměňuje Montmédy se Stenay a Gustava Adolfa s Karlem X. Gustavem, třináctiletému králi dává patnáct let a jeho zletilost, vyhlášenou roku 1651, tiskne s letopočtem 1661. Na takové omyly upozorňujeme v poznámkách, text však neopravujeme; čtenář má před sebou Priola, ne učebnici.

A konečně Priolo vynechává. Co ho nudí, to přechází, a říká to bez rozpaků: „Nebudu tedy obviněn z nedbalosti, pominu-li to, co by mně působilo omrzení a jiným nevolnost.“ Vojenská tažení odbývá větou, zato se zastavuje u charakterů, u dvorských intrik a u mravních úvah, které tvoří značnou část knihy. Čtenář, který hledá souvislé vojenské dějiny Frondy, je tu nenajde; najde tu obraz doby, jak ji viděl vzdělaný, citižádostivý a zklamaný muž z jejího středu.

Co je v knize a co není

Toto vydání obsahuje celý tisk z roku 1665: titulní list, dedikaci benátskému dóžeti a senátu, krátký „Obsah díla“, dvanáct knih dějin, Priolův doslov čtenáři, v němž se brání proti kritikům své první knihy, soupis dalších děl, která hodlal vydat, a francouzské královské tiskové privilegium z prosince 1661. Nic není vynecháno ani zkráceno.

Předloha a překlad

Překládáno je z prvního vydání, kvartu vytištěného roku 1665 (editio princeps), podle digitální kopie exempláře Rakouské národní knihovny ve Vídni (signatura 59.F.33), dostupné přes Google Books. Text jsme pořídili z textové vrstvy skenu, opravili podle obrazu stránek a sporná místa ověřovali přímo na skenu. Anglický překlad Christophera Wase z roku 1671 sloužil jen k porovnání nejasných míst, u jmen a dat; není to předloha překladu a Wase se místy sám mýlí.

Překlad usiluje o věrnost smyslu a o zachování Priolova stylu, pokud to čeština snese: krátké věty, sentence a protiklady zůstávají, latinská souvětí jsou tam, kde by byla nesrozumitelná, rozložena. Řeči jednajících osob, které Priolo tiskne kurzívou, jsou v kurzívě i zde. Priolo uzavírá své odbočky do hranatých závorek; v překladu je tiskneme jako obyčejný text, protože hranaté závorky si knihy Starých textů vyhražují pro poznámkový aparát. Jména osob a míst jsou v zavedené české nebo původní podobě; francouzští frondeurs jsou v celé knize „prakovníci“ a Fronda „prak“, podle původního smyslu slova, které označovalo prak pařížských uličníků.

Vysvětlivky

Vysvětlivky k textu jsou dílem tohoto vydání, v originále nejsou. Je jich bezmála devět set a řídí se několika zásadami. Každá osoba dostává poznámku u svého prvního výskytu v knize, s životními daty, rolí v příběhu a s příčinou smrti, je-li známa; u souboje se uvádí, s kým se dotyčný bil, proč, jak souboj probíhal a jak dopadli všichni účastníci. Při dalším výskytu v jiné knize odkazuje poznámka na knihu, kde se osoba objevila poprvé. Priolovy řečnické výmysly a nadsázky jsou označeny jako jeho stylizace, jeho omyly v datech a faktech jsou opraveny v poznámce. Údaje, které se nepodařilo ověřit, nesou otazník v závorce; nejisté údaje neuvádíme jako jisté a chybějící nehádáme.

Překlad vznikl s pomocí umělé inteligence. Každá kniha prošla nezávislým kontrolním čtením proti latinskému originálu, první dvě knihy dvojím; jména, data a sporná čtení byla ověřována na obrazu stránek. Není to vědecká edice: nezjišťuje rukopisné předlohy ani varianty vydání a poznámky vycházejí z běžně dostupné literatury. Jejím cílem je zpřístupnit českému čtenáři pramen, který dosud česky nevyšel, a dát mu k ruce tolik, kolik potřebuje, aby Priolovu zkratkovitému vyprávění rozuměl.

Titulní list, dedikace a Obsah díla

Titulní list

Benjamina Priola Dvanáct knih dějin francouzských věcí od smrti Ludvíka XIII.

Nejjasnějšímu knížeti a vznešenému senátu Benátské republiky.

Na tiskařském znamení okřídlený lev svatého Marka s otevřenou knihou, na níž stojí PAX TIBI MARCE EVANGELISTA MEVS („Pokoj tobě, Marku, můj evangelisto“), a nad ním páska s heslem VIRTUTE INVIDIAM VINCE („Ctností přemoz závist“).¹

*V Charleville. Prodává se v Paříži u Frédérica Léonarda, v ulici Saint-Jacques, pod znamením Benátského štítu. 1665. S privilegiem.*²

Nejjasnějšímu dóžeti a vznešenému senátu Benátské republiky přeje Benjamin Priolo štěstí, vítězství a triumfy

Toto je první památka mého ducha, nejjasnější kníže, vznešení páni,³ kterou rád a zaslouženě zasvěcuji vašemu slavnému jménu, a to v jazyce, který byl kdysi poutem lidského rodu a nyní zůstává pokladnicí věd. Je to Mazarinova vláda, dějepisný přehled našich věcí od smrti Ludvíka XIII. až do dnešního dne a do úsvitu nejšťastnějšího věku, kdy na nás sestoupila jasná pohoda míru.⁴ Lesk a ochranu si vypůjčuje od vás proti pomluvě a závisti. Přijměte ji, páni, a obklopte ji světlem; je to totiž ve vaší moci, neboť můžete povznášet i ponižovat, byť jen pověstí svého soudu.

Z rozličných důvodů se vám toto dílo hodí. V našich nedávných věcech poznáte stopy své moudrosti. Tyto věci, rozpálené žárem občanského rozbroje, převedl z nejbouřlivějšího stavu do nejslavnějšího vůdce, který u nás stál a kterého jste jako velkou ozdobu přijali mezi sebe.⁵ Vy jste s námi spojeni věčným spolkem a sesterstvím státní politiky tak, že naše protivenství byla vždy bolestí vaší republiky a co šťastného potkalo tuto říši, přijímali jste s radostí, a to od počátků obou národů, stejně starých. Komu by se toto dílo, plné politických naučení a příkladů, hodilo právem víc než nejmoudřejším správcům obce? Komu příhodněji než těm, kdo jsou ostatním smrtelníkům příkladem dokonalé vlády?

Celá látka jsou ctnosti, nebo zbabělost. Ctnosti vyprávěním doporučujeme, a vy jste jejich velkým vzorem, neboť jste je vždy měli a máte. Zbabělost zapuzujeme; jí jste byli v každém věku prosti, buď jste ji neznali, nebo jste ji přemohli. Jste docela podobní těm, kdo se nelekli žádné rány Štěstěny a po Trebii, Trasimenském jezeři a Kannách jen hněvivě vřeli:⁶ nikdy jste pod ztrátami neklesli a nejmocnější z lidských národů, Thráky, jste tolikrát přinutili ustoupit svými silami a svými svatými,⁷ zatímco přední evropští králové spolu z malicherných záminek zuřivě válčili ke zkáze křesťanského světa, jehož jste zároveň hradbou i divem.

Nevolá a nežádá vás sem jen látka, abyste ozdobili průčelí této práce, malé rozsahem, a snad věčné. Ještě víc mé vděčné srdce, které vám nabízí vaše vlastní dary: tak jako když konáme Bohu oběti a skládáme dar, činíme to pro sebe, ne pro něho. Neboť jsem-li něčím, páni, zasloužím-li si, aby na mne bylo ukázáno, mám-li být zařazen mezi ty, kdo nesmrtelnost neslibují, ale dávají, buď díky vám, v jejichž klíně

¹ Lev svatého Marka je znakem Benátské republiky. Nápis na knize je slovy, jimiž podle legendy anděl pozdravil evangelistu Marka v benátské laguně.

² Charleville v Ardenách patřilo vévodům de Nevers z rodu Gonzagů; uvedení „Carolopoli“ mohlo tisk zbavit dozoru pařížské cenzury. Frédéric Léonard byl pařížský knihkupec a královský tiskař.

³ Benátským dóžetem byl roku 1665 Domenico II. Contarini (1585–1675, dóžetem od 1659).

⁴ Pyrenejský mír mezi Francií a Španělskem, uzavřený 7. 11. 1659 Mazarinem a Luisem de Haro.

⁵ Vůdce je Mazarin (na okraji str. 24 tisk výslovně uvádí „Cardinalis Mazzarinus“). Priolo tím zřejmě míní, že Benátky přijaly Mazarina mezi své patricije (?).

⁶ Porážky Římanů od Hannibala (218–216 př. n. l.); Řím přesto nepožádal o mír.

⁷ Thrákové jsou Turci. Benátky vedly s Osmanskou říší od roku 1645 válku o Krétu (válka o Kandii, 1645–1669).

jsem byl vychován. Nejprve mě svými naučeními prosytila ta vaše antenorská živitelka,⁸ sladká matka umění, úrodná školka dobré úrody, bujné osení ctností; jak si jí ceníte, poznáváme z toho, že ona jediná, padovská akademie, má víc učenců než celá království jiných. Ona mě naučila z vysokého hradu ducha shlížet na bloudící a ze skutečných příčin poznat, pod jakými temnotami leží den smrtelníků. Odtud mě přijaly Benátky, srdce a péče nebes, dílna rozvahy a zápasistiště moudrosti. Tam jsem vstoupil na práh vaší vlády, která neukazuje, že knížecí muž se skládá ze zlých úskoků, z věrolomnosti a ze zatvrzelého pohrdání poctivostí, ani z planých kliček a lsti,⁹ ale z dobré víry, jejíž ctihodné jméno ukazuje u vás svou pravici, zástavu lidského blaha.

Šťastná republika svými zřízeními! Jimi jako pouty se drží neohroženě proti pádu už skoro přes tři století a těší se pevnosti tisíciletého věku. Co je divného, když tolik ctností je čepy, kolem nichž se ten nesmrtelný stroj otáčí? Máte zákony nemnohé a nejlepší, jako léky, které nemají být ani mnohé, ani rozmanité. Advokacie, na níž lpí nepoctivost víc než kdekoli jinde na zemi, je u vás zkrocená: nikoho nevláčeji dlouhé spory. Mezi vámi je podivuhodná svornost, jejímž tmelem drží vaše věci pohromadě a, jak předpovídám, budou držet navěky. Ti, kdo vynikají, ukazují svou moc jen dobrodiními; nižší nezávidí, poddávají se ochotně a radují se z vaší výše. Nepřátelství obětujete republice a urážky odpouštíte pro vlast; nesoupeří se jinak než láskou k ní, která je vlastnictvím a dědictvím každého z velmožů.

Nikde se tolik neodměňuje věrné mlčení a nikde se tajemství neuchovávají v takové zamlklosti, takže jako jinde mezi národy vládne ohromná chuť všechno rozhlašovat, v Benátkách je zarputilá touha mlčet. To je skoro neuvěřitelné u urozené mládeže, která žvanivost, průvodkyni lži, odsuzuje vrozenou správností úsudku i výchovou. Mladík, který se bude jednou ucházet o úřady, stojí u dveří rady jako divák veřejného shromáždění dřív, než se stane jeho členem,¹⁰ a od útlého věku si pomalu zvyká na své budoucí hodnosti. Vy jste jejich spravedliví rozdělovatelé a soudci ctností, nikoho neošidíte o to, co mu náleží, a nejvýtečnější muže nevyčerpáváte náklady pod záminkou poct. Kdo jsou povýšeni k hodnostem, ti splácejí dřívější pokoru, ne zpupností, jak je tomu skoro všude na světě. Jako soukromníci posloucháte bez podlézavosti, a když vás štěstí vyzdvihne, vládnete s mírou. Mladí pronikají do nejvnitřnějších věcí, protože naslouchají starým a velké nadání zastírají vytrvalou střídmostí slov. Odhazují rozptýlení svého věku, když je třeba sloužit slávě, a protože jsou zvyklí ustavičně růst, nic jim není neznámé ani nové.

Veřejných peněz jste lakomí, svých šetrní, a nehromadíte je, abyste je rozhazovali, ale aby vám udržely důstojnost. V oděvu jste nejen umírnění, ale prostí: tak pokládáte za slušné dávat najevo skromnost ducha. A vskutku, ne hedvábné ani zlatem protkávané šaty jsou ozdobou velkých mužů, ale důkazem lehkomyšlnosti. Nad lid vynikáte ctností, oděvem se mu podobáte. Nábytek u vás nevládne ostatnímu jmění; nepřehlňuje vás rozmanitost služebnictva ani množství průvodců. S attickou přísností trestáte přepych, ten ničitel majetku, důmyslný ničitel sebe sama, který zuří k vlastní škodě, zhoubu obcí a vyvraceče států. Lidé prázdní pravého dobra se blyští tím přejatým leskem, a kdo nemá ctnost, roztahuje se okázalostí a nádherou hostin, které jen dráždí další hlad. Jak podivuhodné, že vy, z nichž každý je králem, se ve všem vybavení stavíte jako skromní občané a pod prostým rouchem skrýváte osobu knížat, jimiž jste všichni! Onen majestát, který s sebou nosíte kamkoli, zvláště skrze vyslance, kteří slavným rodem všude ukazují vážnost republiky, má hlavní původ ve vaší vnitřní velikosti a je matkou cti a úcty, které vám náležejí a jsou vám prokazovány. Provází ji Sláva, pochodeň počestné myslí, vlastní nesmrtelným bohům nebo těm, kdo jsou jim, jako vy, pokládáni za nejbližší.

To vše vás zdobí; podporou a základem vašich věcí je však náboženství, jímž se poddaní stávají lepšími a klidnějšími. Je vám vtištěno staré a od předků převzaté slovo, že všechno nám bylo ustanoveno od Boha a skrze Boha. Je chvályhodné tomu věřit, ale tak jako vy, totiž vyhýbat se bezbožnosti i pověře, dvěma velkým morům. Hříčky lidské slabosti, mocné v hrubých dobách, přijímáte jen naoko. Nenutíte k víře ty, kdo nechtějí, ale máte za to, že pravé smýšlení o věcech posvátných vštěpuje lidským myslím Bůh

⁸Padova, podle pověsti založená Trójánem Antenorem; tamní univerzita byla univerzitou Benátské republiky.

⁹Narážka na Machiavelliho *Vladaře*.

¹⁰Mladí benátských patricijův mohli od pětadvaceti let, výjimečně dříve, zasedat ve Velké radě; před tím chodili zasedání sledovat.

a že Božstvu není milá zbožnost, která nepřichází dobrovolně. Zlá mínění se podle vás přemáhají během času, ne násilím a mocí těch, kdo jsou povoláni ke službě oltářů, všechno rozjišťují a z ní si nechávají jen jméno a důchody. Ty k svým radám nepřibíráte, protože víte, že jsou většinou nevěrného ducha a obávané smělosti, bez umírněnosti, a že nebezpečně obratně pronikají do myšlenek knížat a do nejvnitřnějších věcí republiky.¹¹ Věci posvátné ctíte, ale jejich služebníkům předpisujete míru majetku. Vaše zákony stanoví, že bez svolení senátu se církevní statky nesmějí rozmnožovat;¹² máte totiž za bezbožné, aby se rozvracely zbožné štědrosti a poslední vůle umírajících obracely k tomu, k čemu je sami nedali. Mezi zjevným zanedbáním věcí božských a otrockým strachem z Boha plujete šťastně jako mezi dvěma útesy.

Odtud u vás kvete ona neochvějná a přísná spravedlnost bez průtahů a bez hádanek práva, která dává každému, co mu patří; odtud tolik národů pod spravedlivými zákony srostlo s vašimi mravy a s vaší vládou. To podpíráte velkými zřízeními: nic není u vás na prodej, veřejné úřady jsou odměnou ctnosti; a je-li tomu někde jinak, přiměly k tomu těžké časy.¹³ Daně jsou mírné, nikdy se nemění hodnota mince, a nesou je skoro stejným dílem nejvyšší i nejnižší. Bohatství, které z nich plyne, nemizí dřív, než přijde k pravé potřebě, množstvím těch, kdo s ním zacházejí, a snadností rozdávání, kdy si je jednotliví zčásti ponechávají jako své a zčásti rozhazují jako cizí. Malé peníze na velké věci si vymáháte vlídností, nikdy vydíráním, což je obratná míra věcí; proto si nikdo nestěžuje, a když přece, nikdy se po tom nepátrá, neboť senát je daleko od jakékoli pomsty na hanobitelích. Neposlouchá udavače a netrestá udané; pokládá za hanbu věřit tomu, k čemu se nedává příčina, a za vlastnost jen špatného knížete, když naklání svědomí k víře v udání.

Je třeba to připsat jedinečné moudrosti, jakoby vrcholu vašich ctností, že jste jako ti, kdo předvídají tolik hrozcích věcí, zahnali výhrůžná mračna; byli jste vždy rozhodčími rozvaděného světa, o vaši přízeň se usilovalo i tehdy, když jste byli v tísní, a v protivenstvích jste přesvědčili, že ve vašem přátelství je víc ochrany než ve skvělých slibech mnoha králů. Kdo by nežasl, že to všechno dokážete s cizím vojskem a s cizím vojevůdcem?¹⁴ Uměním vaší vlády je spoléhat na cizince, a není to znamení ochablé zdatnosti. Jak prozíravé! Aby totiž nikdo z vás, pyšný na vojenskou slávu, nebažil po tom, co kdysi zahubilo republiku římskou, vaši sestru; jinak jste jejími velkými napodobiteli, zvláště v příkladech mírnosti. Vystačíte s jediným vězením, a to bývá často prázdné. Žil jsem u vás sedm let¹⁵ a viděl jsem popravit jediného ubožáka, a soudce přitom vzdychal a plakal. Žádnému knížeti se nezalíbily mírnější tresty, a to znamenitě: majestát totiž není v tom, aby se ho lidé báli; to je ukrutnost. A nic krásnějšího nemůže stát na vrcholu, než mnohé odpouštět, o nic nežádat a ničeho nepotřebovat.

To jsme my Francouzi šťastně poznali. Kdo kdy četl nebo slyšel o tolika mírnosti, kolik jsme jí zakusili my? Uplynulo víc než osmnáct let, a my jsme neviděli meč tasený jinak než proti nepřítelům, ač bylo tolik podnětů k přísnosti. Ten, kdo u nás bděl nad nejvyšší péčí a řídil otěže veřejného osudu, chtěl raději, aby se zdálo, že dobré lidi našel, než že je udělal; tak upevnil veřejný klid bez velkého krveprolití a nikdo jeho přičiněním nezemřel, aby jeho majetek připadl pokladně pro bezpečí vlády. Mírností dosáhl toho, že se lidé styděli hřešit, a proto mu štěstí přálo ve všech jeho podnicích, k závidi užaslého světa. To je ten kardinál Mazarin, o němž jste tolikrát slyšeli jako o vítězi a o muži velkých zásluh; ale zvláště v majestátní podobě této doby, v níž se mu po nesmrtelném Bohu přičítá spása Francie a tolik slavných činů. Jako vrchol své slávy jste ho zapsali do seznamu tolika hrdinů,¹⁶ jejichž jména, nesena na voze Slávy a Cti, poletí do nejvzdálenějších krajin; těch, kdo na vlnách založili vaši svobodu, kdo dali zákony moři, kdo vám učinili poplatnými moře i Amathús, Alkinoův dům, Odysseovy krby a Diovo dětské

¹¹ Benátky vylučovaly duchovní z účasti na státních radách.

¹² Benátské zákony z let 1603 a 1605 omezovaly nabývání majetku církví a zakládání nových kostelů bez souhlasu senátu; spor o ně vedl roku 1606 k papežskému interdiktu nad republikou.

¹³ Za války o Krétu Benátky prodávaly úřady a za vysoké sumy přijímaly nové rody do patriciátu.

¹⁴ Benátky svěřovaly velení svých pozemních vojsk cizím vojevůdcům (kondotiérům), nikoli vlastním patricijům.

¹⁵ Priolo žil v Benátkách ve službách vévody de Rohan, který byl tehdy benátským generálem, a studoval v Padově u Cremoniniho a Liceta (viz úvod).

¹⁶ Viz pozn. 5.

království, o něž se dnes tak urputně bojuje.¹⁷

Ó krvi, neposkvrněná žádným sprostým plebejstvím, a ó zápale ducha, nezkažený žádnou vadou nižšího lože! Ani kdybych měl ohnivou sílu ducha, nemohl bych důstojně vyrovnat pocty vznešeného národa, který vzešel z nepatrných končin, vesly vnikl do hlubiny a rozprostřel ruce spolu se samým sluncem. Ó vlasti, ó paní širého moře, poznej svého občana, milého ti už pro samo jméno Priolo!¹⁸ Kéž tvé národy pod nejlepším knížetem mají navěky nejlepší, totiž pokojný stav, a kéž si ho přejí mít navěky; kéž se mírumilovných tóg děsí kopí; kéž se tvůj osud nikdy neobrátil nazpět; kéž nikdy neroste Osman,¹⁹ jášající nad tvými troskami, ten divoký, ten vždy ohrožující vysoké ctnosti; ale ať tvá vláda kvete bez konce.

Dáno v Paříži, právě na Nový rok 1665.

Obsah díla

Je to věc jedinečně hodná ocenění a nic slavnějšího neviděl žádný věk. U Francouzů, když nastoupil pětiletý chlapec, vládly cizí královna a přistěhovalý Mazarin, zatímco provincie byly vzpurné, národy vzbouřené, princové i parlament se stavěli na odpor a Španěl i Angličan číhali. Přes to vše byl slavně uzavřen mír a v objetí krále umírá ten, proti němuž se strojilo tolik nepřátelských úkladů, tolik nástrah a tolik potup. To je věc velká, a jako krásu látky je v ní třeba uvážit i obtížnost. Jinde totiž drží čtenáře v napětí sama novost; tady se nevykládá nic, co by bylo neznámé, všechno je známé a rozhlášené. Proto se musím věnovat jen způsobu podání, a v něm, když se čeká jen ono, je těžké uspokojit.

¹⁷ Benátky vládly Kypru (Amathús je starověké město na Kypru) do roku 1571, Korfu (Alkinoova Faiákie) a Jónským ostrovům (Odysseova Ithaka) a Krétě, na níž byl podle mýtu vychován Zeus; o Krétu se v době psaní vedla válka (viz pozn. 7).

¹⁸ Priolo odvozoval svůj rod od benátských Priuliů (Prioli), z nichž vzešlo několik dóžat.

¹⁹ Osmanská říše.

Kniha první

Stav francouzských věcí krátce před smrtí Ludvíka XIII. a po ní. Smýšlení princů, parlamentu, duchovního stavu, provincií a vojsk. Hranice království, věrnost spojenců, podoba Paříže. Richelieu a Mazarin, porovnání navzájem.

Když jsem si po mnoha nebezpečích a protivenstvích odpočinul, rozhodl jsem se strávit zbytek života daleko od veřejných záležitostí. Nechtěl jsem však svá léta promarnit v zahálce ani ve služebnických úřadech, kde se lichotí nadřazeným a podlézá dvoru mezi línými moly úslužného paláce. Usmyslil jsem si proto zachránit před křivdou zapomnění i před planými pověstmi všechno, co se ve Francii událo a co se mi bude zdát hodno paměti, a podat to potomstvu, smím-li ovšem doufat, že k němu má práce dojde. Tím spíš, že má mysl, sebraná proti krutosti štěstěny, je nyní prosta naděje i strachu a nestraní žádnému z knížat.

Zahálce, která mi byla uložena, se nemohla dát čestnější rouška, a nenaskytla se mi ani jiná látka, bohatší na chválu nebo pevnější k tomu, aby se dlouho udržela v paměti. Nadto se mi ta práce zdála důstojná i mého věku, který už se nachyluje, i očekávání a laskavých soudů, jaké o mně mají cizinci. Vím ovšem dobře, jak nenáviděné je předkládat tyto věci, dokud ještě kypí zášť: jedni mě budou podezírat, že podlézám, jiné urazím neústupnou pravdou, která všude kouše, když jde ruku v ruce s neporušenou věrností a nezlomnou svobodou. Proberu tedy v této dekádě,¹ s takovou nebojácností a silou ducha, jakou jen dokážu, Mazarinovu vládu. Pestrostí událostí, krutostí příhod, novostí nebezpečí a nakonec šťastným výsledkem mi totiž připadá pamětihodná nade všechno.

Od té doby, co si Ludvík² přibral Armanda Richelieua³ za oporu své vlády, vedly se rady o válce a míru se šťastnějším osudem i s větší věrností. Armandova pověst se nesla celou Evropou a všechno se k němu stáčelo jako ke spoluvládci království. Jen on byl na očích ve městě, v provinciích i ve vojscích, a to ne skrytými úskoky, ale veřejně, a nikdo se mu nestavěl na odpor. Čím byl kdo oddanější, tím výš ho vynášelo bohatství a pocty; a čím byl kdo vznešenější, tím víc se hrnul do jeho služeb. Všude se rozhlášovalo, že nic takového nebylo a nebude, a po pořádku se vypočítávaly mužovy činy: *rebelové jsou rozdraceni, La Rochelle, hlava sektářů, vyvrácena a Oceánu nasazena pouta;*⁴ *království je v míru, Casale osvobozeno, Mantovan dosazen zpět do všech svých práv a Savojar zahánán do úzkých;*⁵ *italským národům byly dány zákony; za úžasu Španěla prošel vítězně přes Alpy i přes Pyreneje, ulehčil Německu od zpupné vlády a rakouský dům zlomil na mnoha místech; on že je krotitelem Dunaje i Rýna,*⁶ *on obehnal Francii Oceánem a dalekými řekami; vojska, provincie, loďstva, všechno je jeho přičiněním navzájem spojeno; doma právo mezi občany, umírněnost u spojenců a samo město zvelebené nádhernou výzdobou i rozšířením. Leccos se ovšem prosadilo násilím, ale jen proto, aby ostatní měli klid.*

Tak se o Richelieuovi mluvilo po celém světě a tak se tomu věřilo. Protože však nejvyšším není dáno dlouho stát a štěstí se nikdy neunese samo, začal se Richelieu potácet pod vlastní velikostí. Tu prozřetelně přišla smrt, jakou by si člověk mohl přát: předešla smutný obrat a jeho poslední den vyšel

¹Dekáda: soubor deseti knih podle vzoru Liviových dějin. Priolo původně počítal s deseti knihami, dílo jich nakonec má dvanáct.

²Ludvík XIII. (27. 9. 1601 – 14. 5. 1643), král francouzský od roku 1610; zemřel v Saint-Germain-en-Laye po dlouhé nemoci.

³Armand-Jean du Plessis, kardinál a vévoda de Richelieu (9. 9. 1585 – 4. 12. 1642), biskup v Luçonu od 1607, kardinál od 1622, první ministr Ludvíka XIII. od srpna 1624. Zemřel v Paříži po dlouhé nemoci (horečky, píštěle, vředy na pravé paži, chrlení krve; pitva zjistila rozsáhlé postižení plic, patrně tuberkulózu).

⁴Obléhání La Rochelle, hlavní pevnosti hugenotů (1627–1628). „Pouta Oceánu“ je kamenná hráz, kterou dal Richelieu postavit přes vjezd do přístavu, aby město odřízl od anglické pomoci; La Rochelle kapitulovala koncem října 1628.

⁵Válka o mantovské dědictví (1628–1631): Francie podpořila nástupnictví Karla Gonzagy-Nevers v Mantově a Montferratu, osvobodila obležené Casale a mírem v Cherascu (1631) potvrdila Karla jako vévodu mantovského. „Savojar“ je savojský vévoda Karel Emanuel I. (1562–1630), po jeho smrti syn Viktor Amadeus I.; Francie mu roku 1630 vzala Pinerolo a Savojsko mu je roku 1631 tajně postoupilo.

⁶Dunaj (lat. Ister) je řečnická nadsázka: francouzská vojska působila na Rýně (Alsasko, Breisach 1638), k Dunaji se za Richelieua nedostala.

vstříc hrozícím nebezpečím. Narbonský vřed přinesl Armandovi smrt, po které měl spíš toužit.⁷ Než však dojde k jeho konci, nebude od věci říci několik slov o tom, co mu předcházelo.

Ludvík, znechucený mocí, která na něho doléhala, si bezpochyby mnohokrát a trpce stěžoval na Richelieuovy mravy a pýchu. Byl tu tehdy Henri d'Effiat, markýz de Cinq-Mars,⁸ o kterém se u dvora hodně mluvilo pro vroucí přízeň, již k němu choval král, a pro vlastnosti, které se ctnostem podobaly: přátelům poskytoval ochranu i štědré dary a i k neznámým byl vlídný v jednání a řeči. Měl i přednosti, které dává náhoda, totiž tělesnou krásu. Daleko od něho však byla vážnost mravů i střídmost v rozkoších: oddával se lehkomyšlnosti a přepychu, jak to v tom věku skoro vždycky bývá, a nebylo mu ještě ani dvaadvacet let. Když tedy vypátral, jak se panovník Richelieu bojí a jak ho nenávidí, pojal nejednou úmysl kardinála přepadnout, buď až bude bez stráže, což se stávalo zřídka, anebo i uprostřed davu, který by byl svědkem tak slavného činu. Tyto myšlenky by mladou mysl hnaly dál, kdyby ho nezdržela touha po beztréstnosti uprostřed sladkých neřestí, ta, která největším podnikům vždycky překáží; a také to, že se sám neodvážil vykonat čin, jenž jedněm připadal nejhorší a druhým nejkrásnější.

Přibral si proto vévodu de Bouillon,⁹ chváleného pro pověst i pro statečnost, mocnou oporu tak velkého podniku; de Thoua¹⁰ a jiné k sobě připoutal tím, že je zasvětil. Nejprve se usoudilo, že bezpečnější bude ujednat smlouvu se Španělem;¹¹ s podporou jeho zbraní by se strana, která ve Francii stála proti Richelieuovi, nemálo pozvedla. Kdyby se pak věci nedařily, král prý ministra, kterého už měl víc než dost, snadno opustí a svrhne. Jinými prostředky ho prý bezpečně odstranit nelze, protože Ludvík miluje své království a nikdy si proti němu nic netroufne, dokud budou věci šťastně postupovat podle Richelieuových záměrů.

To vše brzy vyšlo najevo, ať už Richelieuovým přičiněním, nebo proto, že u Francouzů se nic neudrží v mlčení, a králi to oznámil Chavigny,¹² Armandovi zavázaný ke všem službám. Král tehdy pobýval v Narbonne, kam dorazil za nejohavnějších bouří a za dnů zohyzděných lijáky, sotva únor pokročil. Záminkou bylo obléhání Perpignanu,¹³ k němuž ho všemocný Richelieu přemluvil, aby krále odvedl a zaměstnal jinde; v Paříži přitom zůstaly přísné stráže, které měly bdít nad královnou a nad útlými dětmi.¹⁴ To vše tedy Ludvíkovi vyšlo najevo v Narbonne, nebo, což je pravděpodobnější, v ležení před Perpignanem, zatímco Richelieu, nemocný na těle a ještě víc na duchu, nastoupil cestu zpět.

⁷Richelieu trpěl za pobytu v Narbonne a Tarasconu na jaře a v létě 1642 hnisavými vředy na pravé paži, takže nemohl psát. „Smrt, po které měl spíš toužit“, protože přišla dřív, než ho mohl stihnout pád.

⁸Henri Coiffier de Ruzé d'Effiat, markýz de Cinq-Mars (27. 3. 1620 – 12. 9. 1642), druhý syn maršála d'Effiat a Marie de Fourcy. Po otcově smrti (1632) ho vzal pod ochranu Richelieu a uvedl ho ke dvoru, aby měl u krále svého člověka. Stal se královým hlavním oblíbencem: roku 1638 mistrem královny šatny a v listopadu 1639 velkým podkoním Francie (král pro něho úřad vykoupil od vévody de Bellegarde); u dvora se mu proto říkalo „pan Velký“ (Monsieur le Grand). Brzy se obrátil proti kardinálovi, zvláště když mu Richelieu i král zmařili sňatek s princeznou Marií Ludovikou Gonzagovou-Nevers. Zatčen v Narbonne 13. 6. 1642, souzen v Lyonu mimořádnou komisí a 12. 9. 1642 sťat na náměstí des Terreaux. Jeho příběh zpracoval Alfred de Vigny v románu *Cinq-Mars* (1826).

⁹Frédéric-Maurice de La Tour d'Auvergne, vévoda de Bouillon (22. 10. 1605 – 9. 8. 1652), suverénní kníže sedanský, starší bratr maršála Turenna. Roku 1642 velel francouzskému vojsku v Itálii; po odhalení spiknutí byl v červnu zatčen v Itálii (podle Priola v Casale) a převezen do Lyonu na zámek Pierre-Encize. Nezaměňovat s jeho otcem Henrim, vévodou de Bouillon (1555–1623).

¹⁰François-Auguste de Thou (1607 – 12. 9. 1642), syn historika Jacques-Augusta de Thou, státní rada, dříve královský referendář (maître des requêtes), přítel Cinq-Marsův. Zatčen v Narbonne 12. 6. 1642, odsouzen za to, že o spiknutí věděl a neoznámil je; sťat v Lyonu spolu s Cinq-Marsem 12. 9. 1642.

¹¹Tajná smlouva podepsaná v Madridu 13. 3. 1642: za Gastona Orleánského ji pod falešným jménem Clermont podepsal Louis d'Astarac, markýz de Fontailles, za Španělsko hrabě-évoda Olivares. Španělsko slibovalo vojsko a peníze, Gaston měl mít za bezpečné místo Sedan. Opis smlouvy dostal Richelieu do rukou 11. 6. 1642 v Arles a dal jej předložit králi. Gaston se pak přiznal a své společníky vydal.

¹²Léon Bouthillier, hrabě de Chavigny (1608 – 11. 10. 1652), syn Clauda Bouthilliera, státní sekretář pro zahraniční věci od 1632, Richelieuův učedník a důvěrník; úřadu byl zbaven roku 1643.

¹³Perpignan, hlavní město španělského Roussillonu, Francouzi blokovali od listopadu 1641; po nezdařených španělských pokusech o vyproštění se hladovějící město vzdalo 9. 9. 1642. Ludvík XIII. odjel z Paříže na jih počátkem února 1642.

¹⁴Královna Anna Rakouská (1601–1666) a oba královští synové, dauphin Ludvík (nar. 5. 9. 1638) a Filip, vévoda d'Anjou (nar. 21. 9. 1640).

Věc podivná, které čtenáři sotva uvěří! Král, který byl Richelieuovi nepřítelem a d'Effiata miloval, sotva se dozvěděl o smlouvě uzavřené se Španěly, bez prodlení, jen aby vyhověl tomu, koho nenáviděl a koho se bál, odhodlal se ke zkáze jediného člověka, kterého měl opravdu rád. Tolik zmohla buď láska ke království, nebo strach z Richelieu! V Narbonne tedy zatkli Cinq-Marse, velkého podkoního, a de Thoua, donedávna královského referendáře, a to právě v den, kdy král ráno Cinq-Marse objal a políbil a s de Thouem vlídně rozmlouval; od přírody i zvykem byl totiž vycvičen zakrývat nenávist klamnými lichotkami. Panovník, radostný, když bylo hotovo, a úzkostný, dokud se to nepodařilo, z Narbonne odjel. Stejný osud stihl Bouillona v Casale.

Obvinění byli dovezeni do Lyonu, kde je vybraní soudci,¹⁵ připravení posloužit Richelieuově pomstě dřív, než vůbec vyslechli obžalobu, odsoudili k nejvyššímu trestu; Bouillon se vykoupil tím, že vydal Sedan.¹⁶ Cinq-Mars a de Thou zaplatili za zhoubné přátelství. Zda Cinq-Mars sváděl de Thoua k převratu, nebo zda de Thou jen neodolal tomu, kdo ho sváděl, je nejisté. Ať je tomu jakkoli, na smutečným lešení byly oběma s'aty hlavy, k žalostné podívané pro město a za nářku lidu. De Thou nesl svůj osud ne statečně, ale křesťansky nad všechnu víru a dlouhými marnými modlitbami unavoval Boha, který se od něho už odvrátil a byl mu cizí; žádný jiný odsouzenec nepohnul zraky přihlížejících větším soucitem. D'Effiat přijal osud neohroženě, v prvním květu mládí; svými ctnostmi i neřestmi jiných byl hnán střemhlav přímo do slávy.

Král byl tou dobou už dál a mířil přímo do Paříže. Richelieu, který se vždycky spokojil s trestem a nikdy s pokáním, popravu nařídil a skoro se na ni díval; a jako by rád zachytil vzdechy umírajících, odjížděl z Lyonu nerad. Králi oznámil dopisem, že Perpignan je dobyt a jeho nepřátelé jsou vyhlazeni.¹⁷ To bylo nedůstojné. Spravedlivé je odsoudit nevděk a lehkomyšlnost, zvláště d'Effiatovy: pouhým čekáním by byl dosáhl toho, oč se pokusil nezralým spěchem a zlými prostředky proti božímu i lidskému právu. Oba ubožáci se právem nazývají královými nepřáteli. Hlavní příčinou jejich smrti však bylo, že se na rozdíl od ostatních s otrockou trpělivostí nesmířili s osudnou zbabělostí všech a nepřítakali jí. Onen se narodil z otce, který byl maršálem Francie;¹⁸ tomuto dodával velkého lesku otec Jacques-Auguste de Thou,¹⁹ nejslavnější dějepisec našich věcí, z rodu proslulého mezi muži taláru, prezident parlamentu velkého jména a bezúhonných mravů, s dlouhou řadou předků a se sňatky spřízněný se vznešenými rody.

Richelieu, ať ho děsil Bůh, nebo vzpomínka na tolik popravených, nebyl už nikdy prost smutku. Když opustil Lyon, stále opakoval, že všechny jeho náklonnosti jsou mu lehčí než láska ke království. Už to nebyl Armand, ale mršina, kterou lidé nesli na ramenou a do domů ji vnášeli proraženými zdi.²⁰ Tolik francouzské krve promarněné doma, tolik prolité ve válce mučilo jeho ducha, uzavřeného už v umírajících údech, a svíralo ho smutkem.

Od těch, kdo tohle čtou, nežádám nic jiného, než aby nedovolili, aby se tolik zahubených vytratilo jako uprchlíci. Budiž dopřáno slavným mužům, aby se jim, tak jako se pohřbem liší od obecného lidu, i ve

¹⁵Mimořádnou soudní komisi v Lyonu vedl kancléř Pierre Séguier.

¹⁶Bouillon v polovině září 1642 nabídl, že postoupí králi své knížectví Sedan na Máse, a dostal za to milost; dohodu urychlilo, že jeho manželka hrozila otevřít Sedan Španělům. Sedan byl pak připojen k Francii.

¹⁷Tradice připisuje Richelieuovi zprávu ve znění „Perpignan je v rukou krále a pan Velký je na onom světě“ („pan Velký“, Monsieur le Grand, se u dvora říkalo velkému podkonímu, tedy Cinq-Marsovi). Perpignan padl 9. 9., poprava byla 12. 9. 1642.

¹⁸Antoine Coiffier de Ruzé, markýz d'Effiat (1581–1632), superintendent financí od 1626 a maršál Francie; zemřel v létě 1632 za tažení v Alsasku (údaje o dni se rozcházejí: 7. nebo 27. 7.).

¹⁹Jacques-Auguste de Thou (1553–1617), prezident (président à mortier) pařížského parlamentu a autor rozsáhlých latinských dějin své doby (*Historiae sui temporis*).

²⁰Těžce nemocný Richelieu cestoval roku 1642 po Rhône lodí se zvláštní dřevěnou kajutou a dál na lůžku, které nesli na ramenou silní muži. Kde měl přenocovat, vybourali zedníci předem okna nebo prorazili otvor ve zdi, aby lůžko mohli vnést dovnitř po dřevěném můstku; současně to ohromovalo.

vyprávění o jejich konci dostalo vlastní památky. Mám na mysli Vendômy,²¹ Ornana,²² Marillaky,²³ Montmorencyho²⁴ a ostatní, o nichž je lépe mlčet; i žaláře poskvrněné Cramilem,²⁵ Bassompierrem,²⁶ Vitrym,²⁷ Châteauneufem²⁸ a nesčetnými jinými.

Nakonec byla ta mrtvola, oživená už jen slabým dechem, dovezena do Paříže, když bourbonské lázně²⁹ nic nepomohly. Nosila s sebou zdroj svého zla a víc než tělo měla rozjitřenou duši. Mnohé dříve potlačované známky krutosti tehdy propukly: nedůvěřoval králi a chtěl, aby byli odstraněni ti, které měl v podezření.³⁰ Skrze Chavignyho si tropil posměch ze svého pána a den ze dne byl zuřivější ve staré a vrozené pýše; Ludvík podezíral Armanda a Armand Ludvíka. Hanebná věc.

Richelieuův stav se mezitím horšil. Mnozí rozprávěli o blahu svobody; většina roznášela pověsti o pánech, kteří se chystají nastoupit; všichni žádali mír a proklínali válku, která byla proti rakouskému domu započata ne tak z touhy rozšířit panství nebo pro hodnou odměnu, jako proto, aby se upevnila Richelieuova moc. Několik dní před koncem přijel Ludvík do města nemocného navštívit. Na obou stranách bylo mnoho slz a znamení lásky. Král usoudil, že nejlepší bude nenávisť odložit a umírajícího zahrnout mnoha čestnými slovy. Po celou dobu nemoci ho proto dával navštěvovat posly častěji, než je u králů zvykem, a posílal k němu své nejbližší lékaře, ať už to byla péče, nebo vyzvídání. Je známo, že posledního dne mu hlásili každou chvíli kardinálova skonávání; nikdo však nevěřil, že by se tak úzkostlivě vyptával na něco, co by slyšel se smutkem. Ludvík ovšem dával na tváři najevo zdání bolesti. Nenávisť už měl ukojenou, a protože usoudil, že teď už je bezpečné být dobrý, vymáčkł z radostné hrudi slzy, které samy nepadaly, i vzlyky.

Armand du Plessis de Richelieu se narodil v Paříži a zářil neposkvrněnými ctní šlechtictví. Otcem mu byl François du Plessis, matkou Suzanne de La Porte; měl skvělé jmění, které promrhal. Nejprve byl opatem, potom biskupem; byl nešťastný kazatel, který živil ducha sorbonskými chimérami a v uhlazenější literatuře byl nevzdělaný. Když vládl d'Ancre,³¹ byl tajemníkem královny matky; odtud byl vypovězen do Avignonu, a když se jejím přičiněním vrátil, byl povolán k nejvyšší správě věcí. Ubohá žena záhy pocítila, jak příliš uspěchané pocty mu dala: jím vyhnána z království, bloudila jako vyhnanec Nizozemím a Anglií, nevědouc, co s ní bude, až u Ubiů v Kolíně nad Rýnem, zohyzděná strádáním, vyměnila nešťastný život za smrt, po které toužila.³² Tolik mimochodem.

²¹César, vévoda de Vendôme (1594–1665), legitimovaný syn Jindřicha IV., a jeho bratr Alexandre, velkopřevor Francie; oba byli zatčeni 13. 6. 1626 v Blois v souvislosti s Chalaisovým spiknutím. César vyšel na svobodu roku 1630, Alexandre zemřel ve vězení ve Vincennes 8. 2. 1629.

²²Jean-Baptiste d'Ornano (1581–1626), maršál Francie a vychovatel Gastona Orleánského; zatčen při Chalaisově spiknutí roku 1626, zemřel ve vězení ve Vincennes v září 1626.

²³Bratři Marillakové: Louis de Marillac, maršál Francie, po dni oklamáných (10.–11. 11. 1630) zatčen a 10. 5. 1632 s'tat; Michel de Marillac, strážce pečeti, zemřel roku 1632 ve vězení v Châteaudunu.

²⁴Henri II., vévoda de Montmorency (1595–1632), guvernér Languedoku; po povstání na straně Gastona Orleánského zajat u Castelnaudary a 30. 10. 1632 s'tat v Toulouse.

²⁵Adrien de Monluc, hrabě de Cramail (1571–1646), vězněn v Bastile od roku 1635 do ledna 1643.

²⁶François de Bassompierre (1579–1646), maršál Francie a autor *Deníku mého života*; po dni oklamáných zatčen 25. 2. 1631 a vězněn v Bastile do ledna 1643.

²⁷Nicolas de L'Hospital, markýz de Vitry (1581–1644), maršál Francie (od 24. 4. 1617, kdy zastřelil maršála d'Ancre); od roku 1637 vězněn v Bastile pro své chování v Provence, propuštěn v lednu 1643.

²⁸Charles de l'Aubespine, markýz de Châteauneuf (1580–1653), strážce pečeti od roku 1630; roku 1633 zbaven úřadu a vězněn v Angoulême až do smrti Ludvíka XIII.

²⁹Bourbon-l'Archambault, lázně v Bourbonnais.

³⁰Richelieu na podzim 1642 vymohl, aby král odstranil od dvora své důvěrníky z okruhu Cinq-Marsova, mezi nimi Jean-Armanda du Peyrer, hraběte de Tréville (1598–1672), kapitána-poručíka královských mušketýrů (předlohu Dumasovy postavy). Cinq-Mars ho prý pro spiknutí získával; Tréville odpověděl, že se vražd neúčastní, ale nařídí-li to král, poslechne. Po Richelieuově smrti ho král hned povolal zpět.

³¹Concino Concini, markýz a maršál d'Ancre, oblíbenec královny matky Marie Medicejské; na rozkaz Ludvíka XIII. zastřelen na mostě před Louvrem 24. 4. 1617. Richelieu byl tehdy státním sekretářem (od 30. 11. 1616); po Conciniho pádu odešel s královnou matkou do Blois a roku 1618 byl vypovězen do Avignonu. Kardinálem se stal 1622, do královské rady vstoupil 1624.

³²Marie Medicejská (1575 – 3. 7. 1642), vdova po Jindřichu IV. a matka Ludvíka XIII.; po dni oklamáných uprchla roku 1631

Nyní zpět k Richelieuovi. Kdyby i potomci chtěli znát jeho vzhled: byl úhledný a vysoký a vážnost tváře v něm měla i půvab. Vyplnil sedmapadesát let života a osmnáct let moci. Přestože překročil jen polovinu plného lidského věku, co se slávy a věčnosti jména týče, prožil věk nejdelší, neboť naplnil všechno, co si lze přát. Co mohlo štěstí přidat muži obdařenému tolika úspěchy a ozdobami? Co je blaženějšího, než uniknout budoucnosti s nedotčenou hodnotou a v rozkvětu pověsti, když z věcí smrtelných není nic tak vratkého jako moc, která nestojí na vlastní síle?

Po Richelieuově smrti byli králi nejdůvěrnějšími rádci kardinál Giulio Mazzarino,³³ rodem Říman, a Léon Bouthillier de Chavigny se Subletem de Noyers,³⁴ oba státní sekretáři. V tomto triumvirátu dlouho nevydržela svornost: skrytými cestami se jedni přidržovali královny,³⁵ jiní Gastona³⁶ a jiní vycházejícího vévody d'Enghien.³⁷

Sublet, človíček rychlý k hněvu a krutosti blízký, se stavěl na odiv vážností jezuitského řádu, podle něhož se odměna za dobrý skutek hledá jen ve vlastním svědomí, odkud pramení ozdoba velkého ducha; tou rouškou zakrýval ctižádost. Byl bezúhonných mravů, moudrosti a soudnosti měl jen průměrně. Měl takové jmění, jež žádnými nečestnými prostředky nerozmnožil, ačkoli mohl; v tom zaslouží chválu, že se zdržel. U Richelieua měl velkou přízeň pro svou poslušnost a práci. Přátele v rozkvětu ctil se stejnou myslí, s jakou je v pádu nikdy neopustil.

Léon Bouthillier si od Richelieua osvojil pýchu. Když přišel o jeho přízeň, usoudil, že je snazší spokojit se s druhým místem, než pomýšlet na první. Proto vynášel Mazarina, sám se však nějakou dobu stavěl spíš do role jeho druha než pomocníka; potom proti němu tajně kul pikle, o nichž budu mluvit později.

Mazarin, ať už osudem, nebo svým géniem, měl moc nad podřízenými, nad sobě rovnými i nad výše postavenými, a to rozmanitými půvaby: pohlednou tvář, ale zdaleka nejvíc důvtipem a obratností spojenou se zkušeností. Proslul obrovským úsilím i úspěchy a žádná jeho rada ani podnik nevyšly naprázdno. K tomu přistupovala taková obratnost v jednání, že ač mnohé předstihl, byl přece všem milý a uměním žít přemáhal závist. Tím a podobným bylo znalcům dvorských věcí jasné, že brzy bude u nás vládnout sám. A výsledek nezklamal: když byl povolán k naší vládě a odtud téměř k vládě nad celou Evropou, vykonal nakonec věci, nad nimiž celý svět stojí v úžasu.

Ludvík, zcela zaujatý mírem, se rozhodl poslat Mazarina na kongres do Münsteru,³⁸ o němž budu mluvit později; potom však usoudil, že bude lepší přibrat ho k vládě. Tehdy se Mazarin u nás poprvé dostatečně ukázal: byl kmotrem dauphina při svatém křtu a dal mu jméno Ludvík;³⁹ ten, nazvaný Čtrnáctým, bude látkou a námětem naší práce.

Král mezitím ležel nemocen v Saint-Germain.⁴⁰ Za jeho uzdravení se konaly prosby; knížata, velmoži i lid čekali, jak nemoc dopadne. On sám, úzkostný, protože smrt byla blízko, převracel v mysli všelijaké

do Nizozemí, žila v Anglii a zemřela v chudobě v Kolíně nad Rýnem. Ubiové byli germánský kmen, na jehož území Římané založili Kolín (Colonia Agrippinensis).

³³Giulio Mazzarino, francouzsky Jules Mazarin (14. 7. 1602 – 9. 3. 1661), narozen a pokřtěn v Pescině v Abruzzu (tehdy Neapolské království pod španělskou vládou), kde jeho římsí rodiče trávili léto; vyrostl v Římě a sám se rád uváděl jako Říman, jako zde Priolo; papežský diplomat, od roku 1639 ve francouzských službách, kardinál od 1641, po Richelieuovi první ministr. Zemřel ve Vincennes po dlouhé nemoci.

³⁴François Sublet de Noyers (1589 – 20. 10. 1645), státní sekretář pro válku od roku 1636 a superintendent královských staveb; v dubnu 1643 odešel od dvora a zemřel na svém panství v Dangu v Normandii.

³⁵Anna Rakouská (1601–1666), dcera Filipa III. Španělského, královna francouzská a po smrti Ludvíka XIII. regentka; zemřela na rakovinu prsu.

³⁶Gaston, vévoda Orleánský (1608–1660), mladší bratr Ludvíka XIII.

³⁷Ludvík II. Bourbon, vévoda d'Enghien (1621–1686), od roku 1646 princ de Condé, zvaný Velký Condé.

³⁸Mírový kongres v Münsteru a Osnabrücku, kam se od roku 1643 sjížděli vyslanci a kde se od prosince 1644 formálně jednalo o ukončení třicetileté války; skončil Vestfálským mírem (1648).

³⁹Dauphin Ludvík, budoucí Ludvík XIV. (5. 9. 1638 – 1. 9. 1715), byl při narození jen nouzově pokřtěn; slavnostní křestní obřady se na příkaz těžce nemocného Ludvíka XIII. konaly 21. 4. 1643 v kapli Starého zámku v Saint-Germain-en-Laye. Kmotrem byl Mazarin, kmotrou Charlotte-Marguerite de Montmorency, princezna de Condé.

⁴⁰Saint-Germain-en-Laye, královský zámek západně od Paříže.

úvahy. Svěřit královně nejvyšší moc se mu zdálo nebezpečné. (Paní de Chevreuse,⁴¹ která měla v její přízni první místo, žila tehdy u Španělů, a odtud chodila sem i tam korespondence, kterou Ludvík nesl nelibě.) S Gastonem se jeho bratrská mysl nikdy upřímně nesmířila. Bylo tedy rozhodnuto nesvěřit břemeno království ani jednomu z nich, ale vybrat deset mužů za správce, kteří by uzdili moc obou. Nakonec byla poslední vůle zpečetěna v listině závěti.⁴²

Každý se pak všelijakými úskoky snažil vetřít do královny přízně, především Noyers, který si slávu té závěti přivlastňoval. Toho však podkopal Chavigny; Noyers opustil dvůr, vyžádal si propuštění a odešel do ústraní, kde zakrátko zemřel zármutkem a omrzlostí, aniž by mu pomohla jakákoli naučení moudrosti. Chavigny zůstal jako stín a planý obraz moci. Mazarin, který nenechal nic nevyzkoušeno, se zmocnil vlády. Jakmile dosáhl toho vrcholu, mnoho uvažoval, zvážil síly své i svých soků a nevynechal vůči nikomu, veřejně ani soukromě, žádný druh ochoty, jaký jen mohl. Přidali se k němu všichni kromě biskupa z Beauvais,⁴³ Beauforta a paní de Chevreuse, která se vrátila; ti pak vypadli z dvorské přízně a sami si ukuli neštěstí.

Ludvík se na chvíli vzpamatoval k naději. Potom, se zemdleným tělem, když přišel jeho poslední den, promluvil ke královně, která se opírala o oba syny, a k velmožům, kteří stáli kolem, zhruba takto:

„Protože mi příroda, která slábne, chystá konec života, doufám, že těch několik slov, která řeknu, pro vás bude tím posvátnější, čím blíže se dotýkám míst, o nichž teologové vyprávějí tak skvělé věci. Při této pravici, která dnes skládá žezlo a předává je tady vašemu králi“ (ukazoval na syna a dědice), „vás napomínám a zapřisahám, abyste mu navždy zachovali neposkvrněnou věrnost. Ctěte ho a usilujte, aby tak šťastný stav věcí nebyl zmařen mou předčasnou smrtí a jeho bezmocným věkem. Odevzdávám vám království pevné a kvetoucí, a nezačne-li samo proti sobě užívat násilí v občanských rozbrojích, nezahyne nikdy žádným osudem. Oporou této říše nejsou vojska ani poklady, ale rozvaha a svornost.“

Přidal toho víc; protože to bylo tehdy mezi lidmi zveřejněno, nebudu to sem opisovat. Pohlédl na Condého⁴⁴ a řekl: „Tvůj syn vybojoval skvělé vítězství.“ Vévoda d'Enghien totiž velel královskému vojsku na hranicích Champagne a krátce nato porazil ve velké bitvě Španěly, kteří nečas oblehli Rocroi; tím obležení skončilo; pronásledoval prchající a daleko a široko zpustošil jejich území.⁴⁵ Tím dal Ludvík před skolem spíš znamení předtuchy než pomatené mysli. Gastona Orleánského, svého jediného bratra, vážně napomenul, aby změnil způsob života k lepšímu; totéž řekl vévodovi d'Angoulême.⁴⁶ všechno, co se opírá jen o rozkoš, je marné a pokání přijde, ať rychlým, nebo kulhavým krokem. Nakonec pronesl mnoho výtečného z křesťanského učení o naději na lepší život a o podobných sladkých útěchách smrtelnosti, která by nikdy nechtěla skončit; protože se to tolikrát hřímá z kazatelen, tady to zamlčím. Žádný smrtelník, ani mezi starými, ani mezi novými, nepřijal poslední osud tak neohroženě.

Nakonec čtrnáctého května roku 1643 zemřel lehkou smrtí.⁴⁷ Oplakávali ho někteří z jeho důvěrníků, zasloužil by si však hojnější pláč všech Francouzů, kdyby to, co mohl dělat sám, nedělal skrze

⁴¹Marie de Rohan, vévodkyně de Chevreuse (1600–1679), důvěrnice Anny Rakouské a proslulá intrikánka; od roku 1637 v exilu ve Španělsku, Nizozemí a Anglii, po smrti Ludvíka XIII. se roku 1643 vrátila a brzy byla znovu vypovězena. Dcera Hercula de Rohan, vévody de Montbazou; poprvé provdána za konetábla de Luynes († 1621), podruhé (1622) za Clauda Lotrinského, vévodu de Chevreuse († 1657). Intrikovala proti Richelieuovi i Mazarinovi a byla opakovaně vyhnána. Zemřela 12. 8. 1679 v Gagny u Paříže přirozenou smrtí v ústraní, ve vysokém věku.

⁴²Královská deklarace z 20. 4. 1643 svěřovala regentství Anně Rakouské, ale vážala ji na regentskou radu (Gaston Orleánský, princ de Condé, Mazarin, kancléř Séguier, Claude Bouthillier, Chavigny), v níž se rozhodovalo většinou hlasů. Parlament tato omezení 18. 5. 1643 na slavnostním zasedání za přítomnosti krále (lit de justice) zrušil. Priolovo „deset mužů“ přesnému složení rady neodpovídá.

⁴³Augustin Potier, biskup z Beauvais († 1650), první almužník Anny Rakouské; v prvních týdnech regentství se zdál jejím favoritem, Mazarin ho však brzy vytlačil.

⁴⁴Jindřich II. Bourbon, princ de Condé (1588–1646), první princ krve, otec vévody d'Enghien.

⁴⁵Bitva u Rocroi (19. 5. 1643), pět dní po smrti Ludvíka XIII.: jednadvacetiletý vévoda d'Enghien porazil španělskou armádu Francisca de Melo, která oblehla pevnost Rocroi na hranici Champagne. Králova slova jsou tedy proroctvím, jak Priolo vzápětí poznamenává.

⁴⁶Charles de Valois, vévoda d'Angoulême (1573–1650), nemanželský syn Karla IX.

⁴⁷Ludvík XIII. zemřel 14. 5. 1643 v Saint-Germain-en-Laye.

pomocníky, jimž byl po celý život poddán, k vlastní škodě i ke škodě Francie. K svým lidem byl nanejvýš vlídný; ač se vyvaroval pýchy, uchoval si majestát i velikost; v rozkoších byl umírněný a své království miloval nade vše. Kdyby mu osud dopřál delší pobyt na světě, byl by z něho vyrostl nejlepší z králů. Mnozí se divili věci nicotné: že týž den, kdy se ujal vlády, byl i posledním dnem jeho života, neboť jeho otec Jindřich byl zavražděn téhož májového dne.⁴⁸ Byli při tom knížata a velmoži, a nikdo nedával okázaleji najevo smutek nad králem, který zemřel, než ti, kdo se nejvíc radovali. Po královském způsobu mu byly vzdány poslední pocty, a když se náležitě vykonaly obřady, byl uložen do hrobky předků v Saint-Denis, bez jakékoli nádhery, nebo jen s malou; tak to totiž nařídil, když se staral o svůj pohřeb.

Po Ludvíkově smrti začal každý vážně myslet na své zájmy. Než se pustím do toho, co jsem si předsevzal, zdá se mi vhodné vyložit, jaké bylo smýšlení princů, parlamentu, duchovního stavu, provincií a vojsk; kde byly hranice říše a jak mnoho věrnosti u spojenců; a konečně jaký byl stav našich věcí, co bylo v království zdravé a co nemocné. Ať se poznají nejen náhody a výsledky věcí, které bývají většinou dílem štěstí, ale i jejich smysl a příčiny.

Ludvíkův konec byl v prvním návalu radosti přijat vesele, ale vzbudil rozličná hnutí mysli nejen ve městě a v parlamentu, ale i v provinciích, ve vojscích a u velitelů. Chráněnci a přátelé vyhnanců a vězňů pozdvihli hlavu: král totiž v posledních dnech, ať ho bodalo svědomí, nebo chtěl vinu svalit na Richelieu a připsat mu všechnu krutost, vyhnance povolal zpět a propustil ty, kdo dlouho chřadli ve vězení.

Princové se radovali, jak to při nové vládě skoro vždycky bývá, hned si osobovali svobodu, a to tím nevázaněji, že mysleli, že budou mít moc nad pětiletým králem, nad ženou Španělkou a nad Italem Mazarinem. Přízeň biskupa z Beauvais totiž nevydržela dlouho; nestačil prý na tak těžké jho, jak tvrdili jeho soupeři.

Gaston, vévoda Orleánský, králův strýc, neznal lásku ani nenávisť jinak než z cizího popudu a byl po celý život poddán vůli rádců. Žil tehdy bez starostí pod vedením abbé de La Rivière,⁴⁹ jehož rad, směřujících k míru, ne vždy poslechl, k své velké škodě. Dny trávil vesele v rozkoších, noci trávil u kostek a peníze, které k tomu potřeboval, bral ze státní pokladny; dokud mu byla otevřená, na vládu si nikdy nestěžoval.

Condé se těšil hluboké chytrosti a měl podivuhodné umění žít. Chodili k němu i lidé hrubí, od pluhu a od lodí, a nebyl jim obtížný ani majestátem, ani průvodem. Byl každému přístupný, na všechno se vyptával, všechno věděl, věnoval se věcem velkým i malým. Těmito způsoby, víc než velkým třeskem zbraní, povznesl svůj dům k bohatství; byl prvním Condém, který bohatství hromadil. Když ho pak měl nadbytek a byl mocný, netoužil po ničem jiném než po slávě království a po veřejném blahu, ovšem i se soukromým prospěchem.

Jeho syn, vévoda d'Enghien, nechal všechnu péči o věci veřejné i soukromé na otci a pyšnil se tehdy jen vojenskou slávou. V tom věku byla místo zdatnosti šťastná odvaha; až jeho dary dozrají, dosáhne nejvyššího. Jaký se z něho později stal, ukáže běh dějin. Jeho bratr Conti⁵⁰ přišel nedávno ze škol a teprve dospíval; měl skvělého ducha, který se později obrátil ke zbožnosti, ne mnohomluvné, ale živé, skrze štávu dobrých skutků, vážně, a ne na odiv.

Longueville,⁵¹ Condého zeť, plul na Condého lodi, ale do všeho se míchal; nebyl oddán nikomu, leda tomu, kdo měl převahu, a jho se spolčníky nesl úskočně. Po králově smrti si předsevzal dostat do své moci všechno, co bylo v Normandii opevněné, zvláště pevnost Le Havre; tam v přístavu, jist před

⁴⁸ Jindřich IV. byl zavražděn Françoisem Ravaillacem 14. 5. 1610 v Paříži.

⁴⁹ Louis Barbier, abbé de La Rivière (1593–1670), oblíbenec, důvěrník a vyjednaváč Gastona Orleánského, prostředník mezi ním a dvorem; později biskup v Langres. Zemřel přirozenou smrtí.

⁵⁰ Armand de Bourbon, princ de Conti (1629–1666), mladší syn Jindřicha II. de Condé; v době Frondy na straně princů, roku 1654 se oženil s Mazarinovou neteří Annou Marií Martinozzi; v posledních letech života proslul přísnou zbožností.

⁵¹ Henri II. d'Orléans, vévoda de Longueville (1595–1663), guvernér Normandie, od roku 1642 manžel Anny Genovevy Bourbonské, dcery Jindřicha II. de Condé. Priolo byl v jeho službách. Jeho manželka Anne-Geneviève de Bourbon, vévodkyně de Longueville (28. 8. 1619 Vincennes – 15. 4. 1679 Paříž), sestra Velkého Condého a prince de Conti, byla jednou z hlavních postav Frondy, spjatou s La Rochefoucauldem; později se stala ochránkyní jansenistů a Port-Royalu. Zemřela přirozenou smrtí v karmelitánském klášteře v Paříži, v přísném pokání, zlomená smrtí syna, který padl roku 1672.

Normany a jist před králi, by se mohl vychloubat.

Vendôme,⁵² syn Jindřicha IV. a Gabrielly d'Estrées, měl majetek rozvrácený tolika protivenstvími a ducha zdivočelého dlouhým vyhnanstvím těšil jen vzpomínkou na dřívější štěstí nebo nadějí na lepší; nic jiného v duchu neobracel než to, jak by jakkoli napravil škody svého poraženého domu. Jeho prvorozený syn, vévoda de Mercœur,⁵³ žil v klidu. Mladší Beaufort⁵⁴ si vlastní prudkostí razil cestu k vrcholu ministerstva, za tu smělost pak pykal vězením; kromě toho mezi ním a paní de Montbazon⁵⁵ bylo neví co. Víím jistě, že umírající Ludvík tyto mladíky královně neobyčejně doporučil.

Vévoda de Guise,⁵⁶ podobný předkům velikostí ducha a nádherou, ale s nestejným úspěchem, nebyl přítomen: v Nizozemí trávil čas lásce, v nepěkných průtazích a v laskavých polibcích. Jeho dva mladší bratři⁵⁷ si po předcích osobovali přízeň lidu. V tomto bodě obratu věcí si potomstvo tolika hrdinů, kteří se kdysi odvážili soupeřit o království, nedovolí ani přání a v tomto přechodu nepředstírá nic jiného, než že chce dosáhnout věci snadné, totiž ničeho nepodnikat. Výhonky guiského rodu, Elbeuf⁵⁸ a Harcourt,⁵⁹ stísnění tíživými majetkovými poměry, nic v mysli nekuli. Harcourt je statečný a smělý, později zmítaný rozličným osudem, a o něm budu níže mluvit nemálo.

Nemoursové,⁶⁰ ze savojského kmene, se stali Francouzi. Z jejich početného mužského potomstva zůstali naživu dva. Starší z nich nosil v malém těle velikého ducha; když mu byla přetnuta nit života, nastoupil po něm bratr, který si ze slavného domu neponechal nic než bezúhonné mravy.

Takoví byli naši princové: nikdo z nich nebyl po převratu žádostiv ani ho nebyl schopen. Všichni přitakali přítomnému stavu, v duchu však obraceli mnoho věcí, ale marně. To je vlastnost Francouzů, zvláště dvořanů: hýbat leckčím, co zajde naprázdno, svazovat se navzájem klamnými pouty, potom přeskakovat ze strany na stranu a jeden druhého zrazovat. Mistr úskoků tyto pavučiny snadno protrhne. Nyní k pařížskému parlamentu, který onen stav věcí neodmítl. Je to ohromné těleso složené z rozličných povah. Za určitou sumu peněz, což je nedůstojné, si tuto hodnotu kupují pro sebe i pro své dědice.⁶¹

⁵²César, vévoda de Vendôme (1594–1665), legitimovaný syn Jindřicha IV. a Gabrielly d'Estrées; po účasti na spiknutích proti Richelieuovi žil od roku 1641 v Anglii, roku 1643 se vrátil.

⁵³Louis de Vendôme, vévoda de Mercœur (1612–1669), Césarův prvorozený syn; roku 1651 se oženil s Mazarinovou neteří Laurou Mancini a po její smrti vstoupil do duchovního stavu (kardinál 1667).

⁵⁴François de Vendôme, vévoda de Beaufort (1616–1669), Césarův mladší syn, „král tržnic“ za Frondy. V září 1643 byl uvězněn ve Vincennes pro spiknutí „Důležitých“ proti Mazarinovi, roku 1648 uprchl. Zahynul 25. 6. 1669 při výpadu z obležené Kandie na Krétě; tělo se nenašlo.

⁵⁵Marie de Bretagne d'Avaugour, vévodkyně de Montbazon (asi 1610–1657), dcera Clauda de Bretagne, hraběte de Vertus; roku 1628 se provdala za o 42 let staršího Hercula de Rohan, vévodu de Montbazon, a stala se tak macechou starší vévodkyně de Chevreuse. Proslulá kráska, Beaufortova milenka; její spor s vévodkyní de Longueville v létě 1643 urychlil pád Beaufortovy strany. Za Frondy byla několikrát vyhánána. Zemřela 28. 4. 1657 na spalničky nebo neštovice; její smrt prý přispěla k obrácení abbé de Rancé, pozdějšího reformátora La Trappe.

⁵⁶Henri II. de Lorraine, vévoda de Guise (1614–1664). Za účast na povstání hraběte de Soissons (1641) byl odsouzen a žil v Bruselu, kde se oženil s Honorine de Berghes; roku 1643 se vrátil.

⁵⁷Mladší bratři vévody de Guise, Louis, vévoda de Joyeuse (1622–1654), a Roger, rytíř de Guise (1624–1653).

⁵⁸Charles II. de Lorraine, vévoda d'Elbeuf († 1657), z vedlejší větve Guisů.

⁵⁹Henri de Lorraine, hrabě d'Harcourt (1601–1666), z vedlejší větve Guisů (d'Elbeuf), zvaný „Cadet la Perle“; mladší syn Karla I. d'Elbeuf; vojevůdce v Itálii (Turín 1640) a v Katalánsku, kde byl místokrálem, velký podkoní Francie od roku 1643. Za Frondy stál nejprve na straně krále, potom se s Mazarinem rozešel a pokusil se získat vlastní mocenskou základnu na Rýně (Breisach), což bylo brzy potlačeno; nakonec guvernér Anjou. Zemřel 25. 7. 1666 v opatství Royaumont přirozenou smrtí, zatížen dluhy.

⁶⁰Vévodové de Nemours z vedlejší větve savojského rodu. Starší ze dvou žijících bratrů, Charles-Amédée de Savoie, vévoda de Nemours (1624–1652), padl 30. 7. 1652 v Paříži, na koňském trhu u Butte Saint-Roch, v souboji se svým švagrem vévodou de Beaufort (Nemours měl za ženu Beaufortovu sestru Elisabeth de Vendôme). Oba stáli za Frondy na straně prince de Condé, ale dlouho spolu soupeřili o vliv ve vedení strany a v radě princů se pohádali o přednost a o velení; k tomu přistupovala žárlivost kvůli vévodkyni de Châtillon, Nemoursově milence. Nemours švagra vyzval, Beaufort se podle soudobých pamětí snažil souboji vyhnout, ale nakonec přijal. Bojovali na pistole, každý se čtyřmi sekundanty, kteří se podle tehdejšího zvyku bili s sebou. Nemours vystřelil první a minul, Beaufort ho zasáhl do prsou a Nemours na místě zemřel ve věku osmaadvaceti let; na následky zranění zemřeli i dva Beaufortovi sekundanti, hrabata de Ris a d'Héricourt (podrobně Kniha VII). Nastoupil po něm mladší bratr Henri (1625–1659), dříve zvolený arcibiskup remešský.

⁶¹Soudcovské úřady v parlamentech byly koupené a dědičné; od roku 1604 je jejich držitelé mohli za každoroční poplatek

Většina žije nad poměry, a když přepychem manželek, dětí nebo svým vlastním projedli majetek, baží po převratu. Jejich úkolem, počítá-li se správně, je dávat každému jeho právo, urovnávat spory, mírnit zvyšování daní a omezovat to, co se k vyzískání peněz vymyslelo a co je tíživější než daně samy; pečovat o veřejné práce, nade vše hájit královu slávu, svým příkladem učit lid, aby se nikdy nevzpíral a neodmítal rozkazy, ale aby pokorně připomínal a vůli panovníka pokládal za nejvyšší zákon.

Takové mravy má mít pařížský parlament, který byl kdysi měřítkem správného, hranicí spravedlivého a sloupem práva, a k němuž jako k věštně přicházely národy odevšad pro radu. Ale jako všechno se horší, i on odpadl od někdejšího lesku. Mluvím o většině, ne o všech: i dnes se soudní dvůr může vykázt znamenitými muži, kteří zachovávají jeho čest, bezúhonně podpírají tuto hroutící se stavbu a kteří, strženi proudem buřičů, nad vlastními usneseními zasténali. To shromáždění v purpuru dodalo a dodá velkou váhu nejen královským ediktům, ale i skutkům. Proto se po Ludvíkově smrti nejvíc sledovalo, na kterou stranu se tak veliké váhy nakloní.

Se souhlasem Orleánského, Condého a parlamentu byla nejvyšší moc svěřena královně s titulem regentky.⁶² Mazarinovi se tehdy cizí původ nevyčítal; naopak, za potlesku parlamentu byl zakrátko uznán hodným toho, aby mu byly svěřeny královské děti i kormidlo království, a soupeření mezi předními muži bylo tak odstraněno. Říkalo se, že to naznačila Ludvíkova duše přijatá do nebe a že královna splnila manželův záměr.

Mazarin, který v duchu zvažoval, co je škodlivé a co užitečné, vynesl o duchovenstvu takový soud. To jsou jeho slova, jimiž napomínal královnu:

„Duchovní stav už mnoho let, nevím jakým osudem, vydává jen skromnou úrodu velkých mužů. Honí se za malichernostmi, žije v zahálce, nepřijímá vážná studia. Všechno je na parádu, i kázání, kde jaké jsou, i sama ctihodná oběť. Z úřadů si nečiní nárok na nic než na důchody. Kazatelskou službu, první důstojnost biskupa, přenechávají komukoli, ať je sebenešikovnější. Myslí si, že jsou dost biskupy, když se předhánějí v malovaných kočárech se svými erby, v nádheře a v počtu služebnictva, a když jsou krutí k těm, kdo se prohřešili v nejmenších věcech. Jsou ustavičnými společníky ženských lůžek, ne bez pohrdání pastýřskou berlou. Tak je tomu většinou; jsou ovšem i takoví, kdo žijí stranou té zkaženosti, svatě a bezúhonně! Kdo se rozhněvá, pozná se ne v těchto, ale v oněch. Náboženství má v duších smrtelníků takovou moc, že kdykoli mezi zasvěcenými zvítězí a vyvýší se nějaká velká ctnost nad chápání lidu a nad neřesti lidského rodu, uctívá se jako božstvo. Tehdy neměl ten stav ve Francii ani váhu, ani vliv,“ říkával Mazarin.

Připisují to nerad a jakoby proti své vůli; ale svoboda a věrnost v přítomnosti urážejí ty, jimž se stavějí na odpor, a potom se jim dostává úcty a chvály.

Byl tu François Paul de Gondi,⁶³ rodem Florent'an a narozením Francouz, abbé de Retz, potom koadjutor, jak se obvykle říká, pařížský a arcibiskup korintský; Mazarin přiznával, že ho pokládá za muže, který by se při příležitosti odvážil velkých věcí. Měl nadto lesk rodu, výmluvnost, slávu učenosti a sílu ducha. Rozdával cizí peníze a nevracel je ani v nejtěžších časech, raději prokazoval dobrodiní; víc mu záleželo na tom, aby mu mnozí byli zavázáni, než aby vymáhal, co mu kdo dlužil. Byl vznešeného ducha a obracel v myslí mnoho věcí; dychtil po příležitostech a čekal na převraty, ale jen pro slávu.

Provincie, rozvrácené, rozervané a vyčerpané daněmi, cly a ubytováním vojska, neopakovaly nic jiného než mír; byly však připraveny nést ještě větší břemena, tolik byly poslušné a věrné králi. Jejich guvernérů byli zavázáni a poddajně nesli jho. Nebylo už Montmorencyů ani Lesdiguièrů,⁶⁴ kteří kdysi i nejmenším

(paulette) volně odkázat.

⁶²Viz pozn. o deklaraci z 20. 4. 1643; parlament dal 18. 5. 1643 Anně Rakouské plnou moc regentky.

⁶³Jean-François Paul de Gondi (1613–1679), pozdější kardinál de Retz, z rodu florentského původu; od roku 1643 koadjutor pařížského arcibiskupa (svého strýce) a titulární arcibiskup korintský, jedna z hlavních postav Frondy a autor slavných pamětí; kardinálem od roku 1652, téhož roku zatčen, roku 1654 uprchl z vězení, později se smířil s dvorem a žil v ústraní. Zemřel 24. 8. 1679 v Paříži přirozenou smrtí. Priolo užívá zkrácenou podobu François Paul.

⁶⁴Henri II. de Montmorency (sťat 1632, viz dříve) a François de Bonne, vévoda de Lesdiguières (1543–1626), konetábl Francie, mocný guvernér Dauphiné.

hnutím uváděli dvůr ve zmatek. Onen Rohan,⁶⁵ který čtrnáct let ležel na útrokách království a zbraněmi hájil nové náboženství, už dávno zemřel a nezanechal nikoho, kdo by naplnil míru tak velkého jména.

Novotáři⁶⁶ (budu toho slova užívat), unavení válkami, když přišli o hlavu a La Rochelle, sídlo vzpoury, byla zkrocena, nedýchali ničím jiným než klidem, což je při té změně podivuhodné. A protože toto pověstné náboženství dokázalo našeptat tolik zla a nepotrvá dlouho, nebude od věci vyložit jeho počátky a obřady, aby je potomstvo neneznalo.

Původcem novoty byl Jan Kalvín,⁶⁷ nejprve zvaný Chauvin, z Noyonu, který opustil Francii a odešel do Ženevy, kam se takoví lidé sbíhají a kde jsou ve vážnosti. Král Karel a jeho matka Kateřina,⁶⁸ která jinak nebyla k novotářům nepřátelská, je pronásledovali mečem a plamenem jako zločince hodné nejkrajnějších trestů. Tolik muk vymyslela pošetila smrtelnost sama proti sobě z popudu lehkověrnosti. O svátku svatého Bartoloměje bylo rozhodnuto useknout jedinou ranou hlavu znovu dorůstající hydře,⁶⁹ čin nehodný francouzského jména, který Seine svými vodami nesmyje.

Náboženství, na čas potlačené, propukalo znovu nejen ve Francii, ale i u Švýcarů, Němců a Angličanů; někteří z knížat se k němu přidali, odtud války a pohromy, které se rozlily na národy. Kalvín zavedl obřady protivné božským. Ničím jiným své stoupence neprosytil dřív než tím, že posvěcená oplátka, přesvatý chléb, se kněžským šeptáním nemění v Krista – hrozím se to vyslovit – a že to nejvyšší, co uctívají, nehnětou pekařovy ruce a není to proměnlivé ani pomíjivé. Mešní oběť a modlitby za mrtvé mají za bezcenné. Věří v peklo a nebe, v očišťovací oheň nikoli. Svaté prý nečiní papež, a pokud jde o ně, je nebe prázdné. Panně Marii prokazují malou úctu, a to jen tak, aby byla daleko menší než její Syn; modlitby se k ní prý vznášet nemají. Kosti a ostatky, jak říkáme, pokládají za posměch. Listiny, kterým se říká odpustky, jimiž se hříchy vykupují za určitou sumu peněz, kterou kdo dá, mají za nic a směle tvrdí, že peníze lze vynaložit lépe. Římským papežem pohrdají jako maskou a prázdným příznakem, vatikánských blesků se neděsí a tvrdí, že je to meč, jehož ostří tkví jen v domněni.

Vylévat stoku hříchů do ucha kněze pokládají za první důkaz slabé mysli. Břemeno zpovědi nazývají rancem lidských ustanovení. Kazit si žaludek rybami a pokrmy bez krve čtyřicet dní a ještě déle je prý šílenství, stejně jako se v té době vyčerpávat umrtvujícími půsty, protože stránky obou Zákonů o tom nic nepředepisují. Právě když se rok obnovuje a skryté šťávy se znovu derou ven, ujme se prý na celé dva měsíce vlády tyranie a dětství rodičů se roku se kazí přivolaným stářím; a zatímco příroda zamýšlí, aby se těla očištěná od nezdravých šťáv omladila novými, cpou se do nich samé smradlavosti a samé hnisy, a to z bláznovství těch, kdo se ničeho takového sami nedotknou, ale nařizují půsty a zbožně se zdržují. Tak mluví o našem postu.

V ostatním se vždycky dovolávají Písma a přesvědčují z Písem; při rozpravách unavují naše nejpevnější, prostřední propouštějí s pochybnostmi a nemálo jich získají. Své duchovní nazývají služebníky a oděvem je od lidu nijak neodlišují. A protože jsou náchylní k chtíči jako ostatní smrtelníci, je jim dovoleno brát si manželky; to pokládají za lepší než kazit cizí, což zlomyslně vyčítají stavu, který žije v celibátu a čistotě. Holé chrámy u nich voní jen čistými modlitbami. Svá tajemství konají v určité dny drobečkem chleba a douškem vína na památku Večeře Páně. Bůh je čistý duch a má být uctíván čistým duchem, ne kuličkami růžence, kterým posměšně říkají hadí vejce. Kláštery zavrhuje: tam prý jsou nesčetní nejšťastnější duchové nanejvýš nešťastně pohřbívání a zahrabávání zaživa, ačkoli by byli vyvolenými nádobami Páně, kdyby s rozvahou přijali způsob života přiměřený přírodě. Tak mluví.

Hlavou toho náboženství je Ženeva, město v zemi Allobrogů. Bývala poslušna svých biskupů, svrhla však jeho a dosud zůstává svého práva. Pod jejími hradbami protéká Ženevským jezerem Rhône a její

⁶⁵Henri, vévoda de Rohan (1579–1638), vůdce hugenotů v náboženských válkách let 1621–1629; později francouzský velitel ve Valtellině, zemřel na následky zranění z bitvy u Rheinfeldenu.

⁶⁶Novotáři: hugenoti, francouzští kalvinisté. Priolo píše z katolického stanoviska.

⁶⁷Jean Calvin, původně Cauvin (1509–1564), z Noyonu v Pikardii; reformátor, od roku 1541 trvale v Ženevě, kde zemřel po dlouhé nemoci.

⁶⁸Karel IX. (1550–1574) a jeho matka Kateřina Medicejská (1519–1589).

⁶⁹Bartolomějská noc, 24. 8. 1572: vraždění hugenotů v Paříži a dalších městech, při němž zahynul admirál Coligny a tisíce dalších.

vody se s jezerem nemísí; jezero nesmírného obvodu se jako moře zvedá mořskými vlnami a hukotem. Město, položené vysoko, chrání hradby a náspy; dva pahorky uzavírají zdi, uměle zalomené nebo zahnuté dovnitř, na pohled půvabné a milé. Je tam stejná zatvrzelost u mužů jako u žen, a všichni si vykládají, že mají v Boha takovou důvěru, že se ani v protivenství neobráti k pravdě; kdyby museli přijmout katolíky, báli by se víc života než smrti.

O této sektě, protože se k tomu naskytla příležitost a nikdo jiný kdysi víc nepřispěl ke vzpourám, jsem pojednal trochu obšírněji; po příkladu Tacita, který se volněji rozepisuje o náboženství Židů,⁷⁰ ale hlavně Polybia, který je v těchto věcech největším mistrem a dějepis přerušuje mnohem delšími odbočkami. Není jistějšího důkazu nevědomosti a nezkušenosti než odmítat vědění a osobovat si soud po tak znamenitých mužích.

Tato strana, která se tolikrát vzmohla ke zkáze Francie, byla tedy po Ludvíkově smrti buď přemožena, nebo sama v klidu a nedělala potíže, ačkoli se mohla právem pyšnit slavnými muži Turenem⁷¹ a Gassionem.⁷² Oba měli proslulé jméno, každý jinou pověst. Turenne moudře volil výhodu místa a často odnášel vítězství bez krve a bez nářku; nepříteli odporoval spíš otálením a zřídka v boji, vhodným rozmístěním a prozíravostí dobře pečoval o mír i válku, byl nesmírně dychtivý slávy a všechnu válečnou čest si nechával pro sebe; chyby a nezdary druhů obviňoval mlčením; války protahoval, ať z rozvahy, nebo z touhy zůstat co nejdéle ve velení, s přirozenou pýchou šlechtictví. Byl rovný starověkým vojevůdcům a snadno první svého věku. Gassion vlastní zdatností zastínil své předky, kteří nebyli bez cti; v naději spěchal a nikdy neotálel, nic nezadrželo jeho planoucího ducha; neúnavným útokem dráždil nepřitele ve dne v noci a stačil na obojí, na službu vojáka i velitele. Z nebezpečí samých se radoval, jako jiní z odměn za nebezpečí. Oba byli oddáni králi a ani jeden nebažil pod záminkou náboženství po převratu.

Naše vojska, která přežila tolik válek a byla nadutá dlouhou řadou úspěchů, nepokládala nic za nesnadné. Ludvík Bourbon, vévoda d'Enghien, zářil jako hvězda, hrozná národům nepřátelským francouzskému jménu. Rocroi bylo jitřenkou jeho rodící se slávy a předzvěstí budoucí velikosti. Všechno bylo příznivé a poslušné. Svorná a sjednocená Francie se rozpínala v Německu od koryta Mosely až za Rýn; vítězstvím u Nördlingenu⁷³ zasáhla později i země při Dunaji a všude naháněla strach. Ve Španělsku jsme držením Tortosy a Flixu⁷⁴ pronikli až k řece Ebru. Naše loďstva brázдила Oceán i Středozemní moře.

Celá Itálie, od papeže, jímž byl tehdy Urban VIII.,⁷⁵ až po nejmenší knížata, se chovala uctivě. Vévodové savojský, mantovský a modenský⁷⁶ byli spíš nástroji francouzského poddanství než svými pány. V Německu se králové švédský a dánský⁷⁷ chlubili naším přátelstvím a sám Sarmat⁷⁸ se o ně ucházel. Kurfiřti pokládali za křivdu, nedostalo-li se jim v naší přízni nějakého místa. Portugalsko, odtržené od Španělska, viselo na pokynu Francie,⁷⁹ a Katalánsko, omrzelé španělským panstvím, se

⁷⁰Tacitus, *Historiae* V, 2–13, s výkladem o původu a náboženství Židů.

⁷¹Henri de La Tour d'Auvergne, vikomt de Turenne (1611–1675), maršál Francie od roku 1643, mladší bratr vévody de Bouillon; vychován jako kalvinista, ke katolictví přestoupil roku 1668. Padl 27. 7. 1675 u Sasbachu, zasažen dělovou koulí.

⁷²Jean de Gassion (1609–1647), hugenot z Béarnu, maršál Francie od roku 1643; smrtelně zraněn mušketovou kulí při obléhání Lens a zemřel 2. 10. 1647 v Arrasu.

⁷³Bitva u Alerheimu u Nördlingenu (3. 8. 1645), vítězství vévody d'Enghien a Turenna nad bavorským vojskem (padl v ní Franz von Mercy). Priolo předbílá, v roce 1643 k ní ještě nedošlo.

⁷⁴Flix na Ebru drželi Francouzi a Katalánci už roku 1643 (v únoru 1643 ho La Mothe-Houdancourt vysvobodil ze španělského obležení); Tortosu však dobyli teprve roku 1648, zde tedy Priolo předbílá.

⁷⁵Urban VIII. (Maffeo Barberini, 1568–1644), papež od roku 1623.

⁷⁶Vévoda savojský Karel Emanuel II. (1634–1675), za nezletilosti pod regentstvím matky Kristiny Francouzské, sestry Ludvíka XIII.; vévoda mantovský Karel II. Gonzaga (1629–1665); vévoda modenský František I. d'Este (1610–1658).

⁷⁷Švédská královna Kristina (vládla 1632–1654) a dánský král Kristián IV. (1577–1648). Priolovo „králové“ je obecné.

⁷⁸Sarmat: polský král Vladislav IV. Vasa (1595–1648); roku 1645 se oženil s Marií Ludvikou Gonzagovou-Nevers, zprostředkovaně francouzským dvorem.

⁷⁹Portugalsko se odtrhlo od Španělska povstáním 1. 12. 1640, králem se stal Jan IV. z rodu Braganza; Francie ho podporovala.

dobrovolně podrobilo jejímu jhu.⁸⁰ Spojené Nizozemí se nás vytrvale drželo. Anglický král,⁸¹ který už předvídal sítě novoty a občanského rozbroje, se úzkostlivě snažil nás si zavázat. Evropa s úžasem hleděla na takový stav našich věcí; našemu štěstí nechybělo nic kromě umírněnosti a umění ho užívat.

Naši princové byli svorní a ctili pokyny královny. Ta, podporována Mazarinovými radami, tak řídila otěže veřejného osudu, že v kvetoucím království se doma i ve válce všechno dařilo šťastně, až k závisti. Provdala se velmi mladá, byla držena přísně a snášela manželovu přízeň i nevoli. Byla to žena svatých mravů po starém způsobu, královna statečná a protivenstvím nezlomená, s nejlepším úsudkem, zkušená v předstírání i zastírání, a v převratech nedávala na sobě znát nic nového. Pevně se rozhodla bránit děti i království a mezitím, dokud byl král nezletilý, nedráždit prince a rozvážně mezi ně rozdělovat přízeň jako na vahách. Ještě v čerstvém smutku pronášela slova: „Francouzskou říši budou bránit věrná vojska, tohoto“ (ukazovala na krále) „jeho majestát.“

Královský dům byl prost neřestí, které se po dvoře hojně plíží. Králova mladost dospívala pod Mazarinovými naučeními a radami; po jeho boku byl na druhém místě Villeroy,⁸² znalec našich věcí, zkušený u dvora a obratný v předvídání, kdo se chystá vládnout.

Naši velmoži se celí upínali k tomu, co by shráblí nebo vylovili, než král dospěje a zkrátí jejich nezdravé chtíče. Francouzi mají ve zvyku pokládat se za lenochy a za lidi nedbalé svých zájmů, neodnesou-li si něco od nového panovníka; z něho podle nich třeba čerpat jako z bystřiny, která nepoteče vždycky. Zvlášť proto, že ministr byl cizinec, a věřili, že ho mohou snadno obelstít. I mnoho soukromníků žadonilo. Mazarin dával, podle toho, jak koho žádost páčila, a nešetřil nákladem, jen aby je učinil královně zavazanými a věrnými: koho jen tehdy mohl, získával dary. Pokladnu mezitím drancovaly dvorské pijavice.

Mazarin předvídal mnoho: že jednou bude shánění peněz příčinou zla. Nic tolik netrápilo jeho mysl. Dýchal pro klid a slávu království; to však nešlo bez zbraní, zbraně ne bez žoldu, žold ne bez daní, daně ne bez útlaku a útlak konečně ne bez stížností, v obci, která všechno odsuzuje a které se pro její přepych třeba bát, protože jí nestačí nic leda zlými prostředky, jež čekají na zmatky.

Šťastné časy už zkazily mysl: bohatství bylo ctí, chudoba hanbou. Z bohatství vtrhl přepych a s ním jeho průvodkyně lakota spolu s pýchou: drancovali, hrabali, rozhazovali a stavěli domy a letohrádky po způsobu měst. Co bych dál vypočítával, když tomu nikdo z potomků neuvěří? Bohatství zneužívali k hanebnostem tak daleko, že mnozí výběřčí, jimž se říká partyzáni,⁸³ rakovina lidského rodu, srovnávali hory se zemí a z rovin dělali hory a stavěli domy, v jakých nebydlí ani císaři, ani králové. Kvůli jídlu sháněli všechno na zemi i na moři; zisky kupovali přepych, přepychem loupež, a nejvyšší hodnotu jmění viděli v tom, že je rozházejí. Když pak vlastní prostředky došly, upínali se k převratu, aby měli co získat a utržit. Obecně se říkalo, že s rozmachem království vzrostlo i soukromé jmění; že teď jsou jiné peníze než kdysi v malém království, kdy domy byly těsné; že kde je moc, není nic přespříliš a že všechno se řídí štěstím toho, kdo vlastní. Pod čestnými jmény snadno našlo souhlas otevřené přiznávání neřestí i to, že hřešili všichni stejně.

Tak bylo ve městě,⁸⁴ plodném v rození zla, které má na všechny strany takovou váhu, že kam se nakloní, tam se kloní skoro všechno. V něm totiž spočívají síly a naděje celého království a z něho vychází vláda nade vším. Vysílá do všech provincií velení, mocné zbraněmi i zákony; do svého klína přijímá cizince všeho druhu a obecným jménem chová lidské pokolení, ne jako paní, ale jako matka. Koho přijme, nazve občanem, a zbožným poutem si zavazuje i ty, kdo jsou vzdáleni po celém světě. Nesrovnává se s ním starý Řím ani žádné ze slavných měst východních národů. Vydalo by ze sebe čtyři města, aniž by

⁸⁰Katalánsko povstalo proti Španělsku roku 1640 (Válka žnců) a roku 1641 uznalo Ludvíka XIII. za hraběte barcelonského.

⁸¹Karel I. Stuart (1600–1649), od roku 1642 ve válce s parlamentem; popraven 30. 1. 1649.

⁸²Nicolas de Neufville, markýz, později vévoda de Villeroy (1598–1685), maršál Francie, od roku 1646 vychovatel (gouverneur) Ludvíka XIV.

⁸³Partyzáni (partisans): finančníci, kteří královské pokladně předem zaplatili a za to vybírali daně a poplatky na vlastní účet; jejich zisky patřily k hlavním příčinám nespokojenosti před Frondou.

⁸⁴Paříž.

se vyčerpal jeho lid; vypravilo by sto tisíc ozbrojených mužů, a ulice by přesto byly plné; čtyři krále, kteří by přijeli nečekaně, by skvěle pohostilo, a občané by přitom byli syti, protože město protíná Seina a na svém hřbetě přiváží, co stačí k výživě celého království. Hned po Ludvíkově smrti bylo klidné a spokojené se svými poměry; podle zřetelných předzvěstí se však tušilo, že právě z něho jediného se na národ vylíje pohroma.

Mazarin nestačil nasytit tolik chťíčů, když byla pokladna už skoro vyčerpaná. Každý si myslí, že na něm leží tíha věcí, a čeká za to odměnu, chamtivý po mzdě. Odtud vycházejí lovci tajemství a vydřiduši, jejichž životním heslem je všechno vědět a sám zůstat nepoznan; v podezíravé době se rozbujelo to nenasytné, úlisné a nevěrné stádo vyzvědačů, které budou vždycky odsuzovat a vždycky si je ponechají.

Královskou radu představovali Orleánský, Condé, Mazarin, Longueville, Séguier,⁸⁵ Brienne,⁸⁶ Bouthillier,⁸⁷ jeho syn Chavigny a Servien.⁸⁸ Už tehdy se však vykládalo, že Mazarin je vším a ostatní jen stíny, které ho doprovázejí a pohybují se podle jeho pokynu; nejdůležitější věci totiž královna vyřizovala s ním, jediným, kdo měl vnitřní přístup, a ostatní byli k radám přibírání okázale, aby jednali o věcech už vyřízených a těšili se planým zdáním vlády. A vskutku nám tehdy Mazarin zjevně představoval Richelieu vstalého z mrtvých.

Protože se k tomu naskytla příležitost, nechtěl jsem oba muže přejít mlčením a vyložím povahu a mravy obou, nakolik mi stačí nadání. Když mnoho čtu a v duchu uvažuji, je mi jasné, že od kolébky království až do této doby vykonala všechno vynikající ctnost několika málo lidí. Mezi nimi nejvíc proslulí obrovskými zásluhami dva muži, Armand Richelieu a tento Giulio Mazarin, rozdílných mravů a rozdílného národa. Oba měli tutéž hodnost v církvi, oba vznešený rod; věk a výmluvnost měli stejné, stejnou velikost ducha i slávu, ale každý jinou. Armand byl pokládán za velkého pro svou velkolepost; Giulio ho předčil leskem. Onomu dodala důstojnosti přísnost, tento se proslavil mírností a milosrdenstvím. Richelieu dosáhl slávy rozhazováním a trestáním, Mazarin odpouštěním a opatrným obdarováváním. U onoho se chválila pohotovost a rychlá štědrost, u tohoto se odsuzovala pomalost v dávání. Kdo se prohřešil proti Richelieuovi, toho čekala jistá záhuba; kdo byl nepřitelem Mazarinovi, nacházel útočiště v Mazarinovi samém. Onen vyřizoval všechno násilím, tento panovačným klidem. Onen nejlépe znal francouzské království, tento byl silný znalostí celého světa. Onen zemřel uprostřed plamenů válek, nejistý, jak věci dopadnou; tento po vydobytém míru, jist svým osudem. Onen vydechl naposled za radosti krále, tento za královny slzy a v jeho objetí.

Toto vyprávění, obsažené v této knize, je zatím nutné a, jak myslím, nebude nevíтанé: aby čtenář měl před očima mravy, ducha a jakoby podobiznu těch, které uvidí zápasit s proměnlivým štěstím. Protože se všechny dějiny skládají z věcí a lidí, usoudil jsem, že se mám držet spíš těchto než oněch; pro příklad života totiž víc záleží na tom vědět, jaký kdo byl, než plnit hlavy vyprávěním, které k ničemu neprospěje. Hlavní je poznat lidi. Mně štěstěna, když mi mnoho vzala, ponechala zkušenost s francouzskými povahami, které tu maluji jako na obraze. To je jistě užitečnější než znát jednotlivosti. Píšu to, co bude číst jiný věk. Náš, lhostejný sám k sobě, když přestal konat chvályhodné věci, pokládá za pošelilého být chválen nebo haněn a podobizny odmítá, protože se jich bojí.

Pokud jde o Mazarina: nemluvím o jeho štěstí, ale o něm samém. Znám ho ne z žádného dobrodiní, ale z mnoha křivd, neboť má rodina vděčí za své pohromy jedině jemu. Přesto je síla pravdy tak veliká, že nemohu zbaběle zamlčet chválu velkého muže a jsem nucen ji i proti své vůli doprovázet příznivým oceněním; pole lichocením přenechávám jiným.

Konec knihy první.

⁸⁵Pierre Séguier (1588–1672), kancléř Francie od roku 1635.

⁸⁶Henri-Auguste de Loménie, hrabě de Brienne (1595–1666), státní sekretář pro zahraniční věci od roku 1643.

⁸⁷Claude Bouthillier (1581–1652), superintendant financí, otec Chavignyho (viz pozn. v knize výše).

⁸⁸Abel Servien (1. 11. 1593 Biviers u Grenoblu – 17. 2. 1659 Meudon), markýz de Sablé, z úřednického rodu v Dauphiné, strýc Huguesa de Lionne; státní sekretář pro válku 1630–1636, potom v Richelieuově nemilosti ve vyhnanství v Sablé až do roku 1643; francouzský zplnomocněnec na kongresu v Münsteru, kde po odvolání d'Avauxe 24. 10. 1648 sám podepsal mír s císařem; od roku 1653 superintendant financí spolu s Fouquetem; zemřel přirozenou smrtí.

Kniha druhá

Obsahuje činy doma i ve válce v nanejvýš šťastném pětiletí pod vládou, jež byla moudrá jako málokdy, od roku 1643, kdy zemřel Ludvík, do roku 1648, kdy za nejhorších znamení začaly občanské nepokoje.

Za takového stavu věcí, třebaže kvetoucího, by rakouský dům bezpochyby pozvedl hlavu, neboť mnozí u nás se už v duchu bouřili a všelijak sháněli látku k nepokojům, kdyby Mazarin (závistivci ho ovšem viní z tajného úmyslu) nepředěšl hrozcím nebezpečím. Lenochoy vábil nadějí, dary a sladkostí zahálky, čilé a bojovné rozesílal do Německa, Nizozemí, Itálie a Španělska do bojů a pohrom, aby nepříteli vyčerpávali a zaháněli, a aby mu tak rozbroje nezabránily podnikat věci uvnitř i navenek.

Co by se bylo stalo, kdyby tak veliký zástup zahálčivců, který si za nezletilého krále vydobyl beztréstnost a zbavil se strachu z krále, začal rozdmýchávat občanské bouře dřív, než dospěly zástavy království¹ a než láska ke králi, na kterou si lidé časem zvykají, sjednotila mysl? Věci ještě nedospělé by se byly rozpadly v rozbroji; ale klidná umírněnost je pět let živila a přivedla tak daleko, že s pevnými už silami snesly jakýkoli nápor, třebaže zlovolnost francouzského osudu řádila nanejvýš těžce.

Pominu tedy příhody spíše časté než hodné vyprávění a budu psát jen o těch, jejichž znalost zasahuje do života; pokládám za lepší sloužit rozvaze než krmit mysl planým vyprávěním o činech. Nelze tu čekat, že by se něco vypočítávalo jednotlivě. Všude jsou tajná naučení, oddělená od omylu lidu, krátká a skrytá, a přiznávám, že je k jejich vystopování a pochopení třeba bystré myslí. Kdo ji nemá, ať mě nechte a dělá něco jiného.

Prvním dokladem nové vlády byla výprava k Rocroi. Rocroi, neboli kdysi Královská skála, je pevnost u vstupu do Ardenského lesa, kterou chrání opevnění a násypy; obdělané půdy kolem je málo, okolí pustné vřesem a planým ovsem. Místo je tak důležité, že posádce, která v něm sedí, je otevřená cesta až k Paříži a nesmírná rovina Champagne je vydána jejím výpadům. Velitelé nizozemského vojska nepokládali po Ludvíkově smrti nic za rozumnější než zmocnit se tohoto pohraničního kraje. Dvanáctého května 1643 bylo tedy Rocroi sevřeno ostrým obležením a předsunutá díla byla rázem dobytá, neboť asi pět set mužů posádky nestačilo na tak mocný útok. Španělé zaplnili okolní místa spíše jako vítězové než jako bojovníci. Jménem španělského krále velel Francisco de Melo,² po něm hrabě z Isenburgu,³ vévoda z Albuquerque⁴ a hrabě de Fontaine.⁵ Vojsko mělo dvacet šest tisíc mužů.

Když to vévoda d'Enghien uslyšel, spojil pěchotu, která ležela v Pikardii na Authie, s jízdou ležící na Oise, a ihned poslal napřed Gassiona s pěti sty jezci, aby vše vyzvěděl a vykonal, co bude válečný rozum žádat. Gassion dorážel na nepřítel neúnavnými útoky, a zatímco se bojovalo na obou stranách, vpravil do obležené pevnosti sto vybraných mušketýrů, nemalou útěchu pro posádku, která už byla v úzkých. Vévoda d'Enghien dorazil rychlými pochody se vši svou silou sedmnáctého května k městečku Bossu,⁶ čtyři míle od Rocroi. Tam přišel i Gassion. Radili se o vysvobození Rocroi. Nechyběli ti, kdo tvrdili, že je třeba posil, ne bitvy; převážil názor, že se má rozhodnout bitvou. Překážkou byly úžiny a neschůdné stezky, které bylo třeba překonat, než se vojsko dostane na rovinu. To se vykonalo statečně a s podivuhodným štěstím.

Francouze bylo stěží možné zdržet, aby se na nepřítel nehnali i za soumraku. To byl francouzský zápal; tohle však rozvaha: francouzský přeběhlík totiž hlásil, že se Španělům na pomoc blíží Beck⁷

¹Zástavy království: královské děti, Ludvík XIV. a jeho bratr Filip (srov. Kniha první).

²Francisco de Melo (1597–1651), portugalský šlechtic ve španělských službách, v letech 1641–1644 místodržitel španělského Nizozemí a velitel armády u Rocroi.

³Ernst, hrabě z Isenburgu-Grenzau (1584–1664), velitel ve španělském Nizozemí.

⁴Francisco Fernández de la Cueva, 8. vévoda z Albuquerque (1619–1676), u Rocroi velel jízdě levého křídla; později místokrál v Novém Španělsku a na Sicílii.

⁵Paul-Bernard de Fontaine (1566–1643), starý velitel španělské pěchoty, pro dnu nesený v nosítkách; padl u Rocroi. Priolo ho níže chybně nazývá velitelem dělostřelectva.

⁶Bossus-lès-Rumigny, ves jihozápadně od Rocroi.

⁷Jean de Beck (1588–1648), lucemburský generál ve španělských službách; u Rocroi přišel se svým sborem pozdě. Smrtelně raněn v bitvě u Lens (1648) a zemřel v zajetí.

s novými sbory (Beck nebylo bezvýznamné jméno v naší ani ve valonské Galii). Přeběhlík dostal peníze, jaké žádal jeho osud, a vše se chystalo k poslednímu vrhu kostkou; před očima byla už celá podoba nastávajícího střetnutí. Na obou stranách se vše připravovalo s napjatou péčí a starostí a ta noc se strávila přípravami, jako by byla bitva vyhlášena na příští den. Vévoda d'Enghien usoudil, že je lepší počkat na den, a rozpálené vojáky propustil, aby se posilnili. Potom s veliteli a příbuznými obcházel oddíly, které stály ve zbrani, vlíval do houfů vojáků statečnost hodnou staré slávy a dřívějších činů a sám nesnesl odpočinek ani neulevil unavenému tělu spánkem. Nikdy předtím vojsko nevidělo velitele tak čilého a z jeho nebojácné tváře snadno vyčítalo jistou naději na vítězství.

Když konečně jasnější světlo ukázalo náš i nepřátelský šik, vévoda d'Enghien, nedbaje napomínání přátel, si lehce obrnil hrud', hlavu nechal bez přílby a tvář odkrytou, aby ho vojáci v každém nebezpečí poznali. Šik byl rozestaven tak, že pravé křídlo držel Gassion, levé L'Hôpital⁸ se Senneterrem⁹ a křídla posilovaly Espenanovy zálohy.¹⁰ Vévoda d'Enghien přejížděl živýma očima napravo i nalevo a choval se jako vítěz, ač výsledek byl nejistý. Nikdy nebyla Štěstěna vyzývána předčasnější radostí; přesto byli k modlitbám za získání vítězství přivoláni kněží, pokládání, běda, příliš mnohými za zbytečné břemeno země.

Střetnutí bylo veliké a zarputilé. Těžký osud dolehl na naše levé křídlo. Senneterre, který statečně dělal velitele i vojáka, byl zraněn kulí i mečem; když pod ním padl kůň, odnesli ho a brzy nato se vrátil. Nepřítel se zmocnil i našich děl; L'Hôpitalova proslulá statečnost je dobyta zpět, ale když byl raněn do paže, byla znovu ztracena a obrácena proti nám. Štěstí bitvy obrátil Sirot,¹¹ který se prudce vrhl do boje a přispěl na pomoc levému křídlu, ocitnuvšímu se ve zjevném nebezpečí a už skoro rozdrčenému. Když byli Valoni, Němci a Italové pobiti, zbývala práce se španělskou tercií,¹² statečnou a neznající porážky. Pěchota pravého křídla na ni několikrát zaútočila, pokaždé marně. Nakonec Gassion, který dobře věděl, jaký osud spočívá v té tercii, přivedl s sebou jízdu pravého křídla, rozrazil pevný šik a rozprášíl ho. Nepřátelský šik rázem zaplnila veliká zkáza.

Krutá zuřivost našich Švýcarů se vybila na Španělich, kteří pokládali za slavnější padnout před očima svých velitelů než se zachránit. Fontaine, velitel dělostřelectva v nepřátelském vojsku, unikl hanbě útěku čestnou smrtí. Švýcaři si přisvojovali čest, že zabili velitele, který byl po celou bitvu nošen v nosítkách (zavázal se totiž přísahou, že proti Francouzům nebude bojovat ani pěšky, ani na koni).¹³ Hrabě z Isenburg, který měl útek za bezpečnější než zajetí, unikl raněn a brzy nato na zranění zemřel.¹⁴ Melo zanechal velitelskou hůl, která padla do vítězných rukou vévody d'Enghien, uháněl na koni čtyři francouzské míle a skryl se v Mariembourg s několika druhy útěku; opustil celý šik a bylo všeobecně uznáno, že voják vykonal povinnost nejbojovnějšího velitele a velitel povinnost nejzbabělejšího vojáka. Jen sláva vévody d'Enghien dodala poraženému cti.

Už to nebyla bitva, ale mnohonásobná řež: pohroma tu jednotlivců, tu celých oddílů. Všude na zemi ležely useknuté údy; zmrzačení a slabí přesto nepouštěli zbraně, dokud po velké ztrátě krve nepadli mrtví. Jedni utíkali nejkratší cestou, jiní do různých lesů a po stezkách pronásledovatelům neznámých; neozbrojení se pletli mezi ozbrojené, slabí mezi zdravé. Tak to bývá, když se myslí zmocní strach. Vévoda d'Enghien nepronásledoval prchající dlouho; poručil unaveným rukám, tělům vyčerpaným žízní a otupeným zbraním odpočinout, a když přestál mimořádné nebezpečí, vjel vítězně do Rocroi.

⁸François de L'Hôpital, hrabě du Hallier (1583–1660), maršál Francie od roku 1643, velitel levého křídla u Rocroi. Bratr maršála de Vitry.

⁹Henri de La Ferté-Senneterre (1599–1681), pozdější maršál Francie (1651).

¹⁰Roger de Bossost, hrabě d'Espanan († 1646), velitel zálohy u Rocroi.

¹¹Claude de Létouf, baron de Sirot (1606–1652), velitel zálohy, jehož protiútok zachránil levé křídlo. Za Frondy zabit v boji u Gien.

¹²Tercie: španělský pěší šik pikenýrů a mušketýrů. Španělské tercie u Rocroi odrazily několik útoků a vzdaly se teprve po čestné kapitulaci.

¹³Priolo tu zřejmě mluví dvakrát o téže osobě: velitelem neseným v nosítkách byl právě hrabě de Fontaine (pozn. 5); údajná přísaha je podle všeho anekdota.

¹⁴Údaj Priola je mylný: hrabě z Isenburg u Rocroi unikl raněn, ale žil až do roku 1664.

Toto vítězství však vděčil spíše své zdatnosti než štěstí: šik rozestavil nanejvýš zkušeně, statečně bojoval a s velikou rozvahou pohrdl ztrátou děl, ač v samém šiku viděl největší nebezpečí. Prchající pak (což je v takovém zápalu ducha a věku vzácné) pronásledoval spíše rozvážně než dychtivě. Kdo byli při tom, uznali, že L'Hôpital, Senneterre, Gassion, Sirot a Espenan byli hodni mít za velitele vévodu d'Enghien a vévoda d'Enghien takových pomocníků. Vypověděl jsem to příliš obšírně, ale v tomto jediném vyprávění bude obsaženo tolik budoucích bitev.

Po vysvobození Rocroi se rozhodlo o Thionville. Je to město vévodství lucemburského, rozdělené řekou Moselou; jednou stranou hledí k Metám, druhou k Trevíru, neboť má dvě brány, leží v údolí a je až k závistí opevněno příkopy a baštami. Tehdy se pokládalo za velmi důležité, ne tak proto, aby se jeho zkázou usmířili duchové Feuquièrovi¹⁵ (což by bylo hodno našeho jména), jako proto, aby francouzské panství takovým přírůstkem vzrostlo. Když tedy byla zpuštěna pole a několik vsí uvedeno pod naši moc, třicátý den po bitvě u Rocroi se francouzské vojsko objevilo na dohled Thionville; tentýž nápor štěstí ho zdolal. Gesvres¹⁶ a Gassion šli napřed k prvnímu vyměření ležení; Condé dorazil velikou rychlostí čtvrtým pochodem k Metám, a když vzápětí přicházely posily, vojsko vzrostlo do náležité velikosti. Radami velitelů, pracemi, silou a vytrvalostí vojáků a statečností vévody d'Enghien se nám město dostalo do rukou za čtyři měsíce od začátku obléhání;¹⁷ město, památné pro potomstvo starobylostí původu i častými proměnami štěstí, které po mnoha pohromách nyní jakoby znovuzrozené, když nový mír všechno znovu zahřívá, odpočívá pod ochranou francouzské mírnosti.

Protože se tam bojovalo s proměnlivým štěstím a padlo mnoho mužů, byla v Paříži, když přišla zpráva, že Thionville je dobyt, nesmírná radost; chrámy byly plné lidí, kteří vzdávali díky Bohu. I příjezd vévody d'Enghien, jemuž vyšli měšťané v zástupech vstříc, byl slavnější, než bývá zvykem, a překročil obvyklou míru poct.

Spolek, který jsme uzavřeli s Gustavem Adolfem, velkým králem švédským, trval, dokud žil; po jeho smrti byl obnoven s jeho nástupci, mezi nimiž vynikal velikými zásluhami Bernard, vévoda výmarský, ratolest saského domu, ba spíše kmen.¹⁸ Naše zbraně byly spojeny se švédskými pod tímto slavným vévodou. Když zemřel na mor, a ne na jed, jak se zlovolně roznášelo, aby nestál v cestě Richelieuovým záměrům,¹⁹ dolehla celá tíha vojska na Guébrianta,²⁰ který už byl uvyklý německému vojákovi i německému velení; jméno známé Hercynskému lesu i Rýnu. Po vítězství nad Lamboyem²¹ a v rozličných podnicích, vždy úspěšných, se mu ve válce vedlo šťastně. Nakonec, jak to osud vojáků přináší, mu pod hradbami obleženého Rottweilu větší koule roztříštila paži; přežil to a vjel ještě do města. Průvodcům vhrkly slzy, takže se přihlížejícímu vojsku zdálo, že nevidí Guébrianta, ale jeho pohřeb. Mysl zůstala neochvějná; vydal všechny rozkazy, jako by tím splatil dluh života i velení, a hlas mu selhal. Němci soupeřili s Francouzi v nářku a pláči a nebylo možné rozeznat poražené od vítězů; vedl se zápas ve smutku, vojáci lpěli tu na touze po něm, tu na úctě k němu. Spravedlivě se lidé rozhořčovali, že byl věcem lidským vyrván tak svěží, v květu věku a štěstí.

Jean-Baptiste Budes, Bretonec, přinesl jméno Guébriant do svého rodu. V mladých letech sloužil u dvora, byl velitelem v královské gardě; potom z touhy po slávě, kterou nesmírně planul, odvedl část

¹⁵Manassès de Pas, markýz de Feuquières (1590–1640), francouzský generál, roku 1639 poražený u Thionville Piccolominim, raněn a zajat; zemřel na následky zranění v zajetí.

¹⁶Louis Potier, markýz de Gesvres (1610–1643), polní maršál; padl 4. 8. 1643 při útoku na Thionville.

¹⁷Obléhání Thionville trvalo od 16. 6. do kapitulace 8. 8. 1643 (převzetí města se někdy uvádí 10. 8.), tedy necelé dva měsíce, ne čtyři.

¹⁸Bernard Sasko-Výmarský (1604–1639) pocházel z Ernestinské větve saského rodu, která do roku 1547 držela saské kurfiřtství; proto „spíše kmen“.

¹⁹Bernard Sasko-Výmarský zemřel 18. 7. 1639 v Neuenburgu na Rýně na horečnatou nemoc; podezření z otravy se nepotvrdilo.

²⁰Jean-Baptiste Budes, hrabě de Guébriant (1602–1643), maršál Francie od roku 1642, velitel bývalé Bernardovy armády. Při obléhání Rottweilu mu 17. 11. 1643 koule roztříštila pravý loket; paži mu amputovali, město se vzdalo 19. 11. a Guébriant zemřel 24. 11. 1643 v rottweilském dominikánském klášteře na snět. Tělo bylo převezeno do Paříže a na příkaz Anny Rakouské pohřbeno v Notre-Dame, což byla čest vyhrazená obvykle členům královské rodiny. Krátce po jeho smrti bylo francouzské vojsko 24. 11. 1643 rozprášeno u Tuttlingenu.

²¹Bitva u Kempenu (17. 1. 1642), v níž Guébriant porazil císařského generála Wilhelma von Lamboy.

Rohanova vojska, když opustilo Graubünden, do Německa a jeho práce se zalíbila Výmarskému. Byl prvním Francouzem, který dovedl velet německy, a lze ho srovnávat s největšími vojevůdci svého věku. A naše věci na Rýně a na Dunaji by byly pohřbeny, kdyby po něm nenastoupil Turenne.

Guébriantův pohřeb se slavil s neobyčejnou okázalostí. Tělo bylo uloženo v chrámu Panny Marie,²² což je pocta nezvyklá, kterou si nevynutily ani tak mužovy zásluhy jako naléhání jeho ženy Renée du Bec.²³ Žena nezkracená, nemírná spíše ve slávě než ve smutku, obracela pocty vzdané manželovi ve vychloubání sebou samou.

Ke dvoru přijíždí z Nizozemí Markéta Lotrinská.²⁴ Ta se provdala za Gastona, ponoukaného zlými radami, proti králově vůli (což je ve Francii nedovolené), hlavně přičiněním svého bratra Karla, lotrinského vévodky,²⁵ který tolikrát porušil smlouvy a nevyzpytatelným způsobem života nejednou zničil sebe i své. Král Ludvík manželskou smlouvu nenáviděl a marně se pokoušel ji zrušit; Gastonova povaha, v ostatním proměnlivá (tak vratká mysl už potřetí klopýtla), byla vytrvalá jen v lásce k Markétě. Jejím příkladem a napomínáním zkrotil toulavou Venuši manželskou ohlávkou, a on, skoupý citel bohů, se uchýlil k pověře, tedy k otrockému strachu z Boha; to je těžké zlo, k němuž jsou přirostlé dvě věci: nesmiřitelně škodit a stále podléhat lžím. Lotrinská byla zprvu milá a všem vítaná: důstojností postavy nezaostávala, cudností převyšovala francouzské mravy, byla chvályhodným příkladem; brzy však, jak čas běžel, se proměnila v pýchu a zdálo se, že se nadýmá slávou předků a nemírnou zbožností. Nebyla to žena úskočná, ale vládla svému muži.

Anglická královna Henrietta Bourbonská,²⁶ dcera Jindřicha IV., opustila ostrov plný hrozcích pohrom a uchýlila se do Francie; tam byla přijata skvěle, se žhavými počátky a s lhostejným koncem. Zarmoucená žena odmítla nabízené pocty s odůvodněním, že nádhera se k jejímu nynějšímu osudu nehodí.

Princezna de Carignan, Bourbonka ze soissonske větve, choť Tomáše, prince savojského,²⁷ která dlouho prodlévala u Španělů (k jejichž straně se její muž přidal a nakonec se vrátil k naší), nesnesla tak dlouhé mlčení mezi lidmi, kteří neznali její jazyk, a vrátila se do vlasti. Měla dar žvanivosti, ale i poctivé mravy.

Umírá Alžběta Bourbonská,²⁸ dcera a ozdoba Jindřicha IV., královna Španělska. Král, její manžel, nemohl pro nepřítomnost sedět u jejího lůžka; tak umírající oči v posledním světle toužily po manželovi. Nepřekročila ještě dvačtyřicátý rok věku a v krátkém kruhu objala takové množství ctností. Francouzská vlídnost a španělská vážnost byly u ní ve stejné váze; měla rozvahu hodnou silnějšího pohlaví a byla oporou mužovy péče; ke zkrocení nepokojů často vsedala na koně. Ne modlitbičkami ani planou okázalostí zbožnosti v klečení u oltářů, ale silou ducha nejen vyrovnávala, nýbrž převyšovala manžellovu péči. Šťastné milovala, nešťastné chránila, a bylo-li v ní něco přespříliš, byla to dobrota; ale co je čestnější než vina z dobroty? Filip se ve svém žalu neovládl a lásku k ztracené prodlužoval touhou po ní a útěchou v pozůstalé Terezii, která se nám, jak to osud chtěl, stala královnou.²⁹

Tyto věci, ač se nestaly v téže době, jsem spojil, aby se rozdělené nepamatovaly hůř.

Ženské lehkomyšlnosti se podobá i to, co se stalo v té době, neboť to způsobila žena. Za nezletilého krále, kdy si Francouzi myslí, že je jim dovoleno všechno, se Coligny odvážil vyzvat vévodu de Guise

²²Katedrála Notre-Dame v Paříži.

²³Renée du Bec-Crespin, maršálka de Guébriant (asi 1608–1659); roku 1645 doprovázela Marii Ludoviku Gonzagovou do Polska jako francouzská mimořádná vyslankyně, první žena v tomto postavení.

²⁴Markéta Lotrinská (1615–1672), sestra vévody Karla IV. Lotrinského, od roku 1632 tajně manželka Gastona Orleánského. Ludvík XIII. sňatek neuznal; teprve po jeho smrti byl potvrzen a Markéta mohla přijet do Francie (1643).

²⁵Karel IV., vévoda lotrinský (1604–1675).

²⁶Henrietta Marie Bourbonská (1609–1669), manželka Karla I. Anglického; roku 1644 uprchla z Anglie do Francie.

²⁷Marie de Bourbon-Soissons, princezna de Carignan (1606–1692), sestra hraběte de Soissons (padl 1641); manžel Tomáš František Savojský, princ de Carignan (1596–1656), sloužil v letech 1634–1642 Španělsku, pak přešel na francouzskou stranu.

²⁸Alžběta Francouzská (1602 – 6. 10. 1644), dcera Jindřicha IV., manželka Filipa IV. Španělského; v době, kdy Filip byl u vojska v Aragonii, vedla v Madridu vládu. Zemřela po nemoci v Madridu.

²⁹Marie Terezie Španělská (1638–1683), dcera Filipa IV. a Alžběty, od roku 1660 manželka Ludvíka XIV.

k souboji, a ten to po způsobu předků neodmítl. Na vznešeném místě města vyzývatele těžce zraněného odzbrojil a odpustil mu (u Guisů je dobrota i bojovnost rodovou vlastností). Coligny zemřel zármutkem a omrzelostí; zanechal jediného bratra, který padl u Charentonu, a tak vymřela přímá linie velkého Gasparda de Coligny, který naplnil svět slávou svých činů.³⁰ Colignyho odsuzovali, že vyhledal souboj s nerovným, a to z popudu ženy, která, nespokojena s tak malým prolitím krve, potom pokropila, jak jen mohla, Francii občanskou krví. Condé to nesl těžce, a aby se z toho znovu nerozjitřila stranická zášť, věc hned uspal a na původce se hněval.

Paul de Gondi, určený arcibiskup pařížský, je vysvěcen na arcibiskupa korintského.³¹ Je věcí římského papeže, aby se zdálo, že svět visí na vatikánské věštině, a aby svá práva přenášel i do zemí, které se mu vzpírají. Ten den byl prvním počátkem zkázy a příčinou všech zel.

Kazimír, polský princ, syn a bratr krále, nepamětliv žezla, odložil svou osobu, aniž ho majestát odvolal, a stal se loyolitou: v Římě přijal řád, v němž se zvláštním oděvem a skrytou řeholí života staví na odiv snaha o moudrost.³² Chválil ho papež, který takovým proměnám, třebaže ohlašují nemoc ducha, vždy napíná plachty; tak se prý ukazuje cesta k lepšímu království. Brzy však jezuitský žár ochladl a jeho duch zalétl k purpuru, k trůnu, ba i k sňatku s bratrovou ženou, k nedovolenému svazku. (Musel-li se už takových věcí dotknout, nemohl to udělat méně nedůstojně, protože osvědčené Tovaryšstvo jako první vneslo do mnišství občanské mravy a vzdělanost; jezuité ovšem jméno mnichů pohrdavě odmítají. Zda je však míšení se světskými věcmi zkazilo natolik, že je nelze nazvat ani zkušenými dvořany, ani čistými mnichy, o tom bude vhodnější mluvit jinde.)

Pozoruhodný je i onen druhý Kazimír, rovněž syn polského krále Měška.³³ Roku 1040 se stal benediktinským mnichem a celý se zasvětil Bohu. K němu, už vázanému slibem, byli vysláni poslové, kteří žádali svého knížete. Papež ho zprostil pout a dovolil mu i sňatek, s tou podmínkou, že Poláci budou napříště nosit vlasy přistřižené dokola na temeni po mnišském způsobu a každoročně odvádět peníz na svíce svatého Petra na památku té milosti. Tak byl Kazimír uveden do království, přijat s radostí a souhlasem, oženil se, měl s manželkou děti a království předal potomkům. Tak získal uprchlík, mnich a jáhen vlast, žezlo, ba i manželku, a to s přízní, chválou a odpuštěním.

Ferrante Pallavicino,³⁴ řeholní kanovník, jak se barbarsky říká, z Parmy, urozeného rodu, ostře napadal hanopisy mravy papežského dvora; v Avignonu mu sťali hlavu a byl příkladem, jak nebezpečné je dorážet na Řím i pravdivými spisy.

Harcourt, který ukončil poselstvo do Británie³⁵ v domnění, že se tam věci chýlí ke klidu, předvedl, jak

³⁰Souboj na Place Royale v Paříži 12. 12. 1643. Spor vznikl ze „záležitosti dopisů“: vévodkyně de Montbazon tvrdila, že milostné dopisy nalezené v jejím salonu napsala vévodkyně de Longueville (Condého dcera) Mauriciovi de Coligny. Královna přinutila paní de Montbazon k veřejné omluvě, ale Coligny se jako zastávce cti paní de Longueville rozhodl věc vyřídit zbraní a vyzval vévodu de Guise, milence paní de Montbazon. Sekundantem Colignyho byl Godefroi d'Estrades, Guisovým jeho štolba Bridieu. Coligny dvakrát upadl, byl raněn do ruky a odzbrojen; Guise ho udeřil plochou čepele a daroval mu život; parlament pak zahájil vyšetřování a d'Estrades uprchl do Holandska. Coligny zemřel v květnu 1644, podle Priola zármutkem, podle jiných zpráv na následky zranění. Jeho bratr Gaspard, vévoda de Châtillon (1620–1649), padl za Frondy při útoku na Charenton (8. 2. 1649). Oba byli pravnučky admirála Gasparda de Coligny, zavražděného o Bartolomějské noci (1572). Osudy účastníků: Guise (viz Kniha I) zemřel 2. 6. 1664 v Paříži přirozenou smrtí; d'Estrades (1607–1686), pozdější maršál Francie a diplomat, zemřel přirozenou smrtí; Bridieu, Guisův štolba, snad totožný s Louisem de Bridieu, guvernérem Guise roku 1650 (?), další osud neznámý. „Žena“, která potom Francii pokropila krví, je vévodkyně de Longueville, jedna z hlavních postav Frondy.

³¹Paul de Gondi, pozdější kardinál de Retz, byl jako koadjutor pařížského arcibiskupa jmenován 5. 10. 1643 a vysvěcen 31. 1. 1644 na titulárního arcibiskupa korintského, tedy na biskupa stolce v zemi, kterou ovládali Turci.

³²Jan Kazimír Vasa (1609–1672), syn Zikmunda III. a bratr Vladislava IV.; roku 1643 vstoupil v Římě do jezuitského noviciátu, roku 1646 se stal kardinálem, roku 1648 polským králem a roku 1649 se oženil s vdovou po bratrovi, Marií Ludvikou Gonzagovou. Roku 1668 abdikoval a zemřel ve Francii jako opat v Saint-Germain-des-Prés.

³³Kazimír I. Obnovitel (1016–1058), polský kníže, syn Měška II. Pověst o jeho mnišství v Cluny a o papežském dispensu za cenu tonzury a „svatopetrského haléře“ zaznamenali pozdní kronikáři; historicky je nejistá.

³⁴Ferrante Pallavicino (1615–1644), italský satirik a řeholní kanovník lateránský; za hanopisy proti papeži Urbanovi VIII. a rodu Barberini byl vlákán do Avignonu a tam 5. 3. 1644 sťat.

³⁵Hrabě d'Harcourt byl roku 1643 vyslán do Anglie, aby zprostředkoval mezi Karlem I. a parlamentem; poslán byl o neúspěšné.

ukázal výsledek, že vojáci nepronikají hluboko do věcí politických.

Orleánský, více dychtivý slávy než jí schopný (nikdy nebyl usvědčen z toho, že by bažil po vládě, ani podezříván z přílišných nadějí, ani nebyl původcem či spoluvinníkem něčí smrti, ač mu nechyběl důvod k pomstě), se buď z omrzelosti zahálkou, nebo vyburcován vítězstvími vévody d'Enghien, nebo z popudu těch, jimž byl po celý život poddán, rozhodl vydat se rovněž válečnému štěstí.

Gravelines, nejsilnější pevnost onoho pobřeží v zemi Morinů, kdysi posledních z lidí,³⁶ se zdálo výpravou hodnou tak velkého knížete. Oranžský³⁷ tehdy právě obléhal Sas van Gent a poslal na pomoc Trompa,³⁸ aby holandským loďstvem uzavřel přístav Gravelines. K Orleánskému byli přiděleni La Meilleraye³⁹ a Gassion, nemalá podpora. Aby se nepřítel rozptýlil a oklamal, táhlo se ve třech zástupech po různých cestách. Španělé přesto vytušili, že jde o Gravelines: otevřeli totiž stavidla a okolí zatopili. Stejným uměním, jakým byla rovina zaplavena, ji naši zase vysušili. První dny se práce zdála snesitelná; postupem času, když země vyschla a vyprahla nejprudším sluncem, nemálo vojáků zemřelo žízni, neboť vyprahlé prameny sotva stačily trvalým řekám a stáda hledala potoky, v nichž se nedávno plavala. Orleánský byl od rozbřesku do hluboké noci vidět u vojska, snášel hlad i žízeň a svým příkladem učil, jak sladké je slavně trpět.

Šestým pochodem se objevil pod hradbami Gravelines, před očima velitelů. La Meilleraye, Gassion, Rantzau⁴⁰ a La Ferté-Imbault⁴¹ (později zvaný maršál d'Étampes) konali statečnou službu. Obléhání probíhalo obvyklým způsobem, totiž náspy, příkopy, otýpkami, podkopy a úskoky nástrah. Voják trpěl a umíral, velitelé se chlubili svými činy a vychloubali se, jak bývá zvykem; nemálo jich zahynulo, nesčetní byli ranění. Velitel obcházel ležení, nejednou se radoval z nebezpečí samých, vychvaloval statečné činy, rozdával peníze, pomáhal postiženým a staral se o nemocné. Nebylo slabocha, o jehož záchranu a zdraví by se Gaston nestaral tak, jako by jeho mysl, jinak nejvíce rozptýlená tíhou tolika břemen, měla čas jen na tuto jedinou věc. Těm, kdo nedodržovali kázeň, odpouštěl, pokud neškodili příkladem; častěji napomínal, zřídka trestal.

Piccolomini⁴² se pokusil o pomoc, ale pokus byl nejen marný, nýbrž i škodlivý. Oranžský, proti němuž stál Melo, naléhal na své dílo, dobývání Sas van Gent, a sliboval Orleánskému pomoc, kdyby jí bylo třeba. Tromp svou úlohu statečně vykonal. Nakonec došlo tak daleko, že o svátku svaté Anny byly na obou stranách podepsány kapitulací podmínky a Gravelines přešlo do rukou Orleánského.⁴³ Když vjížděl do města, zachytil se z jeho úst tento božský výrok: „Zkusme takto, budeme-li moci, získat zpět vůli všech a užívat trvalého vítězství. Ať je to skrze mne nový způsob, jak Francouzi vítězí: že se opevníme milosrdenstvím a štědrostí.“⁴⁴ Mezitím ho však král odvolal, aby mu mohl blahopřát; přestože mohl vítězství využít, raději si ho užil, a nenásledoval ani krátký oddech k nabrání dechu.

Podle smlouvy uzavřené se Švédy a s Výmarským nám zůstala městečka na Rýně kolem Breisachu, což nepřátelé nesli nelibě. Odtud nejprve oblehli Freiburg v Breisgau. Bavorské vojsko, květ a síla rakouské strany, a jeho velitel Mercy,⁴⁵ zkušený ve svém umění a statečný ve válce, prudce otrásl městem. Vévoda d'Enghien, který tehdy dorazil do Saverne, se od Turenna dozvěděl o nepřátelských podnicích

³⁶Morinové, galský kmen na pobřeží Lamanšského průlivu; Vergilius je nazval „nejzazšími z lidí“ (*extremique hominum Morini*, Aeneis VIII, 727).

³⁷Fridrich Jindřich Oranžský (1584–1647), místodržitel Spojených nizozemských provincií. Sas van Gent dobyl v září 1644.

³⁸Maarten Harpertzoon Tromp (1598–1653), nizozemský admirál; padl 10. 8. 1653 v bitvě u Scheveningenu proti Angličanům, zasažen mušketovou kulí.

³⁹Charles de La Porte, vévoda de La Meilleraye (1602–1664), bratranec Richelieuův, maršál Francie a vel mistr dělostřelectva.

⁴⁰Josias Rantzau (1609–1650), holštýnský šlechtic ve francouzských službách, maršál Francie od 1645.

⁴¹Jacques d'Étampes, markýz de La Ferté-Imbault (1590–1668), maršál Francie od 1651, zvaný „maršál d'Étampes“.

⁴²Ottavio Piccolomini (1599–1656), císařský a španělský vojevůdce; zemřel 11. 8. 1656 ve Vídni na následky pádu z koně.

⁴³Obléhání trvalo od konce května do 28.–29. 7. 1644; svátek sv. Anny připadá na 26. července. Nominálně velel Gaston, fakticky La Meilleraye a Gassion. Zprávu o vojácích umírajících žízni jiné prameny nezdůrazňují.

⁴⁴Volná ozvěna Caesarova dopisu Oppiovi a Balbovi (Cicero, *Ad Atticum* IX, 7C): „Tento ať je nový způsob vítězství, abychom se opevnili milosrdenstvím a štědrostí.“ Priolo ji vkládá do úst Gastonovi.

⁴⁵Franz von Mercy (asi 1597–1645), bavorský polní maršál; padl v bitvě u Alerheimu (Nördlingen) 3. 8. 1645.

a spěchal do Benfeldu a odtud do Breisachu; tam se s Turenem poradil a nic nerozhodl, dokud vše neprohlédl na vlastní oči. Bavoři však už přiměli Freiburg ke kapitulaci, protože výprava se skončila dříve, než se čekalo.⁴⁶ Potom rozmístili vojsko na drsné a příkré hoře, ze všech stran ji obehnali valem z pokácených kmenů a v bezpečí uvažovali, co dělat.

Vévoda d'Enghien (v té bouři věku kypěl bojovným zápalem) usoudil, že je třeba nepřítele napadnout zpředu; někteří radili útok ze strany. On však, opomíjeje umění, tvrdil, že je třeba zvítězit odvahou, která přemáhá vše. Nebylo, co svět stojí, prudšího zápalu boje. Sám vévoda d'Enghien seskočil s koně a vrhal se do nejhustších řad nepřátel. Turenne bojoval nepříteli v týlu. Usoudilo se, že bude rozumnější se spojit, a tak se ze dvou ležení stalo jedno. Osm hodin, což je vzácné, se bojovalo s nejistým štěstím za neustálých lijáků; vojákovi, obtíženému promáčeným šatem, přišla vhod noc. Za úsvitu příštího dne zase do zbraně: Bavor neuměl ustoupit a boj stále obnovoval. Nakonec se zpozorovalo, že nepřítel nechystá útek, ale ústup. Nikdo ze smrtelníků neprodal svou smrt tak draze.⁴⁷

Ten den otevřel Francouzům cestu do Německa, kterou vévoda d'Enghien prošel takovými vítězstvími, že za služby Štěstěny a za vedení zdatnosti napočítal tolik úspěchů, kolik bylo dní. Po porážce Mercyho se nikdo nestyděl být poražen; jen Philippsburg zdržel rychlý postup. První bouře na něj udeřila mocným nápoem, a když byl dobyt, rozlili se Francouzi po obou březích Rýna a zmocnili se Špýru, sídla říšského soudu, Mohuče, sídla kurfiřta, a půvabného Wormsu.⁴⁸ Do té doby jsme bojovali s jednotlivými městy; potom jsme napadali vše, co bylo v cestě, nahromaděně, aniž jsme vůbec zkoumali povahu míst. Válka nebyla rovna očekávání německého národa, jehož zdatnost, kdysi vítězná nad Římany, se v tomto obratu věcí ukázala ochabla. Vévoda d'Enghien, sotva překročil léta, kdy se odkládá dětské roucho, a první práh mládí, zdál se v té době i završit Německo, i zahajovat triumfy všude, vesluje proti proudu Rýna, který byl zdolán. Po způsobu ohně, který spálí lesy, jež mu jsou v cestě, a zastaví se, když se mu postaví řeka. Na chvíli se vpád zastavil u Marienthalu (místní obyvatelé mu říkají Mergentheim).⁴⁹ Tam Turenne (vévoda d'Enghien byl daleko) pro nedostatek potravin rozdělil vojsko, aby si opatřilo píce, a sám, bez obav z nepřítele, uvažoval, co dělat. Rakušané a Bavoři pod Mercym a Janem z Werthu⁵⁰ na něj nečekaně udeřili. Turenne shromáždil, kolik vojska naléhavá nouze dovolila, a před krajním nebezpečím neuhnul. Dělal velitele i vojáka a za statečné podpory Rosena⁵¹ odolával nepříteli, který útočil jako v zuřivosti; nakonec, když se ani v Marienthalu nemohl udržet, opustil vozatajstvo a děla a ustoupil s jízdou k řece Mohanu. Tracy⁵² se statečně přičinil, aby udržel vojáky pohromadě. Ostatní naši unikli k Philippsburgu, u Špýru překročili Rýn a dorazili bez úhony k Mohuči, aby se spojili s Turenem.

Vévoda d'Enghien, zpraven o nešťastné bitvě, přiměl Švéda Königsmarcka⁵³ a Geysa,⁵⁴ velitele Hesenských, aby u něho ještě chvíli zůstali (přestože se zdráhali a chtěli odejít domů), dokud neobsadí vhodné místo na Neckaru. Geleen⁵⁵ posílil nepřátelské vojsko, nemálo nadmuté úspěchem u Marienthalu. Vévoda d'Enghien zanechal ve Wieslochu všechno vozatajstvo a pomýšlel na obsazení Heilbronn, mezi Dunajem a Rýnem. Nepřítel, který ten úmysl vytušil, neúnavně spěchal a obsadil horu nedaleko hradeb Heilbronn tak, že naši, když před nimi tekl Neckar, nemohli ani vstoupit do

⁴⁶Freiburg se Bavorům vzdal 28. 7. 1644, než Enghien dorazil.

⁴⁷Bitva u Freiburgu (3., 5. a 9. 8. 1644), jedna z nejkrvavějších bitev války; výsledek byl nerozhodný, Freiburg zůstal Bavorům a Mercy se spořádaně stáhl.

⁴⁸Philippsburg kapituloval 9. 9. 1644; potom Francouzi obsadili Špýr (sídlo říšského komorního soudu), Wormy a Mohuč.

⁴⁹Bitva u Herbsthauseu poblíž Mergentheimu (Bad Mergentheim) 5. 5. 1645, porážka Turenna od Mercyho a Jana z Werthu. Priolo užívá jméno Marienthal.

⁵⁰Jan z Werthu (1591–1652), bavorský a císařský generál jízdy.

⁵¹Reinhold von Rosen (asi 1604–1667), livonský generál ve výmarských a francouzských službách.

⁵²Alexandre de Prouville, markýz de Tracy (1596–1670), francouzský generál, později generální poručík krále ve francouzské Americe (1663–1667) se sídlem v Nové Francii (Kanadě); roku 1665 přijel do Kanady s plukem Carignan-Salières, vedl tažení proti Irokézům a reorganizoval správu kolonie, místokrálem však nebyl. Zemřel 28. 4. 1670 v Paříži přirozenou smrtí; trpěl dnou.

⁵³Hans Christoph von Königsmarck (1600–1663), švédský generál, roku 1648 dobyl Malou Stranu v Praze.

⁵⁴Johann von Geysa (asi 1593–1661), velitel hesensko-kasselského vojska.

⁵⁵Gottfried Huyn van Geleen (asi 1598–1657), bavorský a císařský polní maršál; u Alerheimu zajat.

Heilbronn, ani na nepřítele zaútočit. Rozhodlo se tedy táhnout do Frank a k Dunaji. Königsmarck opustil naše vojsko a hleděl si svého; Hesensští se pokusili o totéž, ale na rozkaz a nátlak lankraběnky⁵⁶ u nás zůstali. Po mnoha poradách sem a tam padlo rozhodnutí zahnat nepřítele až k Dunaji a vrátit se k Heilbronn. Protože však obě vojska postupovala každý den souběžně, nechyběly lehké šarvátky. Dlouho si ve vzájemném dohledu vyměňovala dělové rány; srážce bránil rybník, který ležel mezi nimi. Naše vojsko se vydalo k Nördlingenu, nepřátelské k Donauwörthu.

Vévoda d'Enghien se rozhodl táhnout k Heilbronn, když ho náhle zpravili, že se nepřítel blíží a dychtí po boji, mezi řekou Wörnitz⁵⁷ a naším šikem. Vévodovi d'Enghien by bylo snadné tomu se vyhnout, kdyby nebyl odhodlán bojovat. Jeho veselost naplnila myslí všech nadějí; nikdy nebyl neohroženější ani jistější. Obě vojska se po chvályhodném zvyku vrhla k modlitbám, aby povzbudila vojáka, který, když splnil tuto povinnost, se zdá bojovat statečněji, i když bohové, náležitě vzývání, nejsou vždy při něm. Gramont⁵⁸ velel pravému křídlu, Turenne levému; pěchotu uprostřed vedli Marsin,⁵⁹ Castelnau⁶⁰ a Bellenave;⁶¹ Hesensští se svým Geysem a s Hoemem⁶² byli ve druhé linii; Chabot⁶³ byl u záložního vojska. La Moussaye⁶⁴ roznášel rozkazy vévody d'Enghien, kamkoli bylo třeba. Ale co říci o předtuše smrtelné mysli? V Paříži bylo vítězství veřejně ohlášeno před bitvou a neskryla se ani znamení blížícího se osudu. Totéž se kdysi zaznamenalo u Římanů.

Ves s hradem, ležící mezi oběma vojsky,⁶⁵ byla prudce ostřelována našimi děly. Tam sestoupili z hřbetu hory nepřátelé a stejně tak naši. Ve čtyři hodiny,⁶⁶ v měsíci srpnu, se rozpoutala divoká smíšená bitva; zdálo se, že jde o spor o bezvýznamnou ves. Vévoda d'Enghien byl všude vidět v dobře známé zbroji a projížděl řadami svých, chválil a káral podle toho, jak kdo jednal, a kde se co kymácelo, statečně to obnovoval porážkou nepřátel. Když se zdálo, že náš šik ustupuje, přispěchal Gramont; když věc obnovil, byl spolu s La Châtrem⁶⁷ zajat a odveden do Mnichova, hlavního města Bavorska. S pravým křídlem by bylo konec, kdyby statečnost Turenna, který velel levému, nevlila vojákům odvalu. Tam přijel i vévoda d'Enghien, znovu raněn a znovu s padlým koněm. Nepřítel, když vyčerpal všechnu vytrvalost, jaké byl schopen, musel ustoupit k Donauwörthu, a když město vyplenil, překročil Dunaj; nikde nebyl v bezpečí, dokud ho nepřekročil. Nezdálo se rozumné ho pronásledovat; byla ukořistěna děla a vozatajstvo, znamení plného vítězství. Padl Mercy, hlavní velitel; zajat byl Geleen a vévoda holštýnský;⁶⁸ čtyři tisíce bylo pobito, dva tisíce zajato. Vévoda d'Enghien, který všechnu slávu svedl na Turenna, se zmocnil Nördlingenu.

Jak muselo Königsmarcka, jemuž úspěch kalilo, že u něho nebyl, mrzet, že rakouskou krví neusmířil duchy Švédů, totiž svých, a neomyl pole, před několika lety zbrcené tolika krví! Naši totiž obsadili tutéž půdu, kterou předtím drželi Švédové; znovu zvlhla tatáž pole, znovu Nördlingen viděl nepřátelské šiky, a dvojím Martem na úzké rovině se bezvýznamné městečko proslavilo.⁶⁹ Úspěch byl přinesen

⁵⁶ Amálie Alžběta Hesensko-Kasselská (1602–1651), lankraběnka, regentka za nezletilého syna a věrná spojenná Francie a Švédska.

⁵⁷ Wörnitz, přítok Dunaje u Donauwörthu (Priolovo „Veranium“).

⁵⁸ Antoine III. de Gramont (1604–1678), maršál Francie.

⁵⁹ Jean-Gaspard-Ferdinand de Marchin (Marsin) (1601–1673), lutyšský šlechtic ve francouzských službách, později za Frondy na straně Condého.

⁶⁰ Jacques de Castelnau-Mauvissière (1620–1658), pozdější maršál Francie; zemřel na zranění utržené u Dunkerku.

⁶¹ Claude de Bellenave, polní maršál (?).

⁶² Neztotožněno; patrně hesenský velitel.

⁶³ Henri Chabot (1616–1655), vévodou de Rohan se stal sňatkem s dědičkou Rohanů.

⁶⁴ Amaury Goyon, markýz de La Moussaye († 1650), pobočník a přítel vévody d'Enghien.

⁶⁵ Alerheim u Nördlingenu; bitva 3. 8. 1645 se rozhodla bojem o tuto ves.

⁶⁶ Odpoledne ve čtyři hodiny podle tehdejšího počítání.

⁶⁷ Edme de La Châtre, hrabě de Nançay, zvaný markýz de La Châtre († 1645), velmistř královny šatny a krátce generální plukovník Švýcarů; byl zapleten do spiknutí „Důležitých“ (1643). U Alerheimu ho zasáhla pistolová rána, byl zajat a vykoupen, ale 3. 9. 1645 ve Philippsburgu na následky zranění zemřel.

⁶⁸ Neztotožněno.

⁶⁹ První bitva u Nördlingenu (5.–6. 9. 1634), drtivá porážka Švédů od císařských a Španělů.

s takovou rychlostí, že král se dozvěděl o vítězství dřív než o bitvě a zpráva o vítězství předešla posly o nebezpečí; jak už bylo řečeno, byla to předtucha, a ne ve skutečnosti rychlost posla.

Tělo vévody d'Enghien, unavené tolika námahami, přepadla nemoc; když ji setřásl, vrátil se do Paříže. Město nemluvalo o ničem jiném než o vévodovi d'Enghien, o velikých dobrých vlastnostech jeho ducha, o nadání, jímž v tom věku předčil velké vojevůdce, o stálosti v podstupování nebezpečí, o rychlosti v podnikání a provádění věcí, o věrnosti k těm, kdo se mu vzdali, o mírnosti k zajatcům, o střídmosti v rozkoších, i těch dovolených. Závistníci roznášeli, že to vše hyzdí tím, že naslouchá bezcenným učitelkům, oddává se šaškovským hostinám, posmívá se sarkasmy lidem počestným a vážným a je lakotnější než jeho otec;⁷⁰ takové byly, ač bez jistoty, hlasy některých. Moudřejší věřili, že nahromaděné úspěchy byly příčinou všech zel, která potom následovala k jeho velké škodě: lichotkami zkažená mysl knížete, který příliš důvěřoval sobě i falešným radám, usoudil, že mu za vykonané věci náleží všechno a že mu nic nemůže být odepřeno. Ale o tom a podobném jinde obšírně a pravdivě.

Když opustil Německo jako dokonané, obrátil nadmutou mysl k Nizozemí. Tam ve spojení s Orleánským a Oranžským vykonal věci, které by při jednotlivém vyprávění vyžadovaly mnoho svazků; to je však látka řádného díla, ne tak sevřeného a stísněného výtahu, v němž jsem se rozhodl spíše vynechat nutné než přibírat zbytečné. Mimochodem, byť na nepatřičném místě a v nepatřičném čase, stačí těchto několik slov: Orleánský si podrobil přímořský kraj Flander, uvedl nemálo měst toho kraje pod francouzskou moc a vrátil se do Paříže, aby užíval své slávy, s ocelovým předsevzetím už nikdy se takových starostí nedotknout, což poctivě splnil a zbraně navěky připevnil na dveře Martova chrámu.⁷¹

Turenne, který po odchodu Condého⁷² sám velel francouzským legiím v Německu, dobyl Trevíru, když přinutil rakouskou posádku ke kapitulaci.⁷³ Odtud kdysi nesnadno a draze připravil náš Richelieu záminku k válce, totiž kvůli kurfiřtovi arcibiskupovi, s nímž Španělé zle naložili, ke škodě celé dynastie; ale jaká pohroma z toho vzešla, ze zhoubného příchodu pomoci, tedy z léků horších než nemoc? Moudrost kurfiřtů, zvláště trevírského a mohučského, se musí točit kolem toho, aby mezi Francouzským královstvím a rakouským rodem urovnávali, jak jen mohou, nepřátelství, které potrvá navěky, a to s jistotou, že ty vrcholy Evropy se nemohou srazit, aniž by oni sami pod dvojí tíhou nepovolili. Nelichotit panujícím, ale ani je nedráždit a nepopouzet; jít mezi příkrou vzpurností a hanebnou poddajností cestou prostou ctižádosti i nebezpečí a odhodit všechno zdání pyšné svobody. S dovolením německého národa: ochabnutí nastalo v jeho síle, v jeho bohatství a skoro i v jeho duchu, takže bys neřekl, že to jsou ještě ta Martova mláďata, jimiž byli nejen kdysi za Římanů, ale i za Karla Velikého a ještě potom za Fridrichů, Otů a Jindřichů. Kolik znamenitých děl statečnosti nyní ochabuje! Ale pořadí věcí mě už dávno volá k věcem italským, kde se vše dařilo, až k závisti věku. To je ta doba, kdy Francie nejvíce kvetla jakoby květem zdatnosti. Bylo-li kdy v ní mládí a síla, tehdy byla skutečně silná a začala se vyrovnávat celému světu.

Už se blížil konec pontifikátu Urbanova, když v Itálii vzplanula válka. Pavel III. Farnese⁷⁴ podporoval prospěch svého rodu jako málokterý papež a usiloval jen o to, aby své lidi povznesl panstvími nad soukromý stav. Odtud vévodství Parma a Piacenza, a jim i na ně přenesl Castro,⁷⁵ nedaleko Říma, na něž se příbuzní a synovci papežů vždycky dívali zlovolně a úkosem. (Je totiž třeba svobodně přiznat, že ta synovecká chamtivost⁷⁶ nebaží po ničem víc než po tom, aby se vymanila z obecného osudu; vrátit

⁷⁰Jindřich II. Bourbon, princ de Condé, byl proslulý šetrností až lakotou.

⁷¹Gaston Orleánský velel ve Flandrech v letech 1644–1646 (Gravelines, Mardyck, Bourbourg, Courtrai) a potom už žádné vojsko nevedl. „Zbraně na dveřích Martova chrámu“ je antická formule pro odchod z války (Horatius, *Epistulae* I, 1, 4–5).

⁷²Vévoda d'Enghien, od smrti otce (26. 12. 1646) princ de Condé; Priolo ho tu jmenuje titulem, který měl teprve později.

⁷³Turenne obsadil Trevír v listopadu 1645 a dosadil zpět kurfiřta Filipa Kryštofa ze Söternu, kterého Španělé roku 1635 zajali; jeho zajetí bylo pro Richelieua jednou ze záminek k vyhlášení války Španělsku (1635).

⁷⁴Pavel III. (Alessandro Farnese, 1468–1549), papež od 1534; roku 1545 vytvořil vévodství Parma a Piacenza pro svého syna Pierluigiho.

⁷⁵Vévodství Castro v severním Laziu, od roku 1537 v držení Farnesů; zadlužené u římských bankéřů. Spor o ně vedl k první válce o Castro (1641–1644) mezi Urbanem VIII. a parmským vévodou.

⁷⁶Nepotismus, péče papežů o „synovce“ (nipoti).

se z takového vrcholu k původnímu stavu je nesnesitelné.) Urban by byl snad v rozkvětu věku horlivost synovců krotit; teď však snadno dosáhli toho, že skoro už odepsaný stařec vyhlásil Parmskému válku o Castro, zastavené věřitelům, které podporovali Barberiniové, a právně jim propadlé jako kořist. Byla tu i jiná příčina, dosti hanebná, jíž by se zašpinila důstojnost dějin, a proto je třeba o ní mlčet. V poznámkách k těmto knihám bude objasněna, jako mnohé jiné věci, které jsou nyní, podány jen zběžně, temné.⁷⁷

Chopili se tedy zbraní, otevřeli církevní poklady a verbovali vojáky. Co měli na mysli? Neužívat nabytého, svěřit sebe i své štěstěně, svést na sebe závist celé Itálie, popudit proti sobě nejmocnější knížata (neboť Benátčané, kteří byli vždy právem nepřátelští papežské moci, spojení s vévody toskánským a modenským, se statečně ujali obrany Parmského). Tak se vznešení muži církve, nezvyklí zbraním, ponořili do zhoubné války, vedené téměř vždy šťastně;⁷⁸ ale protože dlouhé trvání války nebylo k užtku ani jedné straně, věci byly urovnány, a potom za Innocence znovu propukly.

Když utichly italské rozbroje, zemřel Urban VIII., plný let, poct a bohatství, když skoro okusil let Petrových.⁷⁹ Po Urbanově smrti byla mezi voliteli v konkláve veliká nesvornost, ke škodě náboženství (skoro bych řekl k jeho hanbě). Kolísavá a nejistá volba se přiklonila k Pamphilimu, snad k horšímu.⁸⁰ Barberiniové⁸¹ mohli u strýce Urbana všechno, co chtěli, a chtěli víc, než bylo spravedlivé a slušné. Příznivý vítr jim vydržel, dokud svítila jejich hvězda; po jejím západu bylo vše protivné. Neboť Innocenc (tak se chtěl Pamphili nazývat), třebaže vděčil hodně práci a přízni Barberiniů, se mezi prvními veřejnými činy pokusil je zničit, a skoro by to byl udělal, kdyby se tomu nepostavil Francouz. Kde byl tehdy Řím? Mnozí obviňovali papeže z přísnosti a nevděku; moudřejší poznávali na slavných příkladech nejistotu lidských věcí: skoro trestem bezcenných lidí zahynuli ti, kdo byli ještě nedávno důstojností i bohatstvím vrcholem římského státu.

Francie se zdála postiženým nejbezpečnějším útočištěm. Přišli jako prosebníci a padli na kolena před Mazarinem, jímž tolikrát pohrdali, když si cenili jen sebe a na ostatní shlíželi jako z trůnu. (Nesnesli ani stín urážky a kazil je jen souhlas těch, kdo hledali odměny za lichocení.) Papežové mají ve zvyku nenávidět příbuzné předchůdce, že vše vyrabovali. (Zaznamenalo se však, že takto nabyté bohatství z Boží pomsty dlouho nevydrží.) Nikoho žádný příklad neodstraší, všichni jsou nespoutaní; nestačí jim užívat. Nevěnují se usilovně věcem veřejným: co je jim po věcech, které nepotrvají a které potom nebudou jejich? Chamtiví po náhlých ziscích a spěchající mezi nejistými věcmi baží po přítomném, při každé příležitosti chytají drobný zisk; tak se spravedlnost méně cítí, zavírají se oči nad vinami, z přízně a za odměnu se shovívá.

Barberiniové byli ve Francii přijati vlídně. Mazarin, který je poznal jako pyšné, pomohl jim, když byli poníženi. Pamphiliho volba se mu však tak znelíbila, že když byl Antonio Barberini⁸² proto těžce potrestán, ulehl ze zármutku nebezpečně nemocen. Odtud chamtivé naděje mnohých, zvláště Chavignyho. Někteří vnucovali královně kardinála Grimaldiho.⁸³ Královna nepřála ani jednomu, ale čekala, jak se Mazarin uzdraví. Ten, když se zotavil, pronikl do rad soků a uložil si je hluboko v mysli, zvláště proti Chavignymu, kterého od té doby stále skrytě pronásledoval; a když to Chavigny vytušil, byla to příčina, že uspěchal nezralé podniky.

Protože Innocencovo přísné obočí nesnášelo snadno smělosti nového vévody parmského, došlo znovu ke zbraním; ale parmské vojsko bylo při prvním náporu pobito do posledního muže. Jeho velitel Gauffridi,⁸⁴ Francouz a lékař z povolání, který se nevíme jakými svody vloudil do přízně zesnulého

⁷⁷ Slíbené poznámky v žádném vydání nevyšly.

⁷⁸ Liga Benátek, Toskánska a Modeny s Parmou porazila papežská vojska; válka skončila mírem z 31. 3. 1644.

⁷⁹ Urban VIII. (1568 – 29. 7. 1644) vládl přes 21 let. „Léta Petrova“: podle tradice žádný papež nevládl déle než 25 let, které se připisují sv. Petrovi.

⁸⁰ Innocenc X. (Giovanni Battista Pamphili, 1574–1655), zvolen 15. 9. 1644 proti vůli Francie.

⁸¹ Synovci Urbana VIII., kardinálové Francesco (1597–1679) a Antonio (1607–1671) a Taddeo (1603–1647), prefekt Říma. Před vyšetřováním Innocence X. uprchli roku 1645–1646 do Francie; Taddeo zemřel v Paříži.

⁸² Antonio Barberini, kardinál, protektor Francie u Svaté stolice, Mazarinův dávný příznivec.

⁸³ Girolamo Grimaldi-Cavalleroni (1597–1685), janovský kardinál, nuncius v Paříži, od 1648 arcibiskup v Aix.

⁸⁴ Jacques Gauffridi (Gaufridy), Provensálec, lékař a ministr vévody Ranuccia II. Farnese; po neúspěšné druhé válce o Castro

Eduarda⁸⁵ a podněcoval rozbroj, byl v Piacenze popraven, oběť k zahlázení hanby té věci. Smířím byl francouzský král skrze Sienčana Bichiho,⁸⁶ a za papeže prostředníkem míru Janovan Donghi.⁸⁷ Jaká to sláva pro Mazarina: francouzské zbraně triumfovaly v Nizozemí, v Německu, v Katalánsku, v Piemontu i v Lombardii, ale platily i mírové rady šestiletého krále pod poručnictvím cizí královny, v království vždy neklidném, které se stalo pokojným.

Bylo-li kdy, byla Francie řízena moudře. Ta vznešenost však byla terčem řečíček a soudů a byla jimi rozdírána. Neneseme totiž rádi, když nám někdo vládne, a ať si kdo počíná sebelépe a nejužitečněji, přesto se tohle či ono odsuzuje a vždycky je něco, co se všem nelíbí. Odtud řeči mezi lidem i ve společnostech. Ale není jistějšího důkazu velikosti ducha než tím pohrdat, mocí nad urážkou a slávou nad potupou. Panujícím sluší klid mysli a trpělivost k urážkám je mocným nástrojem k ochraně království. Mazarin, spokojený vždy jen s pokáním, nikdy s trestem,⁸⁸ povyšoval poctami a obohacoval ty, kdo mu vypálili na pověst cejch. Královně často říkal: „Nemáme tolik volného času, abychom se měli zaplétat do takových vyšetřování. Otevřeš-li to okénko, nedopustíš, aby se dělalo něco jiného, a pod touto záminkou ti budou donášena nepřátelství všech.“

Vévoda d'Enghien, dosazený na místo Orleánského, byl znovu poslán do Nizozemí a hned se pustil do obléhání Dunkerku; druhé místo zastávali Gassion a Rantzau.⁸⁹

Dunkerker byl kdysi sídlem rybářů, potom pirátů; vždy nespolehlivé kotviště, ale stal se nejslavnějším přístavem, odkud se zvedají kotvy ke koncům obou světů. Postrach moře; z jedné strany ho chrání oceán, z druhé bažina; je slavný Caesarovými triumfy a pyšní se jeho přeplavbou do Británie a návratem.⁹⁰ Obléhání bylo vytrvalé, obrana ostrá a poloha nesnadná; to vše přemohla Condého statečnost.⁹¹ Velení v dobytém městě dostal Rantzau, což se zdálo nepatřičné. Rantzau byl rodem Kimbr, z Holštýnska; statečný v boji a ani v radě nezaostával. Nikdo nevykládal válečné věci výmluvněji. Jinak příliš holdoval vínu, a proto pohrdat nebezpečím. Neměl údu bez rány; viděli jsme ho zmrzačeného. Když se pak naše věci zkálily, jak potom následovalo, zakolísala Kimbrova věrnost; byl lstivě vylákan z Dunkerku a potom vržen do vězení⁹² (poučení, že se nemá důvěřovat cizinci).

Marie Gonzagová, prvorozená dcera Karla de Nevers, potom vévody mantovského, zasnoubená polskému králi, odjíždí z města a s královskou okázalostí je přes Nizozemí a Německo vedena k manželovi.⁹³ Vyslanci polského krále a jejich průvodci projížděli Paříží v dlouhém průvodu na nádherně postrojených koních. Mohl jsi vidět, jak se rozlitý lid dívá Getům v kožešinách,⁹⁴ v čepicích podšitých drahými sobolínami, kteří zaplňovali přecpané ulice; ohromná potrava pro pařížskou

popraven v Piacenze. Ranuccio II. nastoupil po otcově smrti 11. 9. 1646; vlastní konflikt propukl až po zavraždění castorského biskupa Cristofora Giardy (18. 3. 1649), z něhož Innocenc X. vinil Ranuccia: papežská vojska porazila Farnesovy u Bologni a Castro po kapitulaci 2. 9. 1649 dala srovnat se zemí. Priolo tu obě války slučuje.

⁸⁵Odoardo I. Farnese (1612–1646), vévoda parmský.

⁸⁶Alessandro Bichi (1596–1657), sienský kardinál, francouzský prostředník při míru roku 1644.

⁸⁷Giovanni Stefano Donghi (1608–1669), janovský kardinál, papežský legát při jednáních o mír.

⁸⁸Obrácení Priolova výroku o Richelieuovi z Knihy první („vždy spokojený s trestem, nikdy s pokáním“).

⁸⁹Obléhání Dunkerku (září–říjen 1646); město kapitulovalo 11. 10. 1646.

⁹⁰Pověst, že Caesar vyplul do Británie z Dunkerku, je pozdní; Caesar podle vlastních slov vyplouval z „Portus Itius“, patrně z Boulogne nebo Wissantu.

⁹¹Dunkerker kapituloval 11. 10. 1646 asi po pěti týdnech obléhání; obléhatelům velel vévoda d'Enghien, pozdější princ de Condé.

⁹²Josias Rantzau (1609–1650), holštýnský šlechtic, maršál Francie, guvernér Dunkerku. V bojích přišel o oko (u Dole), ucho, paži a nohu (u Arrasu) a utřil prý kolem šedesáti ran; jeho náhrobní nápis praví, že v hrobě leží jen část velkého Rantzaua. Roku 1649 byl podezřelý ze spojení s nepřítelem, vylákan do Paříže a uvězněn ve Vincennes; propuštěn roku 1650 a zemřel téhož roku v Paříži.

⁹³Marie Ludovika Gonzagová (1611–1667), dcera Karla Gonzagy, vévody de Nevers a od roku 1627 mantovského. V listopadu 1645 byla v Paříži v zastoupení provdána za polského krále Vladislava IV. Vasu; po jeho smrti (1648) se roku 1649 provdala za jeho bratra Jana Kazimíra.

⁹⁴Polské poselstvo vedené poznaňským vojvodou Krzysztofem Opalińským a biskupem Wacławem Leszczyńskim vjelo do Paříže koncem října 1645; jeho orientální nádhera vzbudila senzaci. Getové jsou antické označení pro obyvatele dolního Podunají; Priolo jím míní Poláky.

žvanivost a lehkomyšlnost.

Když od nás Karel, vévoda lotrinský, nejednou odpadl a tolikrát následoval rakouské orly a nešťastně korouhve, nakonec svou zemi přenechal našemu právu: Lotrinsko, sousedící s Francií, bylo totiž obráceno v provincii a zbývala jediná pevnost, obecně zvaná La Mothe, kterou bylo třeba dobýt, aby nezůstalo nic nezkroceného. Tento úkol byl po předčasné smrti Magalottiho⁹⁵ svěřen markýzi de Villeroy, aby se takovým obléháním proslavil a byl povýšen do hodnosti maršála; a mohl tak s větší důstojností stát v čele králova mládí jako jeho vychovatel. Kořist byla snadná, neboť posádka La Mothe ztratila všechnu naději na pomoc.⁹⁶

Na sklonku roku 1646 zemřel lehkou smrtí Jindřich Bourbonský, princ de Condé, ještě ne šedesátiletý;⁹⁷ Francie ho v tom obratu věcí oplakávala, protože rozvahou i stejnou spravedlností držel pohromadě věci, které se chýlily k horšímu.

Narodil se v Saint-Jean-d'Angély v Saintonge jako pohrobek; otec zahynul jedem, nejhoršími úskoky.⁹⁸ Jindřich IV. ho, dokud neměl potomstvo, pečlivě vychovával jako budoucího dědice. Nové náboženství, které sál s mateřským mlékem, převzaté od děda a otce, mu bylo z útlé mysli vypuzeno a byl tak vychován v katolických obřadech, že později, když vyrostl, chtěl být pokládán za úhlavního nepřítele novotářů, z plané okázalosti; myslel si, že by to něco platilo, kdyby se naskytla příležitost. Ale to je vždy pod úrovní velkého knížete, který nemá nic takového ani příliš milovat, ani nenávidět, a jemuž sluší vznešený a povznesený duch, který takovými věcmi pohrdá.

Sňatek s Charlottou de Montmorency mu byl málem zkázou. Prchaje před soupeřením krále Jindřicha, hledal v Nizozemí útočiště pro cudnost své manželky; odtud se s malým průvodem uchýlil přes Německo do Milána k hraběti de Fuentes.⁹⁹ Když byl Jindřich zavražděn a bezbožný věk se právem bál věčné noci, Condé se vrátil do Francie a nešťastně se oddal nepokojům. (U našeho národa je zvykem tak zneklidňovat dětství králů: je to zločin bezpečný, a proto častý.) Když byly utiшены rozbroje, jimž Condé stál v čele, a on se cítil bezpečný před královou pomstou, byl náhle vsazen do Bastily a odtud do Vincennes. Omrzelost vězení trvala pět let¹⁰⁰ ve společnosti manželky, s níž tam zplodil Annu, později provdanou za vévodu de Longueville; a když byl potom na svobodě, Enghiena a Contiho.

Byl guvernérem nejprve Guyenne, potom Burgundska a Berry; změnil způsob života, staral se o majetek a v předstírané lenosti hledal lék na zla. Kdysi bohaté a proslulé rody knížat upadaly z touhy po nádheře; každý byl pokládán za tím slavnějšího, čím skvělejší byl bohatstvím a výbavou, jménem a družinou. Ta velikost a pověst štědrosti, zhoubná pro přední muže, obrátila Condého k moudřejšímu: odstrašen dřívější tísní zavedl domácí šetrnost a stal se prvním ze svého rodu, kdo hromadil; dospěl k zámožnému stáří. Někteří věřili, že to nebyla lakota, ale napodobování lakoty. Nebylo lepšího pána ani lepšího

⁹⁵Pierre Magalotti, florentský velitel ve francouzských službách, který vedl obléhání La Mothe. Při prohlídce zákopů ho mušketová kule zasáhla do hlavy; podle francouzské biografické tradice (Pinard) byl zraněn 20. 5. a zemřel 30. 6. 1645, tedy den před kapitulací, v den, kdy byl jmenován generálporučíkem. Lotrinská tradice kladé smrtelné zranění na večer 20. 6. 1645 a jiný pramen smrt na 22. 5. Střelcem byl podle lotrinské tradice Charles Héraudel, probošt kapituly Notre-Dame de La Mothe: z valu Vaudémont, který hájili duchovní, zamířil na důstojníka na bílém koni a mušketu si opřel o rameno svého sluhy. Mazarin vypsál na Héraudela odměnu, ten však za jednání o kapitulaci z města unikl k vévodovi Karlovi IV., který ho jmenoval generálním vikářem svých vojsk; zemřel roku 1678 v Bourmontu. Nezaměňovat s Magalottiho synovcem Bardem di Bardi Magalottim (1629–1705), pozdějším generálporučíkem a guvernérem Valenciennes, o nějž se po strýcově smrti postaral Mazarin.

⁹⁶Pevnost La Mothe v Bassigny, poslední lotrinské útočiště, kapitulovala 1. 7. 1645 po 205 dnech obléhání a byla potom proti kapitulární dohodě srovnána se zemí. Nicolas de Neufville, markýz de Villeroy, vychovatel krále, se stal maršálem Francie roku 1646.

⁹⁷Jindřich II. Bourbon, princ de Condé (1. 9. 1588 – 26. 12. 1646), zemřel v Paříži po nemoci ve věku osmapadesáti let.

⁹⁸Jindřich I. Bourbon, princ de Condé (1552–1588), hugenotský vůdce, zemřel náhle 5. 3. 1588; z otravy byla podezřívána jeho žena Charlotte-Catherine de La Trémoille, která pak porodila syna jako pohrobka. Soud ji nakonec osvobodil.

⁹⁹Roku 1609 se Jindřich IV. zamiloval do patnáctileté Charlotte de Montmorency, nedávno provdané za Condého; princ s ní uprchl do Bruselu a odtud do Milána ke španělskému místodržiteli Pedrovi Enríquezovi de Acevedo, hraběti de Fuentes. Vrátil se po vraždě Jindřicha IV. (1610).

¹⁰⁰Condé byl zatčen 1. 9. 1616 v Louvru, vězněn v Bastile a od září 1617 ve Vincennes; propuštěn byl 20. 10. 1619, tedy po třech letech, ne pěti. Dcera Anne-Geneviève se narodila ve Vincennes 28. 8. 1619.

služebníka, totiž poddajného oblíbencům. Nebylo živějšího ducha: podivuhodná vlídnost, podivuhodná veselost. Rozkoše kořenil studiem, hostiny protahoval přívětivostí, bavil se maličkostmi, ale nepoddával se jim; ukládal si takovou míru skromnosti, aby se nikdy nezdálo, že poroučí. Každému byl přístupný, ale ne proto, aby si to připočítal. Nic nebylo uspořádanější než Condého způsob života: vše u něho mělo své místo, každý rok se mu všechno točilo jakoby v pořádku. Od přírody odvážný, ale když na něj padl strach ze dvora, třásl se.

Král těžce onemocněl, a strach byl oprávněný. Vyrazily se puchýře, strašná nákaza; tekutina, která pustoší krásu tváře, pálí jako oheň. Uzdravil se, majestát zůstal nedotčen, jen trochu poznamenaný jizvami.¹⁰¹ Mezitím dospíval pod naučeními Hardouina de Péréfixe,¹⁰² abbé de Beaumont, muže příjemné vážnosti a moudrosti, později arcibiskupa pařížského, který byl králi Senekou, jen s tím rozdílem, že padl na Trajána.

Neapol následovala zlou hvězdu vzpoury.¹⁰³ Místokrálem byl vévoda d'Arcos,¹⁰⁴ a jak je u Španělů zvykem, vládl pyšně; lid si stěžoval, jak to dělají ti, jimž nic nestačí. Vzpoua vznikla z bezvýznamné záminky: z daně uvalené na ovoce, které má ten národ velmi rád. Mladíci se toulali ozbrojeni po městě, křičeli, vyhrožovali, popouzeli měšťany a obléhali palác. Když neapolský nepokoj sílil, byl náhodou v Římě vévoda de Guise, který myslel na všechno jiné než na získání království. Povolala ho neapolská republika, ještě čerstvě zrozená (tak totiž chtěla být nazývána). On, jako by se zlobil, že ho teprve hledají, sám přispěchal a vyrazil, a sebe i své štěstí svěřil malému člunu. Jak velký osud nesla malá deska! Totiž pozůstatky guiského domu, nad něž nebylo na zemi nic slavnějšího; hodného vládnout, kdyby to nebyl kdysi bezohledně chtěl ve Francii.¹⁰⁵

Guise šťastně přistál, třebaže přes tisíc nebezpečí, a byl přijat potleskem lidu, tedy nemírným, neboť takové věci nemají mezí. Velikost přetékající vzpoury se nevešla do sebe; ukazuje se okázale, aby bylo vidět, že není větší, než je opravdová. Nový vévoda, zmítaný rozličným osudem, se raduje z nezvyklé pocty. Hned zvažuje, co může, ale hlavně, co chce Francie, jejíž pomoc nejednou a marně vyzývá (buď proto, že království bylo zaujato jinými starostmi, nebo z nedůvěry k vrtkavému lidu, nebo proto, že se tolik nepřeje poddanému, dokud trvá naděje předků).

Neapol je dílem onoho Falarida, sicilského krále, který přistavením býka diktoval křivé přísahy.¹⁰⁶ Nejprve byla republikou jako jiná řecká města. Augustus ji jako první připojil k římské říši; po jejím rozdělení poslouchala své vévody. Roger, král sicilský, ji učinil svou. Odtud Gótové, Vandalové, Alani a Saracéni, i němečtí císaři. Nakonec připadla našim Anjouovcům závěti královny Johany, odtud skrze jinou Johanu Aragoncům; mezi nimi a našim Ludvíkem XII. se o tak velkou kořist vedly strašné války. Aragonskou lší připadlo království, v dobré víře rozdělené na dvě části, jen jim a dosud jim zůstává.¹⁰⁷ Ze všech krajů nejen Itálie, ale celého světa je to pobřeží nejkrásnější: nic není mírnější než podnebí, nic úrodnější než půda, nic pohostinnější než moře; každý strom i dobytek plodí dvakrát, žnec se raduje z nečekaných klasů, stáda rostou k úžasu pastýře; a podnebí je tak zdravé, že se zdá dílem Přírody, která

¹⁰¹ Ludvík XIV. onemocněl v listopadu 1647 neštovicemi a byl několik dní v ohrožení života.

¹⁰² Hardouin de Beaumont de Péréfixe (1606–1671), od roku 1644 vychovatel (preceptor) Ludvíka XIV., autor životopisu Jindřicha IV., od roku 1662 arcibiskup pařížský. „Seneka, jen padl na Trajána“: na rozdíl od Seneky, vychovatele Neronova, měl dobrého žáka.

¹⁰³ Neapolské povstání (červenec 1647 – duben 1648), na počátku vedené rybářem Masaniellem; vypuklo kvůli dani z ovoce.

¹⁰⁴ Rodrigo Ponce de León, 4. vévoda d'Arcos (1602–1658), místokrál neapolský 1646–1648.

¹⁰⁵ Henri II., vévoda de Guise, přistál v Neapoli 15. 11. 1647 a byl prohlášen vévodou (doge) „Neapolské královské republiky“. Narážka na „bezohledné chťení“ míří na jeho předka Henriho I. de Guise a katolickou ligu, která v 80. letech 16. století usilovala o francouzský trůn.

¹⁰⁶ Priolo tu zřejmě zaměňuje dvě postavy: Falarida, tyrana sicilského Akragantu (6. stol. př. n. l.), proslulého měděným býkem, v němž dával upalovat odsouzené, a argonauta Falera, po němž podle starých tradic dostala jméno nejstarší osada na místě Neapole.

¹⁰⁷ První Johanou je Johana I. Neapolská (asi 1326–1382), která roku 1380 adoptovala Ludvíka I. z Anjou; druhou Johanu II. (1373–1435), která roku 1421 adoptovala Alfonse V. Aragonského, později však za dědice určila Reného z Anjou; Alfons mu roku 1442 království vzal. Ludvík XII. a Ferdinand Aragonský si království rozdělili Granadskou smlouvou (1500), ale roku 1504 Ferdinand Francouze vypudil; od té doby patřila Neapol Španělsku.

sama sebe předčí.

Guiseovi nevydrželo dlouho to nejbláženější světlo. Když přišel Juan Rakouský¹⁰⁸ (byl to levoboček španělského krále), vrátily se národy k poslušnosti; Guise, určený kníže republiky, byl zajat a odvezen jako zajatec do Španělska. (Co divného! Moc králů s časem vždy sílí, hněv poddaných otáláním hasne. Kdo spoléhá na nepokoje, je klamán a bude klamán navěky. Co od lidu jiného než nestálost? Jako strom, který se jmenuje stejně,¹⁰⁹ nedává stín, protože jeho listí se ustavičně třese. Svěřit se lidu znamená přejít bystřinu po shnilé desce.)

U pramene a u ústí Rýna stály ve svém odpadnutí pevně jen dva národy, Švýcaři a Holanďané, oba po setřesení rakouského jha.¹¹⁰ Ti ve vodách, tito v horách založili svobodu. Ty chrání hráze vod, tyto srázy hor; ty bohatství, tyto chudoba; tito po odstranění veškeré vrchnosti, ti s Oranžským a jeho potomstvem za hlavu. U Švýcarů všichni poslouchají všechny, u Holanďanů se jako páni věcí ukazují otcové v radě.

Princ Tomáš¹¹¹ mezitím s naším Plessis-Praslinem¹¹² uváděl v Lombardii a Piemontu do dřívějšího stavu to, co se za útlého vévody a vdovy Kristiny¹¹³ zdálo rozličnými spory zničeno. Tomáš opustil Španěly, přijal naši stranu a v rozličných bitvách (dobył mimo jiné Santhià a Trino) dosáhl nakonec toho, že francouzské zbraně tam všude vládly. Savojský vévodíček byl s matkou s naším souhlasem vrácen do Turína, z něhož byl dlouho vypuzen. Ať dělají savojské vévodové cokoli, vládnou z milosti, tísnění tu Francouzem, tu Španělem. Komu mají být poddáni, je nejisté. Lépe však Francouzi, protože savojské a piemontské panství je jeho moci skoro podrobno, a to nejvyššímu králi, který tam přispěchá sám, ne skrze náměstky. Jiný je případ vévodství milánského: ta moc je méně obávaná, protože je menší a spravuje se skrze ministry.

Tehdy se zdálo vhodné (ne kvůli pomstě za Barberiny, jak věřil lid, ani kvůli rozšíření hranic, ale k zastrašení Innocence, který se vloudil na papežský stolec proti Mazarinově vůli) vést válku nedaleko Říma. Tomáš tedy s francouzským vojskem táhl k Orbetellu. Zprvu se vše dařilo, pak to skončilo nečestně, neboť obléhání bylo zrušeno, když je statečně hájil Carlo della Gatta.¹¹⁴ Naše loďstvo pod Brézém, když šťastně brázdilo moře, tam připlulo, aby podpořilo Tomášovy podniky; ale nit osudu byla přestřižena a Brézé zahynul ranou z děla; tak zhaslo druhé světlo Richelieuova rodu.¹¹⁵ Je podivuhodné, že za králova nebojeschopného věku, kdy sílil rozbroj mezi princí, mohl si Mazarin přisvojit tolik moci, že tam vzápětí poslal nové vojsko pod velením La Meilleraye, a ten silou děl přinutil během několika dní ke kapitulaci Piombino a Porto Longone na ostrově Elbě.¹¹⁶ Ostrov Elba, proslavený u starých, je bohatý olovem, cínem a skalicí, ale hlavně rodí železo; je proslulý svým pramenem, který svými vodami měří délku dnů: o zimním slunovratu vysychá, o letním přetéká.

Katalánsko je knížectví v Bližším Španělsku, kdysi připojené k Aragonskému království. I ono podleгло hvězdnému vlivu, který tehdy vládl, svrhlo jho a za určitých podmínek se oddalo našemu králi. Ještě

¹⁰⁸Don Juan José Rakouský (1629–1679), nemanželský syn Filipa IV.; v dubnu 1648 obsadil Neapol a Guise padl do zajetí, z něhož byl propuštěn roku 1652.

¹⁰⁹Topol osika, latinsky *populus*, tedy stejně jako „lid“.

¹¹⁰Nezávislost Švýcarské konfederace i Spojených nizozemských provincií byla formálně uznána Vestfálským mírem (1648).

¹¹¹Tomáš František Savojský, princ de Carignan (1596–1656); po návratu k francouzské straně (1642) velel francouzsko-savojským vojskům v Itálii.

¹¹²César de Choiseul, hrabě du Plessis-Praslin (1598–23. 12. 1675), maršál Francie od roku 1645, později vévoda de Choiseul; vítěz od Rethelu (1650), diplomat. Zemřel přirozenou smrtí.

¹¹³Kristina Francouzská (1606–1663), dcera Jindřicha IV., vdova po vévodovi Viktoru Amadeovi I. Savojském a regentka za syna Karla Emanuela II.; v občanské válce s jeho strýci, princem Tomášem a kardinálem Mořicem (1639–1642), na čas ztratila Turín.

¹¹⁴Obléhání Orbetella, španělské pevnosti v toskánském Stato dei Presidi, trvalo od května do července 1646; hájil je neapolský velitel Carlo della Gatta.

¹¹⁵Jean-Armand de Maillé, vévoda de Brézé (1619–1646), velký admirál, synovec Richelieuův; padl 14. 6. 1646 v námořní bitvě u Orbetella (Talamone), zasažen dělovou koulí. „Prvním světlem“ Richelieuova rodu je míněn kardinál sám.

¹¹⁶Piombino na toskánské pevnině naproti Elbě a Porto Longone (dnes Porto Azzurro) na Elbě dobyl La Meilleraye na podzim 1646.

za Richelieuových časů tam byl jako první poslán k správě provincie maršál de La Mothe.¹¹⁷ Vykonal mnoho slavného: nejen že Katalánsko (s výjimkou Lérídy, posměchu Harcourtova i Condého) bylo naše, ale držením Flixu pronikl i do Aragonského království. La Mothe si stěžoval, že se mu všechno dodává nedostatečně, a že proto sotva odolá španělským útokům; a když se naše věci tam obracely k horšímu, byl odvolán, a když přijel do Lyonu, byl uvězněn v Pierre-Encize (je tam pevnost) a za občanských nepokojů propuštěn.

Harcourt, dosazený na jeho místo, sevřel Léridu ostrým obležením; a když se k hranicím Katalánska přiblížil španělský král v doprovodu předních mužů svých království, bylo obléhání zrušeno, což bylo pro Harcourta po tolika slavných činech neslavné.¹¹⁸ Takový je osud obléhání, že žádné není jisté. Tak dal Alexandr Veliký u Tyru v sázku svou pověst; tak Karel V. našel u Met mez své slávy; tak Sulejman zrušil obléhání Vídně ne bez újmy jména.¹¹⁹ Francouzský dvůr, zvyklý na vítězství a triumfy, nesl Harcourtův nezdar těžce, a aby vrátil Španělům hanbu, poslal tam jako nástupce Condého, jako by samo jeho jméno mělo všechno zdolat. Condého stihl týž osud jako Harcourta. Zkusil Léridu, a když musel ustoupit, poprvé se tehdy naučil, že může být poražen.¹²⁰ (Přece však slavně odrazil Španěly od obleženého Constantí; to je jediné dílo, které v Katalánsku vykonal.) Španělský král byl nablízku a sliby a lichotkami, některé strachem, odvolával vzbouřence k sobě. Při tom všem konal Josep Margarit,¹²¹ původce povstání, Francouzům statečnou službu a jako jediný odmítal vrátit se k poslušnosti. Jaký byl potom osud toho muže, se jinde krátce dotknu. Že byl statečný a silný, nepopřela by ani závist.

Když Orleánský a Condé opustili Flandry, vládl Gassion snadno celému tomu kraji; hlavní stan měl většinou v Kortrijku a ve válce se mu vedlo skoro vždy šťastně. Přemožen prudkostí ducha velmi často shodil uzdu rozumu, ale nadmutý šťastným zástupem úspěchů nepokládal nic za nesnadné. Když obléhal Lens a pevněji zatloukal špatně zaražený kůl, zasáhla ho větší koule, roztříštila mu hlavu a brzy nato zemřel.¹²²

Narodil se v Béarnu, z rodu nejasného. Opustil Francii a pohnut Gustavovou pověstí odešel do Německa; a když bojoval v jeho oddílech ne bez slávy až do smrti tak velkého krále, vrátil se k nám pod Výmarským. Jeho práce se zalíbila nejprve Richelieuovi, potom Mazarinovi, a nic neopomněl, aby se proslavil. Štědrý duchem, nerovný bohatstvím, o němž však všude tvrdil, že nikdy nechybí poctivým; byl nápadný dávnou chudobou. Svou novotu zušlechtil velkými nepřátelstvími a všechny vzestupy vděčil sám sobě. Ke konci života byl dvoru obtížný. Vinili ho z cromwellismu, jako by byl pomýšlel přelout do Anglie, aby se oddal tyranovi; někteří říkali, k Holanďanům. Nakonec zemřel na zranění. Snad lépe zahynout jednou uprostřed statečných činů, než žít déle z milosti a snášet křivdy.

V té době byla Benátská republika tísněna tureckým císařem a marně volala o pomoc křesťanská knížata. Příčina války byla taková. Maltézský rytíř zajal v Egejském moři rhodskou galéru, na níž byla sultánka; ta byla odvezena na Maltu a to byl počátek zla.¹²³ Muslim zuřil a stěžoval si u našeho vyslance na utrpěnou křivdu, jako by maltézští rytíři záviseli na naší vůli. Ale hlavní stížnost vznesl u benátského vyslance, že benátské galéry nepřišly jeho tonoucí lodi na pomoc. Rozvažoval, zda napadnout Maltu, a když mu byla vyličena obtížnost toho podniku, pomýšlel na Sicílii, potom na Kalábrii; nakonec se

¹¹⁷ Philippe de La Mothe-Houdancourt (1605–1657), maršál Francie, místokráľ v Katalánsku 1641–1644; po porážce u Lérídy (1644) odvolán a vězněn v Pierre-Encize v Lyonu až do roku 1648.

¹¹⁸ Hrabě d'Harcourt obléhal Léridu v roce 1646; 21. 11. 1646 ho porazilo španělské vojsko markýze de Leganés a obléhání bylo zrušeno.

¹¹⁹ Tyrus Alexandr nakonec po sedmi měsících dobyl (332 př. n. l.); Karel V. obléhal marně Mety roku 1552; Sulejman Nádherný ustoupil od Vídně roku 1529.

¹²⁰ Condé obléhal Léridu v květnu a červnu 1647 a 17. 6. 1647 obléhání zrušil.

¹²¹ Josep Margarit i de Biure (1602–1685), katalánský šlechtic, jeden z vůdců povstání roku 1640; zůstal věrný Francii, po pádu Barcelony (1652) odešel do Francie a zemřel v exilu.

¹²² Jean de Gassion (1609–1647), maršál Francie od roku 1643. Při obléhání Lens ho 28. 9. 1647 zasáhla do hlavy mušketová kule; zemřel na zranění 2. 10. 1647 v Arrasu.

¹²³ Dne 28. 9. 1644 zajaly u Rhodu galéry maltézských rytířů velkou osmanskou loď s poutníky do Mekky. Byla na ní žena, kterou křesťanské zprávy vydávaly za „sultánku“, oblíbenkyni nebo příbuznou sultána Ibrahima, i se synem; její totožnost je dodnes sporná. Odveta Osmanů vyústila roku 1645 ve vpád na Krétu a v pětadvacetiletou válku o Kandii (1645–1669).

nápor pomsty vybil na ubohé Krétě.

Ten ostrov, kdysi zvaný Kréta, byl Metellem obrácen v provincii; potom poslouchal řecké císaře, odtud Saracény; nakonec ho držel Balduin, hrabě flanderský a císař konstantinopolský, a daroval ho Bonifácovi, markraběti montferratskému, od něhož ho Benátčané koupili a dosud nad ním vládnou s titulem království.¹²⁴ Jméno Kandie dostal od hlavního města, zvaného Kandie. Je to kraj proslulý bájným Dioovým úkrytem, nedovolenými vášněmi Pasifaé, nevystopovatelnými zákruty labyrintu a Daidalovými křídly, nedanými člověku. Benátčané ho dosud hájí bez jakékoli pomoci, zatímco evropští králové bojují o hrstku prachu. Co Osud chystá nebo strojí Benátčanům, nevím; žádný národ od stvoření světa však nezachoval poctivost kromě tohoto, a vyznávám, že jsem na zemi neviděl nic spravedlivějšího než jejich vládu.

Rhodos byl vyrván maltézským rytířům, Kypr týmž Benátčanům. Kypr, ostrov blažený, šťastný mírností vzduchu, rodiště a útočiště Venušino, byl pro Osmany vnadidlem ke kořisti Kréty.¹²⁵

Toho roku byly z města vyhnány nevěstky a kuplířky všeho druhu, ne usnesením senátu, ale nařízením přetora.¹²⁶ Pohnulo to uhlaženější částí města. Někteří tvrdí, že nemálo osob zasvěcených Bohu nad takovou přísností vzdychalo. Sotva krutějším zákonem, říkali, se potvrdilo, že úředníkovi nezáleží na veřejné radosti, ale na pomstě a na smutných mravech. Podle zvyku přijatého u starých nebyla ženská smyslnost omezována žádnými zákony; u Řeků a Římanů byla volnost smilstva všude povolena, i nejvyšším pontifikem. Republika nikdy nezáleželo na tom, co dělá ta či ona se svou kůží; dost trestu je v provozování hanby. Tak se vyprávělo mezi zahálčivci. Někteří drzejší šli tak daleko, že prý proto se živí kněží a tolik stád opásaných provazem a zahalených v kápích, aby smířovali Boha za vzniklé hříchy; že takové očisty jsou lidskému rodu užitečné k odvrácení horšího. Nevěstka, počítá-li se správně, není nic jiného než lichotivé, neškodné zvíře, které je hotovo každou hodinu dávat rozkoš všem žiznivým mužům. To že pokládají za blaženější než se dít v dílnách a sténat na polích. Skrze kuplířky se prý zapřahají srdce smrtelníků; mladíci se tím neodvádějí, ale taková služba jim zkratkou pomáhá. To a podobné se roznášelo ve městě a hlavně u dvora. Ale jak to u nás bývá, co začalo zostra, vyprchalo s lhotejným koncem a s liknavým vyšetřováním. Kdo totiž milují, nezuří, a nejtěžší tresty neukládají za to, co sami nejvíce napodobují.

Já pokládám za nejbezúhonnější ty, kdo ostatním odpouštějí, jako by sami denně hřešili, a hříchů se zdržují, jako by nikomu neodpouštěli.¹²⁷ Proto je třeba v každém způsobu života dodržovat, abychom byli k sobě neúprosní a k ostatním smířliví. Kdo nenávidí neřesti, nenávidí lidi. S velkou péčí a zvláštním úsilím je třeba rozvahou a rozumem odstraňovat z prsou slavných mužů a žen náporů chťice a podobné vášně, protože teprve ten dům, ta obec, to království bude snadno stát na věčném stupni, kde si chťic Venušin osvojí nejméně sil. Kam vnikne tento nejjistější mor lidského rodu, tam plane hanba a vládne křivda. Je tedy třeba ho opustit co nejdále a následovat mravy, které jsou tak strašným neřestem protivné. Nebylo však důstojné hýbat věcmi, které, když se jimi hne, ohavně zapáchají, a zuřit proti nevěstincům po třech haléřích, zatímco vznešené ženy beztrestně dávaly tělo všanc.

Tehdy se jednalo, zda k zmírnění povodní Seiny odvrátit okolní potoky, jimiž řeka roste, nebo zmenšit samu řeku v jejím korytě. Nakonec se, buď z obtížnosti díla, nebo z úspory nákladů, nic nezměnilo. (A nezmění se nikdy, leda by Francouzi pozbyli rozumu. Příroda, matka, se o věci smrtelníků postarala nejlépe, když řekám, jak je spravedlivé, dala ústí, toky a hranice.) Tak Seina, ani zmenšená v korytě, ani zbavená pomocných vod, plyne ne bez slávy s toutéž okázalostí.

Mazarin, aby se nezdálo, že se stará jen o války, zřídil k potěše učenců knihovnu s knihami ke čtení po mnoho staletí;¹²⁸ mezi nimi nebude slavnější než ta, která bude obsahovat činy toho muže. Bylo vidět

¹²⁴Krétu dobyl roku 67 př. n. l. Quintus Caecilius Metellus (proto Creticus). Po čtvrté křížové výpravě (1204) ji Bonifác Montferratský prodal Benátkám.

¹²⁵Rhodos dobyl Sulejman roku 1522 na johanitech; Kypr Benátkám vzali Turci roku 1571.

¹²⁶Prétor: tj. pařížský civilní místodržitel (lieutenant civil); přesné nařízení nebylo ztotožněno.

¹²⁷Volná ozvěna Plinia mladšího (*Epistulae* VIII, 22): „Za nejlepšího a nejbezúhonnějšího pokládám toho, kdo ostatním odpouští, jako by sám denně hřešil...“

¹²⁸Mazarinova knihovna, budovaná od 30. let 17. století jeho knihovníkem Gabrielem Naudém, byla od roku 1643 otevřena

přihrádky postavené až ke stropu, kde ve studijní rozmařilosti byla učená sbírka uspořádána ne pro ozdobu paláce, ale jako nástroj moudrosti, ne na odív, ale k užitku; nevyrovnaly se jí ani v takovém zápolení ony pokladnice tolika svazků, které založili králové Alexandrie a Pergamu, ani konečně Pollionova, který první v Římě zasvětil knihovnu a učinil tak lidské duchy veřejným majetkem.¹²⁹ Opatřil si i koně všeho druhu: u nádherných žlabů jsi mohl vidět vše, co v dlouhé řadě předků vyvedlo nejušlechtilejší chovné spojení. Ve stavbách byl jako ve všem ostatním velkolepý; palác vyzdobil nábytkem tak drahým, že vzbuzoval závist, obrazy, sochami a soškami, jako by do Paříže převážel Řím. Pílí, vkusem a duchem královským, následoval příklady velkých králů. Při shromažďování a rozmnožování takových věcí, aby se Francie nevrátila k dřívější špinavosti, vynakládal bohatství, které jiní užívají pro sebe, k potěše současníků i potomků. Kdo by však pomyslel, že se dočkáme tak strašných časů, kdy to vše mohlo být z nízké jedovatosti usnesením parlamentu rozprodáno ve veřejné dražbě?¹³⁰ Nelze pominout ani drahokamy, při jejichž shromažďování nevím, zda bylo více ducha, či štěstí. Jejich pověst se jistě roznesla do vzdálených krajín světa a pohnula Velkého Mogula,¹³¹ jemuž poslouchá severní Indie, aby skrze kupce dal zde rozhlásit, že je hotov koupit každý drahý kámen, který by se z Paříže přivezl do Agry (to je hlavní město tak velkého panovníka), až bude Mazarin dostatečně uspokojen. Mogul totiž záviděl knězi Janovi, vnitroafrického, tedy habešského císaře, jeho proslulou vinnou révu a chtěl se i on proslavit stejným přepychem: aby i jeho vinný kmen, točitý, byl vyztužen ryzím zlatem, a to ne nízkým kmenem jako u Habešanů, ale vzpřímeným; aby jeho hrozny zářily safírem a rubínem, aby měl diamantová očka a obrůstal smaragdovou zelení. Z neúrodné půdy žádné lisování: neplodná úroda blaží vinaře a nikdy nezklame jeho naději, spokojená s okem jako jediným vinařem.¹³² V té době se do Agry vypravilo nemálo našich a vrátili se zbohatlí.

Dal také s nádhrou vystrojit hry se stroji, k nimž povolal herce odevšad.¹³³ Nic nebylo šťastnější než Paříž té doby. Veřejně triumfovala a doma se ničeho nebála. Žádné zlo stran, žádná krutost úkladů; jas dvora nekalila žádná choroba podezření. Královna matka, ještě ne dost zkoušená osudem, poznávala díky mírnosti těch časů, že není nic sladšího než její vláda. V Mazarinových vyšetřováních se ukazovala spravedlnost a nejvyšší vlídnost k těm, kdo přednášeli své stížnosti a přání. Každou hodinu je pouštěl k sluchu, bez jakéhokoli nevlídného dveřníka; nikdy sám rozhovor nekončil, končila ho stydlivost přijatých. Sláva toho muže byla prosta jakékoli pomluvy. Uzdravoval, co bylo zraněno, neřezal; ani nevyšetřoval všechno úzkostlivě, aby se u nás věřilo, že dobré lidi našel, a ne udělal. Peníze volně kolovaly po městě a ještě se nerozhlašovalo, že Giulio myslí na hromadění; ačkoli byl od přírody šetrný, dosahoval pověsti štědrosti střídavým způsobem darování. Ještě ho zjevně nepřepadla chtivost majetku; zdálo se, že vlastní, a ne že je vlastněn. (Jak potom falešně mluvila závist a měděnka.) Veřejné úřady, církevní i světské hodnosti, nezkomolené a nezmenšené o svou spravedlivou část, byly jen odměnou ctnosti. Věrnost dvořanů ještě nebyla zastavena za peníze. Kdo by si pomyslel, že se tak náhle všechno změní a tento letní klid se obrátí v bouře větší než zimní?

První začalo stádo literátů (jimž přece zřídil a zasvětil knihovnu) kousat a hryzat Mazarina rozličnými spisy, které však, jako většina francouzských, dlouhého dne nepřechkají. Bylo zaznamenáno, že z duchů tohoto národa skoro nic nevzešlo, co by slibovalo nesmrtelnost; ačkoli je Francie jinak nejslavnější provincií celého světa a úrodná tolika výhodami, v této jediné věci je neplodná. Duchové zrození k náhlým vtípům a žertům; žvanivost z patra, snad k nějakému zdání půvabu; vysedávat u stolů,

veřejnosti; dnes Bibliothèque Mazarine.

¹²⁹Gaius Asinius Pollio (76 př. n. l. – 4 n. l.) založil roku 39 př. n. l. první veřejnou knihovnu v Římě.

¹³⁰Za Fronde, v letech 1651–1652, dal pařížský parlament po Mazarinově odchodu do vyhnanství zabavit a veřejně vydražit jeho sbírky, nábytek i knihovnu. Po návratu dal Mazarin roku 1653 zbytek sbírek sepsat Colbertem a mnohé získal zpět.

¹³¹Šáh džahán (1592–1666), mughalský císař v letech 1628–1658, sídlem v Ágře; dal postavit Tádž Mahal a Paví trůn.

¹³²Zlatá réva s drahokamovými hrozny je ozdoba známá z popisů mughalského i habešského dvora; „kněz Jan“ byl v evropské tradici legendární křesťanský vladař, od 15. století ztotožňovaný s habešským císařem. Priolova zpráva o Mogulově nabídce není jinak doložena.

¹³³Mazarin uvedl do Paříže italskou operu se scénickými stroji; nejslavnější byla *Orfeo* Luigiho Rossiho na libreto Francesca Butiho, uvedená 2. 3. 1647 v divadle Palais-Royal ve scénografii Giacomu Torelliho. Nákladná představení patřila k výtkám proti němu.

toulat se po akademiích, donekonečna uhlazovat svůj mateřský jazyk a chlubit se vypulírovanou řečí; běhat sem a tam, aby se tlachalo; netěšit se ze skryté zahálky, která je jediným tmelem studia. Zápolí nejkrutější rivalitou, odtud ohavná závist a vysmívaná nepoctivost. Hadorození Psyllové, kteří ze knih vysávají jen jedy.¹³⁴

Ženy následovaly zlořečení literátů a na lůžkách i ve společnostech je rozdíraly; zvědavě probíraly vládu, číhaly na Mazarinova slova a činy, studovaly povahu a mravy toho muže a čím dál víc o něm pochybovaly. Část z nich se nabízela, aby vyzkoumaly jakékoli tajemství dvora; neopatrným manželům vtíraly ten mor. To byly kolébky, to byla potrava viny, rozsetá po provinciích, neboť království se učí našim příkladům. Tehdy čtyři ženy,¹³⁵ ne nerozumné duchem, ale které víc škodily mravy, než prospívaly duchem, uvedly celou Francii ve zmatek. Široce rozšířenou ohavnost té hanby bylo třeba napravit přísností; kdyby byly přísně potrestány, přinesly by obci tolik chvály, kolik studu jí uvedly špatným chováním. Ony samy potom, když se věci, jak bývá, nepovedly, odsoudily se předem a zavázaly se Bohu svou věrností skrze lživé předstírání zbožnosti a nalíčenou pověru, se zavřenými dveřmi před vyčerpanými neřestmi, když se hniající stáří, odsouzené zrcadlem a jeho nezvratným výrokem, děsí samo sebe. Veliká je to úloha: bojovat proti hříchům ne válkou, ale útekem, a žádosti neřídit, ale zabíjet.¹³⁶

Parlament nejen pařížský, ale i rouenský, bordeauxský a bretaňský¹³⁷ a další začaly také reptat. Lid, dychtivý novot a zmatků, následoval podle zvyku příklady. Veřejně se říkalo, že Mazarina je třeba odstranit, protože on brání dílu míru; že ten lstivý muž se raduje z války, aby v ní skryl své loupeže. Princové ho skrytěji podporovali, ale takovým způsobem, že skrze své přívržence a vyslance rozšiřovali, že nechtějí Mazarinovo odstranění, ale jeho strach, aby z vyděšeného vylovili, co je napadne. Že prý nemohou užívat pohodlnějšího ministra; že se musí dát pozor, aby se po vyhnání Itala nedostali do rukou smělého Francouze, který by zkrotl jejich nespravedlivé požadavky, jimž nebylo konce.

Mazarin se přetvařoval a moudrou umírněností odolával náporu; všude sypal lstivý popel, po němž kráčeli slepí a neznalí lidských věcí, jak ukázal výsledek. Nemyslím, že by se kdy nějaké odtržení, podepřené takovou přípravou a silami, takto rozplynulo v dým, ani že by kdy strana byla rozptýlena s takovou obratností. Tolik předních mužů, tolik knížat, parlamenty celého království, všechna přední města, velká část vojska nedokázaly zahnat do úzkých jednoho cizince! Buď v tom muži vynikalo umění vládnout, nebo v nich vládla netečnost a liknavost.

Nechyběli ti, kdo ten počátek bouření odvozovali od Angličanů, jimž se dařilo, ačkoli odpadli od svého krále. Anglický král Karel I.¹³⁸ vládl ve třech ostrovních královstvích nad ochotnými národy. Nespokojen se šťastným stavem věcí, začal v náboženství zavádět leccos nového, aby vyschlý a neútešný kalvinismus zazářil okázalým kultem; byla potažena pozlátka obřadů. Nejprve se nové liturgii vzepřelo Skotsko, a anglický parlament tvrdil, že se kloní ke katolickým obřadům (oni jim říkají papeženské), a že se tam kloní i skotský. To byly první prvky zla.¹³⁹ Nic není jistější, než že ani král, ani anglický primas, arcibiskup canterburský,¹⁴⁰ neměli smysl pro katolictví, ale že chtěli při nedotčeném učení obklopit anglikánskou církev úctou. Snad se pomýšlelo zachovat slavnostní, jak my

¹³⁴Psyllové, africký kmen hadích zaklínačů, kteří podle Plinia vysávali z ran hadí jed. Priolo tak nazývá kritiky.

¹³⁵Priolo jména neuvádí. Sam Mazarin prý při jednáních o Pyrenejský mír jmenoval Luisovi de Haro tři ženy schopné vládnout i svrhnout království: vévodkyni de Longueville, princeznu Palatinskou (Annu Gonzagovou) a vévodkyni de Chevreuse. Čtvrtá zůstává nejistá; snad vévodkyně de Montbazou (?). Longueville, Chevreuse a Montbazou viz dříve. Anne de Gonzague, princezna Palatinská (1616 – 6. 7. 1684), dcera Karla Gonzagy, vévody de Nevers a mantovského, a sestra polské královny Marie Ludoviky; původně určená do kláštera, roku 1645 se provdala za Eduarda Falckého, syna „zimního krále“ Fridricha V. Za Fronzy byla obratnou prostřednicí mezi stranami (Condé, Longueville, Retz); později se obrátila k náboženství. Zemřela v Paříži v Lucemburském paláci po dlouhé nemoci; smuteční řeč nad ní pronesl Bossuet. Pohřbena ve Val-de-Grâce.

¹³⁶Ozvěna křesťanské morálky: proti hříchům tělesným se bojuje útekem.

¹³⁷Bretaňský parlament zasedal v Rennes.

¹³⁸Karel I. Stuart (1600–1649), král anglický, skotský a irský; popraven 30. 1. 1649.

¹³⁹Zavedení anglikánské liturgie (Book of Common Prayer) ve Skotsku roku 1637 vyvolalo povstání (Národní smlouva 1638) a „biskupské války“, které vedly k anglické občanské válce.

¹⁴⁰William Laud (1573–1645), arcibiskup canterburský od roku 1633; parlament ho odsoudil a 10. 1. 1645 byl st'at.

říkáme, obět' a ořezat četnost mší, které nedbalostí lidu a špínou kněží hanobí náboženství; zvláště je vyhostit ze soukromých domů, neboť se jasně zaznamenává, že čím častěji se soukromě slouží mše, tím nespravedlivější a hněvivější je pán domu a tím horší jeho čeleď. To byl úmysl Jakubův,¹⁴¹ a před ním o tomtéž uvažovali slavní muži, Erasmus, Cassander, Melanchthon a nejnověji arcibiskup splitský de Dominis.¹⁴² Vždycky bylo nebezpečné dotýkat se posvátných věcí, jako ti, kdo ve Starém zákoně pykají za opovážlivý dotek.¹⁴³ Neboť co záleží na tom, jak se má dílo náboženství, jen když skrze ně národy prosí Boha, dárce všech dobrých věcí, a poslouchají nejvyšší moci?

Ale abych se sám proti svému předsevzetí pozvolna nezapletl do víru, můj člun se bude držet břehu. Nechávám anglického nejlepšího krále, jak ukáže následující kniha, v krajní nouzi mezi Essexy, Fairfaxy a nakonec Cromwelly,¹⁴⁴ obviňovaného nejen z novot v kultu, ale i z toho, že pod touto záminkou chtěl změnit podobu království, aby dosáhl moci ne menší, než má francouzský král; o tom, jak velkou moc má, není dovoleno pochybovat: jen on vládne opravdu.

Jak zlá hvězda tehdy všude ovívala království! Vidiš v téže době osud Francie, Anglie, Neapole, Katalánska i Portugalska, které, porušivši věrnost dosud zachovávanou Filipům, z popudu a v návalu zvolilo za krále vévodu z Braganzy¹⁴⁵ a pohrdlo Kastilci. Co jiného než osud přivedl Filipa II. k tomu království, které se zdálo tak založené na hojnosti nástupců, že nebylo místa ani skulinky ani pro nestoudnou naději? Hle, Manuel, král portugalský,¹⁴⁶ se oženil třikrát. Nejprve s Isabelou, nejstarší z dcer Ferdinanda a Isabely, španělských králů; z ní syn Michal, který by byl, kdyby žil, jistým dědicem celé španělské moci, kam až sahá; zemřel jako chlapec a jeho matka při porodu. Proto si vzal druhou, Marii, která byla třetí dcerou Ferdinanda a Isabely. (Johana totiž, druhá, byla dána Filipu Rakouskému a z toho manželství jsou nynější španělští králové.) S ní měl Manuel opravdu početné potomstvo, šest synů a dvě dcery. Nakonec i ze třetího manželství, které uzavřel s Eleonorou, dcerou Filipa Rakouského a Johany, dvě děti, syna a dceru. Tak založený byl ten dům na tolika podpěrách. A teď k dětem těchto: jaká řada! Dvaadvacet osob předcházelo Filipa II. a zabráňovalo jeho nástupnictví a tomuto cizímu přírůstku. A přece, kam volá Osud! Přišel a nastoupil skrze svou matku Isabelu, manželce Karla V. (která byla nejstarší z Manuelových dcer), a byla odstrčena Kateřina, dcera Duarta, vévody z Guimarães (který byl šestým synem téhož Manuela), manželka Jana, vévody z Braganzy.¹⁴⁷ Ale týž Osud se obrátil a království se vrátilo k pravým pánům, Braganzům.

Nevím, z jaké skryté příčiny, kromě zjevných, se to děje, že zatímco v jiných uměních se lidé praxí učí, v tomto umění vládnout je tomu skoro naopak a knížata se kloní a zřídka dobíhají k cíli rovnoměrně. Z poslušnosti všech si berou pohrdání. Ono veliké břemeno vlády lze také nějakou dobu nést se vzpřímenou šíjí, stěží však vždycky. Unavují se a ohýbají, kde je nic nedrží kromě péče o dobrou pověst, kromě samotné počestnosti a hlavně náboženství. Přidávají se kaziči, vrozené zlo dvora, kteří chválí špatné činy a vedou je dál tím směrem, aby se z moci stala svévole. Ale nějaká příčina je i v poddaných, kteří jsou vzpurní a zkažení a k nejlepším nevďeční: to knížata nesou těžce a s rozhořčením a pozvolna odvracejí svou náklonnost, tím spíš, když nastane vzpoura, rebelie nebo úklady; tehdy si myslí, že po právu utlačují a sužují. Za vinu mnohých platí všichni. My

¹⁴¹Jakub I. Stuart (1566–1625), otec Karla I.

¹⁴²Erasmus Rotterdamský (asi 1466–1536); Georg Cassander (1513–1566), flámský teolog, zastánce smíru katolíků a protestantů; Filip Melanchthon (1497–1560), Lutherův spolupracovník; Marco Antonio de Dominis (1560–1624), arcibiskup splitský, přestoupil k anglikánství, vrátil se do Říma a zemřel ve vězení inkvizice, jeho tělo bylo po smrti upáleno.

¹⁴³Uza byl zabit, když se dotkl archy úmluvy (2 Sam 6, 6–7).

¹⁴⁴Robert Devereux, 3. hrabě z Essexu (1591–1646), Thomas Fairfax (1612–1671) a Oliver Cromwell (1599–1658), velitelé parlamentních vojsk.

¹⁴⁵Jan IV. Braganza (1604–1656), portugalský král od povstání 1. 12. 1640.

¹⁴⁶Manuel I. Šťastný (1469–1521), král portugalský. Jeho první manželka Isabela Aragonská (1470–1498) zemřela při porodu syna Michala (1498–1500); druhá Marie Aragonská (1482–1517); třetí Eleonora Habsburská (1498–1558), sestra Karla V.

¹⁴⁷Filip II. Španělský (1527–1598) se roku 1580 zmocnil Portugalska jako syn Isabely Portugalské (1503–1539), dcery Manuela I. Jeho soupeřkou byla Kateřina z Guimarães (1540–1614), vnučka Manuela I., manželka Jana, vévody z Braganzy; jejím vnukem byl Jan IV.

šťastní, kteří jsme po tolika podnětech k přísnosti neviděli meč tasený jinak než proti nepřátelům!¹⁴⁸ Odtud se zdá, že k vládě povolalo Mazarina samo veřejné blaho, neboť on vnukl útlému králi takové smýšlení: kolik mírnosti jsme zakusili za jeho života, kolik jí po jeho smrti poznáváme u nejlepššího a nejspravedlivějšího z králů!

Ale ani dobrodiní, ani mírnost neměnily mysl. Bouře proti Mazarinovi den ze dne zuřila prudčeji. Velmoži, přichystaní k žadonění, se radovali; co jim bylo povoleno, nebylo koncem, ale stupněm žádosti. Muž velké váhy, tehdy Mazarinovi milý, mu poradil, aby se opevnil mocnými přívrženci a spříznění: proto prý jím pohrdají, že ve Francii nevkládá pevně nohu; zdá se, že myslí na návrat do vlasti s bohatou kořistí; to a podobné se prý roznáší: že se do Říma vozí spousta peněz, že tam koupil a zdobí dům, zapomněl na naše věci, v Benátkách a v Janově má poklady, odkud mu plyne úrok. Mazarin té radě uposlechl, jak se zdálo, spásné, jak ukázal výsledek, žalostné. Nejprve tedy pomýšlel spojit sňatkem svého synovce Manciniho¹⁴⁹ s jedinou dcerou hraběte d'Alais, sestřenicí Condého.

Kolik ducha předpokládal u Condého, jehož spříznění pokládal za lék na zla! Ve skutečnosti to byla jen Condého vina, že se Condé nezmocnil vlády ve Francii. Víť jistě, že Mazarinovým nejvyšším přáním bylo sloužit mu jako pánovi. Mysl knížete, v této věci pomýlená, nabídnuté odmítla; myslel, že dosáhne více slávy sám, než kdyby se zdálo, že závisí na nenáviděném ministroví. (Nejen zde, ale všude zkazil velké příležitosti a nejhojnější úspěchy štěstí nevyrovnal žádnou rozvahou.) Zdálo se, že Condé pohrdl takovým sňatkem, o nějž Mazarin žádal skrze mne.¹⁵⁰

Longueville, když se o celé věci dozvěděl, jako byl chtivý příležitostí, sám se nabídl a slíbil účinnou pomoc, ne bez odměny. Ten, kdo nepotřeboval nic než klid, si totiž myslel, že je pro něho nedůstojné v bouřlivé době nic nezískat a u zapáleného ohně se neohrát. A když byl vážně napomínán, aby se odvážil být dobrým ve zlé bouři, nikdy se nedal přimět, aby odložil ten kupčivý úmysl. Ačkoli žádná povaha nesklouzne tak kluzkým krokem k marnostem, aby ji rozvaha nemohla snadno uzdami ohnout do správného směru, jen naši princové, nepřístupní jinému než podstrčenému napomenutí, se vzpírají.

Longueville tedy žádal jako odměnu za Manciniho sňatek pevnost Le Havre,¹⁵¹ proti právu a zákonu, ačkoli už jen proto, že stál v čele Normandie, měl být vyloučen z velení v pevnosti, postavené ke zkrocení guvernéra. Kardinál mi, když jsem žádal o Le Havre, odpověděl, že to není v jeho moci a že se diví, že Longueville za takového stavu království žádá nevčas něco, co Orleánský i Condé zavrhnou jako odporující králově prospěchu. Longueville odpověděl, že nechce pevnost pro sebe, ale aby byla útočištěm pro ohroženého krále a pro samého Mazarina, který bude brzy nucen opustit Paříž a uchýlit se do Normandie; ta byla, kdyby ji nezročila pevnost Le Havre, otevřená vzpourě. „Dobře,“ řekl Mazarin, „jdi oznámit vévodovi, že se přičiním, aby byl hojně uspokojen.“ To jsem vyřídil slovo od slova. „Tedy,“ řekl Longueville, „dostanu Le Havre.“ „To,“ řekl jsem, „Mazarin neřekl; ale ty, prosím, zajdi za tím smrtelníkem a všechno vyzvěď.“ „Neudělám to,“ odpověděl Longueville, „líbí se mi dvojznačnost slibu.“ Mezitím se chlubil, že mu byl Le Havre slíben; Mazarin to popíral, Longueville tvrdil. Byl jsem povolán za svědka v přítomnosti Orleánského a Condého a věrně jsem pověděl, jak se věc měla. Orleánský odsoudil oba: Longuevilla, že vykládal volná slova příliš úzce, Mazarina, že nejistými slovy, jichž měl nekonečnou zásobu, krmil Longuevilla planou nadějí. Rozkol vyvolala křivda odmítnutého spříznění a tento spor; odtud potom nechut', nenávist a nakonec vězení¹⁵² a nespočetná zla, o nichž budu mluvit v příští knize.

¹⁴⁸Opakování obratu z dedikace.

¹⁴⁹Paul Mancini (1636–1652), synovec Mazarinův, syn jeho sestry Geronimy; zemřel na zranění utřené v bitvě u předměstí Saint-Antoine (2. 7. 1652). Navrhovanou nevěstou byla dcera Louise-Emmanuela de Valois, hraběte d'Alais (1596–1653), syna vévody d'Angoulême; jeho matka Charlotte de Montmorency byla nevlastní sestrou Condého matky, odtud příbuzenství. Nevěstou byla patrně Marie-Françoise de Valois (1631–1696), pozdější vévodkyně de Joyeuse (?).

¹⁵⁰Priolo zde vystupuje jako vyjednavac mezi Mazarinem a domem Condé–Longueville; byl v té době ve službách vévody de Longueville.

¹⁵¹Le Havre, klíčová pevnost v ústí Seiny, byla v rukou Richelieuovy neteře, vévodkyně d'Aiguillon. Longueville byl guvernérem Normandie.

¹⁵²Zatčení princů Condého, Contiho a Longuevilla 18. 1. 1650.

Následují občanské nepokoje, jejichž příčiny byly tím prudší, čím byly nespravedlivější. Národ statečný ve zbrani, nezkročené síly v sobě samém, mocný jen ke své zkáze; šťastný, kdyby nesl naděje tak dlouhé, jako jsou náhlé, a kdyby ho nerušil nerozvážný a nevázaný sklon k novotám, nemohl déle setrvat v bezpečí štěstí. Je třeba dodat, že rodiny vyčerpané přepychem, nadělané dluhy, promrhaný majetek i úvěr, trosky dědictví, nenapravené ani neplodnou hodností, ani dobrodiními vymámenými na dvoře, byly účinným podnětem k domácí válce.

Konec knihy druhé.

Kniha třetí

Co narušilo mír a vrhlo Francii do pohrom; co pohnalo zuřící lid do zbraně; jaké události následovaly za oné noci neštěstí; od prvního propuknutí zla až k dohodě o smíru v Saint-Germain, uzavřené nadarmo.

Štěstěna už v různých částech království, ale hlavně v Paříži, strojila počátky a příčiny občanských nepokojů. Vznikly rozličně, nepřítelům k radosti, našim princům a jejich přívržencům k prospěchu, a králi málem ke zkáze. Francie skýtala žalostnou podívanou na sebe samu. Mazarin se tu vzepřel krutosti osudu a podstoupil nebezpečí, v němž šlo o všechny jeho naděje. Obsáhl v duchu celou sílu vlády, hájil právo útlého a nevinného krále a během pěti let zkotil ty nejdivočejší a vše, co bylo občanskými rozbroji vyčerpané, podrobil uklidněné moci. Věrohodnost letopisů bude mít co dělat, aby přesvědčila potomky, že po celou tu dobu byl veřejný klid upevněn bez velkého krveprolití a že stud hřešit se docílil jedině mírností. Tato kniha spolu s pěti následujícími bude plná rozličných událostí, krutých bitev a rozvaděných vzpour; všude se setkáme s udáními a s lichotkami; nic upřímného, nic prostého, a ani mezi přáteli není věrnost bezpečná.

Psal se rok tisící šestistý čtyřicátý osmý, který astrologové ohlásili jako těžký pro francouzské věci.¹ Ať už je to, co předpovídají, marné a jen v mezích naší lehkověrnosti zasahují do budoucnosti, nebo jde o omyl lidí, kteří nesprávně vykládají velikost osudu, jistě k nebeským hrozbám patřilo mnoho znamení na zemi i na nebi.

Francie, radující se ze svých úspěchů, obrátila na sebe oči užaslého světa. Čím šťastnějším během se naše věci zvedaly, tím dříve podle mínění zle smýšlejících bylo třeba urychlit plány občanského pozdvižení; jak to v podobné věci bývá, předstírali veřejné dobro. Stížnosti lidu jsou prý nesmírné, provincie drancují výběrčí, samo město sténá pod tíhou daní; pokladna je vyčerpaná a francouzský poklad se k úžasu Španěla převáží do Itálie. V čele pokladny stál Michel Particelli, původem z Luccy, zvaný d'Émery.² Byl to muž obratný a nad jiné znalý cel a daní; podléhal vládě rozkoše, mravy měl zajaté, navyklý na rozmařilost, lichotivě pečující o tělo, a zapomínal na zbožnost jako na věc zbytečnou. Tělo zrazovalo nápor ducha a bylo zničeno smrtí, přivolanou před časem rozkošnictvím.³ Na něj dolehla veřejná bouře. Nešlo však o d'Éméryho; v něm se hledala záminka k pozdvižení. Nepopřel bych, že tento chytrý muž svedl veřejné zlo na Mazarina, aby se vytrhl z hrožících nebezpečí: vychvaloval jeho rozvahu a nadání, ale litoval, že mu chybí znalost francouzských věcí. Nejhorší druh lidí jsou ti, kdo takto chválí.

Particelli tu navrhl zrušit paulette, tedy právo radů parlamentu udržet úřad v rodině za určitou sumu peněz, kterou každý ročně platí králi. Původcem tohoto vynálezu byl za Jindřicha IV. Paulet.⁴ Před Františkem I. nebyly veřejné úřady na prodej a byly odměnou ctnosti. D'Émery se domníval, že zrušením toho práva bude parlament zkrocen a udržen v poslušnosti. Ale když tím víc než dost hrozil, pobouřil parlament, dychtící po novotách, a popudil ho proti sobě. Odtud stížnosti, hanobení, nadávky, a skrze d'Éméryho bok mířily na Mazarina.

Vzniklo i jiné zlo, neméně zhoubné pro veřejný klid. Královští referendáři,⁵ vybraní muži, si za nemalé peníze kupují tento úřad poté, co nějakou dobu vykonávali úřad rady parlamentu. Odtud mají přístup k poselstvím a právo vykonávat spravedlnost u vojsk a v provinciích; dohlížíjí na vybírání daní a vše předkládají královské radě. D'Émery si předsevzal zvýšit jejich počet, aby ovšem nashromáždil peníze. Zmatení referendáři vzplanuli nejtěžším hněvem (tolik zmůže v duších smrtelníků ohled na

¹ Shodná astrologická předpověď neštěstí pro rok 1648 není v pramenech doložena; jde nejspíš o Priolovu literární předzvěst.

² Michel Particelli, pán d'Émery (1596–1650), finančník z rodu původem z Luccy, od roku 1647 superintendent financí; jeho fiskální výnosy – toisé (poplatek ze staveb za pařížskými hradbami), tarif (zvýšená cla na zboží dovážené do Paříže) a taxe des aisés (nucená dávka zámožných) – spolu s pověstí o jeho osobním obohacování patřily k bezprostředním příčinám Frondy. V červenci 1648 byl propuštěn, roku 1649 se k financím krátce vrátil a zemřel 25. 5. 1650.

³ Priolo tu d'Éméryho smrt (1650) předjímá a přičítá ji zhýralému životu; příčina smrti jinak neověřena.

⁴ Paulette: roční poplatek, za nějž si držitelé soudcovských a finančních úřadů mohli úřad volně odkázat; zavedena roku 1604 podle návrhu finančníka Charlese Pauleta. Její obnovení za nevýhodných podmínek (duben 1648) spustilo odpor parlamentů.

⁵ Maîtres des requêtes, královští referendáři, členové královské rady a zpravodajové; v lednu 1648 se vzepřeli zřízení dvanácti nových míst.

soukromý prospěch!). Prudce si stěžovali u Mazarina, kterého už úkosem hryzali. Velmoži a přední muži v parlamentu totiž usilovali o to, aby se na něho přenesla všechna vina, a to se zlým a zvráceným úmyslem: ne aby toho muže odstranili (na to sotva kdo myslel), ale aby ho přiměli k svému prospěchu a učinili ho poddajným svým chťičům. Nepopírám, že byli i ti, kdo ho chtěli odstraněného, vadou lidského rodu, který vždy pokládá za nejlepší to, čeho nemá.

Byl tu Pierre Broussel,⁶ rada pařížského parlamentu, nejprostších mravů, snadno přístupný, citel spravedlnosti, nanejvýš dbalý práva, čistý od zločinu, ale cizím popudem pohyblivý; proto se zdál vhodný, aby se stal zvonem veřejného mínění. Semena občanského pozdvižení se pěstovala čím dál víc. Referendáři rozšiřují spis urážlivý pro královskou autoritu; spojují se s parlamentem a proti královým rozkazům se scházejí. Rozprávějí o tom, že království je spravováno nanejhůř: veřejné peníze se zle vydávají pro soukromé účely, odtud žádná pokladna a žádná obec; na lid se nakládají břemena a ten už nedokáže takové jho nést déle; s francouzskou říší je konec; je třeba vybrat někoho, kdo by vyčerpaným věcem přispěl na pomoc. Zdá-li se komu královo dědictví příliš těsné, nemá se to, co chybí, doplňovat drancováním občanů, ale domácí šetrností. Každý má výdajům určit míru ne podle chťičů, které jsou nekonečné, ale podle velikosti jmění. Je prý falešná stížnost, že královské příjmy nestačí na výdaje, vždyť z nich tolik dřívějších králů, v míru hrozných nepřátelům a ve válce slavných, žilo čestně a skvěle.

Čím přísněji byla shromáždění zakazována, tím častěji se konala. Blancmesnil,⁷ Charton⁸ a Broussel mluvili nade všechny směle. Za nezletilého krále prý na parlamentu spočívá péče o království; stane se, co se už kdysi stalo, že král, až bude svéprávný a pánem věcí, bude na parlamentu žádat účty ze špatné správy francouzských věcí. Je tedy třeba se postarat, aby se ve zlých věcech našli tací, kdo se odváží být dobrými; takoví budou mít soucit s veřejnou pohromou a předvídat, co hrozí. Je hanbou pro francouzské jméno a potupou u evropských národů, že se v tak slavném království nenajde nikdo, kdo by byl hoden zvolení k řízení kormidla a otežít; že potřebujeme cizí důvtip. „Tvrdé, tvrdé,“ volají, „ó občané! A kdyby v nás žila jen jediná žíla otcovské krve, nebylo by to k snesení: že Španělka a přivandrovalec, ať Říman, nebo Sicilan, si dělají posměch z našich království! Taková je v princích zbabělost, že nikdo se neodvážá ani ceknout, jen když je zahrnut sliby. Mezitím obec trpí, nikdo se nekládá do osudu království, každý se stará jen o sebe. Hrozí prý mnoha skvělými činy; brzy však, když se jim hodí sousto, utichnou a prospí veřejná zla. Co my s italskými kytaristy, s herci a komedianty? Francie má mravy dost a dost zkažené; nepotřebuje cizí viny. Shánějí peníze a přinášejí neřesti. K čemu tolik strojů a pohyblivých figur k předvádění hříšných lásek, jejichž náměty z větší části obsahují činy smilstva? Zvyk na takové věci se dívat dává i volnost je napodobovat. Naše mládež z toho nepřijala nic než neznámá slova chťiče a ohavné oplzlosti. Otcovské mravy, pozvolna rušené, jsou od základu rozvráceny přivolanou prostopášností, takže cokoli se kde může zkazit a kazit, je vidět v Paříži, a mládež se cizími zálibami zvrhává, když pěstuje zahálku. A nejen volnost, ale jakoby i násilí se k tomu přidává: zaznamenávalo se totiž, kdo nebyl na komediích. Budou snad vykonávat znamenitý soudcovský úřad, když se nasytí rozmazaných tónů a sladkosti hlasů? I noci byly přidány k hanbě, aby studu nezbyl žádný čas, ale aby se ve smíšeném shromáždění odvážil ve tmě každý nejzkaženější toho, po čem ve dne zatoužil.“⁹

Mazarin je snad bezúhonných mravů a velkým nadáním obratný; ale jeho shovívavostí se královské domy rozléhají Italy, ulice nezvučí ničím jiným než jejich neumělým štěkotem, jímž se drásají naše uši. Na hry se vynakládají peníze, zatímco velcí muži zápasí s tísní majetku. Kde jsou ti, kdo u nás kdysi vládli, kdo pomáhali potřebným, kdo měli církevní důchody za majetek ne svůj, ale ctnosti? Co je hanebnějšího, než že znamenití muži bez rozdílu leží v předpokojí, že se podle přízně nebo nemilosti vracejí ve dne i v noci, aniž by spatřili ministra, že snášejí řeči vrátných, a dávají si záležet, aby

⁶Pierre Broussel (asi 1575–1654), staříčský rada pařížského parlamentu, populární pro svou chudobu a poctivost; jeho zatčení 26. 8. 1648 vyvolalo Den barikád.

⁷René Potier de Blancmesnil (Blancmesnil), prezident vyšetřovací komory pařížského parlamentu, zatčený spolu s Brousselem a odvezený do Vincennes.

⁸Louis Charton, prezident komory Requêtes du Palais pařížského parlamentu; zatčení unikl.

⁹Narážka na Mazarinova italská představení se stroji (srov. Kniha II, opera *Orfeo*, 1647).

vesele nasedli do kočáru, jen aby nějaký prostořeký sluha neroznesl, jak trpce dopadl nešťastný pokus o návštěvu? Birague z Milána,¹⁰ kdysi povoláný k našim věcem, ale muž bezúhonných mravů, neučený a nevzdělaný v krásných uměních, jen hrál úlohu kancléře, nic víc; a to proto, aby se Lombardané přivábili nést naše jho. Concini¹¹ nikdy nestál v čele našich rad, ale byl trpěn pro vroucí přízeň královny, u níž měl moc; a byl by trpěn i déle, kdyby nezapomněl na sebe i na nás, nestrhl vše na sebe a zároveň nenaučil potomky, aby se měli na pozoru před klamnou úslužností Francouzů. Nyní je ta věc ve světě jinak pověstná: podrobili jsme se cizímu jhu. Celá Francie visí na Giuliu Mazarinovi; bydlí pod jednou střechou s králem; nazývá se prvním ministrem, slovem u nás novým;¹² pod touto záminkou jedná o válce, o míru, o pokladně, o církevních hodnostech a důchodech, o předních úřadech království jako o svém, a nikdo se mu nestaví na odpor. Ke králi a královně se nelze dostat než skrze něho. A co je ještě hanebnější, italští služebníci se chovají tak pyšně, že žádný rozumný člověk nemůže snést jejich nadutost.

To bylo řečeno a mnoho jiného, krutějšího; protože se to rozšířilo mezi lid, nebudu to sem psát. Nakonec věc dospěla tak daleko, že když se shromáždění proti královně vůli scházela obvyklým způsobem a nepokoje den ze dne rostly, usoudilo se, že je třeba napodobit obratnost námořníků, kteří při bouři odlehčí lodi tím, že zhoubné břemeno darují moři. Tak se zdálo vhodné odeslat d'Éméryho, což byl příklad příliš nebezpečný.¹³ Nebyl to konec drzosti, ale stupeň. Mazarin to neschvaloval, ale přinucen ustoupit těm, kdo dávali zrádné rady, nerad svolil. On chtěl všechno vědět, ne všechno vykonat; čekat na vhodnou chvíli, jíž nikdo ze smrtelníků neužíval moudřeji; klidnou mocí vykonat to, k čemu jiní radili násilím. Byl štědrý na sliby, jimiž nemálo lidí uchlácholil; některé však z bláznů učinil ještě většími blázný, když lidu vykládali, že je pokoušejí dary, aby opustili království, utlačené nesmírnou tíhou, ale že raději ztratí život než věrnost.

Plebs je čím dál drzejší. Město se rozštěpilo ve strany. Mazarinovci se nazývali ti, kdo byli oddáni králi; ti, kdo se klamným hlukem zdáli hájit veřejné dobro, prakovníci.¹⁴ Od pradávna se ujal zvyk, že kdo se strojí k převratu, označují se novým jménem. Prakovníci se jim říkalo proto, že se jako David rozhodli porazit obří Mazarinovu velikost. Mezitím se nepokoje neutišovaly, ale sílily, protože velmoži lstivě vyzvídali obavy dvora a všechny plány donášeli buřičům. Nikde nebyla věrnost bezpečná. V tom se zvláště zaskvěla a vynikla Mazarinova zdatnost, že ač zrazován nejbližšími, svou obratností a silou ducha rozptýlil tak hustou temnotu věcí.

V královské radě se na pomalých vahách porad zvažovalo, co je třeba dělat: buď ustoupit času a doléhající bouři, nebo zkrotit vzpouru odstrašujícím příkladem. Obojí bylo nebezpečné. Mazarin radil stočit plachty do záhybu: v čase je lék na věci, krátké odklady mají velké výhody; takto uzavřená spolčení se časem přemohou; není třeba šetřit náklady, jen když se zlí oddělí od dobrých; jednotlivce lze snadno potlačit; proti záplavě se nemá stavět, ale rozdělit ji do potůčků, a tak ji snadno zkrotit. To a podobné vykládal Mazarin. Královna, ještě nezkušená v obratnosti toho muže v nesnázích, jeho radám nedůvěřovala; ty byly všude zavrhovány, a nakonec se ukázaly spásnými.

Chavigny, plný Richelieuova ducha, smělý úspěchy (pobízela ho sama povaha, ale hlavně byl prosycen přísahou krutosti), zuřil, a počítal s tím, že jedno ze dvou se vyplatí: buď násilí, k němuž radil, prospěje, nebo, když rady selžou a obrátí se k horšímu, Mazarin se zřítí, po čemž nejvíc toužil. „Jak dlouho ještě,“ řekl, „nejlepší z královen, budeš trpět zvrhlou tógu a vládu parlamentu? Duchu Ludvíkův a stíne Richelieuova jména, kde jste? K čemu tolik rozhovorů, jimiž roste drzost? Je třeba vztyčit šibenice, odtrhnout buřiče od zneuctěných lilií a nechat jim katy zlámat hrdla. Především je sem třeba povolát Broussela, který už nejedná jako rada parlamentu, ale jako pomlouvač krále: ať řekne, co chce napravit nebo změnit; snáze se dá snést, když kárá jednotlivosti, než když zavrhuje vše. Nelíbí

¹⁰René de Birague (1506–1583), milánský rodák ve francouzských službách, kancléř Francie od roku 1573, později kardinál.

¹¹Concino Concini, maršál d'Ancre, zastřelený 24. 4. 1617 u Louvru na pokyn Ludvíka XIII. (viz Kniha I).

¹²Titul „první ministr“ (principal ministre) užíval Richelieu od roku 1629; Priolo ho tu klade do úst kritikům jako novotu.

¹³D'Éméry byl propuštěn 9. 7. 1648 a nahrazen maršálem de La Meilleraye.

¹⁴Frondeurs, prakovníci: jméno strany podle hry s prakem (fronde), jíž se pařížští chlapci bavili navzdory zákazům policie; tak původ jména vysvětlují Ménage a Montglat. Výklad o Davidovi a Goliášovi je Priolova vlastní alegorie.

se mu snad království po pět let bez nepokojů uklidněné, nebo vítězství bez škody pro vojska? Musí být nemocné mysli, kdo zavrhuje to, co povzbudí ducha. Je snad pro některého soudce těžké propůjčit uši ušlechtilým zálibám a dovoleným rozkoším? Radosti, ne prostopášnosti, se věnuje několik nocí, v nichž se při takovém světle ohňů nemůže skrýt nic nedovoleného. Mazarinova představení jistě proběhla bez jakékoli zjevné hanby. Tak se naše Galie, kdysi barbarská, pozvolna zjemňuje. Richelieu zavedl nádheru budov, Mazarin k tomu lesku přidal ještě vlídné mravy a přívětivost, jako se kdysi Řím zušlechtil řeckými. A co se týče nesnadného přístupu, co divného u Francouzů, kteří i krále, jenž jim vychází vstříc, obtěžují svými službami, a kteří, kdyby je nezadržovala ta přísnost, by se nevčas vtírali všemi škvírami, kdyby je neodháněly žádné dveře? Jaká část času by zbyla na práci, kdyby měl k ministroví kdekdo každou hodinu snadný přístup?“

To a podobné vykládal Chavigny;¹⁵ nikdo však s ním nesouhlasil. Bylo však rozhodnuto uložit Brouselovi, Chartonovi a Blancmesnilovi, aby odešli, a to ne nedůstojně: totiž odvézt je v kočárech do míst blízko Paříže. Bylo třeba využít příležitosti slavnosti za vítězství u Lens;¹⁶ to se prý dalo pohodlně provést v den, kdy bez podezření lidu budou královské oddíly rozestaveny po ulicích k počtě krále, který pojede do chrámu Panny Marie vzdát Bohu díky.

Když bylo vše takto uspořádáno, kolem poledne, když gardy stály na stanovištích, vstoupil Comminges,¹⁷ velitel královny tělesné stráže, do Brouselova skromného domu. Stařec seděl s dětmi u střídmého stolu; pozorně vyslechl, když ho jménem krále vyzval, aby rychle nasedl do čekajícího kočáru. Uposlechl, ne pokořeně jako obžalovaný, ale se skromnou vážností jako rada parlamentu, a obrácen k dětem řekl: „Dívejte se a posilněte ducha tímto příkladem stálosti; držte se cesty, po které jsem šel. Neberte mi, až se vrhnete jinam, jedinou útěchu, a nemíchejte svá nebezpečí s mým osudem. Obklopil jsem vás slávou: hleďte, abyste byli s to ji uhájit. Přejde čas, kdy si celá Francie vzpomene na Broussela.“¹⁸ Těch pár slov řekl Broussel a bez jakéhokoli znamení strachu nasedl do kočáru.

Malý sluha, který se náhodou vracel domů, narazil na odvážného pána: s pláčem křičí a běží za kočárem; těm, kdo ho znají, volá, že odvádějí pána, těm, kdo ho neznají, že zajali Broussela. Nikdy vzpoura nezahřměla s tak strašným znamením, nikdy lid krutěji nezuřil. Během čtvrt hodiny ozbrojil chlapecký pláč sto tisíc měšťanů.¹⁹ Běda lidským věcem! Co jsme my smrtelníci? Jevišťe věcí, planý obraz. S jakými úspěchy se zvedala francouzská sláva! Jak vznešená byla podoba doby, kolik ozdob v míru i ve válce! K čemu tato hnutí myslí a tak velké rozbroje? Ohromné štěstí se neuneso, potácí se pod vlastní velikostí. Tak se zalíbilo nebesům, když se rozhodla měnit stavy a říše: přidat lidským omylům oprávněné příčiny.

Charton, který tušil, co přijde, se zachránil útekem. Blancmesnil byl bez hluku odvezen do Vincennes. Opakovalo se jen Brouselovo jméno. Veřejně se roznášelo, že nejlepší muži jsou za obranu práv odvlékáni v radostný den, v klidné době; že je ohavně zkažen čas určený veřejné radosti, zkaleny radosti měšťanů, porušen jas města; radostné očekávání se obrátilo ve smutek, bez obžaloby, bez veřejného soudu, když krále nedoprovázeli nikdo z princů, jen pár gardistů; parlament rozpálen, lid rozpálen, s čerstvou nenávistí. Všechny dvořany vinili ze zrady. Každý nejhorší, chtivý nového pozdvižení, tu viděl příležitost ke kořisti. Pozdvižení odstranilo ohledy lepších; kdo se vzpouře vzpírali, na ty se házelo kamením; dlažba se vytrhávala, střechy se odkrývaly, kameny létaly a zbraně podával vztek. Zda bylo nebezpečnější zůstat, nebo být chycen, nebo prchat a rozptýlit se, bylo nejisté. Hned se

¹⁵Chavignyho řeč, zejména rada vztyčit šibenice, je Priolova stylizace po vzoru antických historiků; v jiných pramenech v této podobě doložena není.

¹⁶Bitva u Lens (20. 8. 1648), vítězství Condého nad španělským vojskem arcivévody Leopolda Viléma; slavnostní Te Deum v Notre-Dame se konalo 26. 8. 1648.

¹⁷Gaston de Comminges (1613–1670), poručík královny tělesné stráže, synovec Guitautův; později vyslanec v Anglii.

¹⁸Brouselova řeč k dětem je Priolova stylizace; doloženo je zatčení u stolu.

¹⁹Malý sluha i „sto tisíc měšťanů“ během čtvrt hodiny jsou Priolovo dramatické zveličení. Doloženo je, že Broussel byl zatčen 26. 8. 1648 kolem poledne u stolu, po Te Deum za Lens, a že zpráva okamžitě pobouřila okolí jeho domu; barikády vyrostly v noci a 27. 8.

předstírala stálost, hned se prozrazoval strach; a jak bývá, když jsou mysli pohnuty ke vzpouře, báli se a budili strach.

Všude velmoži odhazovali odznaky, vyhýbali se zástupu služebnictva a vydávali se různými cestami po městě; málokdo do svého domu, nejvíce do domů přátel a do nejistých úkrytů. Mnozí unikli rozličnými způsoby, někteří v oděvu sluhů, jiné chránila věrnost chráněnců. Nemálo jich mělo místo odvahy úkryt. La Meilleraye, maršál Francie, se statečně a nejnápadněji ze všech pohyboval po městě.²⁰ Všude zbraně a výhrůžky, ulice zatarasené sudy a železnými řetězy;²¹ hned proti předním mužům, kdo by tomu věřil, hned proti parlamentu, protože mysli zachvátila slepá zuřivost. A protože hněv nemohl vybrat jednoho, vybíjel svou svévoli na všech. Nápor lidu byl sotva zadržen u bran královského paláce, aby nevtrhl dovnitř. Žádají, aby jim ukázali Broussela; chtějí vidět Brousselovu tvář a oči. Žalostný pohled na město. Každý zuří bez vůdce; každý je sám sobě původcem, co je přikázáno, zakazuje, co je zakázáno, přikazuje. Brzy, jak se ve ztracených věcech stává, všichni poroučejí a nikdo nevykonává. Gardista nevládne jazykem, myslí ani sluchem. Obležení v paláci i obléhatelé měli nestejný strach. Měšťané vyhrožovali vytrvalými zbraněmi (čehož by se Španěl neodvážil). Mysli dobrých byly zavaleny soucitem a starostí; ale, jak se vždycky stává, v takovém zděšení rady dávali všichni, nebezpečí však podstoupilo jen málo lidí. Výhrůžnou noc, která se chystala propuknout ve zločin, zmírnila Mazarinova péče. Neohroženě vše obcházel, v oděvu nepřiměřeném svému postavení a v paruce, s níž skryl krásu své tváře.²² Na různých místech posiloval stráž vojáků s pokynem, aby nestrašili a nedali se zastrašit; ať pozorně sledují, co hrozí, a nápor krotí, ne vyzývají.

Za úsvitu byl k parlamentu vyslán kancléř Francie Pierre Séguier,²³ aby mu přinesl královy rozkazy a vyzvěděl, co zamýšlí. Lid mu nevycházel vstříc s úctou ani s poklonami, ale zohyzděn výhrůžkami a s tvářmi bližší vzdoru než pokání. Kancléř postupoval s tvářmi upravenou k mírnosti a rukou všude žádal ticho. Dav hřměl krutými hlasy, hloučky darebáků obklopovaly kočár: hned nejasné mručení, hned strašný křik. S rozličnými hnutími mysli ho obstoupili a vyptávali se, kam jede, zda se zase po svém zvyku chce postavit proti prospěchu lidu. Zároveň se na něj vrhli a hrozili vytrhanou dlažbou. A už by ho byl nával davu zavalil, kdyby ho nebyl ochránil dům Luynesů,²⁴ který mu jako jeho rodný dům byl matkou a málem i hrobem. Tam se v úkrytu, zatímco lid naplňoval dům hřmotem a výhrůžkami, ne bez Boží pomoci zachránil, protože ten, kdo ho hledal, se zmýlil. Jak veliké to bylo nebezpečí, poznáš z toho, že už nemyslel na život, ale na to, jak důstojně zemřít. Tak se proslavilo místo, které ve své tmě ukrylo toho, kdo byl hoden všeho světla; štěstí mimořádně přálo, když dovolilo, aby se naděje zákonů, utlačených nejhoršími mravy, ukryla v bezpečí.

Když se to dozvěděli v paláci, královna se úzkostně bála, aby osud nejvyššího muže nepadl do moci sprostých lidí. La Meilleraye s Dortem²⁵ vyjel na koni, prorazil vzbouřený houf, vytrhl kancléře z hrozíciho nebezpečí a přivedl ho nezraněného ke královně v napůl rozbitém kočáře; průvod byl vyděšen a několik lidí zabito. Vzpoura se rozjitřila a šílený lid zuřil ještě divočeji.

Paul de Gondi, určený arcibiskup pařížský (lidově se mu říká koadjutor), ozdobený kněžskými odznaky a dávající najevo svou vážnost, se nápadně procházel ulicemi a hlasem i posuňky konejšil lid: bude jednat o jejich požadavcích, král není neznalý ani milosti, ani přísnosti. Nechyběli však ti, kdo Gondiho obviňovali, že novotám není cizí. Ať je tomu jakkoli, ten den byl prvním dnem Gondiho odpadnutí a příčinou zel, pod nimiž potom tento prelát, vynikající duchem, krví i zásluhami, podlehl; potom se mu bude vždy říkat Korintský.

²⁰Maršál de La Meilleraye, od července 1648 superintendent financí, se 26. 8. 1648 pokusil s gardou uklidnit dav a byl napaden.

²¹Den barikád (26.–28. 8. 1648): Pařížané postavili v ulicích stovky barikád ze sudů naplněných zeminou a z řetězů, jimiž se tradičně uzavíraly ulice. Broussel byl 28. 8. propuštěn.

²²Mazarinova noční obchůzka v převleku a paruce není v jiných pramenech doložena; jde nejspíš o Priolovu stylizaci.

²³Pierre Séguier (1588–1672), kancléř Francie od roku 1635. Ráno 27. 8. 1648 jel do parlamentu, na nábreží Augustinů narazil na barikády, opustil kočár a ukryl se v paláci Luynes (dříve hôtel d'O) u mostu Saint-Michel. Dav dům oblehl; maršál de La Meilleraye ho s oddílem gard vyprostil a odvezl do Palais-Royal, přičemž se střílelo a byli mrtví.

²⁴Palác (hôtel) de Luynes u nábreží Augustinů v Paříži; podle Priola Séguierův rodný dům.

²⁵Neztotožněno (lat. *Dortius*).

Nakonec parlament poslal ke králi nejvybranější část svých členů, aby žádala o propuštění kolegů. Šli pěšky ve dvojicích v dlouhém průvodu a kývnutím lichotili lidu. První prezident parlamentu Molé²⁶ (jemuž nikdy nechyběla obratná míra v jednání) promluvil ke královně svobodně a vážně: rady byly škodlivé; dobří muži, obránci věci veřejné a milovníci obecného blaha, byli odvedeni od parlamentu v den nejpříznivější, kdy veřejná radost zahнала každé podezření. Nic není zhoubnější ani nehodnější francouzského jména než násilím vyřizovat to, co se u nás vždy dařilo otálením a mírností. Kdo k takovým věcem radili, ti vyvolali nepokoje a den ze dne v nich pokračují. Tu není třeba dlouho rozvažovat, ale zajaté propustit; nemá se předstírat důstojnost ani královská autorita; blaho království je nejvyšším zákonem. To, co mluví, nejsou výmysly ani přeludy: sto tisíc ozbrojených čeká na Broussela; ozbrojeným se dá všechno, když se jim odpírá spravedlivé. S věrností, poslušností a úctou je konec; to vše je pošlapáno. Hrozí se, když vypráví, jaké nejbídnější věci viděl.

Královna odpověděla krátce, kancléř o něco obšírněji: královská rada se postará, aby jejich požadavkům bylo hojně vyhověno, a tak dále. Když se vraceli stejným pořadím a způsobem, vyšel jim vstříc lid a vyptával se, co se vyřídilo. Když Molé kývl hlavou, že je vše v pořádku, vyskočil jeden potřeštěnec, přiložil mu meč k prsům a poručil mu vrátit se: „Takhle je Broussel propuštěn? Takhle se zmařují naše přání? Takhle se vracíte bez dovolení dobře činit?“ Někteří radové se strachy rozprchlí; Molé se neohroženě se zbytkem vrátil do královského paláce a vroucně naléhal, aby buď hned propustili zajaté, jinak že bude vše ztraceno.

V takovém zděšení svolala královna radu a ptala se, jaký je lék na zbědované věci. Na obou stranách zaznívaly závažné názory: přísnost je nebezpečná, mírnost hanebná, ať by se lidu nepovolilo nic, nebo vše. Když se důvody navzájem zvážily, usneslo se propustit s Blancmesnilem i Broussela, tehdy miláčka lidu a planý obraz svobody. Zatímco parlament (což je neslýchané) zasedal v galerii královského paláce a hlasoval, byly vyhotoveny listy k odvolání Broussela a Blancmesnila a bez prodlení k jejich přivezení poskytnuty královské kočáry. Tolik zmůže v nesnázích ohled na veřejné blaho! Mazarin, který se statečně stavěl proti špatným začátkům, se ještě statečněji vzpíral, když se věci obrátily k nejhoršímu. Co měl dělat ve stavu, který se kymácel? Opatrně vše zvažoval, upřen k budoucnosti; hájil královskou důstojnost, nakolik to vina doby a nepříznivé věci dovolily.

Vzpouza se trochu utišila. Stáli však ve zbrani s pyšnou okázalostí a mručeli, že za tím vězí lest. (Jak zle je těm, kdo žijí mimo boží a lidské právo! Co si jednou zasloužili, to stále očekávají.) Toho večera se vrátil Blancmesnil; nazítří dopoledne se Broussel za slavnostního provolávání vrátil domů, aby znovu spatřil šťastné potomstvo a milé přátele. Potom žil jako dříve, v nenarušeném běhu poctivosti, nevinných mravů; když vychladl ten žár lidu, byl jedním z mnohých: muž nikterak zlý, kterého proud buřičů zanesl za veřejné bouře do mělčin a na písčiny. Potomkům je to poučením, jak marné a klamné je spoléhat na takové věci, které budou vždy odsuzovány a vždy ponechány a které navěky ponoří mocné i nejnížší.

Bylo hanbou, aby král zůstal ve městě jako obležený. Mazarin ho proto prozíravě odvezl do Rueilu, u třetího milníku za městem,²⁷ pod záminkou zdravějšího vzduchu. Původci vzpoury zuřili a nemohli strávit, že jim byl král vytržen z jejich vzteku. Docela jinou tvář však měl smíšený lid: když se totiž s jistotou ohlásilo, že se blíží posily, vyvedené z Condého ležení, mnohým strach vyrazil šílenství z hlavy. Teprve teď si uvědomovali, čeho se proti králi odvážili. Ustrašeným vnukala starost, že už jsou tu mstitelé uraženého majestátu; a zděšení mysli nacházelo u všech, i u nejobyčejnějších, strašná znamení. Ty obavy ještě zvýšila podivuhodná Mazarinova čilost, který v královské síly velmi důvěřoval.

Zde jsem se poprvé, jako zasvěcený do věcí, začal účastnit rozličných jednání (ale strhla mě strana a udělal jsem mnoho věcí, na něž se nerad ohlížím).²⁸ Tím víc mi má být věřeno, protože potomkům předložím jen to, co jsem prozkoumal vlastníma očima a ušima, bez touhy lichotit a bez nenávisti k vládnoucím. Cokoli se vykonalo ve skrytu, cokoli se zastíralo přejatým nátěrem, a přece nezůstalo

²⁶Mathieu Molé (1584–1656), první prezident pařížského parlamentu od roku 1641, později strážce pečeti; proslul odvahou za Dne barikád.

²⁷Rueil (dnes Rueil-Malmaison) západně od Paříže, zámek kardinála Richelieua, po jeho smrti jeho neteře vévodkyně d'Aiguillon; dvůr tam odjel 13. 9. 1648, což Paříž vnímala jako hrozbu a ústup z města.

²⁸Priolo se za Frondy přidal ke straně princů v družině vévody de Longueville; zde to sám přiznává.

neznámé, vynesu na nejjasnější světlo. Budoucí věk, prostý naděje i strachu, zatleská správným činům a vypíská opačné.

Bylo hříčkou Štěstěny, že tak velký šik buřičů hnalo vpřed jen několik málo lidí. Tehdy vedli zástup Blancmesnil a Viole.²⁹ Blancmesnilovi zůstávala v hloubi ducha uložena křivda nedávného vězení a především velký pád jeho strýce, biskupa z Beauvais.³⁰ Co mohla Štěstěna Violovi ještě přidat? Měl skvělé bohatství a vysoký úřad v parlamentu, ač nezískal úřad kancléře královny. Neklidný duch se pokusil dosáhnout ve zmatcích toho, v co za klidu nedoufal.

Prvním činem po odjezdu do Rueilu bylo uvěznění a vyhnání Chavignyho.³¹ Byl zatčen ve Vincennes a odlehlými cestami a nehostinnými místy převezen do pevnosti Le Havre. Tam ostrá stráž bděla nad spícím. Bylo to tvrdé pro člověka, který nebyl zocelen žádnými starostmi a pracemi. Hned na prahu mládí se mu dostalo ozdob, jaké by mnohým slavným mužům stačily až do stáří; vroucí Richelieuovou přízní totiž běžel svou dráhou bez úrazu. Neuměl snášet protivenství, protože se nečervenal studem z žádné dřívější poniženosti. Tak, odvyklý tomu, že by ho kdy čest opustila, strnul při první ráně Štěstěny, on, který v sobě pěstoval pevnou jistotu vládnutí. (Nepřátelský k Mazarinovi se pokoušel vše obrátit, jen aby ho svrhl.)

Buřiči se chopili nové příležitosti ke stížnostem: práva jsou planá a zákony v Chavignym pošlapány; nikoho nelze držet ve vězení déle než po určitou dobu, a to nejkratší, aniž by věc projednal parlament; takové věci byly nedávno ustanoveny, a co následuje. Cizinci mají být vyloučeni z veřejných úřadů; vydrancovaným provinciím a Paříži, sténající pod přílišnou tíhou daní, se má ulehčit; král má být vrácen hlavnímu městu. To byly hlavní články, o nichž se v Rueilu i v Saint-Germain rozličně jednalo mezi dvorem a parlamentem;³² Orleánský i Condé se klonili hned na tu, hned na onu stranu, se skrytým úmyslem, který propukne ve větší rozbroje.

Zde začíná být Mazarinovi všechno nepřátelské; o něho jako o útes láme vzpurná bouře zjevně své síly. Orleánský se vkládal mezi dvůr a parlament jako prostředník: tišil vlny a radoval se, když se zvedly. Věřilo se, že tím slouží prospěchu abbé de La Rivière, kterému se určoval římský purpur. Condé, který se vrátil nadmutý nedávným vítězstvím, jednalo s parlamentem nejprve přísně, brzy lichotil mocnějším; nedoufal v nic malého, předstíral přinejmenším hodnost konetábla nebo admirála. Longueville ponoukal svého švagra; chlubil se, že dosáhl pevnosti Le Havre, slavné bašty Normandie. Ačkoli mu nic takového slíbeno nebylo, chlubil se přece po svém způsobu a tak hledal příležitost k odpadnutí. Korintský ponoukal Longuevilla planou nadějí, jako by ho měl parlament usnesením prohlásit, jak se říká francouzsky, princem krve; a protože mysl vždy myslí, že se stane, po čem touží, živil v duchu ve své radostné lehkověrnosti takové prázdné věci.

Anna Bourbonská, Longuevillova manželka, byla nesmírnou silou strany. Strhla s sebou Korintského, vévodu de Retz,³³ svého bratra Contiho a La Rochefoucaulda,³⁴ který byl tehdy v nejvniřnějších věcech

²⁹Pierre Viole, prezident vyšetřovací komory pařížského parlamentu, jeden z předáků Frondy.

³⁰Augustin Potier, biskup z Beauvais, Blancmesnilův strýc; po krátké přízni na začátku regentství (1643) byl vytlačen Mazarinem (viz Kniha I).

³¹Chavigny byl zatčen v září 1648 jako guvernér Vincennes a převezen do Le Havru; současně dostal příkaz opustit dvůr Châteauneuf. Chavignyho propuštění bylo jedním z hlavních požadavků parlamentu na konferencích v Saint-Germain a byl propuštěn po tamním prohlášení.

³²Konference v Saint-Germain-en-Laye mezi dvorem a parlamentem (září–říjen 1648) vyústila v královské prohlášení z 22. 10. 1648, které přijalo většinu požadavků parlamentu.

³³Pierre de Gondi, vévoda de Retz (1602–1676), starší bratr koadjutora Paula de Gondi; vévodou se stal sňatkem se sestřenicí Catherine de Gondi.

³⁴François VI. de La Rochefoucauld, kníže de Marcillac, od roku 1650 vévoda de La Rochefoucauld (15. 9. 1613 Paříž – 17. 3. 1680 tamtéž), ze staré šlechtické rodiny z Angoumois. V mládí bojoval jako důstojník v Itálii a ve Flandrech; pro účast na intrikách vévodkyně de Chevreuse a královny proti Richelieuovi byl v říjnu 1637 na osm dní vězněn v Bastile a potom vypovězen na své statky ve Verteuil. Od Anny Rakouské se nedočkal odměny, kterou za svou oddanost čekal, a v letech 1648–1652 patřil k předákům Frondy; byl přítelem a milencem vévodkyně de Longueville. Za Frondy byl dvakrát těžce raněn, naposledy do obličeje v bitvě u předměstí Saint-Antoine (2. 7. 1652); potom se vzdal politiky a stal se stálým hostem pařížských salonů, zejména salonu paní de La Fayette. Autor *Pamětí* (1662) a *Maxim* (1665; první vydání 314, poslední za jeho života z roku 1678 541 maxim). Zemřel v Paříži po dlouhé dně.

té ženy první. Byla to žena vysokého ducha a bystrého nadání, která dovedla své oddané přetvářet do tisíce podob, ale vlastní zákony svého ducha změnit nedovedla. Neklidná bez důvodu, nedoufala od pozdvižení v nic než v pozdvižení. Jako jiní předstírala věci veřejné i soukromé: zbraní je třeba zkrotit tyranii těch, kdo krále vedou ke krutým radám a činí mu prince nenáviděnými a obávanými.

Královna mezitím, s tváří vždy vyjasněnější, než si veřejné věci zasloužily, viděla, že skrze Mazarina se zjevně míří na ni. Tvářila se veseleji, duch soustředěný k budoucnosti; krotila bolest a nikomu nedávala znamení, podle něhož by ji poznal. Tvář přemáhala skrytá velikost ducha; v zápase mezi přetvářkou a oprávněným smutkem byla mírná v posuncích i slovech, vždy klidná a pohrdající buřiči. Mazarin znal nevěrné smýšlení princů a věděl, že se i rady donášejí buřičům, a že doma nejsou úklady méně nebezpečné než v táboře. Chytře vše zastíral a obrátil mysl k usmíření. Věřil sice, že takových krutostí je třeba se bát při prvním náporu, ale když se začnou odkládat, padnou samy; že strana, když zestárne, se zřítí vlastní bezbožností; že lidé, nasycení neklidem novot, se vždy vracejí k úctě k majestátu; a že z nevděčných se vynutí pokání. Když to a podobné uvažil a viděl, že pozdvižení přejí přední muži, usoudil, že není bezpečné spoléhat na přetvářku podezřelých rukou tam, kde jde o krajní zkázu: několik málo lidí kolem krále, zlé a odvrácené mysli, přeje té straně a ve vhodné chvíli bude bojovat na oné.

Někteří rozumní muži tento Mazarinův úmysl neschvalovali: neštěstí útlého krále je pro všechny národy ohavným příkladem a nikdy nebudou v klidu, bude-li dovoleno hněvat se na volbu ministrů nebo číhat na jejich poctivost. Je tedy třeba dotírat na zdrcené: dobří budou za krále vždy bojovat statečněji než jiní za zločin. Mazarin, pevný ve svém předsevzetí, radil přivést krále do města a vyhovět požadavkům; bylo totiž možné se bát horšího, kdyby se odmítl dát oklamat. Popisovat tu podmínky, rozšířené mezi lidem, je zbytečné. Jejich podstata se, jak jsem už řekl, scvrkla na toto: mnoho daní uvnitř i vně města se sníží; provinciím se ulehčí od referendářů; nikoho nelze držet ve vězení déle než přirozený den,³⁵ aniž by věc projednal parlament. To se ostře projednávalo a schválili to i přívrženci dvora, protože každý myslel, že jde o jeho vlastní věc.

Propuštěný Chavigny odešel do Touraine. Jakoby z vysokého hradu ducha shlížel na marnosti dvora a oddal mysl studiu moudrosti; jak dlouho v tom úmyslu vydržel, ukáže pokračování. Françoise Lotrinská,³⁶ manželka Vendômove, podala za manžela a děti, s nimiž se zle zacházelo, prosebný list; otcové usoudili, že patří na jiné místo a do jiné doby. Tak dokypěl první pařížský žár. Nyní se chystám k tomu, co přijde, mnohem krutějšímu.

Když bylo takto vše urovnáno, koncem října se král vrátil do Paříže.³⁷ Strana, nijak nezdrčená strachem ani omrzelostí z viny, se neodnaučila neklidných mravů; ale s dospělými silami, s královou trpělivostí a s tím, čeho dosáhla, si jakoby právoplatně stavěla stupeň k větším věcem. Parlament, nijak ne dosti klidný, kypěl novými myšlenkami. Proti Mazarinovi zuřila nenávistná pohroma; on, v tak podezřelé době starostlivý o všechno, s jistotou očekával smutnější věci. Veřejně se vyhlašovalo, že je třeba přiložit sekeru ke kořeni a vyhnat přivandrovalce z království, jako by to byla jediná naděje pro zbědované věci. Úcta se z hodiny na hodinu zmenšovala; každý se odvažil napomínat, každý poroučet. Skoro rostl zmatek nevědomých se stejným nebezpečím jako vztek lidu. Z tváří dvořanů se dalo vyčíst nebezpečí.

Viole, plný důvěry v sebe, prohlásil v parlamentu smělá slova: Mazarinovi nechybí ke královské hodnosti nic než koruna a titul. To jsou počátky budoucí moci; den ze dne silněji bude šlapat po slabých letech slepého chlapce. „Kdo z předních mužů,“ řekl, „se mu bude moci postavit, až vyčerpá dráhu nesmírné ctižádosti a lakoty?“ A obrácen k Orleánskému a Condému řekl: „Jde o vaši věc.“ Condému se smělost tak velkého hanobení nelíbila. Châtillon³⁸ Violovi připomínal, že takové věci budou milé princí, který už navštívil Broussela a Longueila,³⁹ aby si lidovostí získal přízeň; ale ať byl Condého

³⁵Přirozený den, tedy 24 hodin; článek prohlášení ze Saint-Germain se často srovnává s anglickým habeas corpus.

³⁶Françoise de Lorraine, vévodkyně de Vendôme (1592–1669), dědička vévodství Mercœur, manželka Césara de Vendôme a matka vévodů de Mercœur a de Beaufort.

³⁷Král se vrátil do Paříže 31. 10. 1648, týden po podpisu Vestfálského míru (24. 10. 1648).

³⁸Gaspard IV. de Coligny, vévoda de Châtillon (1620–1649), přítel Condého; při útoku na Charenton 8. 2. 1649 smrtelně raněn, zemřel následujícího dne ve Vincennes (viz Kniha II).

³⁹Pierre de Longueil, rada pařížského parlamentu, jeden z předáků Frondy, bratr René de Longueila, markýze de Maisons.

úmysl nerozhodný, nebo ať změnil mínění a usoudil, že je lepší hájit královský majestát, ať je tomu jakkoli, útok vržený tehdy na Mazarina přijal zachmuřeně. Vinu prý nese osud, ne Mazarin. On vše vztahuje k blahu království a ve svém velkém štěstí zpupně nejásá. Proč by měla být zdatnost velkého cizince, který Francií jen prochází, předmětem závisti? Královna si ho podle předpisu zesnulého krále přibrala k péči o věci; její šíje nestačí na doléhající břemena, nevyhledá-li si tuto náhradní pomoc. Na něm nelze odsoudit nic kromě štěstí; nezakládá své síly na posádkách ani na pevnostech; neodlévá si z královského pokladu; královna jeho věrnost poctami a dary ani tak nesplácí, jako ji získává do budoucna. Král ho nemůže bez hanby vydat nepřátelům; může ho hájit poctivostí, která jeho věcem není nebezpečná.

Mazarin nejednou odpověděl, že odejde, jen když na něj nebudou doléhat úklady nebo násilí: po tolika dobrodíních si nic nepřije víc než pokojný odchod. Mezi některými předními muži se začalo uvažovat, jakým nejbezpečnějším způsobem by mohl být vypraven, jakou lstí by se odcházejícímu změnila tvář. Jedna vznešená dáma slíbila, že hned po setmění přinese vhodné šaty. Ale to vše bylo směšné: na odchod nikdy nepomyslel a nebylo třeba strojit masky ani přizpůsobovat cizí podobu.

Královna, která se bála popudit vinu dob, nepřátel a osudu, jednala nerozhodně. Všechnu vinu ovšem odvracela od Mazarina; pochybovala jen, zda on svou shovívavostí k velmožům nevydal důstojnost urážkám a opovržení. Bylo jisté, že žádným omylem ani neřestí nestrčil Francii, kymácející se k pohromám. Mazarin, pod syrovým obrazem přítomných zel stále starostlivý o budoucnost, se staral, aby zdraví království bylo trvalé; a ač se mu znovu otevíralo tolik čerstvých jizev (poznal sílu Štěstěny), spoléhal na svou obratnost a nikdy nepochyboval o šťastném výsledku otálením, mírností a dobrodíními.

Mezitím prakovníci naléhali na sliby ze Saint-Germain; kdyby byly povoleny, bylo by s majestátem konec. S úzkostlivým zvažováním se rozvažovalo, jakou cestou by se dvůr mohl vytrhnout z nových doléhajících vln. La Meilleraye, který se radoval jen z cest razených prachem a raději brány vyrážel, než aby vcházel otevřenými, radil, aby král sídlil v Bastile a v Arzenálu, aby se obsadil ostrov Cité s palácem a aby silný oddíl s děly postupoval a krok za krokem napadal hlavní místa; k tomu podniku slíbil statečnou pomoc. Michel Le Tellier,⁴⁰ o němž se ještě nejednou zmíním, radil opustit město a přerušit přívoz chleba z Gonesse;⁴¹ když se odejme, lid vzplane proti hlavám strany; poslušnost bude prokazovat žaludku, ne jim; hladový lid bude krotší než obětní zvíře. Condé, aby v takovém obratu věcí osvědčil králi odvahu a věrnost, radil oblehnout město a silou zdolat vzbouřence. Mazarinovi se to vše zprvu nelíbilo jako hra plná nebezpečí: mohlo by nastat mnoho nevyléčitelného; v Paříži jsou sýpky plné, i soukromé; nevinní padnou kvůli vině zlých. Rada k obléhání však nebyla bez naděje na úspěch.

Vévodkyně de Longueville, prudká ve svém zármutku a neumějící nic snášet, protože Condé byl od její strany odtržen, si přibrala bratra Contiho (nezkušeného v úskocích a s myslí nezatvrzelou ke zločinům), manžela, Korintského s přívrženci a nedávno navrátilivšího se La Rochefoucaulda. Tomu poslednímu důvěřovala nejvíce: oba ovanul génius přátelství v domě princezny Palatinské, která se nalodila na tutéž loď. Beaufort, Elbeuf a nesčetní jiní přešli na tuto stranu. Prakovníků bylo nesmírné množství, jak v parlamentu, tak v předních rodinách města. To vše budu sledovat obšírněji později.

Pátý den začínajícího roku byl zasvěcen svátku Králů, kteří přišli od východu, aby se poklonili narozenému Kristu;⁴² město, oddané přepychu a hostinám, jej podle zvyku slavilo, zatímco královna, obtížená veřejnými i soukromými starostmi, se s Mazarinem zabrala do plánů budoucí války. Královský majestát byl stále víc hanoben nestoudným zločinem. Mazarin tu potupu zvážil a právem se bál, aby se králi den ode dne nedostávalo menší úcty. Mnohé převracel v mysl a nepochyboval, že Francouzi jsou takové povahy, že vše posuzují podle úspěchu a většinou přičítají Štěstěně, co náleží zdatnosti;

⁴⁰Michel Le Tellier (1603–1685), státní sekretář pro válku od roku 1643, od roku 1677 kancléř; otec Louvoisův. Zemřel 30. 10. 1685 v Paříži přirozenou smrtí.

⁴¹Gonesse severně od Paříže: pekaři z Gonesse dováželi do Paříže velkou část chleba (pain de Gonesse). Přerušování těchto dodávek se stalo jednou z hlavních pák dvora při blokádě Paříže od ledna 1649; na podzim 1648 šlo zatím jen o úvahy.

⁴²Svátek Tří králů (Zjevení Páně) připadá na 6. ledna. Dvůr opustil Paříž v noci z 5. na 6. 1. 1649 a odebral se do Saint-Germain-en-Laye; tím začala blokáda Paříže (první, „parlamentní“ Fronde).

zmařené pokusy se u nich trestají opovržením. Když tak váhal, nakonec zvítězilo mínění napadnout stranu nepřipravenou a ihned proti ní obrátit útok. A aby se odkladem nešířily řeči, bylo téhož dne v paláci vévody Orleánského⁴³ rozhodnuto tajně odejít a v hluboké noci opustit město pohřbené ve víně a hodech. Kromě královny a Mazarina s tímto rozhodnutím souhlasili vévoda Orleánský, Condé, La Meilleraie, Villeroy, Gramont, Le Tellier a abbé de La Rivière.

Gramontovi byla svěřena péče vyvést krále s královnou a s vévodou d'Anjou. To se mu šťastně podařilo: zadní brankou, s obvyklou obratností, obelstil stranu jinak podivuhodně bdělou. Vévoda Orleánský s Mazarinem už unikli jinou oklikou cest. Všichni se sešli uprostřed královnina dostihu (lidově se mu říká Cours) směrem k Chaillot.⁴⁴ Za krutého mrazu, po rozbitých cestách, v temnotách hluboké noci, dorazili za svítání bez úhony do Saint-Germain. Condé zůstal o něco déle, aby odvezl matku s bratrem a sestrou. Matka se ochotně vydala na cestu s Contim. Longuevillová odmítla pod záminkou pokročilého těhotenství; ale nezapomněla na schůzku v Noisy⁴⁵ a zamýšlela něco zcela jiného. Gardy odcházejí časně ráno, aby byly při králi. Nemálo velmožů tam spěchá, ať z péče, nebo ze zvědavosti. Vrchní velení války má vévoda Orleánský; Plessis-Praslin obsazuje Saint-Denis, tři míle od města, Gramont Nogent neboli Saint-Cloud;⁴⁶ Corbeil je bez prodlení obsazen.

Královna, šťastná, že ne bez boží vůle vše vyšlo a že odevšad přicházejí i spřátelené síly, přijímá Condého vlídně a zdvojnásobuje vůči němu projevy laskavosti, s ohledem na paměť jeho činů i na nezbytnost jeho nynější služby. Ani on nezůstával za svou pověstí pozadu a ke královně se stavěl pokorně, s uhlazenou skromností.

V městečku Poissy a v okolí bylo přísně zakázáno vozit do města cokoli k jídlu. Pařížský kraj pustoší svévole vojáků; otevřeně se hrozí nepřátelstvím: všechna nebezpečí a hrozné podoby osudu. Město, vystrašené a usvědčené ze svých vin, je právem trestáno: strachem jsou kroceni ti, které nezměnila dobrodiní. Vina několika je zhoubná všem; rozsáhlé tělo, prosáklé ctižádostivým proviněním, musí platit tresty. Nedostatek byl znát už po jediném dni: lidský život se udržuje čerstvou potravou a města dovozem potravin zvenčí. Všude se verbují kohorty. Kněžím i úředníkům se ukládají služby; nic není vyňato: ač původců pohromy bylo velmi málo, zkáza se plíží na všechny.

Téhož času Seina, zvětšená dešti a táním sněhu, zaplavila nížiny města; následovala zkáza budov i lidí.⁴⁷ Ta povodeň byla pokládána za zázračné znamení, jako by na Paříž útočily samy řeky; co je náhoda nebo příroda, to hlupáci pokládají za osud a hněv Boží.

Mezitím se pověst rozšířila a daleko rozhlásila pohromu města. Nejvěrnější z velmožů ve vzájemných rozhovorech nezamlčovali křivdu doby. Královna pečlivou pamětí odlišovala od ostatních ty hodné, jimž jediným se svěřovala. Král v listu prévôtovi kupců (to je pařížský úředník)⁴⁸ stručně vykládá příčiny svého odjezdu: vratkou věrnost strany a úklady proti sobě; nemohl prý bezpečně déle ve městě prodlévat. Vévoda Orleánský a Condé písemně prohlašují, že jsou původci králova odchodu. Parlamentu se královskou listinou nařizuje opustit město a zasedat k soudu v Montargis.⁴⁹ Město se tím vyděsilo: bez krále a parlamentu, jež by mu svítily, se do něj snesla noc.

Korintský arcibiskup,⁵⁰ povolán královským listem, prohlásil, že je připraven poslechnout; nasedl do kočáru, jako by chtěl odjet. Lid ho obstoupí a nepouští ho. Dávno si získal srdce všech: dav sbíhajících

⁴³ Lucemburský palác (Palais d'Orléans), pařížské sídlo Gastona Orleánského. Wase (1671) zde uvádí Palais-Royal, odkud dvůr v noci odjel.

⁴⁴ Cours-la-Reine, promenáda podél Seiny, kterou dala roku 1616 založit Marie Medicejská; vedla od Tuilerií směrem k vesnici Chaillot.

⁴⁵ Noisy-le-Roi u Versailles, zámek rodu Gondi. Schůzky předáků budoucí Frondy (Longuevillová, Conti, La Rochefoucauld, koadjutor Gondi) tam na podzim 1648 uvádí Priolo; v hlavních denících doby (Talon, Ormesson, Vallier, Motteville) se tento detail neobjevuje.

⁴⁶ Saint-Cloud, ve středověku zvaný Novigentum (Nogent), západně od Paříže. Maršál du Plessis-Praslin viz Kniha II.

⁴⁷ Povodeň Seiny v lednu 1649 patřila k největším v 17. století; Pařížané ji brali jako znamení.

⁴⁸ Prévôt des marchands, předseda pařížského městského úřadu (radnice); roku 1649 jím byl Jérôme Le Féron (?).

⁴⁹ Montargis, město asi 110 km jižně od Paříže. Parlament příkaz neuposlechl.

⁵⁰ Paul de Gondi, koadjutor pařížského arcibiskupa a titulární arcibiskup korintský (viz Kniha II).

se vřel horlivostí, všichni mu líbali ruku a roucho. On raději vyhověl lidové oblibě a potleskům než královským rozkazům. Při tak obtížných věcech bylo k získání myslí lidu třeba obratnosti.

Talon, Bignon a Méliand, kteří se u parlamentu nazývají královskými zástupci,⁵¹ jsou vysláni ke králi. Nevyslyšení, ba ani nehodni pohledu, se vracejí: o to se nejvíc přičinil Condé, který tehdy z nepokojů lovil slávu. Do Paříže se sváží, co se hodilo k nynějšímu osudu. Je sotva uvěřitelné, jaká hojnost všech věcí do města přitekla a jakým nedostatkem se trpělo venku. Venkované se nevyhýbají žádnému nebezpečí, aby pomohli obleženým. Vstup se povoluje každému; odchod z města se zakazuje všem, aby totiž dvůr změkl kvůli tolika zástavám a příbuzenským poutům. Nemálo lidí se v přestrojení vytrácí, aby unikli zkáze rozvráceného města, jak se domnívali.

Usnesením parlamentu se královským vojákům a velitelům zakazuje vstup do měst, městeček a pevností: mají být odevšad odháněni jako nepřátelé vlasti. Ediktem se veřejně ohlašuje, *aby nikdo nepodporoval mazarinovce* (tak se nazývali královští) *zásobami, zbraněmi nebo jakoukoli jinou válečnou výzbrojí; kdo by jednal jinak, propadá týmž trestům jako Mazarin*. Na tomto rozhraní mezi válkou a vyjednáváním se ukázala zuřivost nesmiřitelné nenávisti.

Uplynulo jen několik dní, z nichž každý poznamenala nějaká nová bouře. Nakonec udeřil na Mazarina blesk. V plném parlamentu je prohlášen *vinným urážkou majestátu a rušitelem veřejného klidu. Všem věkům, stavům i pohlavím se nařizuje na něho útočit a pronásledovat ho všemi druhy zbraní; kdo by s ním sdílel týž přístřeší, propadá témuž zločinu*.⁵² On si na útěchu bral zdatnost, která si pohromy nezaslouží, a když přijdou, nedá se zdrtit. Se stálostí, kterou žádné násilí nenarušilo, setrval ve své dřívější mírnosti; křivdy snášel vždy tak, že se zdálo, že je necítí.

Nikdy jindy nehrála statečnost svou roli neohroženěji než v něm: velikostí ducha odvracela potupu i oprávněné obavy. Mám za jisté, že někteří radili čtyři nebo pět předáků strany úplně zničit; po jejich odstranění prý ostatní od strany odpadnou. Mazarin se tomu vzepřel s tím, že lid bude bojovat prudčeji za pomstu mrtvých než za čest živých.

Tu se jakoby v sevřeném šiku hlásí ti, kdo chtějí přejít na stranu parlamentu. První se ode dvora vytratil Elbeuf⁵³ a, opřen o tři syny, nabízí otcům parlamentu své služby; ne bez naděje, jak rozhlašoval, strhnout na tu stranu i vévodu Orleánského: ta smyšlenka brzy vyrchala. Bouillon⁵⁴ odložil masku a hlasem uzpůsobeným k věrnosti přísahal na slova parlamentu; za rukojmí dal děti i manželku: zástavy věrnosti, která byla vždy dvojnásobná. Tolik dokázala Longuevillová přemluvit, že na stranu strhla bratra Contiho, manžela, La Rochefoucaulda a Noirmoutiera,⁵⁵ ne bez největšího nebezpečí. Lid nad příchodem tolika velmožů jásal a slavnostně je provolával. Longuevilla bolelo, že čest v parlamentu dostal úspěchaně Elbeuf,⁵⁶ a v tu chvíli pomyslel na svou Normandii, kam se brzy potom uchýlil s mnoha velkolepými výhrůžkami, jen s úmyslem něco od krále získat; opustil horlivost pro stranu, které se nikdy pevně nevěnoval. Nikdo snáze na stranu nepřesl a nikdo ji méně úzkostlivě neopustil. Beaufort, který se po útěku z vězení bezpečně skrýval,⁵⁷ vjíždí na koni do města: s takovým potleskem,

⁵¹Gens du roi, zástupci krále u parlamentu: generální advokáti Omer Talon (1595–1652) a Jérôme Bignon (1589–1656), oba zemřeli přirozenou smrtí, a generální prokurátor Blaise Méliand. Podle Priola nebyli u dvora v Saint-Germain v lednu 1649 přijati.

⁵²Usnesení (arrêt) pařížského parlamentu z 8. 1. 1649 prohlásilo Mazarina za rušitele veřejného klidu a nepřítele krále a státu, nařídilo mu opustit do týdne království a po uplynutí lhůty vyzvalo všechny poddané, aby se ho zmocnili („lui courir sus“). Obvinění z urážky majestátu a výzva „všem věkům, stavům i pohlavím“ jsou Priolova stylizace.

⁵³Charles II. de Lorraine, vévoda d'Elbeuf (1596–1657), z vedlejší větve Guisů (viz Kniha I); 9. 1. 1649 jej parlament jmenoval generálem svého vojska. Zemřel přirozenou smrtí.

⁵⁴Frédéric-Maurice de La Tour d'Auvergne, vévoda de Bouillon (viz Kniha I).

⁵⁵Louis II. de La Trémoille, markýz, později vévoda de Noirmoutier (1612–1666), důvěrník koadjutora Gondiho; zemřel přirozenou smrtí.

⁵⁶Elbeuf byl jmenován generálem parlamentního vojska den předtím, než do Paříže dorazili Conti a Longueville (10. 1. 1649); vrchním velitelem (generalissimem) se pak stal Conti.

⁵⁷François de Vendôme, vévoda de Beaufort (viz Kniha I), uprchl z vězení ve Vincennes 31. 5. 1648 (podle některých pramenů 1. 6.). Pro svou oblibu u pařížského lidu byl zván „králem tržnic“ (roi des Halles).

že se mu lid všude hrnul k nohám jako kdysi Guisům. Maršál La Mothe⁵⁸ se přidal k prakovníkům z popudu Longuevilla, jemuž mnoho dlužil, nebo pro vzpomínku na lyonské vězení. Korintský vynikal nad ostatní klientelou, autoritou i výmluvností. Jeho záměrem bylo nahánět strach; Elbeufovým shrabat peníze; Bouillonovým prodat se dvoru draho; Longuevillovým vynutit cokoli, jen když něco; Contiho ničím jiným než poslouchat sestru. La Rochefoucauld prahl po vlastním prospěchu, ač mu nikdo neublížil; Longuevillová povolila náporu, který příroda činí nejsladším: cudnost však nad láskou vždy převládla; pověst se nebála lhát; později, s pověstí zcela bezúhonnou, rozmnožila slávu svého rodu.⁵⁹

Tak uplynulo několik dní. Někteří jako prostředníci chodili sem a tam pro veřejný klid. Znovu se rozehrávaly bouřlivé hry: jedni soudili, že válku je třeba rychle skoncovat, druhí, že buňice je třeba zdolat delším úsilím. Ve městě vycházely proti Mazarinovi rozličné spisy;⁶⁰ u dvora se křivdy vyvracely ne slovy, ale železem.

Příprava na obou stranách vypadala nestejně. Tady tlupa sebraná narychlo a narychlo naverbovaný voják; vše vřelo nesvorností; ve tvářích cosi divokého, ať u bojácných, nebo u odvážných; ty, kdo s ochablou myslí hleděli na neurozenost své vojny, vodil zármutek od jedné hrozné rady k druhé. Zcela jinou tvář měl královský tábor. Majestát, spravedlivá věc, tolik princů a tolik vojevůdců si pod lepšími záštitami získaly úctu. Velká naděje se upínala ke Condému: proslulý ve válce, neméně nadaný, zralý rozvahou v radách, velikostí svého génia povznášel královskou stranu; ke všem starostem, i nepatrným, napjatý, ze svého rodu si neosvojoval nic kromě ducha a věci veřejné činil svým soukromým osudem. Bez něho nebo v jeho nepřítomnosti se prakovníkům zdálo všechno snazší.

Sestra Longuevillová se ve městě vyrovnala bratrovým starostem i síle ducha. Na pařížské radnici vystavila jako zástavu věrnosti sebe a chlapce, kterého porodila v době nepokojů, ještě zarudlého po porodu.⁶¹ Hned svou tvář, kterou vyčerpalo úsilí rodičky, vrátila věcem strany. Kolem lože šestinedělky stáli bez rozdílu vévodové i lid. Takovým uměním rozdělovala pokyny a pohledy, že v tak velkém množství nikdo neměl pocit, že byl opomenut nebo přehlédnut. Duch města, ač zlomený veřejnými nepokoji, neupustil od zarputilé obrany.

Mezitím strana dobyla kapitulací Bastilu. O guvernérovi du Tremblay,⁶² který nebyl obléhán nijak tvrdě, se věřilo, že bojoval jako ten, kdo nechce zvítězit. Nic tak nehýbalo myslí jako žalostný pohled na pařížský kraj, zpustošený svévolí vojáků. Žádné místo na světě se mu nevyrovná; takovou polohu bys pokládal za dobrodiní Boží. *Zdravý vzduch, žádná jedovatá zvířata; hojnost pramenů, řeky a víno jej obveselují a obklopují. Psí hvězda nic nespaluje žárem, zima nic nemrazí; ale spravedlivá země blaží rolníky hojnou úrodou. Obyvatelům šťastného kraje je velkou úlevou, že všude, kde nestojí paláce a sídla, vyrůstají nejhojnější pastviny pro dobytek a stromy.* Tak vzdělaný kraj náhle obsadil barbarský voják: tak daleko dohnala ubohé občany nesvornost. Kdy se stane, že lid, zbaven omylu, začne nenávidět zrádné rady?

Mezitím měla pro válku nemalý význam Normandie se svým Longuevillem, který, ač se s ostatními předáky strany snášel velmi špatně, měl nemalou moc jak v Rouenu, tak v celém tom kraji. Jménem krále tam přibyl Harcourt,⁶³ ukvapený v plánech a náhlým velením zpupný: prověřené kohorty marně postavil proti nezkušeným vojákům Longuevillovým, kteří mu vytáhli vstříc; taková nenávist k Mazarinovi všude plála! Část rouenského parlamentu odešla do Vernonu na Seině; část nedůstojně prodlévala v Saint-

⁵⁸Philippe de La Mothe-Houdancourt (viz Kniha II), po odvolání z Katalánska vězněn v Pierre-Encize v Lyonu do roku 1648.

⁵⁹Priolo, za Frondy muž z družiny vévody de Longueville, píše o vévodkyni šetrně. Její poměr s La Rochefoucauldem byl všeobecně znám; po Frondě se obrátila k přísné zbožnosti a stala se ochránkyní Port-Royal.

⁶⁰Mazarinády, pamflety proti Mazarinovi; v letech 1648–1653 jich vyšlo několik tisíc (odhaduje se kolem 5 000).

⁶¹Charles-Paris d'Orléans-Longueville (1649–1672) se narodil 29. 1. 1649 na pařížské radnici (Hôtel de Ville); za kmotra mu bylo město Paříž, odtud jméno Paris. Roku 1672 kandidát polského trůnu; padl 12. 6. 1672 při přechodu Rýna u Tollhuis.

⁶²Charles Le Clerc du Tremblay, guvernéř Bastily, bratr kapucína otce Josefa, Richelieuova důvěrníka. Bastila kapitulovala 12./13. 1. 1649; fronděři svěřili velení Jérômovi Brousselovi, pánovi de Louvière, synovi Pierra Broussela. Ten ji držel i po míru, v červenci 1652 z ní z popudu Mademoiselle de Montpensier střílela děla na královské vojsko, a na králův rozkaz ji předal až 21. 10. 1652, když se král vrátil do Paříže.

⁶³Henri de Lorraine, hrabě d'Harcourt (viz Kniha I). Rouen mu v lednu 1649 zavřel brány a přijal Longuevilla.

-Germain a čekala na královské rozkazy; část, rozptýlená a nejistá sama sebou, čekala, jak věci dopadnou. Normandie leží z větší části u oceánu. Má velké bohatství pastvin a ovoce a taková je úrodnost půdy, že stačí svým obyvatelům i sousedům; stačila by mnohem víc, kdyby nestřídmost v jídle a podnebí nevyžadovaly mnoho potravy. *Pyšní se ten větrný národ, jako by živil vládnoucí město a jako by v jeho rukou byl hlad nebo hojnost Paříže, ačkoli spíše odvádí daně než potraviny a vítěznému lidu ani tak nepřísluhuje potravou, jako mu slouží.*⁶⁴ Velmi se tam utíkají k moci soudců; duch lidu je otevřen kličkám, jimiž plní soudy spory. Je to národ znalý formulí a zběhlý v každém článku sporu. Kdo s těmito lidmi jedná, potřebuje velkou opatrnost. Své spory vybojovávají důvtipem, zřídka krví. Svou píli přizpůsobují každému způsobu života; povahy nejsou vznešené, ale v čemkoli se zaujmou, průměrné. Nikde není větší trpělivost vůči křivdám, jen když jsou bezpečni před nouzí a svítá jim naděje na malý zisk. Šlechta, zatížená četnými klienty, dlouho nevydrží žít podle svého jmění; proto prahne po změnách, ovšem prospěšných. Blízkost dvora činí Normany méně poddajnými vůči jejich správcům.

Tak opatrný národ přemohla zlovolnost doby; ale kterou provincii tato kometa nezasáhla? Longueville úzkostlivě čekal, až při propuknutí vášní rozezná, kdo je oddán králi a kdo straně; podle takových známek chtěl uspořádat své věci. Dvůr mezi Paříží a Rouenem, nejmocnějšími městy království, trpěl nedostatkem všech věcí, především peněz; pomoc odevšad přicházela jen ztěžka. V tolika tísních Mazarina nic netrápilo tolik jako povaha vévody Orleánského a Condého. Onen, netrpělivý k odkladům, proklínal zarputilost války, kterou odhadoval na pár dní. O tomto se věřilo, že se od válečné horlivosti utekl k úskokům, a to k nejvytrvalejšímu ze všech: předstírat radost a zálibu ve věcech, jimž byl nejvíc nepřátelský.

Persan dobývá Lagny na Marně;⁶⁵ odtud královské vojsko znepokojuje onu úrodnou krajinu Brie.

Městský voják vykonával rozkazy den ode dne nevolněji. Viděl bys ho reptat s bezmocnou nechutí a u mnohých byl nápor zlomen. Proto vystoupil Korintský na kazatelnu v kostele svatého Pavla. „Chtěl jsem vás,“ řekl, „mít bez úhony, chtěl jsem vás mít vítězné: nejspravedlivější věc by vás zprošťovala viny, kdyby vás lítost a nestálost nečinily vinnými.“⁶⁶ Když se mnoho naříkal na vládu a na Mazarina, sestoupil z kazatelny: odložil mitru a připjal zbraň. Častěji vyjížděl z města k výpadům proti nepřátelům, bez jakéhokoli ohledu na svou mírumilovnou hodnost (mnozí tvrdili, že to viděli; já ne), vždy se skvělým nákladem a většinou štědrý k lidem; pustošil své jmění i cizí. La Rochefoucauld opanoval mysl Longuevillové ještě většími svody: slíbili si navzájem společenství v každém osudu. Korintský, nesnášeje dobře druhé místo, se přidal k Beaufortovi a k prakovníkům; strana totiž neměla jednu hlavu a neřídil ji jeden duch. Je jisté, že Longuevillová a Montbazonová, vychované mezi obraty dvora, byly nejen přijaty do společenství tajemství, ale velkou hříčkou Štěstěny řídily i mysli vévodů.

Nic Pařížany netrápilo víc než Corbeil, který jim hned na počátku vyrval Uxelles,⁶⁷ když vedl králi na pomoc burgundské oddíly. Beaufort, La Rochefoucauld a Noirmoutier jsou vybráni, aby město znovu dobyli, se silnou, ale nezkušenou tlupou. Vycházejí z města s jásotem; lid, který se vyhrnul k Saint-Victor, je s proudem náklonnosti vyprovází. Sotva došli do Juvisy, ke čtvrtému milníku,⁶⁸ když přišla únava nebo strach z nebezpečí: část opouští korouhve, část hledá úkryty, mnozí se potají vytrácejí. Jedni šli za spolubojovníky, druhí je táhli s sebou. Všude vystupovali z řad a mířili do města hned oklikami, hned veřejně a zkratkou. Ochablé hlasy a chraplavé opilství popíjejících přerušovaly rozkazy vévodů. Ta falešná vojna, tušíc, co ji čeká, unikla přicházejícímu Condému. Věřilo se, že on sám nechtěl v neslavném boji promrhat statečnost mezi tolika opilci a poskvrnit vítězství neurozeností zápasu. Tak se král těšil z nekrvavého štěstí.

⁶⁴Volně podle Plinia Mladšího, *Panegyricus* 31, kde se tato slova vztahují k Egyptu, obilnici Říma.

⁶⁵Markýz de Persan (?), velitel královského vojska; Lagny na Marně, východně od Paříže.

⁶⁶Gondiho kázání je Priolova stylizace.

⁶⁷Louis Chalon du Blé, markýz d'Uxelles (asi 1619–1658), guvernér Chalon-sur-Saône, otec pozdějšího maršála Nicolase; zemřel 17. 8. 1658 na zranění utřené 7. 8. při obléhání Gravelines.

⁶⁸Priolova nepřesnost: Juvisy leží asi 18–20 km od Paříže, čtvrtý římský milník by byl asi 6 km.

Také Vitry⁶⁹ vytáhl, aby uvolnil veřejné cesty pro zásobování; a když se vracel z Brie, střetl se s oddílem Němců a u Vincennes se na obou stranách statečně bojovalo. Tam padl Tancrède.⁷⁰ Toho vydala Markéta de Béthune za syna, kterého porodila svému manželovi Jindřichu de Rohan; rozněžovala se totiž na dceru, která se proti její vůli provdala za Chabota. Že Markéta byla matkou toho chlapce, je nepochybné; o otci je to nejisté. Ví se, že Rohan o takovém potomku nikdy nic neslyšel. Ten pochybný potomek se dlouho skrýval v neurozeném úkrytu u Holanďanů a pracoval na venkově, odkud se náhle vynořil na světlo. Osmnáctiletý měl pevné a ušlechtilé držení celého těla, živou povahu a ducha hodného krásné tváře. Taková smyšlenka dlouho zaměstnávala veřejné uši. Tyto nepokoje přišly vhod a daly ubožákovi příležitost zahynout. Matka, pobízena svědomím a láskou, obdivovala v něm všechno, i samu smrt, neboť doufala obnovit jméno svého manžela tak velkým potomkem.

Královský voják dováděl, vyhýbal se povinností, hnal se za kořistí a loupežemi; tím, že si odvykl nebezpečí, ochaboval. Bylo rozhodnuto napadnout Charenton⁷¹ a vyrvat městu takovou oporu. Clanleu⁷² jménem parlamentu bránil s vybranými vojáky to městečko na Marně, spojené mostem. Sám vévoda Orleánský vedl jízdní oddíly k Saint-Denis,⁷³ kde se rozhodlo zaútočit na vesnici náhlým útokem. Condé řídil celou výpravu: Châtillon se pod Condého velením pustil do díla. Cesta se razí silou: královský voják prolomí zátarasy narychlo postavené. Châtillon se místa zmocnil za cenu vlastní krve: zasažen smrtící kulkou padl spíše osudem svého rodu než svým vlastním.⁷⁴ Byl posledním potomkem v přímé linii onoho Gasparda de Coligny a přežije krví tak velkého hrdiny. Clanleu se nevzdal, pohrdl milostí a odmítl za nabídnutý dar života zaplatit svobodou. Pařížské oddíly vyšly za bránu svatého Antonína s marnou chloubou. Condému se nezdálo vhodné na ně zaútočit; raději opatřil Charenton posádkou a odtáhl. O dva dny později vytáhli Beaufort a Marcillac⁷⁵ se silným oddílem, aby vesnici dobyli. Hned však jsou odvoláni, aby šli na pomoc Noirmoutierovi, který přivázel obilí a kterého Gramont znepokojoval útoky do týlu. Ten se ubíral ne přímou cestou, ale oklikami k vesnici Vitry, mezi křovinami a vinicemi, dorazil. Tam se na obou stranách zuřivě bojovalo; ale když se přiblížil La Mothe, který nebyl daleko, vrátil se Gramont do Saint-Cloud a část zásob odvezl jako kořist. Když se v Paříži doneslo o Beaufortově nebezpečí, město se vyhnulo a běželo mu na pomoc; lid, ať ze strachu o něho, nebo v šílenství, jako by pozbyl rozumu. Od dob Guisů nevzplanula lidová náklonnost k nikomu prudčeji.

Parlament znovu posílá du Plessis-Guénégaudovi,⁷⁶ královu sekretáři pro veřejné listiny a dopisy, jedovatý spis proti Mazarinovi. Jeho smysl byl stejný jako u ostatních: *jsou připraveni poslechnout krále, jen když bude Mazarin vypuzen nebo se bude zodpovídat před soudem. Jeho moc je nesnesitelná; odvrací královu péči od blaha občanů; vše se musí dít podle jeho libovůle. Veřejné bohatství se*

⁶⁹François-Marie de L'Hospital, vévoda de Vitry (1620–1679), syn maršála de Vitry (viz Kniha I); v lednu 1649 jeden z generálů parlamentní strany a blízký koadjutorovi Gondimu, později diplomat.

⁷⁰Tancrède de Rohan (18. 12. 1630 – 1. 2. 1649), narozen v Paříži a tajně vychován v Holandsku. Oficiálně syn vévody Jindřicha II. de Rohan a Markéty de Béthune; za skutečného otce se obecně má matčin milenec Henri de Nogaret de La Valette, vévoda de Candale. Po Rohanově smrti (1638) se matka snažila prosadit jeho nárok na jméno a dědictví proti dceři Markétě, která se proti její vůli provdala za Henriho Chabota; spor prohrál rozsudkem pařížského parlamentu z 26. 2. 1646. Za Frondy se přidal k opozici; byl zabit 1. 2. 1649 při přepadení uprostřed lesa u Vincennes, právě když dosáhl zletilosti a chystal se proti rozsudku odvolat.

⁷¹Charenton, městečko jihovýchodně od Paříže při soutoku Marny a Seiny, s mostem přes Marnu, klíčem k zásobování Paříže. Dobyto královskými 8. 2. 1649.

⁷²Bertrand d'Ostove, baron de Clanleu (dobové prameny ho označují střídavě jako barona i markýze), velitel parlamentní posádky v Charentonu; padl 8. 2. 1649 při obraně, když odmítl milost.

⁷³Topografická nepřesnost: Saint-Denis leží severně od Paříže, Charenton jihovýchodně; boje se odehrávaly mezi Vincennes a Charentonem.

⁷⁴Gaspard IV. de Coligny, vévoda de Châtillon (viz výše), byl při útoku na Charenton 8. 2. 1649 smrtelně raněn a zemřel následujícího dne ve Vincennes. Jeho praděd, admirál Gaspard de Coligny, byl zavražděn o Bartolomějské noci (1572); odtud „osud rodu“.

⁷⁵Marcillac = La Rochefoucauld (viz výše); titul knížete de Marcillac nesl do smrti svého otce (1650).

⁷⁶Henri de Guénégaud, pán du Plessis (1609–1676), státní sekretář pro královskou domácnost 1643–1669; zemřel přirozenou smrtí.

všemožně odvádí k užtku jednoho; a co předkové svými odkazy určili k lesku a obecnému užtku, to se v nejsmutnější bludu promrhává na kdovíjaké lidi, kteří ještě nezapomněli na svůj původní úděl, do něhož mohou znovu upadnout oni sami i jejich dědicové. Z Říma se prý čeká nové plémě synovců, které nám bude vnučeno a vykrmováno na veřejný náklad. Okouzlený panovník je veřejně klamán a škodlivou povolností a nemírným rozdáváním poškozuje sebe i království. Úcta ke králům však žije u Francouzů tak, že se jich s mlčenlivým vyznáním dotýkají už v kolébce, kde se rodí k žezlu, a nezdráhají se je poslouchat. Mazarin prý formuje mysl panovníka k počátkům vlády podle sebe, opomíjí zdatnost a rozděluje královu vůli svým klientům; myslí si, že jemu samému něco ubývá, kdykoli od krále odejde obdarován někdo mimo něho a jeho lidi. Je jisté, že královna je oklamána falešnými ctnostmi toho muže či jeho skvělými neřestmi a že nejlepší občané jsou jako oběti šetření ne pro čerstvý hněv, ale pro bezpečnější pomstu.⁷⁷

To a podobné obsahoval spis jménem celého parlamentu, jehož zdravější část vyhovovala buřičům méně vlastní vinou než vinou doby. U lidu však v zarputilosti setrvala jen strana těch, kdo si byli vědomi, že kromě zločinu občanské vzpoury zhřešili ještě jinak a že nepokoji vracejí životy, které dlužili šibenici; nebo těch, jejichž nouze se bála chudého míru a živila se veřejnými neštěstími. Mnohé trápila hloupost vlastní důvěřivosti; když spadla maska, úzkostlivě hledali cestu, jak se vrátit k rozumu. Věrnost vévodů byla den ode dne podezřelejší; do královského tábora přicházely síly odevšad.

Jakmile Mazarin (žádné povaze nebyla krutost vzdálenější) postřehl, že nebohému městu lze odpustit bez nebezpečné mírnosti, usoudil, že je třeba chopit se chvíle, kdy král, všude vítězný (neboť nepoctivost byla odzbrojena krví několika), může s ctí prokázat poddaným dobrodiní míru. Bylo rozhodnuto vyslat herolda s listy parlamentu, prévôtovi kupců a Contimu, v nichž se slibovalo věrné zapomení minulého, jen když se do čtyř dnů dostaví ke králi prosit za odpuštění. To byl první den, který zasvitl veřejnému klidu; jak na něj navázaly další a jak byl nakonec uzavřen mír, vyložíme v krátkosti. Herold nebyl vpuštěn do města; svazek listů nechal na závoře na předměstí Saint-Honoré a vrátil se.⁷⁸ Po dlouhém, pomalém a nejistém rozvažování parlament konečně usoudil, že je třeba chopit se této příležitosti k vyjednávání. Proto se pro generálního prokurátora a královské advokáty (tak se nazývají) žádá u kancléře a Le Telliera průvodní list, aby se mohli bezpečně odebrat ke dvoru a vysvětlit královně, proč byl heroldovi odepřen přístup. Aby však město, zatímco zasvitly tyto počátky míru, nestrádalo nedostatkem obilí, vyjel Marcillac naproti Noirmoutierovi, který přivážel z Brie velké množství potravin.

Grancey,⁷⁹ jemuž tehdy poslušaly královské oddíly u Lagny a v celém tom kraji, se chystá Noirmoutiera napadnout. Ten moudře zvolil výhodné místo a unikl. Útok se obořil na Marcillaca, který táhl otevřenou krajinou. Neurozená vojna se zkušenému královskému vojákovvi, tedy veteránovi, dlouho nebránila a náhle se rozprchla: Marcillac, raněný a sotva vyrvaný z nebezpečí, je dovezen do Paříže polomrtvý; ran utřil víc, než bylo třeba ke smrti.⁸⁰

Talon, Méliand a Bignon, když obdrželi průvodní listy, se odebírají do Saint-Germain s napomenutím, aby nerozvážně nezmařili počátky rodícího se míru. Uprostřed seděli král a královna, kolem nich shromáždění nejvybranějších princů a velmožů. Ti tři muži si jako prostředníci vhodným postojem a vzhledem naklonili shromáždění, opakovanou úklonou uctili krále s matkou, o kousek postoupili a poklekli. Když byli už jen několik kroků od nich, královna je vlídně přijala a Talon začal takto:

„Nejvyšším naším přáním, paní, bylo už dávno vrhnout se k tvým kolenům. Pod tvou vládou je Francie nejšťastnější ze všech zemí. Vůči pokořeným a vinným občanům následuj milosrdenství: kající se můžeš potrestat pouhým pohledem majestátu. Nebojíme se, že upadneme v podezření ze zaprodané věrnosti,

⁷⁷Parlamentní remonstrance proti Mazarinovi (leden–únor 1649). Narážka na Mazarinovy neteře a synovce (Mancini, Martinozzi), které kardinál přiváděl z Itálie do Francie od roku 1647.

⁷⁸Herold přijel k Paříži v únoru 1649; parlament ho nepustil s odůvodněním, že heroldi se posílají jen panovníkům a nepřítelům, nikoli poddaným (srov. Talonovu řeč níže).

⁷⁹Jacques Rouxel, hrabě de Grancey (1603–1680), maršál Francie od roku 1651; zemřel přirozenou smrtí.

⁸⁰La Rochefoucauld (Marcillac) byl v této šarvátce (únor 1649) těžce raněn; v *Pamětech* zranění popisuje jako „velké a nebezpečné“, vyřadilo ho z dalšího průběhu války. Známější zranění do obličeje utrpěl až 2. 7. 1652 u předměstí Saint-Antoine.

i když se lid, sužovaný křivdami nepoctivých, pošetile pokusil mstít své bolesti na králi nebo na vlasti. Město, spokojeno s tvým slibem odpuštění za minulou nevázanost, v něm vidí svou ochranu. Kdykoli budeš chtít, najdeš jen poslušnost. Vzдор, bezpečný v tobě, už nebude znovu se rozhořívající choutkou po zbraních sváděn k hříchu. Poslala jsi k nám herolda, aby zkoušel naši věrnost a poctivost. Že jsme ho poslali zpět nevyslyšeného, to je třeba přičíst účtě, ne drzosti. Nezapomněli jsme se natolik, abychom se stavěli na roveň svému knížeti a pánu. Posílat si navzájem heroldy a přijímat je je věcí nejvyšších mocností. Řadíš-li nás mezi ně, právem odmítáme nezaslouženou slávu a spokojujeme se jen s věrností a ctí poslušnosti. Jsme-li obžalováni, podrobujeme se; odsud nás, jsme připraveni k trestu: a zasloužili jsme si ho.“

Když domluvil, královna, obměkčena takovou výmluvností, krátce odpověděla: *Poznají to; nikdo jí není dražší než ti, kdo dobrovolně litují; a vše prokáže výsledek. Mezitím ať vyslechnou kancléře.*⁸¹ Ten mnohé vhodně rozvedl: oplakává osudy lidu, je však třeba dbát, aby mu nebylo poskytnuto dobrodiní, jehož by se pak litovalo; stranu není třeba přemáhat zbraněmi, nýbrž potrestat. Královnu nakonec nerozpálil, nýbrž ji připravil k mírnosti. Potom se otevřely dveře a vyslanci byli vesele odvedeni k hostině. Vévoda Orleánský a Condé je, jak se zdálo, vážně napomínali, aby se svěřili královnině slovu, od níž lze doufat ve všechno. Do Paříže se vrátili s lepším výsledkem, než čekali.

Arcivévoda Leopold Rakouský⁸² tehdy spravoval Nizozemí, ne bez tajných pokynů bdít nad francouzskými nepoji. Je zvykem Španělů hledět na naše úspěchy vždy úkosem a radovat se z neúspěchů. Jménem Leopoldovým je vyslán Arnolfini⁸³ s listy parlamentu a Contimu; nejprve je odevzdal v domě Elbeufově. Kníže, sotva osmnáctiletý,⁸⁴ neznal ani nenávisť, ani lásku kromě té, kterou mu vštíplili sestra a Marcillac. Takovou malou radu tehdy měl; jejím rozhodnutím byli k arcivévodovi vysláni Noirmoutier a Laigues.⁸⁵ Leopold sliboval pomocné oddíly na pomoc Paříži, jen když mu bude jako zástava postoupena některá z našich opevněných pevností na hranici obou panství. To prozrazovalo staré a neodložené úskoky Španělů. Taková byla pošetlost některých, že nestydatě soudili, že se to má stát; rozváznější se od toho odvrátili. Leopolda při vpádu do Francie provázal Louis de La Trémoille, Noirmoutier,⁸⁶ stržený proudem strany spíš svým osudem než náklonností k ní. Byl jí natolik vzdálen, že se nepřátelského vpádu děsil a jel napřed jako ubytovatel spíš proto, aby odvrátil pustošení a plenění, než aby podporoval španělské podniky. Přesto pak za to obvinění nezaslouženě pykal, ačkoli už sama vzpomínka na bitvu u Lens mohla snadno smazat cokoli, čím později vybočil z poslušnosti krále: tam, přinucen ustoupit nevýhodě terénu a náporu celého nepřátelského vojska, překonal bystřinu, která mu stála v cestě, a když se pak spojil s Condém, počínal si velmi statečně. Arnolfini žádá, aby byl připuštěn do parlamentu, a byl připuštěn, což je k podivu, nebo spíš k zošklivění; tak ctihodnému shromáždění předložil arcivévodovy listy a jménem Leopoldovým sliboval skvělé a velké věci. Nikdy jindy se o ničem nerozhodovalo s pečlivějším vážením. Nakonec nejlepší občané přivedli bloudící ke zdravým radám. Když se rozptýlila mlha omylu, prohlédlo se k iberským lstem a zrádným úkladům a bylo rozhodnuto, že ať je to jakkoli, je třeba bát se Španělů, i když přinášejí dary.⁸⁷ Pařížský parlament, nepohnut ani marnou okázalostí vévodů, ani sliby Španělů, vyslal ke králi a královně vybrané muže: předsedu svého sboru Molého, Mesmese⁸⁸ a Violea s radami vynikajícími

⁸¹Talonova řeč i odpověď královny jsou Priolova stylizace; skutečný průběh audience popisuje Talon ve svých *Pamětech*.

⁸²Arcivévoda Leopold Vilém Habsburský (1614–1662), místodržitel Španělského Nizozemí 1647–1656, poražený u Lens (1648); zemřel přirozenou smrtí ve Vídni.

⁸³Arnolfini, vyslanec arcivévodovy Leopolda Viléma; za vojenskou pomoc žádal zástavu pohraniční pevnosti, parlament nabídku odmítl.

⁸⁴Armand de Bourbon, kníže de Conti (1629–1666), mladší bratr Condého a vévodkyně de Longueville, za blokády vrchní velitel parlamentního vojska; roku 1649 mu bylo devatenáct let (viz Kniha I). Zemřel přirozenou smrtí.

⁸⁵Geoffroy, markýz de Laigues (Laigue), aktivní frondér, důvěrník koadjutora Gondioho a spojenec Noirmoutierův.

⁸⁶Louis II. de La Trémoille, vévoda de Noirmoutier (viz výše). Arcivévoda se v únoru a březnu 1649 se svým vojskem pohyboval u francouzských hranic.

⁸⁷Narážka na Vergiliův verš *Timeo Danaos et dona ferentes*, „bojím se Řeků, i když přinášejí dary“ (*Aeneis* 2, 49).

⁸⁸Henri II. de Mesmes (asi 1585 – 29. 12. 1650), prezident pařížského parlamentu (*président à mortier*); po jeho smrti se prezidentem stal jeho bratr Jean-Antoine (1598–1673).

poctivostí a zkušeností.

Téměř téhož času (což nesmím pominout) zavanula zhoubná hvězda strany jako nákaza do Anglie, která zapomněla na své věci, porušila svatou a ctihodnou moc majestátu a neušetřila zákonného krále. Karel držel otcovské království; muž nejmírnější povahy, nedost přísný k pomstě, štil se vrchního řízení záležitostí, a jako ten, kdo trpí přílišným štěstím, svěřil sebe i své věci zrádným radám. Odtud vzešla nejlepšímu králi příčina všech zel; zvláště z nenávisti ani ne tak Fairfaxovy jako Cromwellovy, který číhal na královy chyby. Zatímco Karel živil zahálkou ducha zbaveného starostí, tento způsobil, že žádná část království nezůstala zdravá. A už se Zuřivost a Ctižádost chápou zbraní proti králi a vztahují ruce na poraženého. Král, pozdě probuzený, se začal rozpomínat na své jméno i na svou věc; ale už pozbyl práv nad sebou samým. Velikostí ducha nebyl nižší než kterýkoli král, a ten, koho nebylo možné zajmout jinak než jeho vlastní dobrotou, byl k svým ctnostem donucen teprve cizím zločinem.

Cromwell, muž zdatný rukou i radou, nanejvýš obratně lichotivý, nikomu z lidí neustoupil v krutosti a pýše, kdykoli to bylo bezpečné. Nakonec dospěl tak daleko, ať osudem, nebo vinou doby, že na smutečném lešení (což je každému známo) byla králi Karlovi soudní cestou, rozsudkem sněmu, před zraky poddaných, zločinnou rukou kata utřata hlava.⁸⁹ Tolik mimochodem, protože jsem se toho dotkl už v předchozí knize. Obšírněji bude vhodné promluvit o Cromwellovi na jiném místě; ten mezitím, ještě teplý krví svého krále, se zmocnil trůnu.

Už se zdálo, že bouře v Paříži utichá, když v tom polevení málem přerušil jednání o míru případ Turenův. Ten v Alsasku velel vojsku sestavenému ze zkušených Francouzů a zvláště Němců. Ač ho král častými listy povolával, vymýšlel zdržování a bylo zjevné, že otálí pomalými pochody; nemarně odhadoval, že kam se nakloní on, tam se nakloní i váha věcí. Bouillon byl bratrovi zlým rádcem kvůli odškodnění za Sedan;⁹⁰ Turenne, který si tolikrát velice zasloužil, si snad ne neprávem stěžoval, že činy neodpovídají slibům. Mazarinovi Turennova odvrácená mysl neunikla; proto poslal do jeho tábora Hervarta,⁹¹ aby vyplacením žoldu oddělil Němce k věrnosti, kterou dlužili králi. Ten národ, neznalý podvodu, dal pevné cti přednost před marnými a zrádnými věcmi. Tak Turenne, opuštěný vojskem, sotva bez úhony unikl, zmítán nezdarem svých podniků; odtud s malou družinou odešel do odlehlých končin a pykal za nezralý plán – nevelkou škodu, kterou později slavně vyvážil tolika skvělými činy: často šťastný, vždy Veliký.⁹² Kohorty, zavázané novou přísahou na slova krále, poslechlý Rosena.⁹³

Rantzau z Holštýnska, tedy skoro Kimbr, prošel všemi vojenskými hodnostmi a dosáhl ve Francii i hodnosti maršála (což je u cizince vzácné). Tehdy velel pevnosti Dunkerk, jak už bylo řečeno (velký důkaz důvěry). O něm se věřilo, že za těchto nepokojů naslouchal Španělům: uši měl vinné, ale mysl vůči zradě nepřístupnou. V opilosti mnoho vychrlil, zvláště proti Condému, o němž ne bezdůvodně věřil, že je mu nepřítelem. To byla příčina Rantzauova neštěstí. Neboť Condé se chopil příležitosti a Kimbra srazil do zkázy. Ten, povolán, se ihned bez jakékoli opatrnosti dostavil ke králi, odvážný, protože si nebyl ničeho vědom. Odveden do vězení ve Vincennes, dostal ze smutku a omrzelosti nevyléčitelnou nemoc; už předtím přišel v ranách téměř o všechny údy. Jeho torzo mělo víc ušlechtilého hněvu než mnohá neporušená těla. Manželka, milujíc smutek místo manžela, žije ze slz a v klášteře snáší stesk po muži čestnými útechami, jasným a statečným příkladem.⁹⁴

⁸⁹Karel I. Stuart (viz Kniha II) byl popraven 30. 1. 1649 (podle juliánského kalendáře; 9. 2. 1649 podle gregoriánského) před Banqueting House ve Whitehallu v Londýně, po rozsudku zvláštního soudního dvora ustaveného Dolní sněmovnou. Oliver Cromwell (viz Kniha II) se stal roku 1653 lordem protektorem; zemřel 3. 9. 1658 v Londýně, zřejmě na malárii a infekci.

⁹⁰Bouillon přišel o Sedan roku 1642 za účast na Cinq-Marsově spiknutí (viz Kniha I); slíbené odškodnění dlouho nedostal. Henri de La Tour d'Auvergne, vikomt de Turenne (viz Kniha I), byl jeho mladší bratr.

⁹¹Barthélemy Hervart (1607–1676), bankéř z Lyonu původem z Augsburgu, později intendant financí; vyplatil Turennovým německým plukům dlužný žold, aby se nepřidaly k Frondě. Zemřel přirozenou smrtí. Částka se v pramenech liší.

⁹²Turenne se v únoru 1649 prohlásil pro parlament; když ho vojsko opustilo, uchýlil se s několika průvodci do Nizozemí a vrátil se až po míru.

⁹³Reinhold von Rosen (asi 1604–1667), livonský velitel někdejšího výmarského vojska ve francouzských službách (viz Kniha II); zemřel přirozenou smrtí.

⁹⁴Josias Rantzau (viz Kniha II) byl zatčen 27. 2. 1649 pro podezření z jednání se Španěly a vězněn ve Vincennes; v bojích předtím přišel o oko, ucho, ruku a nohu; propuštěn 22. 1. 1650, zemřel 4. 9. 1650 v Paříži na vodnatelnost. Také jeho manželka

V Saint-Germain přední muži královské rady s delegáty parlamentu vážně pracovali na míru. Mazarin byl ze shromáždění vyloučen jako ten, kdo byl veřejnými usneseními odsouzen; o to se nejvíc přičiňovali někteří dvořané, aby čest za dosažený klid zůstala jim. Královna se tomu naopak vzepřela; a když byl nakonec připuštěn, byly 11. března 1649 dohody stvrzeny, k velké radosti lidu.⁹⁵ *Vše bylo zpečetěno zapomněním minulého. Vše má být navráceno v předešlý stav; král se má vrátit do Paříže; daně mají být sníženy; o míru se Španělem se má jednat, a aby jednání šlo dobrými cestami, má k němu být přibrán některý z předních radů parlamentu, ctihodný věkem i zkušeností. Ostatní si čtenář, dychtivý po takových věcech, může načerpat z veřejných akt. Když byl takto nynější nepokoj urovnán téměř bez vraždění a krve, vrátili se radové do města, radostní, jako by věci učinili dosažitelnějšími svou hodností a důvtipem. Je jisté, že ty smlouvy byly pro krále neslavné: připraven silou zbraní dorazit hydru, dopřál poražené tolik, kolik by ona, kdyby stála vzpřímená, nedoufala dosáhnout. To je třeba přičíst Mazarinově prozíravosti, který u dvorských přísluhovačů shledával vše nevěrné a nemohl krotit Condého chtivost.* *Konec knihy třetí.*

byla zadržena a odvezena do Calais; podle Priola potom žila v klášteře.

⁹⁵Mír v Rueil (Paix de Rueil), podepsaný 11. 3. 1649 po konferenci v Rueil (Priolo ji klade do Saint-Germain); parlament jej zaregistroval 1. 4. 1649. Tím skončila první, „parlamentní“ Fronda.

Kniha čtvrtá

V Paříži pozdvižení sotva utichá; strana bují novými záměry. V Provinci a zvláště v Akvitánii vzpoura proti správcům, kterou Condé skrytě živí. Ve všem otevřeně nepřátelský Mazarinovi, mate všude jeho plány i zamýšlené sňatky jeho neteří; nakonec, tíživý dvoru a ještě tíživější prakovníkům, připraví sobě, bratrovi a švagrovi vězení, a jen málokdo nad tím truchlí.

Doba, která bezprostředně následovala po dohodách ze Saint-Germain, byla zneklidňována rozličnými pokusy stran a stav města byl takový, že se spíš zdálo, že není válka, než že je mír. Už se nebojovalo, neodháněla se kořist, nepálily se statky: vše bylo spíš bez krve než uklidněné. Do města se vrátil volnější přísun potravin a každého opustil strach z budoucího nedostatku; mysl lidí však byly podle povahy každého zjevně naladěny rozličně a válečné škody se šířily dál, ne-li nájezdy, tedy tajnými plány. Condé, ačkoli ho prozrazovalo mnoho známek a oči i řeči všech ho označovaly za přívržence strany, setrval vůči Mazarinovi v dřívější předstírané službě. Beaufort, ve městě kníže prakovnické strany, se těšil z lidové přízně a potlesku. Vendôme otec a jeho prvorozený Mercœur,¹ unaveni pohromami, se otevřeně ucházeli o Mazarinovu přízeň a spříznění s ním jako o lék na svá zla. Příčinou svárů byla jeho neteř Manciniová,² protože jedni usilovali o to, aby byla provdána za Mercœura, a druzí se tomu vzpírali. Odtud semeno nepokojů, později bohatá úroda.

Mazarin, který všude zakusil tak nespolehlivou věrnost, se v duchu rozhodl opevnit sebe i své lidi mocným spřízněním, tím spíš, že k tomu směřovala i mysl královny. Zdálo se vhodné povýšit úřady a bohatstvím Mercœura, který se nabízel první a byl z královské krve. Úřad admirála držela od Brézého smrti královna,³ aby se předešlo sporu mezi uchazeči; ochotně se chystala ho složit ve prospěch sňatku, ať by připadl Vendômovi, nebo jeho synovi Mercœurovi. Beaufort, aby si u lidu získal přízeň ještě větší, proklínal plány otce a prvorozeného bratra. Otec se radoval, že díky dvěma synům stojí na dvou oporách. Abbé de La Rivière horlivě naléhal na vévodu Orleánského, aby sňatek schválil svým souhlasem. Proto se Mazarin pouštěl do věci odvážněji, jist si, jak se domníval, i Condém. Neboť bez Condého rady, natož proti jeho vůli, nepokládal za možné o sňatku s Mercœurem ani uvažovat; ba bez Beaufortova souhlasu se zdráhal jít dál, aby tak mladického ducha odvrátil od bouření a vytrhl buřičům velkou oporu. Neteře se totiž rozhodl provdávat jen s ohledem na bezpečnost Francie a aby dbal spíš veřejného klidu než soukromého prospěchu; výhodnější partie by byl dosáhl v Římě nebo jinde v Itálii než ve Francii.⁴

Condé chvíli otálel, než otevřeně odhalil své smýšlení. Nemálo lidí, kteří dbali víc vlastních choutek než princovy cti, mu ve dne v noci podněcovalo mysl a nabádalo ho, aby nenechal vyklouznout z rukou štěstí, které se mu samo nabízí; raději chtěli, aby se vše zmátlo, než aby on spočinul v jistém stavu klidného života. Nechyběli ani lichotníci, kteří ducha sice šlechtetného a velkým očekáváním povzneseného, ale vůči úkladům neopatrného, podněcovali k větším nadějím. Mnohé mu získávala nenávist k Mazarinovi a ponížení z poddanství pod cizí vládou. Hlavními podněcovateli byli Bouillon a Chavigny. Onen nekonečně dychtěl po novotách, aby mu konečně v nepokojích zasvitla příležitost získat zpět svůj Sedan; tento nesnášel ztrátu vlivu a odňaté cti. Condé, rozpolcený mezi rozličnými úvahami, se nakonec v duchu rozhodl Mazarina dráždit, pohrdat jím a stavět se mu na odpor otevřeně, už ne skrytými úskoky. Ten den byl prvním dnem zel a posledním dnem francouzské svornosti. Prakovníci se z Condého odpadnutí radovali; později byl on sám jejich věrolomností na posměch uvržen do těsného vězení.

¹ César, vévoda de Vendôme (1594–1665), legitimovaný syn Jindřicha IV. a Gabrielle d'Estrées (viz Kniha I), a jeho prvorozený syn Louis, vévoda de Mercœur (viz Kniha I); Beaufort byl Mercœurův mladší bratr.

² Laura Mancini (6. 5. 1636 – 8. 2. 1657), nejstarší z Mazarinových neteří Manciniových, dcera jeho sestry Geronimy. Za Mercœura se provdala roku 1651; zemřela v Paříži na následky porodu třetího syna.

³ Grand-maître de la navigation, vrchní velitel loďstva; úřad uprázdňeny smrtí Armanda de Maillé-Brézé (padl 14. 6. 1646 u Orbetella, viz Kniha II) si ponechala královna sama. Vendôme se roku 1650 smířil s dvorem a dostal Burgundsko a správu loďstva; plný titul se u něho v pramenech uvádí spíše později (?).

⁴ Priolova apologie Mazarina. Ve skutečnosti Mazarin provdal neteře do předních rodů (Mercœur, Conti, Soissons, Modena, Colonna, La Meilleraie, Bouillon) a posílil tím vlastní postavení.

Mezitím Španělé napadají Saint-Venant a Ypry;⁵ proto rada opustila Saint-Germain a odebrala se do Compiègne, aby mohla z větší blízkosti poznat plány nepřítele a zblízka je zmařit. V Paříži, kde se všechno odsuzuje, se nařikalo nad odvezeným králem; odtud nadávky na Mazarina a hanopisům nebylo konce. Zdálo se radno, aby vévoda Orleánský přijel kolem začátku června do města a uklidnil mysl. Prévôt kupců s vybranými měšťany krotí svobodu tolika jedovatých spisů. Vévodu Orleánského vroucně prosí, aby byl král co nejdříve vrácen hlavnímu městu: je to dílo nezbytné pro klid a přání všech dobrých. Mazarin nemohl strávit, aby král žil tam, kde se v nejistém vlnobití ještě převalovaly zbytky nedávné vzpoury.

Téhož času se Hocquincourt,⁶ jako by mu byly v táboře strojeny úklady, náhle vzdálil před hrozícím nebezpečím, jak rozhlašoval, a tím, že se zavřel v Péronne, vzbudil podezření. Mazarin pomýšlel na guvernéřství Pikardie;⁷ ale buď se s Elbeufem nedohodl na ceně, nebo si nebyl jist, zda získá i opevněná města v té provincii; tu starost odložil a obrátil mysl k jiným. Hocquincourta si však tolik cenil, že prohlásil, že sám o jeho přátelství stojí. Oba se v určitý den dostavili na smlouvané místo, a jako by šli do souboje dvojic, obklopoval každého stejný počet ozbrojenců. Uzavřeli velmi těsné spojenectví, které nějaký čas trvalo a později, když se svornost zlomila, propuklo v krajní nepřátelství.

Mezitím bylo rozhodnuto vyslat co nejdříve k nějaké význačné výpravě vojsko, které ochabovalo, protože odvyklo nebezpečím, a pustošilo místa, kde nečinně tábořilo; jednak k zastrašení nepřítele, jednak kvůli pověsti u vzbouřenců. V královské radě nepanovala shoda. Jedni radili Douai, jiní Avesnes. Mazarin trval na tom, že nade vše je třeba oblehnout Cambrai, které podle spolehlivé zprávy hájila posádka jen pěti set vojáků. Je to město na hranici Francie, kdysi téměř samostatné, pod ochranou Říše, poslušné podle určitých zákonů svému arcibiskupovi, na pravém břehu řeky Šeldy; město velmi významné na všechny strany a budící závist. Vrchní velení bylo nabídnuto Condému; odmítl je. Přijal je Harcourt: obklíčil Cambrai, ale marně; neboť když se mlhavou nocí, nedbalostí stráží, dostala do města pomoc, sotva započaté obléhání bylo zrušeno,⁸ k smíchu strany a k potlesku nemálo lidí u dvora. Věřilo se, že Mazarin pojal ten plán proto, aby si dobyté město ponechal. Tak bylo kdysi postoupeno Balagnymu,⁹ jeho nedbalostí ztraceno, a nyní je Španělé drží právem války.

Protože válka nebyla prudká, se při těchto starostech odevšad volně cestovalo. Dvořané trávili zahálku hostinami a pitkami. A protože nic není příjemné, leda co je v Paříži, slétli se tam Jars,¹⁰ Jarzé,¹¹ Saint-Mégrin¹² a nemálo jiných. Ti večereli s Candalem¹³ u Renarda a oddávali se bujarosti, když se na rozjařené náhle snesl Beaufort a vyhrožoval Jarzému (jiní dodávají, že i holí). Společnost se rozprchla, stoly byly převrženy: řekl bys zápas Lapithů.¹⁴ Rozneslo se, že věc lze odčinit jen řádným soubojem; ale jak to u Francouzů bývá – prudké počátky hněvu, ochablý konec, neboť jsou to povahy, které náhle

⁵ Arcivévoda Leopold Vilém dobyl na jaře 1649 Ypry a Saint-Venant ve Flandrech, které Francouzi drželi od roku 1648 (?). Dvůr se přesunul do Compiègne koncem dubna 1649 (?).

⁶ Charles de Monchy, markýz d'Hocquincourt (1599–1658), guvernéř Péronne, maršál Francie od 5. 1. 1651; u Rethelu velel levému křídlu, roku 1652 ho Condé porazil u Bléneau; později přešel ke Španělům a padl 13. 6. 1658 při obhlídce u Dunkerku, zasažen mušketovou kulí.

⁷ Guvernéřem Pikardie byl tehdy vévoda d'Elbeuf (viz Kniha III).

⁸ Harcourt oblehl Cambrai koncem června 1649; španělská posila proklouzla do města počátkem července a obléhání bylo zrušeno (?).

⁹ Jean de Monluc, pán de Balagny (asi 1545–1603), držel Cambrai od roku 1581 pod francouzskou ochranou jako samozvaný „kníže z Cambrai“; roku 1595 je ztratil, když město oblehli Španělé hraběte de Fuentes a měšťané je vydali. Příčina smrti neznámá.

¹⁰ „Iarcus“ – snad François de Rochechouart, komtur de Jars, Mazarinův přívrženec (?).

¹¹ René du Plessis de La Roche-Pichemer, markýz de Jarzé (asi 1613–1672), dvořan z okruhu Condého a Mazarina; koncem roku 1649 upadl v nemilost, když se pokusil dvořit královně. Příčina smrti neznámá.

¹² Jacques Estuer de Caussade, markýz de Saint-Mégrin, kapitán královských lehkých jezdců; padl 2. 7. 1652 v bitvě u předměstí Saint-Antoine.

¹³ Louis-Charles-Gaston de Nogaret de Foix, vévoda de Candale (1627–1658), syn vévody d'Épernon, dvořan proslulý krásou a elegancí; zemřel přirozenou smrtí 28. 1. 1658 v Lyonu na zpáteční cestě z Katalánska.

¹⁴ Na svatbě Peirithoa, krále Lapithů, se opilí Kentauři pokusili unést nevěstu a hostina se zvrhla v krvavou rvačku (Ovidius, *Proměny* 12).

povolí –, na stole bylo mnoho omáčky, krve se neprolilo nic, a z tak drzého útoku vzešel náhle radostný mír.¹⁵

Mazarina nejvíc trápily dvě věci: nešťastný pokus u Cambrai a pohraniční kraj zpustošený vojenskými tábory, kde všude řádl nedostatek. Proto, aby se zbavil zármutku, odebral se do francouzského tábora, jako by chtěl ve Valenciennes jednat s Peñarandou¹⁶ o míru, a provázeli ho přední muži ode dvora. Je nevýslovné, s jakým uměním, výmluvností a lahodností slov obměkčil nejdivočejší, zvláště Němce, jimž zaručil své slovo, a nakonec jim dal možnost vpadnout na nepřátelské území. Vše tam bylo zpustošeno s neméně škodou než hrůzou; kořist byla odehnána a voják nasycen. Harcourt, aby se nezdálo, že za celé léto nic nevykonal, dobyl útokem Condé,¹⁷ městečko na Šeldě a Haine, ležící v rovině. Mazarin se vrací do Compiègne, kde prý princ de Condé mnoho mluvil, aby královnu přesvědčil, že krále nelze déle zdržovat mimo město: odtud prý mnoho zla, jež by se všechno přičítalo Mazarinovým plánům. Vévoda Orleánský přešel na totéž mínění. Oba už ne pokorně jako dříve, ale panovačně. Vévoda Orleánský měl jako králův strýc velkou váhu; na Condém stála vrchní moc a lesk vojenství. Zdálo se tedy lepší vyhovět jejich radám, než odporem dodávat síly straně.

Dne 16. srpna 1649 byl tedy král přijat v Paříži.¹⁸ Vjezd byl okázalý, se všemi známkami radosti. Město se vylilo ven a vyšlo mu vstříc; všechny čtvrti zněly provoláváním. Celou noc plály ohně a všude se slavila opilá noční bdění. Král seděl u dvířek kočáru uprostřed mezi bratrem a strýcem a těšil se z potlesku; naproti seděl Condé a vedle sebe měl Mazarina, na něhož lid upíral oči; ten byl neohrožený. Královna seděla uvnitř s prvorozenou dcerou vévody Orleánského¹⁹ a s Condého matkou.²⁰ Podrobnější popis královského vjezdu lze čerpat z rozličných spisů; řekl jsem, kolik postačí dějinám, neboť nepíšu ani komentáře, ani deníky. Tvář města byla tehdy radostná, vše se vracelo pod vládu oprávněného pána. Už nevládlo právo zbraní a pohrdání úřady. V den zasvěcený svatému Ludvíkovi jel král z Louvru na koni do chrámu toho světce,²¹ viditelný po celém městě, obklopen nesčítelným zástupem dvořanů. Krátce předtím se tam Mazarin odebral v kočáře po rušných náměstích bez doprovodu a bez známky strachu, ačkoli nejednou dostal varování, aby nevycházel. Bezpečný v čistém svědomí a v králově lásce, nebál se prázdného hluku; triumfoval lepší slávou v myslích dobrých a nikdo ho neměl v nenávisti, leda ti, kdo se radovali z veřejné pohromy a kdo v domněnku, že jim to projde, stavěli v občanském sváru oporu svého soukromého prospěchu. To tajemství později prozradil výsledek.²²

V tomto zdání veřejného klidu se začalo znovu jednat o přerušeném sňatku Mercœurův. Syn, poslušný otce, je ochoten dobrovolně postoupit úřad admirála, jen když po otcově smrti připadne úřad jemu. Ale sňatek byl znovu zmařen, protože Mazarin se ho štilil uskutečnit proti Condého vůli. Condému jako Brézého univerzálnímu dědici dovolovala slušnost i práva vstoupit do všech práv příbuzného; přinejmenším měl prý na útěchu svého osiření nastoupit po zesnulém synovi Brézého otec, maršál Francie,²³ muž nikoli zanedbatelný. To se všude rozhlašovalo v nevhodnou dobu. Beaufort zatím stranu

¹⁵ Incident v Renardově zahradě u Tuilerií, oblíbeném místě setkávání dvořanů, v červnu 1649 (?): Beaufort se svými lidmi přepadl večeri Candala, Jarzého a dalších mazarinovců a převrhl stůl. K souboji nedošlo. Priolo si hraje s dvojitým významem slova *ius* (právo i omáčka): místo práva řádného souboje bylo na stole jen mnoho omáčky.

¹⁶ Gaspar de Bracamonte y Guzmán, hrabě de Peñaranda (asi 1595–1676), španělský vyslanec na mírovém kongresu v Münsteru, později místokrál neapolský; zemřel přirozenou smrtí.

¹⁷ Condé-sur-l'Escaut v Hainautu, na soutoku Šeldy a Haine (odtud jméno, z keltského „soutok“); Priolo chybně píše *Axona*, tedy Aisne. Harcourt je dobyl v srpnu 1649 (?).

¹⁸ Král se vrátil do Paříže ve středu 18. 8. 1649 (tak Guy Patin i mazarinády); Priolo má 16. srpna.

¹⁹ Anna Marie Louisa Orleánská, vévodkyně de Montpensier, zvaná la Grande Mademoiselle (1627–1693), dcera Gastona Orleánského z prvního manželství; zemřela přirozenou smrtí.

²⁰ Charlotte-Marguerite de Montmorency, princezna de Condé (1594 – 2. 12. 1650), vdova po Jindřichu II. de Condé (srov. Kniha II); zemřela přirozenou smrtí ve vyhnanství v Châtillon-sur-Loing, kam ji dvůr poslal po zatčení synů.

²¹ Svátek sv. Ludvíka, 25. srpna. Chrám sv. Ludvíka jezuitů v ulici Saint-Antoine (dnes Saint-Paul-Saint-Louis).

²² Priolova panegyrická stylizace; Mazarin byl v té době terčem tisíců mazarinád.

²³ Urbain de Maillé, markýz de Brézé (1597–1650), maršál Francie, švagr Richelieuův a otec admirála Armanda i Claire-Clémence, manželky Velkého Condého; Condé proto uplatňoval nárok na admirálovo dědictví i úřady. Zemřel 13. 2. 1650 přirozenou smrtí.

neopouštěl; chodil ke dvoru, zdravil krále, prokazoval mu služby, aniž by se na Mazarina jen podíval. Královna dala najevo, že je jí to nemilé, když ho přijala chladně; on si to však obrátil ke slávě. Všude se rozhláší, že dokud každý soukromě hledí svého prospěchu, na veřejné blaho si nikdo nevzpomene. Mazarin marně zkoušel rozličné cesty, jak si mladého muže naklonit, i skrze domlouvání obou rodičů. Ten divoch raději poslouchal rady Montbazonové, jejímž pohledem byl jat, a vše odmítl. Tolik dokázala žena přemluvit! Muži vrchovatě stačilo, jen když se mu říkalo statečný prakovník, a ne mazarinovec (tak se posměšně říkalo královským). Ve městě se myslí rozličně bouřily. Všichni rozumní a znalí dvora tušili velkou změnu věcí. A protože Mazarinova moc byla tehdy nejvíce sevřena, falešné podoby věcí u něho často převažovaly nad pevnými radami. Mnozí kvasili v myslích, protože se domnívali, že oni sami ani jejich zásluhy nejsou zaslouženými odměnami dost důstojně oceněni. V množství hříšníků je prý každá odvaha omluvitelná a nepokoje dodají sebedůvěru.

Téhož času byl Michel Particelli d'Émery, svržený z úřadu superintendanta financí, do úřadu navrácen;²⁴ nejvíc se o to přičinil Condé, ať aby ukázal svou moc, nebo jako látku k novému nepokoji, nebo z vděčné vzpomínky na službu, kterou mu d'Émery prokázal, či v naději, že mu ji prokáže. Mnozí v parlamentu napadali d'Émeryho dřívější život: *nástroji ministerského úřadu nemají být kuplíři, příživníci, hudebníci a stáda nevěstek; neboť ti, plni hanby a potupy, ve válce obtížní, v míru nákladní a všem dobrým nenávidní, nepřivádějí nic než neštěstí a pohromy; a d'Émeryho dům prý takovými odpadky lidského rodu přímo hlučí.*²⁵ Navrácení bylo Condému neplodné, d'Émerymu zhoubné a ani jednomu radostné. Neboť kromě toho, že Particelli, zapomenuv na svou skvělou povahu, už dávno propadl neřestem, po návratu, při lichotivých svodech rozkoší, s ochablou myslí a změkčilou tělesnou silou, uzavřel nenáviděný úřad i rozpustilý život nešťastným koncem. Jako by královský poklad rozdmýchával chtíč a všechny superintendanty financí stíhala osudová touha po Venuši.

Mezitím nákazou zuřivosti řádl v Provinci a v Akvitánii tentýž mor. V Provinci byl stav věcí takový. Bylo rozhodnuto novým lovem peněz rozšířit soudní dvůr v Aix o rady, za určitou sumu, kterou každý zaplatí, a ti se měli o soudní pravomoc dělit po půlročních obdobích.²⁶ To bylo starým radům nenávidné: autorita se tak dělí a ze stálé moci se stává dočasná. Odtud počátek zla, které, vzniklé z nepatrných počátků, málem skončilo zkázou provincie. Ode dvora přišly pokyny: *zuřivosti je třeba ustoupit; panovníkova autorita odkladem vždy roste a zvrácené snahy poddaných se časem samy zbortí; novotu semestru je třeba na čas potlačit a buřiče ve vhodnou chvíli potrestat. K tomu všemu je třeba přetvářky a mlčenlivosti.* Toto tajemství se svěřuje jen věrnosti guvernéra, který je však neuměl udržet a odhalil královské pokyny jednomu a druhému, ti dalším, a tak, jak to šlo dál, se tajemství rozneslo. Za tu povídatost pak pykal sám Alais.²⁷ Neboť strana náhle nabírá síly a onen soudní dvůr se usnází proti Mazarinovi jako proti tomu, kdo tajně chystá zkázu provincie; spojuje se s pařížským parlamentem: Mazarina je třeba vypudit, Alaise odvolat, a podobné věci, jaké podávala zuřivost. Alais city nepotlačuje, ale prahne po pomstě a veřejně vyzve šlechtu sobě přátelskou a všechny sobě zavázané, aby se chopili zbraní; některé z buřičů vrhne do vězení, nevěda, že nemá urážet ty, které nemůže zničit. K tomu přistoupilo, že Alaisův voják při hádce zabil jednoho ze soudních sluhů. Odtud nepokoj rostl, zvláště proto, že když se o svátku šlo ke kapli svatého Šebestiána za městem, nějaký venkovan vykřikl, že se zavírají městské brány, aby se měšťané nemohli vrátit.²⁸ Alais s pěti tisíci pěšími, pěti sty jezdci a nemalým oddílem šlechticů napadá sousední města a dobývá je. Nakonec udeří na Aix a dvě stě lidí, kteří drze vytáhli ven, pobije do posledního. Vhod přichází královský edikt, jímž se vše minulé

²⁴D'Émery byl do úřadu superintendanta financí navrácen roku 1649 (přesné datum nejisté) a zemřel 25. 5. 1650 (viz Kniha III); příčina smrti není v pramenech jistě doložena, Priolova narážka na „touhu po Venuši“ je jeho stylizace.

²⁵Řeč v nepřímé podobě je Priolova stylizace.

²⁶Takzvaný semestr: roku 1647 byl při parlamentu v Aix zřízen druhý sbor radů, který měl úřadovat střídavě s původním po šesti měsících; staří radové se tomu bránili, protože se tím znehodnocovaly jejich koupené úřady.

²⁷Louis-Emmanuel de Valois, hrabě d'Alais (1596–1653), guvernéř Provence, od roku 1650 vévoda d'Angoulême (viz Kniha II); zemřel přirozenou smrtí.

²⁸Takzvaný den svatého Šebestiána, 20. 1. 1649: v Aix propukla vzpoura proti guvernérovi, který byl podle jiných pramenů sám zajat a držen ve městě. Priolova verze se od nich liší (?).

zpečet'uje zapomněním;²⁹ a když byla obnovena svornost, každý se vrací ke svým obvyklým úkolům; a obtíže se semestrem byly navždy zrušeny.³⁰ Tak se mnohé věci v Provinci, zablokované rozličnými hnutími myslí, vyřešily Mazarinovými radami, marně se tomu vzpírala prorocství Nostradama, kterého opačný výsledek usvědčil, že svým krajanům předpověděl plané věci. Tento starý mazaný šarlatán se narodil v Sisteronu, městě v Provinci.³¹ Kolují jeho *Centurie*, temné a bez jakéhokoli jistého obsahu: dokud se věci nestanou, můžeš v ně doufat nebo se jich bát, a když se stanou, můžeš se odvážit tvrdit, že sliby byly pravdivé. Jsou navíc složeny tak, že je lze ohýbat a přizpůsobit na mnohé a rozličné události. Ačkoli se do nich denně vkládají podvrhy a rostou novými přídávky, je přesto šílenství důvěřivých lidí tak veliké, že se nerozpakují tvrdit, že je pravdivé, čemu nerozumějí, a ani když je přistihneš při zjevné lži, nedají se usvědčit.

Ale hvězda Bordeaux podivuhodně souzněla s pařížskou; a není divu, že Bordeaux nemá rozum, když Paříž šílí. Zeptá-li se však někdo, jaká příčina zkalila klid Akvitánie, nenajde se žádná spravedlivá. Ať si každý především uváží, kolik si nestálost toho lidu v bouřlivých dobách dovolí; jak velká byla a bude v onom městě, vládnoucím bojovnému národu, nechuť k přítomnému stavu a touha po novotách. Tam, kde díky mírnému podnebí a pahorkům, jež se radují z Bakcha, i skrovné jmění žije v přepychu, mají živí duchové nekonečně svrbící pěsti. Je to město drzé: když nemá nepřítel venku, hledá ho doma, a jako Symplegady se rádo tříští.³² U něho se tedy velkolepě vyprávěly činy pařížského parlamentu a vychvalovala se jeho zdatnost; odtud chuť dělat totéž. Ani tam nechyběly ženy, které soupeřily s pařížskými a neméně se cvičily v chtíčích. Bylo jen třeba najít osobu, na níž by strana, už rozpálená v mysl, zlomila své síly.

Za vhodného, aby se stal míčem, byl uznán Épernon,³³ který jménem guvernéra vládl v Akvitánii. Odsuzuje se jeho *pýcha spojená s lakotou; shromáždění parlamentu předem usnesenými rozsudky zamítá jeho nařízení. U krále ho obviňuje stížnostmi jako nepřítel, který chystá zkázu Akvitánie: všechna přísnost prý pochází z jeho ctižádosti, neboť ztotočením Bordeaux si chystá kdovíjakou vládu. Hanebně prý kupčí s obilím, jehož vyprodáním a vývozem se zdražují potraviny, jinak v těch místech levné. Pomýšlí prý i na novou daň z každého sudu vína. U Libourne staví pevnost, jako by chtěl na Bordeaux vložit okovy; rozhodl se je odzbrojit a z pevnosti Trompette, kam dal dovézt děla ze starého hradu Hâ, nevinné město rozvrátit.*³⁴

A lid to poslouchal, protože nenáviděl. Nenáviděl pak proto, že tehdy, pod zlou hvězdou, bylo výhodné nenávidět, aby se bouře zášti vybila na kterékoli hlavě, jen když na nějaké. On, povahy povýšené a sebevědomé, snadno pohrdal hrozbami a spiknutími, nebo předstíral, že jimi pohrdá, aby se nezdálo, že ho lze pokořit ve městě, kde podle obecného mínění srostla díky odvaze jeho otce věčná moc rodu Épernonů. Nejnápadnějšími vůdci odboje byli Muret, Picon, ale nade všechny Dasius; a vrchol a hlavou věcí byl královský advokát Lavie,³⁵ mezi nimi první muž.

Zkouší se nejedna cesta k upevnění míru: vše strhává nápor strany do propasti. Épernon, ač silný královským vojskem a svými klienty, z města ustoupil, aby se nezdálo, že je v osobě guvernéra porušen královský majestát. Bordeaux verbuje vojáky na zemi i na moři, kohorty se plní narychlo naverbovanými nováčky. Všechna mládež se pyšní skvělým jménem vojny. Každý si přeje proslavit se

²⁹Královská deklarace o amnestii pro Provinci (1649) (?).

³⁰Semestr v Aix byl zrušen královskou deklarací v rámci usmíření Provence roku 1649 (?).

³¹Michel de Nostredame, Nostradamus (14. 12. 1503 – 2. 7. 1566), lékař a astrolog, autor *Prorocství (Centurií)*, 1555). Narodil se v Saint-Rémy-de-Provence, ne v Sisteronu, jak píše Priolo; zemřel v Salon-de-Provence přirozenou smrtí (selhání srdce, vodnatelnost).

³²Symplegady, „Narážející skály“ u vjezdu do Černého moře, které podle báje o Argonautech do sebe narážely a drtily lodě.

³³Bernard de Nogaret de La Valette, vévoda d'Épernon (1592–1661), guvernér Guyenne, syn mocného vévody Jeana-Louise d'Épernon (1554–1642), oblíbence Jindřicha III. Zemřel přirozenou smrtí v Paříži.

³⁴Château Trompette a Château du Hâ, dvě královské pevnosti v Bordeaux. Épernon začal roku 1649 stavět pevnost u Libourne na Dordogni, která měla ovládnout přísun do Bordeaux.

³⁵Thibaut de Lavie, generální advokát bordeauxského parlamentu, jeden z předáků bordeauxské Frondy. Muret, Picon a „Dasius“ neztotožnění (?).

spíše zlým činem než žádným. Na obou stranách nepřátelství. *Épernona, příčinu zla, je třeba odvolat: to je jediný lék, ostatní jsou marné.*

Mazarin se tomu naopak vzpírá: takovým požadavkům se prý nikdy nevyhovělo bez největší škody; je to nebezpečný příklad, ne konec vzpoury, ale její stupeň. Odtud by Condé nabral ještě větší odvahy; že mu záleží na tom, aby si Bordeaux zavázal, bylo zjevné z nejedné známky, a štěstí by nepromarnil, kdyby se mu naskytla příležitost.

Zatímco se toto děje v Bordeaux, dvůr se rozštěpí v protichůdné snahy, a to nejednou záminkou. Královna, vždy pevná v obraně Mazarina, o němž bylo zjevné, že on jediný dbá králova prospěchu a podpírá autoritu otřesenou ze všech stran, soudila, že komukoli je vlastní zdatnost, tomu je třeba přikládat největší váhu, a co se zkušeností ukáže nejlepším, to je třeba si ponechat k ochraně bezpečnosti. *Condého, otevřeného nepřítele veřejného dobra, je třeba krotit a odříznout mu vše, oč by se opíral, aby se vyvýšil; proto je třeba postarat se o Épernona, aby nepodlehł vzpurným a aby se později Akvitánie, tak důležitá na všechny strany, nezdála zavázána jedinému Condému. Prověnsálce nelze nechat Alaisově pomstě, protože ten by se po potlačení vzpoury pyšně přidal ke svému bratranci Condému.*³⁶ *Vévodu Orleánského je třeba skrze abbé de La Rivière, jemuž lichotila naděje na purpur, přitáhnout na královskou stranu a udržet ho tam; Beauforta je třeba získat skrze Montbazonovou úplatkem; Korintského skrze Chevreusovou*³⁷ *rozličnými nadějemi; parlament udržet v poslušnosti jakýmkoli způsobem; těm, kdo zle zahálají a bouří se, předhodit sousto, aby se upokojili; všechny lákat nadějí, sliby i skutky. A to po dva roky, během nichž král nemohl vládnout sám a nemohl prolomit zákony království ani svého věku.*³⁸ To bylo smýšlení královny, která za nejprudších bouří s podivuhodným klidem ducha všechno promýšlela, neboť nad jejími nejsvětějšími radami bdělo Boží řízení.³⁹

Vévoda Orleánský, který nedělal nic, co by mu nebylo vnuknuto, jednak manželkou, která si namluvila, že se jejich dcera provdá za krále,⁴⁰ jednak popudem La Rivière, který od přízně dvora čekal purpur, se rozhodl držet s královnou, hlavně aby se postavil Condému, obrácenému na opačnou stranu. Condé, Conti a Longueville, jehož manželka, Condého sestra, měla rovněž své přívržence, se ač jinak nesborní, shodovali v tom, že *nechtějí Mazarina odstranit, ale oslabit, aby vyhovoval jejich požadavkům, které nebyly malé; a aby nevzlétl příliš vysoko, je třeba mu přistříhnout křídla a bránit růstu nenáviděné moci, v paměti Richelieuova otroctví.* Mazarin by je bezpochyby měl za oddané, jen kdyby byl ochoten nést jejich jho a slevil něco z oné úzkostlivé věrnosti ke králi; v ní však neochvějně setrval proti všem spiknutím a hrozbám.

Beaufort a Korintský si předsevzali získat obávanou moc a stát se jazýčkem na vahách, aby se miska vah nakláněla, kam by se naklonili oni; zvláště Korintský, pamětlivý svých předků, kteří ve Francii řídili věci.⁴¹ Živili tedy nepokoje, hlavně v Bordeaux, a chtěli nakonec královnu dohnat k tomu, aby byla nucena zřici se Mazarina a k nejvyšší správě povolal buď samotného Korintského, nebo Châteauneufa.⁴²

Mezitím byla ubohá Akvitánie, vždy odvrácená od pokojných rad, rvána vnitřní zuřivostí. Ani nápor hněvu proti Épernonovi neochaboval. Navzájem se zuřivě ničili všemi pohromami; královští vojáci odváděli kořist ze sousedních polí jako ze španělské a nepřátelské půdy. Bordeaux pustošitele odrážel, někdy pustošil sám; často bojoval šťastně, vždy statečně, ačkoli neukázněný lid nebyl řízen jedním

³⁶Priolo výslovně píše *consobrinus*, bratranec. Alaisova matka Charlotte de Montmorency (z prvního manželství konetábla Jindřicha I. de Montmorency) a Condého matka Charlotte-Marguerite de Montmorency (z jeho druhého manželství) byly nevlastní sestry.

³⁷Marie de Rohan, vévodkyně de Chevreuse (viz Kniha I), v té době spojenkyně koadjutora Gondioho.

³⁸Ludvík XIV. byl prohlášen zletilým 7. 9. 1651, po dovršení třináctého roku věku.

³⁹Úvahu vkládá královně Priolo; je to jeho rekonstrukce, nikoli doložený dokument.

⁴⁰Marguerite de Lorraine (1615–1672), druhá manželka Gastona Orleánského; jejich nejstarší dcera Marguerite-Louise (1645–1721) se později provdala za toskánského velkovévodu Cosima III.

⁴¹Gondiové, rod florentského původu, který od dob Kateřiny Medicejské zastával ve Francii vysoké úřady (maršál Albert de Gondi, pařížský biskupové a arcibiskupové).

⁴²Charles de L'Aubespine, markýz de Châteauneuf (1580–1653), strážce pečeti 1630–1633 a znovu 1650–1651, dlouholetý Richelieuův vězeň, kandidát Frondy na místo prvního ministra; zemřel přirozenou smrtí.

vůdcem. Jak nesmiřitelná byla nenávist, poznáš z toho, že venkované obležení v hrádcích kolem města si raději zvolili, aby byli upáleni zaživa, než aby se vzdali do rukou královských. Kdokoli z umírněnosti uvažoval, jak velký zločin se páchá, byl prohlášen za nepřítele vlasti a vypuzen z města. Semena války rozsávaly dopisy pařížského parlamentu, který shromáždění bordeauxského dvora sliboval všechno. Toulouse, vždy nedotčená zhoubnými radami, požádána o spojenectví, statečně odmítla a slíbila jen své služby, jimiž by se jako prostřednice vložila do usmíření; to schválil i Candale.⁴³ Ale to vše bylo marné: nebylo snadné rozloučit lidi dychtivé boje, kteří se chlubili pevností své strany. Už se nebojovalo hlasy, ale zbraněmi. Král tam vyslal Argensona,⁴⁴ který po rozličných pokusech, když se domníval, že vše dovedl do přístavu, byl novými vlnami zahnán zpět na moře. Nebudu příliš rozvláčný a nebudu se zdržovat v této buřičské propasti, protože většina autorů to všechno z marnivosti vyličila až příliš mnohomluvně.

Argenson nejprve navštívil Épernona v Cadillacu⁴⁵ (je to půvabné sídlo Épernonů), ačkoli to bylo Bordeaux nemilé. Tam si pohovořili a podstata věci byla tato: do pevnosti Trompette se mají dopravit potraviny, jichž tam byl nedostatek; Bordeaux ji totiž obklíčilo tak ostře, že se do ní nedalo nic dopravit. Pevnost započatá u Libourne se má dostavět; ta se pak stala semeništěm odboje a příčinou všech zel, která následovala. Argenson pobíhal sem a tam mezi nepřátelskými korouhvemi a prosil obě strany, aby se vrátily domů a nemařily naději na urovnání věcí příliš horkými plány. Oni slibovali, že chtějí králi poslouchat; Épernon tvrdil, že nežádá nic jiného než klidný stav provincie: to vše falešně. Se souhlasem obou stran však byla sepsána smlouva, *aby ani jeden nemstil minulé křivdy, ani jeden nepodněcoval své lidi k boji, ani jeden lstivě neporušoval podmínky usmíření; a aby se odstranily hádky měšťanů a vojáků, které většinou propukají proti vůli předních mužů.*

Bordeaux přešlo k mírnějším radám a drželo se předepsaných podmínek; do pevnosti Trompette byla podle úmluvy dovezena mouka. Épernon se domníval, že o přítomný stav věcí se postaral vrchovatě, jen když pevnost Trompette nebude dobyta a u Libourne vyrostle pevnost jako uzda pro Bordeaux. Proto dbá, aby se dílo urychlilo, a dává tam dopravit vojáky a dvě děla s množstvím střelného prachu a koulí. Odtud se znovu rozhořel nápor strany, který už slábl. Ani Argenson nezůstal ušetřen pověstí: jako oddaný Épernonovi byl veřejně prohlášen za nepřítele Bordeaux. Nikdy se v myslích nezuřilo prudčeji. Hodno zaznamenání je, že tak jako v pařížském parlamentu strhával proud mládeže ctihodné starce, tak v bordeauxském strhávalo shromáždění starších mládež do propasti a učilo ji počátkům zvráceného uvažování.

Épernon, jist si pevností Trompette, která nebyla v nouzi o potraviny, sytil mysli svých lidí věcmi sice malými, ale velkými sliby. Zdálo se, že mu nejde ani tak o to, aby zvítězil král, jako spíš o to, aby nebyl poražen sám; rozhodl se nedržet žádné smlouvy a, přejímaje pýchu po otci, chystal tajné plány pomsty. Nelze pochybovat, že by tehdy bylo všechno uklidněno, nebýt jeho podezřelé věrnosti.

Mezitím hrozilo Argensonovi a jeho synovi zjevné nebezpečí od lidu, ač se arcibiskup⁴⁶ marně snažil to odvrátit. Argenson vyšel z jeho domu, protože nebyl dost bezpečný, a zavřel se v starém hradě Hâ, buď aby se vyhnul úkoru, nebo jako rukojmí; ať tak či onak, byl tam donucen napsat guvernérovi Libourne lístek, jímž se mu nařizovalo srovnat nenáviděné stavby se zemí. Ačkoli to Argenson, jak se slušelo, pokládal za marné, neboť neměl vůči veliteli Libourne žádnou pravomoc, učinil to přece k utišení vzpoury, aby dočasným lékem jen trochu zmírnil hněv, který měl brzy vzplanout ještě prudčeji. Argensonův syn je dovezen do Libourne s otcovými rozkazy, jež nebyly uposlechnuty. Argenson, ať už byl propuštěn jakkoli, se ihned dostavil k Épernonovi, který slíbil, že se přičiní, aby libournská stavba byla brzy rozbořena do základů.

⁴³Vévoda de Candale, syn vévody d'Épernon (viz výše).

⁴⁴René de Voyer, pán d'Argenson (21. 11. 1596 – 14. 7. 1651), státní rada, intendant v Auvergni, Limousinu a Guyenne, užívaný Richelieuem i Mazarinem k tajným jednáním; roku 1649 vyslán jako královský komisař do Guyenne. Po smrti manželky vstoupil v únoru 1651 do duchovního stavu a téhož roku byl jmenován vyslancem v Benátkách s podmínkou, že ho po roce vystřídá syn; zemřel tam krátce po nástupu, zřejmě přirozenou smrtí. Nástupcem se stal jeho syn René (1623–1700).

⁴⁵Zámek Cadillac na Garonně, jihovýchodně od Bordeaux, postavený vévodou Jeanem-Louisem d'Épernon.

⁴⁶Henri de Béthune (1604–1680), arcibiskup bordeauxský od roku 1646.

Bordeaux, netrpělivé jakéhokoli odkladu a nejisté Épernonovou věrností, obnovilo síly, ukázalo se ve zbraní a vyvedlo z města, kolik vojska mohlo, aby se zdálo početnější. Zjišťují, že v šiku stálo sedm tisíc ozbrojenců. Táhnou k Libourne a nedaleko města se utáboří, aniž by postavili val.

Épernon, šťasten, že se mu naskytla vytoužená příležitost k boji se stranou, která už nebyla chráněna hradbami, ale vystavena v širé rovině, vede královské vojsko i své vlastní se šlechtickým oddílem přímo proti vzbouřencům. Nejprve se svedly lehké šarvátky s proměnlivým štěstím. Na Épernonově straně byla zdatnost vojáků, na straně vzbouřenců počet, který málo prospěl: neboť po útoku vedeném podle pravidel umění byla sebraná vojenská tlupa rozprášena a zahnána na útek; část padla, část pohltily víry Dordogne. Velitel Chambaret⁴⁷ padl, statečně bojuje; zajatci byli odvedeni k Épernonovi, který ve vítězství neznal míru a velice zpyšněl, přiblížil se k Bordeaux a zastavil se v Grave, dvě míle od města. Tam s ním arcibiskup a vybraní měšťané vlídnou řečí jednali o poslušnosti a věrnosti města, do něhož byl zván.

Épernon, k čemuž ho velmi pobízel Argenson, se rozhoduje vstoupit do města, jen když bude přijat podle své hodnosti a se ctí. Měšťané souhlasí; ne však parlament, který se vždy stavěl proti jakékoli dohodě s Épernonem jako nebezpečné. Když byly tedy odstraněny zátarasy z ulic a Lusignan,⁴⁸ který zaujal místo nedávno zabitého Chambareta, byl s vojáky vypuzen z města, shledal Épernon vše poddajné. Nikdy nezasvitla jistější naděje na utišení nepokojů. Zdálo se, že se navzájem zlobí na osudy, které způsobily takovou nutnost nenávisti.

Épernon se v Bordeaux s předstíraně usmířenou myslí zdržel jen několik dní a odešel do Cadillacu, pomýšleje spíš na pomstu než na klid. Kdyby se byl zdržel déle u lidí drzých, ale v hněvu přece povolných, byli by se všichni vrátili k poslušnosti. Ale jak mnoho zel je třeba připsat povaze neklidného národa, tak ještě větší Épernonově zpupnosti: strana pronikla do jeho nitra a snadno prohlédla srdce rozjitřené touhou po pomstě.

Épernon, mimo bouře Bordeaux, vyslal ze svého Cadillacu mladého Argensona ke dvoru, který byl tehdy v Amiens, aby vše podrobně vyložil: *lid se má ušetřit, ale parlament potrestat zákazem činnosti*. Zatímco se o tom v královské radě šest týdnů rozvažuje, strana odkladem roste. Už po mnoho staletí se u Francouzů pozoruje, že prospěšné věci se vyřizují pomalu, škodlivé neuvěřitelně rychle. Dvůr, potěšený Épernonovými úspěchy, snadno přijímá jeho radu a vysílá Guitauta Comminges⁴⁹ se dvěma veřejnými sluhy, ozdobenými řetězem, aby jménem krále zbavil shromáždění bordeauxského dvora veškeré soudní pravomoci.

Épernon, Argenson a Guitaut vstupují do paláce a věc, kvůli níž přišli, drží mezi sebou v tajnosti; ale jak bdělá mysl strany pokládá za skutečné, čeho se bojí, snadno to vyčenichala. Byl jim tedy odepřen vstup do soudní síně. Épernon se pokusí razit si cestu silou svých lidí, což dopadlo nešťastně; neboť lid, buď sám od sebe, nebo cizím popudem, náhle vzplanul a po ulicích se všude volalo do zbraně. Épernonovi se zdálo lepší předejít hrozícím nebezpečím odchodem. Opustil město a uchýlil se nejprve do svého paláce Puy-Paulin, potom i do Cadillacu a nakonec do Agenu v zemi Nitiobrigů,⁵⁰ kde mezi nečestným otálením chystal plány pomsty. Sotva bych slovy vyrovnal, jakými nadávkami rozdrásán a jakými urážkami zasypan opouštěl Bordeaux. Okusil všechny oběti lidového hněvu, když nepřátelství bylo vedeno tak krutě. Někteří ho potají litovali, s marnou přízní. Jasně se tu jistě ukázala pravdivost onoho výroku: *hodnost bez zdatnosti v okamžení zmizí*. Comminges se pokusil věci napravit, ale přišel o námahu. Argenson, muž rozvážný, dostal svolení odejít, protože nenašel žádnou vhodnou

⁴⁷Henri de Pierre-Buffière, markýz de Chambaret (též Chamberet; asi 1593 – 26. 5. 1649), šlechtic z Limousinu, syn hugenotského velitele Abela de Pierre-Buffière. Velel vojsku bordeauxského parlamentu proti Épernonovu opevňování Libourne; 20. 5. 1649 stanul před městem a jeho děla prorazila hradby u brány Bédignon; padl 26. 5. 1649 v boji před Libourne.

⁴⁸Lusignan, jeden z vojenských velitelů bordeauxské Frondy; osobu se nepodařilo jistě ztotožnit (v pramenech se objevuje i pluk Lusignan).

⁴⁹Gaston de Comminges (viz Kniha III), synovec Françoise de Guitaut, kapitána královniny gardy. Interdikce bordeauxského parlamentu kolem 12. 7. 1649.

⁵⁰Agen, starověké Aginnum, hlavní město galského kmene Nitiobrigů. Puy-Paulin byl palác Épernonů v Bordeaux.

příležitost k dobrému jednání. Strana už nebyla nesvorná sama se sebou a netrhala se v rozličných názorech: sjednocené těleso parlamentu a města nepřestávalo vymýšlet, čím by veškerou hanbu svedlo na Épernona, který si v Agenu u svých přívrženců získával hostinami vratkou přízeň. Hned si počínal okázale, hned šetřil drobné peníze, při tak velké marnotratnosti své pověsti.

Když byla ke dvoru donesena zpráva o tak významné změně věcí, bylo rozhodnuto jakýmkoli způsobem utišit nový nepokoj: propustit bordeauxské vyslance zadržované v Senlis a poslat je domů, aby jménem krále slíbili shromáždění i měšťanům všechno čestné, jen když se vážně vrátí k rozumu.

Mezitím se Guyonnet,⁵¹ unavený válkou (velel bordeauxskému vojsku), vzdal svého úřadu ve prospěch Sauvebœufa. Nejprve jej nabídl Bouillonovi, který věc ihned prozradil Condému. Sauvebœuf,⁵² oblíbený u lidu, lovil příležitosti k novotám, aby se proslavil. Byl to muž nikoli zanedbatelný, kdysi s Montmorencym stál na straně vévody Orleánského a potom velel vojsku vévody parmského. Pod velením tohoto Sauvebœufa se tedy chystala nová válka, nejen pozemní, ale i námořní. Stavěla se plavidla rozličného druhu, jimiž by Bordeaux vládlo celé Garonně.

Zprávy o tom u dvora zvětšovaly starosti Mazarina, který lék na zla viděl jedině v Épernonově odvolání; ten však nemohl být odvolán jinak, než kdyby na jeho místo nastoupil Condé, po němž celá strana prahla a který se hodil k přítomnému stavu věcí. Proto, jak už bylo řečeno, k tomu Mazarin nemohl být přiměn: právem se bál horších věcí z vylité náklonnosti ke Condému než z nenávisti k Épernonovi. Pomýšlelo se na vévodu Orleánského, který by svou vysokou hodností nepokoje náhle utišil. Vévodovi Orleánskému bylo to posláním nemilé, buď proto, že pochyboval o výsledku, nebo z vrozené lásky ke klidu. Ba uvažovalo se i o tom, zda by se tam neměl s veškerou svou majestátností odebrat sám král; pařížské věci však vyžadovaly přítomnost krále. Nakonec tu těžkou úlohu dostal du Plessis-Praslin.

Ten se neodebral do Bordeaux, aby neurazil Épernona, ani do Cadillacu, aby neurazil Bordeaux, ale zastavil se v Lormontu, kde po rozhovorech s vyslanci města i parlamentu usiluje obnovit v městě a v Akvitánii dřívější klid. Tehdy byla obléhána pevnost Trompette; od jejího dobývání Bordeaux odvrátit nedokázal: čím víc naléhal s nevčasnou prosbou, tím prudčeji se obléhání vedlo; to nakonec mělo výsledek, o němž se zmíníme níže. Výsledek rozhovoru byl: *Épernona je třeba odvolat, jinak lze od rozbourání města čekat to nejhorší*. A když Praslin mluvil umírněně, většina ho vypískala a urážlivě ho nazývali Argensonem, jako by šel v jeho stopách.

Lavie se vrací ke dvoru, aby vylíčil osudy vlasti i své vlastní: *ani parlament, ani Bordeaux neodmítají poslušnost, měšťané jsou připraveni zachovat věrnost, jen když nebudou poslouchat Épernona*, jemuž říkali kámen úrazu. Lavie u královské rady sliboval své služby; v Bordeaux však jeho činy slibům neodpovídaly. Je jisté, že vždy vnukal bouřlivé a klidu cizí rady a zvláště naléhal na Condého, aby v tak rozhodné chvíli Bordeaux neopouštěl a ujal se ochrany sužovaného města, které si ho volilo za obránce a mstitele své svobody. Ten Laviemu kázal, aby byl dobré mysli, že s nimi podstoupí jakýkoli osud; Lavie to po návratu podal ještě skvěleji, aby povzbudil naději svých lidí a marnými sliby dal vzrůst straně, jejíž sám byl vždy velkou částí.

Když Candale⁵³ po věrném příteli prosil Condého, aby podporou bouřlivé chátrý nedokazoval nepřátelství k domu Épernonů, princ prý odpověděl, že *pro Épernony udělá všechno, jen když si bude jist jejich službou a věrností, ať se věci obrátí kamkoli*. Candale to právem pochopil jako újmu věrnosti, kterou dlužil jedině králi, a neusoudil, že by stálo za to Condého si koupit. Tyto zprávy, jakmile se rozkřikly a byly doneseny do Bordeaux, mohly snadno vyvrátit všechnu naději v Condého, kdyby nešťastné měšťany nezaslepila nezkrotná zuřivost; ačkoli byli mnohokrát varováni, že od Condého

⁵¹Jacques de Guyonnet, rada bordeauxského parlamentu od 15. 4. 1644 (po otci Pierrovi); za Frondy na straně princů, Condého komisař pro výběr tailles v Horní Guyenne, obviňovaný z tvrdého vymáhání. Toulouský parlament ho 25. 11. 1651 prohlásil za vinného urážkou majestátu; po míru byl vyloučen z amnestie a zbaven úřadu, roku 1655 zatčen, když se chystal odjet ke Condému do Flander, a uvězněn v Bastile. Datum a příčina smrti nejsou známy.

⁵²Charles-Antoine de Ferrières, markýz de Sauvebœuf (asi 1600 – asi 1662), roku 1632 účastník Montmorencyho povstání na straně Gastona Orleánského, potom ve službách vévody parmského; za Frondy generál bordeauxského parlamentu (?). Příčina smrti neznámá.

⁵³Vévoda de Candale (viz výše), syn vévody d'Épernon.

nelze nic čekat, přesto do něho vždy skládali důvěru ve své věci. Tak snadné a lehké je okouzlit národy jakoukoli maskou!

Mezitím pevnost Trompette, sevřená nedostatkem všech věcí, už nemohla být udržována nadějí na pomoc; stalo se proto, že posádka, hnaná hladem, si nahnala kdovíkolik volů, kteří se potulovali v okolí. To se jí obrátilo ne k pomoci, ale ke zkáze: neboť hrad byl hned obklíčen a napaden všemi druhy střel. Posádka spouští děla; všude otevřené nepřátelství. Sauvebœuf s Lusignanem obsazují vojáky okolní místa, odkud by bylo možno pevnosti v krajní tísní přispět, a plní jimi i samy kostely. Obsazují Podensac a ostrov Saint-Georges a řádí na statcích a usedlostech těch, kdo se z umírněnosti zdráhali přidat ke straně.

Épernon, s jakou nejvyšší silou mohl, ukazoval z protějšího břehu obleženým marnou nadějí; neboť když usoudil, že postupovat dál není bezpečné, ustoupil. Obležení, zredukované na osmdesát polorozedraných mužů, upadli proto do krajního zoufalství: věže rozbořené, zásoby spotřebované, voda zkažená. Po dvouměsíční obraně vydal velitel Haumont⁵⁴ pevnost Sauvebœufovi; vyprosil si jen život pro sebe a zbytek vojáků, ostatní ponechal pomstě a posměchu. Lid se ihned šíleně vrhl na trosky a zbořené zdi zohaveného hradu; Épernonovo drahocenné zařízení, tam uložené jako v bezpečí, se ve veřejné dražbě rozprodává za babku. Děla se dovážejí k městskému paláci za potlesku nejen lidu, ale i předních mužů, kteří každého volali k veřejné radosti. Všude po ulicích se vzývalo veselí. Mezi jinými vynikal rada Fayard:⁵⁵ s roztaženými nohama jel na dělu, spánky ověšené břečťanem a vinnou révou v nestoudné napodobě thyrsonosného Bakcha, připíjel vínem a každému nalíval.

Bordeaux silnými výpady široko daleko všechno pustoší. Pod vzbouřeneckými korouhvemi stály čtyři tisíce pěších (většinou přeběhlíků z královských oddílů) a tisíc osm set jezdců. Když dobyli Podensac, hrozí zkázou Cadillacu, ale marně, neboť tam byl květ Épernonových sil. Ostřelují děly Langon a vtrhnou do Saint-Macaire; sousední městečka stihne týž osud. Tehdy vplul du Daugnon,⁵⁶ guvernér Brouage, do Garonny s osmi válečnými loděmi, mnoha zápalnými a nemálo menšími plavidly naplněnými zkušenými vojáky a vylodil se u skály Lormont. Sauvebœuf s Girardem na něj zaútočí s takovou prudkostí, že královští vojáci byli donuceni vstoupit na loď a děla se jim sotva podařilo zachránit. Potom se bojovalo s proměnlivým štěstím. Bordeaux bylo donuceno ustoupit, protože odevšad přicházela pomoc pro krále; jen ta mu poradila, co je zdravé.

Jednalo se tedy vážně o míru. Alvimar⁵⁷ přinesl podmínky, které zmírnil Praslin, zvyklý rozvážně řídit věci doma i ve válce. Jakmile byl mír uzavřen, náhlé hnutí myslí a tak velké spory utichly, a to na základě těchto úmluv: *pevnost Trompette zůstane ve stavu, v jakém je, totiž rozbořená, až do králova dospění, které Francouzi nazývají zletilostí. Veřejné daně se sníží: zvláště se zruší dva toлары uložené na každý sud vína vyvážený z města. Konzulům každé obce se dává volné právo odvolat se k bordeauxskému parlamentu.*⁵⁸ To vše bylo sice málo, ale kdyby se to odepřelo, bylo by snad Bordeaux zahynulo: rozvaha dvora požadavkům vyhověla.

Tím však neutichla strana těch, kdo z veřejných zel hleděli soukromě svého prospěchu, nebo se domnívali, že ho hledí. Z takových byl do Madridu vyslán Mothe-Delas,⁵⁹ aby žádal o pomoc proti královskému násilí a Épernonově tyranii. Ve španělské radě se střetla mínění; převládlo to, aby se do Bordeaux odebral sám Watteville,⁶⁰ guvernér provincie Guipúzcoa, prohlédl si všechno a zjistil, na

⁵⁴Haumont, velitel Épernonovy posádky v pevnosti Trompette (neztotožněn); pevnost kapitulovala 18. 10. 1649 (podle některých pramenů 25. 10.).

⁵⁵Fayard, rada bordeauxského parlamentu (neztotožněn).

⁵⁶Louis Foucault de Saint-Germain-Beaupré, hrabě du Daugnon (1616–1659), guvernér Brouage, od roku 1653 maršál Francie; zemřel přirozenou smrtí (?).

⁵⁷Alvimar, královský vyslanec (neztotožněn).

⁵⁸Mír s Bordeaux, s amnestií, byl potvrzen ediktem z 26. 12. 1649 (některé prameny uvádějí 23. 12. jako den amnestie vyhlášené du Plessis-Praslinem).

⁵⁹„Motradelassius“ (v textu čteno Mothe-Delas, což je jen domněnka) – neztotožněn; jméno je snad zkomolené.

⁶⁰Charles de Watteville (Vatteville, asi 1605–1670), burgundský šlechtic ve španělských službách, guvernér Guipúzcoy a velitel španělského loďstva, později vyslanec v Londýně (spor o přednost s francouzským vyslancem 1661) (?). Příčina

jakém základě by mohla španělská prozíravost stavět. Watteville vyplul ze San Sebastiánu a po šťastné plavbě přistál v Bordeaux několik málo dní po vyhlášení míru. Veřejně, obklopen španělskou družinou, se účastnil veřejných shromáždění, ačkoli Praslin velmi protestoval, ale marně: neboť každý věk, pohlaví a stav se klonil ke Španělům. Nezdálo se to být složení zbraní, ale přechod k horším věcem. Proti Épernonovi nebylo urážkám konce. Ti, kdo byli pro umírněné rady vypuzeni do vyhnanství, nejsou vpuštěni zpět. Na Villemontéa,⁶¹ který tam přijel jménem krále, se udělá útok; jeho kočár je rozbit, a kdyby se na zpáteční cestě z Agenu neuchýlil do Libourne, rozumný muž by nebyl ušetřen. Sahá se na královské peníze a splácí se z nich dluhy nadělané na výdaje buřičské války. Tak se na oheň, který měl brzy vyšlehnout plameny, nasypal zrádný popel. To je o Bordeaux víc než dost; byl tam sice klid od násilí a zbraní, ale mír nespolehlivý, a protože mysli ještě kypěly, zjevné rozhořčení zřejmě chystalo nějaké nečekané zlo.

Mezitím abbé de La Rivière, zaujatý svým purpurem, jako by se jednalo jen o něj, odváděl pozornost dvora. Co však bylo těžšího než ho získat proti Mazarinově vůli? Ten mu sice sliboval všechny služby, ale podivuhodnými strojky v mysli papežově vyvracel to, oč se zdánlivě nejvíce přičiňoval. La Rivière do takových věcí nikdy nepronikl, nebo se aspoň zdálo, že nepronikl. Přijímal blahopřání, jako by si byl hodností jist, ačkoli na ni kromě něho nikdo nepomyslel a ještě se ani nenarodila purpurová ulita, jejíž krví by se kardinálské roucho zbarvilo. Mezi ministry, jak se lidově říká, byl však přibrán:⁶² útěcha za otálející purpur. A to proto, aby se vévoda Orleánský vrátil ke dvoru a opustil svůj Limours,⁶³ kam ho La Rivière odvedl, přičemž mu hněv libovolně podsouval; vévoda hrozil horšími věcmi, například odchodem do Languedocu,⁶⁴ kdyby se La Rivièreovi nesplnily sliby.

Conti v témž okamžiku veřejně prohlašuje, že se rozhodl zasvětit se duchovnímu stavu a požádat papeže o kardinálský klobouk, a prosí královnu, aby se za něho účinně přimluvila;⁶⁵ buď s úmyslem nadělat královně starosti, nebo to byly úskoky sestry Longuevillové a La Rochefoucaulda, jak si La Rivière zavázal, kdyby ustoupil. To vše dvůr žalostně rozptylovalo. A zvláště v tom se ukazovala Mazarinova obratnost, že tolik vznikajících obtíží tak úhledně rozřešil.

Příčinou všech rozkolů byl Condé, který na Mazarina útočil při každé příležitosti. Ačkoli k Mercœurovu sňatku přivolil, hned ho mařil; Vendôme si získával skvělými sliby, že se přičiní, aby dostal úřad admirála, i když od toho nerovného spříznění, nehodného prince z královské krve, upustí. Candala, který se ucházel o jinou Mazarinovu neter,⁶⁶ se snažil také přetáhnout na svou stranu, aby ho od sňatku odvrátil; Bordeaux nabádal, aby ze žádosti o Épernonovo odvolání nic neslevovalo. Candalův sňatek nemohl být uzavřen, dokud Épernon nebude upevněn v guvernéřství Akvitánie a Bordeauxští zkroceni; jim však Condé v královské radě otevřeně přál. Naopak Provensálce tvrdil, že je třeba přísně potrestat a že hraběte d'Alais, jeho bratrance, nelze ve spravedlivé věci opustit. A protože nic nemohlo Vendôme od spříznění odvrátit tak jako odmítnutí úřadu admirála, Condé ponoukal tchána Brézého,⁶⁷ aby admirálský úřad žádal pro sebe, jako by peníze, které mu už z toho titulu byly přiznány, jeho ztrátu syna neutěšily víc než dost. Přiměl ho také, už blízkého smrti, aby guvernéřství Anjou prodal svému klientovi Chabotovi de Rohan,⁶⁸ aby tak po tchánově smrti mohl o té provincii rozhodovat podle své

smrti neznámá.

⁶¹François de Villemontée (asi 1600–1670), intendant v Poitou a Guyenne, později biskup v Saint-Malo (?). Příčina smrti neznámá.

⁶²La Rivière byl roku 1649 přijat do královské rady (ministre d'État) (?). Kardinálem se nikdy nestal; roku 1655 se stal biskupem v Langres.

⁶³Limours, zámek Gastona Orleánského jihozápadně od Paříže.

⁶⁴Gaston Orleánský byl guvernérem Languedocu.

⁶⁵Conti, určený od mládí k duchovní dráze, žádal na podzim 1649 o kardinálský klobouk, jehož nominaci dvůr na Gastonovu žádost slíbil La Rivièreovi (?).

⁶⁶Anna Marie Martinozzi (1637–1672), dcera Mazarinovy sestry Laury Margherity; roku 1654 se nakonec provdala za Contiho. Zemřela 4. 2. 1672 přirozenou smrtí (?).

⁶⁷Urbain de Maillé, markýz de Brézé (viz výše), zemřel 13. 2. 1650 (?).

⁶⁸Henri Chabot (1616–1655), manžel Marguerite de Rohan a od roku 1648 vévoda de Rohan; guvernérem Anjou se stal roku 1649 (?). Srov. Tancrède de Rohan v Knize III. Příčina smrti neznámá.

vůle.

Ačkoli bylo mnoha známkami prokázáno, že Condé pomýšlí na nemalé věci, zdálo se těm, kdo pátrali po tajemstvích dvora, podivné, že se vážně neopíral o prakovníky; zvláště od té doby, co přišel z Compiègne do Paříže a myslí všech se obrátily k němu. Tehdy, jestli kdy, byl skutečně rozhodčím štěstí a rukou se dotýkal vrcholu věcí; a zdálo se, že k nejvyšší moci mu nechybí nic, leda přidat k sobě prakovníky a jejich předvedením síly by vládl parlamentu i městu. Ve vojscích i v provinciích tehdy vynikal jen on sám. Kníže příležitost zanedbal, buď proto, že pochyboval o věrnosti prakovníků, nebo se svou rázností štítil úskoků a nepokládal za nutné užívat tak velké okliky, neboť pohrdal úskokem stejně jako všemi nebezpečími. Ve svém velkém duchu pohrdal Mazarinem i Korinským a doufal všechno od průběhu věcí, o nichž soudil, že se nemohou obrátit jinak než v jeho prospěch. Korinský, který se pokládal za schopného pro jakýkoli osud a snadno se stával vůdcem stran, se potají ucházel o Mazarina a veřejně o Condého, s úmyslem zdolat jednoho pomocí druhého, aby nakonec sám řídil vrchol věcí. Mazarin, který do těch zákoutí pronikl obratněji než kdokoli ze smrtelníků, Korinského úskoky šikovně mařil, ale tak, aby se zdálo, že o nich neví. Korinský Mazarinovu lest vyčenichal; proto vážně pomýšlel na to, spojit se s Condém, aby jeho pomocí zničil Mazarina, a potom tím snáze kráčel ke zkáze samotného Condého. A v tom nelze Condého odsuzovat: ať byl jakýkoli, Korinského měl v podezření, i když mu ten sliboval velké věci. Zatímco si triumvirát navzájem chystal zkázu, tvář dvora se přesto zdála klidná, když tu se náhle předstíraná jasnost zakalila a obrátila v bouři.

Šlo o nepatrnou věc. Čtyři míle od Rouenu je jakási bezvýznamná pevnůstka, která klenutým mostem spojuje břehy Seiny, a proto se jí lidově říká Pont-de-l'Arche;⁶⁹ hodí se k vybírání ubohého cla z lodí a člunů, které plují buď po proudu, nebo jsou proti proudu poháněny vesly či koňmi na laně. Když se v Saint-Germain uzavíral mír, tvrdil Longueville, že mu byla ta pevnost slíbena, a to skrze Condého, který o ni Mazarina žádal ve prospěch svého švagra Longuevilla. Kardinál měl totiž ve zvyku, když nerad odmítal neodbytné žádosti, dávat většinou souhlas buď kývnutím, nebo dvojnásobnými slovy, která potom ve vhodné době vykládal jasněji. Tak se zatím vykupoval z nepříjemností. Kdykoli však slíbil otevřeně a bez vytáček, nikdy jasněmu slovu nechyběla věrnost.⁷⁰ Ale v tak zmateném stavu vykládal každý i nepatrná Mazarinova kývnutí jako sliby. Odtud nejedna podoba zel, dokud se nezmocnil věcí bez sporů a nenaučil Francouze správně rozumět smýšlení svého ducha.

Condé tedy vymáhá onen Pont-de-l'Arche jako sobě slíbený; Mazarin žádá odklad. Longueville naléhá na Condého, Condé na Mazarina. Byla to vhodná příležitost pro toho, kdo se chtěl rozejít. Longuevillovi na tak malé věci nezáleželo; přál si ji získat jen proto, aby se po Normandii rozneslo, že ve Francii nebyl nikdy žádný nepokoj, z něhož by nevyškrábal nějaký prospěch. Jinak byla ta věc pro něho bezvýznamná, leda aby pozvedl osud nějakého ubohého klienta. Condé veřejně prohlašuje, že je Mazarinovým nepřítelem a že nikdy nebude při králi ani u dvora, dokud tento cizinec bude stát v čele francouzských věcí.⁷¹

Do Condého domu se sbíhají všichni velmoži, podle povahy národa, který vždy spěchá k novotám. Kolem Mazarinových komnat v Palais-Royal široko daleko pusto. O nezhojitelném rozkolu nikdo nepochyboval. Prakovníci se radovali, ale první den s princem spolek neuzavřeli; jemu bylo poněkud nepříjemné, že chtějí být prošeni. Láká je tedy skrze sestru Longuevillovou. Nebyl to těžký úkol, protože Beaufortovi a Korinskému se nemohlo přihodit nic výhodnějšího než rozkol; domnívali se, že spojenými silami s Condém Mazarina snadno svrhnou. Kníže předáky prakovníků radostně přijal a slíbil, že vynaloží statečné úsilí, aby se jim ve vhodné době vrchovatě odvděčil. Vzájemnými sliby se navzájem zavazují; to bylo ihned doneseno Mazarinovi skrze Chabota,⁷² věčného vyzvědače tajemství. Je jisté, že Beaufort a Korinský principi zavázali svou věrnost jen potud, aby byl Mazarin vypuzen

⁶⁹Pont-de-l'Arche, městečko s opevněným mostem přes Seinu jižně od Rouenu. Spor o jeho guvernéřství na podzim 1649 výrazně přiosťřil napětí mezi Condém a Mazarinem.

⁷⁰Priolova apologie Mazarina.

⁷¹Condého roztržka s Mazarinem kvůli Pont-de-l'Arche propukla v polovině září 1649; usmíření následovalo začátkem října 1649 (?).

⁷²Mazarinův informátor; zda jde o Henriho Chabota, vévodu de Rohan (viz výše), Condého klienta, nelze z textu rozhodnout.

a nezůstal v úřadě ani ochromený a zmrzačený.

Condé však takového smýšlení nebyl: kardinála chtěl zlomeného a zmrzačeného, ne zničeného ani vypuzeného. Když tedy prohlédl smýšlení prakovníků, usoudil, že je rozumnější zavázat si Mazarina než je. Tak ovládl hněv, stal se povolným a během několika dní se dal Mazarinem obměkčit.⁷³ Tehdy poprvé pojal Mazarin pevný a neochvějný úmysl uvrhnout Condého do vězení; neboť od něho nebylo už co čekat než panovačný způsob života, jímž by prvního ministra držel pod svými zákony (ne jako sluhu, ale jako otroka spoutaného okovy), sobě poddaného a ke všemu zavázaného: to bylo pro krále i královnu potupné a kardinál to nemohl strávit. K tomu bylo třeba mlčenlivosti a obratnosti; především zavázat vévodu Orleánského spoluvědomím a jakýmkoli způsobem si získat prakovníky. Ale než rozvineme celou tuto řadu věcí, zbývá vyřídit několik jiných. Předně Mazarin Condého usmíruje a sestupuje přitom k těm nejponiženějším ústupkům. Longuevillovi se slibuje Pont-de-l'Arche do dvou měsíců, s vévodou Orleánským jako ručitelem. Byly povoleny i jiné věci, které sem nepatří. Condé, povznesený šťastným úspěchem, usoudil, že tak je třeba postupovat i nadále, aby se něco vynutilo: Mazarina je prý třeba se obávat, nebude-li se bát on sám. Condého přívrženci všude rozhlašují, že princ našel pravou cestu, když jedná panovačně.

Vévoda de Richelieu,⁷⁴ vnuk sestry velkého Armanda, pozbyl naděje na sňatek s dcerou vévodkyně de Chevreuse⁷⁵ a mladicky si stěžoval na zármutek z odmítnutí u vévodkyně de Longueville. Ta usoudila, že je třeba využít příležitosti zavděčit se přítelkyni, a vnutila truchlícímu Kateřinu Poussartovou de Vigean,⁷⁶ vdovu po markýzi de Pons d'Albret, ne zrovna nejkrásnější, ale ani nehezskou. Richelieu k ní náhle vzplanul tak nezkrotnou láskou, že bez prodlení uzavřel svatební smlouvu. A protože dvůr nemohl takové věci schválit, ani když se stanou, dohodnou se o místě, kde se svatba oslaví. Nejvhodnější se zdálo Trie,⁷⁷ Longuevillovo sídlo čtrnáct mil od města. Věc se nesvěřuje Longuevillovi, ale jedině Condému, který milence do Trie sám odvezl a v jeho přítomnosti bylo vše stvrzeno, bez ohledu na kardinála, který jednu ze svých neterí určil Richelieuovi, i na Longuevilla, který se právem mohl cítit uražen; a co je hlavní, s pohrdáním zvykem, který platí jako zákon, že žádný velmož neuzavře sňatek, aby se nejprve, na znamení úcty, neporadil s králem. Já jsem šel k Mazarinovi, ne jménem Condého, ale vévodkyně de Longueville, abych mu o celé věci podal zprávu.⁷⁸ On s tváří upravenou k přetvářce, jak měl ve zvyku, odpověděl, že zda byl sňatek uzavřen zákonně či nikoli, to záleží na soudu soudců; není jeho věcí vměšovat se do záležitosti, z jejíž znalosti byl zcela vyloučen. A protože Richelieuovi určil jednu ze svých neterí z vděčné vzpomínky na jeho prastrýce, řekl s úsměvem, že se mu zdá, že jeho neter nezaostává za Kateřinou Poussartovou. Já jsem rozhodně nepoznal, že by byl ten muž pohnut; tak velkou vládu měl po celý život nad svou tváří i řečí! Uvnitř však měl ducha rozjitřeného tím, že Condého podnikům není konce.

Proto v úmyslu uvěznit prince nejen setrvává, ale rozhoduje se jej urychlit, protože bylo jasné, že si Condé razí cestu k větším věcem. Mezitím Longueville, který nesnesl klidně křivdu pohrdání, se rozhodl opustit všechno spojení s Condém a zcela se svěřit vůli královny a Mazarina. Rozhodně potřeboval onu ochranu, aby se vymanil na svobodu, neboť svou manželku už nemohl snést, a přitom se na ní nemohl vymstít, protože ji hájil Condé. V mé přítomnosti prosí královnu a Mazarina pokorně za odpuštění minulého a slibuje poslušnost a věrnost proti komukoli. Kardinál Longuevillovi nevěřil, a výsledek dal jeho úsudku za pravdu. Neboť Condého matka, dychtivá svornosti v rodině, rozkol

⁷³Takzvané usmíření (accommodement) z 2. 10. 1649 (?), v němž se Mazarin zavázal nečinit bez Condého souhlasu žádné významné jmenování ani sňatek v rodině.

⁷⁴Armand-Jean de Vignerot du Plessis, 2. vévoda de Richelieu (1629–1715), vnuk kardinálovy sestry Françoise; vévodou se stal po prastrýcově smrti (1642). Zemřel 10. 5. 1715 v Paříži přirozenou smrtí.

⁷⁵Charlotte-Marie de Lorraine, Mademoiselle de Chevreuse (1627–1652), dcera vévodkyně de Chevreuse, později milenka koadjutora Gondiho; zemřela mladá na horečku (?).

⁷⁶Ve skutečnosti Anne Poussart de Fors du Vigean (1622–1684), vdova po François-Alexandrovi d'Albret, pánovi de Pons; Priolo ji jmenuje Kateřinou. Sňatek byl uzavřen v Trie v prosinci 1649 (?), proti vůli vévodkyně d'Aiguillon, Richelieuovy tety a poručnice. Zemřela přirozenou smrtí.

⁷⁷Trie-Château u Gisors ve Vexinu, sídlo vévody de Longueville.

⁷⁸Další Priolovo svědectví o vlastní roli: jednal jako posel vévodkyně de Longueville u Mazarina.

vytušila a v soukromé komnatě usmířila zetě se synem tak, že Longueville slíbil věrnost Condému neméně, než ji předešlého dne slíbil královně a Mazarinovi. To bylo hned skrze Chabota doneseno Mazarinovi a jeho mysl Longuevillovi úplně odcizilo, tím spíš, že Longueville v téže době varoval abbé de La Rivière před hrozícím nebezpečím. To bylo Mazarinovi tíživé, neboť La Rivière chystal svrhnout, aby mohl tím volněji postupovat proti Condému. Dosud Mazarin Longuevilla z účasti na vězení vyjímal; ale když zakusil tak pochybnou věrnost toho muže, rozhodl se zavléci ho do stejné zkázy se švagrem. Vracím se k Richelieuovu sňatku: Condé ho podporoval jen proto, aby ukázal, že je pánem věcí, jemuž je dovoleno povyšovat i ponižovat, a aby si zavázal velitele pevnosti Le Havre.⁷⁹

Korintský, kníže prakovníků, v ničem liknavý a vždy ke všemu napjatý, obratně využil vhodné a příhodné scény a živil vznikající látku k nepokojům kvůli rentám, které se ročně vyplácejí věřitelům města, totiž těm, kdo ukládají své peníze na radnici za jistý úrok a s bezpečnou jistinou, neboť mají za ručitele Paříž.⁸⁰ Když si ti, kterých se to týkalo, naříkali, že se ta roční renta špatně vyplácí, byli zvoleni syndikové, šest vážených měšťanů, jejichž úkolem bylo pečovat o výplatu. Mezi jinými prezident Charton, Joly,⁸¹ Bellot a Couturier. Když pak tato shromáždění hrozila vzpourou, první prezident parlamentu Molé vlídnou řečí konejšil zástup věřitelů (který, táhnoucí v houftech po městě, zřejmě chystal zločin) a slíbil, že se přičiní, aby jim parlament vrchovatě vyhověl. Výhrůžný zástup, netrpělivý odkladu a podněcovaný těmi, kdo měli víc buřičské mysli než rozvahy, mluvil drze; zvláště Couturier, na jehož zatčení dostali veřejní biřici rozkaz, ale marně se o to pokusili. Odtud rozličné reptání. Ale buřičům se nezdála vhodnější příležitost k nepokoji, než kdyby byl někdo z buřičů zavražděn nebo aspoň zbit. Joly mu tedy, když jel v kočáře k Chartonovi, byla zasazena nekrvavá rána: najatý člověk vystřelil z pistole, a když přátelskou kulkou prostřelil kočár, díky koni okamžitě zmizel. Joly naříkal, napaden ne proti své vůli, nýbrž vlastní zradou: *zabíjejí se dobří občané; takový je výsledek výhrůžek u Molého*. Charton nesl tu událost těžce, jako by se bál téhož, ačkoli byli oba bezpeční jak před hrozícím, tak před zasazeným. To vše bylo předstíráno, aby se město chopilo zbraní.⁸² Předáči prakovníků se radovali, pohodlně využívali Jolyho rány a hřměli, že se takové násilí páchá na dobrých mužích, kteří statečně pracují pro veřejný prospěch. *Co je v městě bezpečné? To už není Paříž, ale doupě vrahů*. Radí se, kdo by vzal na sebe roli veřejného vzbouření. Nade všechny se k tomu dílu hodil Eschalart de La Boulaye,⁸³ oblíbený u lidu, který se proslavil tím, že za obležení přivázel do města potraviny. Ten tedy hlasem, posunkem i duchem burcoval do zbraně a nabádal, aby se zavíraly krámy, ulice zatarasily řetězy a předváděly se podobné snahy šíleného města. Ať už La Boulaye ten buřičský čin uspěchal, nebo měšťanům v tu hodinu nevřela žluč v játrech, všude se ukázal klid. Ta šelma není pro každou hodinu a lid nemůže šít v kteroukoli chvíli; ty okamžiky prchají a zachytit je dovedou jen ti, kdo se tomu naučili dlouhou praxí ve zločinech. Mysli přesto kypěly: viděl bys, jak se k večeru na rozcestích a v uličkách mezi sebou šeptem baví hloučky těch, kdo strojí novoty.

Condé, když se usmířil s Mazarinem, zachovával královně slíbenou věrnost tak, že se ukazoval zarputilým nepřítelem prakovníků i všech buřičů a nic nekladl výš, než srazit vše, co bylo dvoru nepřátelské; ale tak, aby se zdál pánem věcí, ne služebníkem. Tak zároveň těžce urážel prakovníky, a tím, že hájil královskou autoritu, ji poškozoval.

Prakovníci, dříve než by se se vším i se svými lidmi vydali Mazarinovi ke zkáze Condého, zkoušejí raději zavázat si prince, aby jeho pomoci užili ke svržení Mazarina. Ale když je kníže přijal chladně a chtěl je mít především odstraněné, jako sobě nemilé, tu prakovníci zavrhlí všechnu naději získat

⁷⁹ Guvernér Le Havru byl vévoda de Richelieu, pod dohledem vévodkyně d'Aiguillon; Condé sňatkem získával vliv na tuto klíčovou pevnost u ústí Seiny.

⁸⁰ Rentes de l'Hôtel de Ville, státní renty vyplácené prostřednictvím pařížské radnice; jejich zadržování bylo trvalým zdrojem nespokojenosti pařížských měšťanů.

⁸¹ Guy Joly (1625 – asi 1700), rada v Châtelet, důvěrník a později tajemník koadjutora Gondiho, autor pamětí (?). Příčina smrti neznámá.

⁸² Předstíraný atentát na Jolyho se odehrál 11. 12. 1649 ráno; téhož dne se La Boulaye pokusil vzbouřit Paříž a večer byl přepaden Condého kočár na Pont-Neuf (?).

⁸³ Maximilien Eschalart, markýz de La Boulaye († 1668), zeť vévody de Bouillon z rodu La Marck (?), frondér; příčina smrti neznámá.

Condého a rozhodnou se oddat se zcela Mazarinovi za co nejčestnějších podmínek. O nich mi bylo vypravováno rozličně, proto nepíšu nic jistého. Někteří říkají: *Korintskému byl slíben kardinálský klobouk; Beaufortovi úřad admirála po otcově smrti, s vyloučením Mercæura, a navíc peníze; každému z prakovníků podle míry jeho moci; dcera vévody Orleánského měla být zasnoubena králi* atd.

Zatímco se to vše děje v hlubokém mlčení a Condé se k předákům prakovníků ukazuje čím dál divočejší, přihodil se, nebo byl vymyšlen nový stroj, nad nějž nebylo vhodnějšího k podráždění prince a k jeho zneprátení s prakovníky, což byl jediný Mazarinův cíl; neboť když se ty dvě strany nesmiřitelně rozdělily, jeho věc bezpochyby triumfovala. Znamenitým nápadem se tedy přilévá olej do ohně už zapáleného. Condé je v Palais-Royal varován, aby se měl na pozor: u Pont-Neuf, kudy vedla cesta k Condého domu, je prý shluk ozbrojenců a čekají tam se zlým úmyslem; má se tedy té cestě vyhnout, ale na zkoušku tam lze poslat kočár. Tak se stalo. Podstrčení lotři kočár přepadnou a zabijí lokaje, který byl náhodou uvnitř. Kníže, který šel spát na této straně mostu k lazebníkovi, byl o útoku na kočár zpraven a vzplane hněvem. Dovolává se zanedbaných a pošlapaných práv. Molé, první prezident parlamentu, který vždy stál na Condého straně, se jeho věci statečně ujímá. Vévoda Orleánský, už Condému odcizený, přichází do parlamentu, prokazuje mu předstírané služby a raduje se, že Condé obviňuje předáky prakovníků. Každou hodinu neodbytně naléhá v jeho prospěch na soudce. Královna a Mazarin čin otevřeně proklínali.⁸⁴ Někteří mínili, že to nezařídil Mazarin, ale sám Condé, aby svrhl prakovníky, které mohl touto cestou nejlépe zničit. Jiní, že se to stalo náhodou; a kdyby už bylo uzavřeno upřímné spojení, mohl je Condé touto cestou nejlépe zničit.⁸⁵ Je však jisté, že svědci předvolaní k soudu vypověděli, že nejednou slyšeli tajné řeči a útržky slov o zavraždění Condého. Ať je to jakkoli, Mazarin, jist si rozkolu, usoudil, že plán uvěznění je třeba urychlit.

A nevím jakým tušením se už šířila jakási pověst, která se principi zdála nesmyslná, protože se pokládal za Mazarinova nejdůvěrnějšího, zvláště když mu Le Tellier kázal, aby byl dobré mysli; o vévodu Orleánského se nestaral, protože ho měl jist skrze La Rivièra, který už pozbyl přízně a byl jen zdáním a maskou moci. Mazarinovi se rozšířené podezření nelíbilo; aby je zahladil, naléhá na Condého, aby se zmocnil Couturiera: od toho, až ho podrobí mučení, lze prý vynutit mnoho, čím by byli prakovníci zničeni; předstíral, že k tomu cíli míří. Kníže poděkoval a ujal se úkolu připravit kyrysníky a lehké jezdce; a protože se hlásilo, že Couturier bydlí v domě nejbližším bráně Richelieu, rozmístil tam jízdní oddíl a tak si připravil vlastní neštěstí.⁸⁶

Konec knihy čtvrté.

⁸⁴Condé pak obvinil před parlamentem Beauforta, koadjutora Gondiho a Broussela z úmyslu ho zavraždit; proces skončil jejich osvobozením v lednu 1650 (?).

⁸⁵Místo je v tisku porušené a smysl nejistý. Patrně: kdyby Mazarinovo usmíření s Condém bylo upřímné, mohl Condé touto aférou prakovníky zničit. Proces s nimi však skončil jejich osvobozením.

⁸⁶Narážka na Condého zatčení 18. 1. 1650: Condé sám podepsal rozkaz, jímž jízdní oddíl měl údajně zajistit frondéra; tento oddíl pak doprovodil jeho, Contiho a Longuevilla do vězení ve Vincennes (viz Kniha V).

Kniha pátá

Condé, Conti a Longueville jsou uvězněni a během jednoho roku a měsíce třikrát mění vězení. Co se mezitím dělo v Normandii, v Burgundsku a nakonec v Akvitánii. Jaké rozbroje a kolik sporů o uvěznění, zda je propustit, nebo držet dál; jakými prostředníky následovalo propuštění; jakými léčkami byl z Francie vypuzen Mazarin, aby se vrátil jako vládce.

Mazarin nikoli nemoudře usoudil, že nikdo není chycen rychleji než ten, kdo se ničeho nebojí, a využil Condého bezstarostnosti, nejčastějšího počátku pohromy, jako příležitosti k uvěznění. Nejprve tedy přijal do spoluvědomí plánu jen velmi málo lidí, brzy více, a usnesení proměňuje v činy. Určil čas. (Princi to bylo oznámeno, ačkoli to on tvrdošijně popírá.) Ale osudy už převládaly nad radami a otupily všechnu bystrost jeho ducha. Je tomu totiž tak, že koho chce štěstěna zdrtit, tomu kazí rady a způsobí, což je nejubožejší, že se zdá, že se mu, co se mu přihodí, přihodilo zaslouženě, a neštěstí se mění ve vinu. Odmítá tedy věřit a naději na přízeň vůči sobě odhaduje podle svých zásluh. Ale po prvním udavači už druhému nezbylo místo. Neboť Mazarin, když věci takto uspořádal, usoudil, že není co dál odkládat, a vše připravil; nakonec celou věc odhalil i Beaufortovi. Toho rozhodně bylo třeba, protože měl u lidu takovou autoritu, že by mohl utišit nepokoj, kdyby náhle propukl. Beaufort se nejprve vzpíral: *chce si zachovat pověst, kterou si v městě získal; ztratí ji, přestane-li nenávidět Mazarina; síla Beaufortova je v nenávisti k Mazarinovi; Beaufort, který se stane mazarinovcem, už nebude Beaufort, ale prázdný stín.*¹ Když však nakonec uvážil přátelství vévody Orleánského, úřad admirála a nevím co ještě nabídnutého, čeho potřeboval, podlehl účinným argumentům.

Condé, spoléhající plně, jak věřil, na věrnost Le Telliera a La Rivièra, pohrdal pověstmi a v parlamentu v doprovodu vévody Orleánského pokračoval v obžalobě předáků prakovníků. Nikdy si královna, nikdy Mazarin tolik nevážili jeho rad, nikdy nebyl přijímán vlídněji, nikdy s větší poctou. On si tleskal a lest neprohlédl, ačkoli o ní kromě něho nikdo nepochyboval, neboť jeho smělosti nebylo konce.

Longueville, úzkostlivý, protože měl Mazarina uraženého, jde k tomu muži, nejbystřejšímu ze smrtelníků, aby ho, jak se domníval, oklamal kejklemi. Mazarin předstíral, že všemu věří, a ukazoval se nejen usmířený, ale i příznivě nakloněný. „Nechme toho všeho,“ řekl kardinál, „a podívejme se, co je třeba udělat, abyste zakusil královninu přízeň.“ Potom naplnil jeho lehkou důvěřivost sliby, neboť ten se vždy chytal prázdných věcí místo pevných.

Konečně přišel rozhodný den (byl to 18. leden roku 1650).² Brzy ráno jsem byl, jak bylo mým zvykem, u Mazarina, abych jménem tří princů žádal o některé věci nevelkého významu. Potom vstoupil Condé, a zatímco já jsem se klonil ke kardinálovu uchu a vyřizoval, co jsem začal, cosi důvěrně šeptal Lionnovi.³ Když jsem odcházel, upozorňuje mě Condé, že je třeba přivolat Longuevilla, protože se jednalo o zatčení Couturiera,⁴ a ten mohl, kdyby nějaký nepokoj propukl, ho utišit skrze Korintského, svého příbuzného a přítele.⁵

Odebral jsem se do Chaillot nedaleko města, kde se zdržoval Longueville, aby se vyhnul společnosti manželky. Když jsem mu otevřeně oznámil neštěstí, které jsem viděl přicházet, odpověděl – buď z předtuchy, nebo varován odjinud – nikoli nevlídně: *může se stát, že na prince vztáhnou ruce; ale marně se varuje princ, který se sestrou vším pohrdal; on sám, protože si předešlého dne kardinála usmířil, se ničeho nebojí.* Přijeli jsme do Paříže, kam velmi spěchal, protože ho pobízeli Beuvron,⁶ který chtěl skrze Longuevilla vymoci od Mazarina pro svého syna nástupnictví v místodržitelství Normandie.

¹Beaufortova úvaha je Priolova stylizace.

²18. 1. 1650, v úterý; zatčení proběhlo v Palais-Royal při zasedání rady.

³Hugues de Lionne (1611–1671), synovec Abela Serviena po matce, Mazarinův důvěrný spolupracovník a tajemník, od roku 1663 státní sekretář pro zahraničí; zemřel přirozenou smrtí.

⁴„Couturius“ – zřejmě frondér Des Coutures, jehož zatčení posloužilo jako záminka, pod níž byl Condé uveden v omyl (viz Kniha IV) (?).

⁵Longueville a Gondi byli příbuzní po matce (?).

⁶François III. d'Harcourt, markýz de Beuvron (asi 1598–1658), místodržitel v Normandii a guvernér starého paláce v Rouenu (?). Příčina smrti neznámá.

K večeru se Condé dostavil ke královně jako obvykle; a když od La Rivière, který o učiněném plánu nevěděl, uslyšel, že vévoda Orleánský nepřijde, poněkud se znepokojil a snadno pomyslel, že jeho věc v parlamentu ztratí ochránce. Vévoda byl úmyslně nepřítomen, buď aby utišil bouři, jež se očekávala, nebo aby od činu odvrátil tvář. Conti a Longueville se rovněž sejdou v galerii určené pro radu, kde byli kancléř, Servien,⁷ Le Tellier a několik vážných mužů z královské rady. Mazarin se uchýlil do své komnaty a vzal s sebou abbé de La Rivière.

Guitaut,⁸ velitel královské stráže, vstoupí ztěžklým krokem do galerie rady, uctivě se skloní k Condého uchu a oznámí mu jménem královny nutnost vězení; Comminges⁹ Continu, Cressy¹⁰ Longuevillovi. Condé to zprvu zřejmě přijal se smíchem. Brzy poznal, že Guitaut mluví vážně; tu se obrátil k přítomným: „*Královna mi skrze tohoto Guitauta ohlašuje zajetí: tohle si nezasloužily mé služby, má věrnost, abych nemluvil o činech. Že od její spravedlnosti dostanu všechno, v to nejen doufám, ale tomu věřím. Vás volám za svědky své umírněnosti.*“¹¹ Potom prosí kancléře, aby šel jeho jménem ke královně a vyprosil, je-li to možné, rozhovor s ní; o totéž u Mazarina prosí v jeho prospěch Serviena. Oba principi vyhoví: kancléř se vrací, rozhovor marně zkoušel; Servien se vydal cestou, z níž se nevrátil. Mazarin, jím zpraven o vykonané věci, to oznamuje La Rivièreovi; a když ten zareptal, že to vévoda Orleánský ponese těžce, řekne mu tehdy jasně, že se nestalo nic, co by sám vévoda Orleánský neschválil. La Rivière odešel s mnoha vzdechy; a když se pokusil, jak měl ve zvyku, promluvit s vévodou, dostal surové odmítnutí: teprve tehdy s jistotou uvěřil, že je ztracen.

Mezitím se Guitaut vrací s dvaceti ozbrojenci, kteří se na Condého dívali zachmuřeně, jako by se chystali k něčemu velkému. Princ je odváděn klidně. Conti hanbu nemohl strávit, hřměl a téměř vyhrožoval. Condé bratrův hněv utišil slovy i příkladem. Tajným schodištěm jsou bez rozruchu odvedeni a posazeni do kočáru, totiž Condé, Conti a Longueville; Comminges, Guitautův synovec, se od jejich boku ani nehnul a zprvu je doprovázelo jen několik královských jezdců; u brány Richelieu velel početnějšímu oddílu Miossens.¹² Tak jsou po rozbitých cestách a v hluboké tmě odvezeni do Vincennes, aniž propukl jakýkoli nepokoj, ačkoli se kočár převrhl a vysypal zajatce na zem, kteří byli spíš vyděšeni velkým pádem, než že by mysleli na svobodu.¹³

Dobře vím, že se bude zdát skoro jako bajka, že Mazarin měl tolik odvahy, aby se ve městě dychtivém rozbrojů, kde měli princové nesmírně mocné přátele, odvážil takový čin plný nebezpečného hazardu nejen v duchu rozhodnout, ale i provést; a že tak opatrnými a bystrými radami všechno předvídal, aby se nic nezmátlo. Tolik přívrženců Condého, Contiho a Longuevilla, zahalených takovou mlhou, zaspalo ve svých neštěstích bez starosti a neodvážilo se ani ceknout, po tolikrát předváděné pevnosti své strany. Prakovníci se potulují po městě a pobíhají, jako by dosáhli vrcholu; mezi prvními Beaufort. Ulice se rozzáří ohni, znameními lidové radosti: v paměti totiž bylo pařížské obležení, kdy Condé, neznalý osudů, s neopatrnou myslí tvrdě obléhal tak přátelské, tak příznivé město a okolí pustošil, pastviny všude ničil a kraj zbavoval obyvatel.

Královna, bdící až do té noční hodiny, čekala na výsledek a mezi prodlevami naděje a strachu počítala každý okamžik. Totéž vévoda Orleánský. Teprve když byl čin vykonán, pochopila se jeho velikost. Nakonec přichází posel se zprávou o šťastném příjezdu do Vincennes, kde, vsazení do věže, by tři princové přenocovali v témž pokoji na zemi a bez večeře, kdyby jim Rantzau (sem dříve dopravený Condého přičiněním), zapomenuv na křivdu, nebyl nabídl několik lahví vína, jehož měl vždy dost,

⁷Abel Servien (1593–1659), státní sekretář pro válku za Richelieua, francouzský zmocněnec při vestfálském míru, od roku 1653 superintendant financí; zemřel přirozenou smrtí.

⁸François de Comminges, pán de Guitaut (1581–1663), kapitán královniny gardy; zemřel přirozenou smrtí.

⁹Gaston de Comminges (viz Kniha III).

¹⁰Cressy, důstojník královniny gardy (nezतोžněn).

¹¹Condého slova jsou Priolova stylizace; jejich smysl potvrzují i jiné prameny.

¹²César-Phébus d'Albret, hrabě de Miossens (1614–1676), poručík gendarmů, od roku 1653 maršál d'Albret; zemřel přirozenou smrtí.

¹³Princové byli odvezeni oklikou přes neosvětlené čtvrti; kočár se cestou převrhl (?).

a nevím jaké jídlo.¹⁴ Místo vlevo opevňují zdi, stísněné rozměrem i polohou: komora sevřená kamennými klenbami, temná a neupravená, ohavně páchnoucí, strašného vzhledu. Princové bez spánku přemítali o rozličných věcech, jak se v takových chvílích obvykle stává: *Mazarin si vystřelil z jejich důvěřivosti; těžké je nejen zajetí, ale k zajetí přidáný posměch; tolik nadějí uřáto; triumfy nepřátel.*¹⁵ Tu Longueville pravdivě prorokoval: „Prak nás sem uvrhl a prak nás osvobodí.“¹⁶

Téže noci byl zatčen Jean Perrault¹⁷ a brzy potom, odvečen do téže klece, pykal za bezúhonnou věrnost, se slávou navíc, že jako opora vznešeného domu, jehož věci vždy činil svými, byl spojeným údělem stržen do týchž osudů. Já jsem unikl, myslím proto, že jsem byl menší, zatímco se starali o největší činy.¹⁸

Když byla zpráva o synově pohromě donesena matce, byla zdrcena takovou silou bolesti, že málem vydechla naposledy v rukou přítomných. Žena zrozená z velkých Montmorencyů, nesla v sobě jejich ducha, a zkoušená rozličnými osudy, protože takovou bolest nemohla čekat, nemohla ji ani snést. Po rozličných snahách o svobodu svých synů, nakonec, vyčerpaná strastmi a bez naděje, že je ještě kdy spatří, zemřela omrzelá životem po několika málo měsících.¹⁹ Longuevillová, prudčeji zarmoucená pro bratry než pro manžela, když uslyšela o neštěstí, padla na zem a celou tak strašnými skutky zhanobenou noc rušila ještě nářky. Matka i dcera byly přesvědčeny, že zajatcům hrozí smrt a že ti, kdo by se rozhodli pro mírnější věci, by se takových věcí neodvážili. Královna nařizuje Condého matce opustit město a Longuevillovou povolává do Palais-Royal. Matka si vyprosila svolení a zavřela se na tři dny v karmelitánském klášteře; potom se uchýlila do Chantilly se snachou a s Condého synem, vévodou d'Enghien.²⁰ Longuevillová uniká díky úskokům Palatinové a s La Rochefoucauldem jako průvodcem prchá do Normandie k manželovým přátelům, aby zkusila jejich věrnost. Matka se oné zhoubné noci rozhodla obejít Paříž, burcovat synovy klienty a pobouřit město; ale když uslyšela, že všechno dopadlo nešťastně, že Korintský a Beaufort jásavě procházejí městem a že všude hoří ohně na svědectví veřejného veselí, nešetřila nářky a těžce si stěžovala na královnu: *královnino srdce nedokážou obměkčit žádné prosby*; Condého matka prolévala marné slzy. Tolik velmožů, kteří principi tolikrát slibovali skvělé věci, zachvátil hluboký úžas. Nikdy se jasnějšími důkazy neprokázalo, jak je u dvořanů všechno nejisté: dokud štěstí trvá, chvástavost; když se věci zlomí, věrnost se trhá zbabělým opuštěním.

Bouillon se vytrhl z hrozícího nebezpečí a skryl se ve svém panství Turenne.²¹ Jeho bratr Turenne dorazil v noci neznámými cestami bez úhony do Stenay;²² La Moussaye²³ a jiní přívrženci postiženého domu se rozprchlí sem a tam. Útočištěm všech se nakonec stalo Stenay, azyl i pro ostatní, kdo od krále odpadali. Longuevillová v Rouenu mnoho zkoušela, ale nikdo jí nenabídl své služby. Sami Beuvronové, kteří velili městu a starému paláci a v té provincii zastávali druhé místo, ženu vypudili a donutili odejít do Dieppe; jaký to mělo konec, povím později.

Taková byla tvář věcí poté, co byli tři princové uvrženi do vězení, aniž kdo zahřměl, ba ani si nepostěžoval. *Toho tolikrát vítězného, tolik zasloužilého Condého zavřít mezi slepé zdi! Kdo by se nedivil osudům toho muže: po tolika triumfech padnout do takových rukou; jeho, nad něhož bylo*

¹⁴Josias Rantzau (viz Kniha II), vězněný ve Vincennes od února 1649.

¹⁵Noční myšlenky princů jsou Priolova stylizace.

¹⁶Longuevillovo proroctví se splnilo v únoru 1651, kdy princové byli propuštěni díky spojenectví Frondy s parlamentem a vévodou Orleánským.

¹⁷Jean Perrault († 1681), prezident účetní komory, Condého intendant a důvěrník. Příčina smrti neznámá.

¹⁸Další Priolovo svědectví: ráno 18. 1. 1650 jednal u Mazarina jménem tří princů a byl poslán do Chaillot pro Longuevilla; sám zatčení unikl.

¹⁹Princezna de Condé zemřela 2. 12. 1650 v Châtillon-sur-Loing (viz Kniha IV).

²⁰Claire-Clémence de Maillé-Brézé (1628–1694), Condého manželka, a jejich syn Henri-Jules, vévoda d'Enghien (1643–1709); oba zemřeli přirozenou smrtí.

²¹Vikomtství Turenne v Limousinu, panství rodu La Tour d'Auvergne.

²²Stenay na Mase, pevnost v držení Condého.

²³La Moussaye, Condého přítel, velitel ve Stenay; zda jde o Amauryho Goyona, markýze de La Moussaye († 1663), Turennova švagra, není jisté. Příčina smrti neznámá.

od Karla Velikého jen málo hodnějších vlády, ať hledíš na šťastné úspěchy, na velký duch, nebo na mysl schopnou jakkoli velkého štěstí? Francouzské pokolení by se zdálo příliš mocné, kdyby byly tyto dary bez jakékoli poskvrny.²⁴ Neznal ostrou pomstu za křivdy, ale ani vzpomínku na dobrodiní. Nikdo nebyl mocnější v lichotkách, když byla potřeba; když nebezpečí nebo potřeba služby pominuly, hluboké zapomnění všeho. Contiho mysl byla zcela v moci sestry Longuevillové. Longuevillova povaha byla spoutaná klíčkami: všeho okusit jen špičkou rtů. Nevznikla žádná strana, do níž by se nevmísil. Sotva vstoupil, už nohu stahuje, kterou obouvá do tisíce střevců. Nejednou se mohl utopit; kluzkostí a obraty šťastně unikl. Odřekne se dřívějších přátelství a přimkne se k novým, jen když je naděje lepší. Šťastně ctít, nešťastným se vyhýbat. Nikoho neoklamat dvakrát, protože jeho úskoky jsou průhledné. Chtivý zisku jen potud, aby se zdálo, že získává. Dary ducha kazit marnými úskoky. Strasti vězení by ho rozhodně minuly, kdyby se jako převlékač kabátů, nevěrný oběma stranám, nebyl chystal obě si zavázat nebo obě oklamat.²⁵

Doba však nebyla tak neplodná na ctnosti, aby nevydala chvályhodné příklady. Gramont šel ke královně a s nepředstíraným zármutkem otevřeně prohlásil, že ho Condého neštěstí bolí; přidal i některé věci hodné šlechtěné svobody, které pak rozvážně potlačil kvůli přísaze, již byl zavázán králi. To bylo vlastní tomu muži: jednat vždy statečně, s veselou, ale váženou ctností. Také Molé, otevřeně oddaný Condému, mluvil podobně.

Comminges, který zůstal ve Vincennes, byl odvolán a stráží zajatců byl pověřen Bar,²⁶ který ten úkol vykonával stejně panovačně jako neopatrně. Zuřící pověsti čelila královna spisem zaslaným parlamentu;²⁷ jeho smysl byl: *Condé se už nechová jako poddaný, ale jako král; jeho rostoucí smělost nebylo možné déle snášet; Conti zpychl bratrovou autoritou. Longuevillovým žádostem nebylo konce; chce, co chce, v určený den, ale vždy s pochybnou věrností; byl zadržen ve vězení, aby pod Condého záminkou nevyvolával nepokoje v Normandii.* S tím otcové parlamentu souhlasili. Mazarin povolává zpět na světlo své neteře, které kvůli usmíření Condého zavřel do kláštera.²⁸ Bouillonova manželka, skrytá v nespolehlivém úkrytu, je zatčena a zavřena do Bastily pod volnou stráží; tam byla držena až do smluv uzavřených s jejím manželem v Bordeaux.²⁹ Tolik ve městě.

V provinciích Mazarin statečně bdí: vyslal Vendôma do Burgundska, Harcourta do Normandie, L'Hospitala do Champagne, Saint-Aignana k Biturigům,³⁰ aby se postarali o veřejnou věc. V Barceloně byl zatčen a do Perpignanu odveden Marchin,³¹ který velel francouzskému vojsku, z princovy klientely. Muž ve válce zkušený a slavný pověstí se zprvu zdál vzpírat a sáhl na jílec meče, když tušil něco nečestného; potom, když se vlna ducha utišila, poslušně uposlechl Josepa Margarita a Pierra de Marca,³² jimž byly doručeny královy rozkazy. V Římě se zakazuje jakákoli péče o La Rivièrovu hodnost. Tak se on, když pozbyl naděje na klobouk, vzdálil od dvora, obohacen jméním a bohatými

²⁴Narážka na Vergilia, *Aeneis* 6, 870–871, o předčasně zemřelém Marcellovi: „nimium vobis Romana propago / visa potens, superi, propria haec si dona fuissent“.

²⁵Charakteristiky Condého a Longuevilla (u Priola kurzívou) jsou Priolova stylizace; o Longuevillovi, svém pánovi, píše nečekaně příkře.

²⁶Bar, poručík gardy, žalárník princů ve Vincennes, v Marcoussis a v Le Havru (neztotožněn).

²⁷Královská deklarace o příčinách zatčení princů byla zaslána parlamentu 20. 1. 1650 (?).

²⁸Mazarinovy neteře byly po roztržce s Condém na podzim 1649 umístěny v klášteře (?).

²⁹Éléonore de Bergh (6. 5. 1613 – 24. 7. 1657), dcera hraběte Frederika van den Bergh, vévodkyně de Bouillon; v lednu 1650 uvězněna, 23. 3. 1650 uprchla s dcerou, byla znovu dopadena a převezena do Bastily, propuštěna 15. 10. 1650. Zemřela přirozenou smrtí.

³⁰Biturigové = obyvatelé Berry. François du Hallier, maršál de L'Hospital (viz Kniha II), François de Beauvilliers, hrabě de Saint-Aignan (1610–1687). Oba zemřeli přirozenou smrtí.

³¹Jean-Gaspard-Ferdinand de Marchin (1601–1673), lutyšský šlechtic ve francouzských službách, velitel v Katalánsku; vězněn v Perpignanu do roku 1651, potom přešel s Condém ke Španělům. Zemřel přirozenou smrtí.

³²Josep Margarit i de Biure (1602–1685), katalánský vůdce na francouzské straně. Pierre de Marca (24. 1. 1594 Gan – 29. 6. 1662 Paříž), Priolem chybně „Ioannes Marcanus“: právník, prezident parlamentu v Pau, po smrti manželky duchovní, biskup v Couserans (jmenován 1642, vysvěcen 1648), 1644–1651 intendant v Katalánsku, věrný Mazarinovi i za Frondy; od roku 1652 arcibiskup toulouský, roku 1662 krátce pařížský. Autor spisů *De concordia sacerdotii et imperii* a *Marca Hispanica*. Zemřel přirozenou smrtí krátce po nástupu na pařížský stolec.

důchody. Pro svou příjemnou povahu byl nejprve oblíben u vévody Orleánského; k příjemnosti připojil rozvahu. Ducha svého pána tak řídil, že vévoda nikdy podle jeho rad nezbloudil. Nepudil vévodu k obtížným věcem, věda, že by na ně nestačil. Bystří lidé se divili, s jakou obratností se dokázal tak dlouho držet vrtkavé a proměnlivé přízně. Nakonec všechnu mužovu obratnost zmařily udavačství ženštin; naposledy ho srazila náklonnost ke Condému: smí-li se pádem nazvat slavný přístav klidu a cti.³³

Když byla královna zpravena o úmyslu Longuevillové (která se rozhodla neopouštět Dieppe, ale připravit tam silnou obranu, k čemuž najala vojáky a odevšad sehnala peníze), rozhodla se odebrat do Normandie, snadno přístupné, ne bez dostatečného vojska k potlačení podniků Longuevillové. Celý dvůr dorazil do Rouenu mezi poddajnými a ochotnými lidmi, v přátelstvích klamnými a nakloněnými tam, odkud se doufá v bezpečí a prospěch. V tom kraji má každý svůj prospěch, nejhorší jed opravdové náklonnosti. Z tolika Longuevillových přátel, získaných tak velkými penězi a tak velkým uměním, se nikdo nehnul z místa. Shromáždění rouenského parlamentu ochotně vyhovělo královské vůli. Taková je obratnost toho národa, že se z pádu Longuevilla, který nikomu neublížil, všichni radovali. Mezitím se jeho manželka ne ženskými nářky, ale vši silou, duchem, radou i slovy snaží učinit obyvatele Dieppe a guvernéra Montignyho schopnými statečné obrany. Lid odmítl; a vyděšen příchodem krále, který se už blížil, a úctyhodnou vznešeností majestátu, rozhodl se vzdát. Sám Montigny prý nedýchal pro nic jiného než pro poslušnost, kterou dlužil králi. Vybraní měšťané jsou vysláni vstříc a slibují věnost: nebudou prý za přítele uznávat toho, proti komu by uslyšeli královské polnice. Když se Montigny vzdal svého velitelství, je do Dieppe dosazen Plessis-Bellièvre.³⁴ Longuevillová, takto opuštěná, se zachrání útekem: potají uniká bezcestím na ubohém koni, bez jakékoli rady a pomoci; podél mořského pobřeží nastoupí na jakési nahodilé plavidlo, ne bez nebezpečí. Málem utonula, sotva se udržela, nakonec se svěřila moři; a zmítána osudy i vlnami přistála v nouzi o všechno v Rotterdamu u Holanďanů, v drsném ročním období a za zimního moře.³⁵ Tělo navyklé rozkoším to vydrželo.

Odtud přišel jejím jménem ke královně rozvláčný dopis. Obsah listu: *do Holandska dospěla přes tisíc nebezpečí a byla nucena svěřit svůj život vlnám, aby unikla krutosti Mazarina, který jí v Paříži i v sousední Normandii strojí zkázu a prahl po zničení domu Condé. Prosí královnu, aby se slitovala nad jejím osudem a nad hynoucí rodinou; a je-li prosbám nějaké místo, aby k ní pojala dobrou mysl a nedala se už déle okouzlovat kardinálovými úskoky.* Takovými slovy si zdrcená kněžna, už v přístavu, ulevovala těžké mysli; takový je obyčej bolesti. Jinak, když u Holanďanů nemohla zachytit žádnou příležitost k úspěšnému podniku, zastavila klenoty, sehnala množství peněz a vydala se proti proudu Mázy do Stenay. Když tam dorazila, pomýšlela na uzavření spolku se Španěly.

Než král opustil Normandii, řídil vše podle své vůle a nikdo se nestavěl na odpor. Každého učinil poslušným jeho vlastním strachem. Velitelé pevností z Longuevillovy klientely byli vyměněni; pevnosti nejsou tak pevnými okovy, jak soudí francouzští velmoži: proti malému hnutí silné, proti velkému křehké; na hranicích proti nám nikoli k zahoezení, ale ve vnitrozemí neužitečné. Celé provincie byl představen Harcourt.

Richelieu se hned po uzavření sňatku uchýlil s manželkou do pevnosti Le Havre, kde si zavázal posádku. Král ho povolává do Rouenu; a když otálel, Mazarin, nezapomínaje na Armanda,³⁶ našel cestu, jak se mladíkovi zavděčit: radí mu, aby poslal manželku, která by se za manžela zaručila. Ona přijela. Započatý sňatek byl schválen a nové nevěstě přiznána čest vévodkyně. Pevnost Le Havre byla svěřena Sainte-Maurovi,³⁷ který zastupoval zájmy vévodkyně d'Aiguillon; ta tu i jinde moudře ustoupila době. Mezitím Saint-Aignan v Bourges věrně slouží: dobyl útokem věž v Bourges,³⁸ palladium města, úctyhodnou

³³La Rivière se po pádu uchýlil na své statky; roku 1655 se stal biskupem v Langres (viz Kniha I).

³⁴Jacques de Rougé, markýz du Plessis-Bellièvre (1602–1654), generálporučík; padl roku 1654 při výpravě na Neapolsko u Castellammare.

³⁵Longuevillová uprchla z Dieppe počátkem února 1650 a po dobrodružné plavbě se dostala do Rotterdamu (?).

³⁶Kardinál Richelieu, Mazarinův dobrodinec a prastrýc mladého vévody, který se rovněž jmenoval Armand.

³⁷Sainte-Maure (?), důvěrník vévodkyně d'Aiguillon; neztotožněn.

³⁸Velká věž v Bourges (Grosse Tour), středověká pevnost uvnitř města; Priolo užívá římské jméno města, Avaricum.

starobylostí, nikoli pevností opevnění, a všude uvádí vše do poslušnosti krále. Stejně snadná a hladká byla výprava Vendômov v Burgundsku. Pevnosti a města, nedávno principi zavázaná, se vzdávají sama. Odtud se plně ukázalo, že naši velmoži volí nejhorší způsob, když neodbytně vymáhají opevněná místa, která mají sílu jen s královou přízní. To se tolikrát odsuzuje, a přece vždy zachovává. Tím se jejich klienti chrání před hladem, když si ubohou službou vykoupili taková hnízda, odkud pak jako tyrani řadí proti královským poddaným, kam jen mohou.

Clermont u lotrinských hranic, který patřil Condému, obsadil Senneterre;³⁹ Damvillers byl Isti převezen do moci krále skrze Bécherela. I to místo vymohl Condé na nátlak své sestry, která tím chtěla vyhovět La Rochefoucauldovi; La Rochefoucauldův bratr, tam vyslaný, ponechal posádku beze změny, spoléhal na vojáky, které neznal, a byl hanebně oklamán.⁴⁰ Bouillon, Turenne, La Rochefoucauld a ostatní jsou povoláni ke dvoru; neuposlechnou. A jsou podle formule u nás ustálené prohlášeni za vinné urážkou majestátu. Současně jsou Beaufort, Korintský, Broussel, Charton a jiní v parlamentu zproštěni obžaloby i podezření ze zločinu proti Condému.⁴¹

Autorita prakovníků byla tak veliká, že dohnali královnu ke všemu, co jim prospívalo. Nic nekladli výš než statečně usilovat, aby byl odstraněn Séguier a Châteauneufovi, který měl dost temnot života, byla vrácena péče o pečeť. Už před patnácti lety byl strážcem pečeti; Richelieu ho pak lichou a malichernou záminkou zavřel do vězení v Angoulême, kde byl čtrnáct let zbaven užívání světla.⁴²

Na počátku jara se král, obklopen velmoži, vydal na cestu do Burgundsku a byl přijat s takovým potleskem, jaký do toho dne nikdo nepamatoval. Co jiného je zvláště v této Francii vidět než to, že princové a velmoži spoléhají na své klienty a v tvrdé době jsou jimi opouštěni, a že princové zase v tísní slibují zlaté hory, a když ji překonají, na nic nezapomínají dříve než na dobrodiní? V Burgundsku skládají parlament, šlechta i posádky k nohám krále prapory strany a jásavě poslouchají zákonnou vládu, zapomínajíce na dům Condé jako na pohřbený. Jen Tavannes⁴³ se zavřel s Colignym⁴⁴ a Saint-Micaudem v Seurre s pěti sty pěšími a čtyřmi sty jezdci a předváděl silnou obranu. Seurre je opevněné městečko na hranicích Burgundského hrabství (Franche-Comté), na řece Saône, nyní známé pod jménem Bellegarde. Královské vojsko pod velením Vendômovým je k němu přisunuto. Vše se připravuje k řádnému obléhání. Dokončí se val, který si chtěl král, smělý mládím, prohlédnout, a cestu mu ukazoval Mazarin. Vzbouřencům se oznámí přestávka v dělostřelbě, dokud král neprohlédne opevnění a nevrátí se do hlavního stanu. I uprostřed zbraní je u Francouzů zvykem zachovávat takovou věrnost majestátu. Jakmile byl král mimo dostřel, spustila se děla a několik lidí padlo po Mazarinově boku; ten mezi nebezpečným hřmotem dál rozdával úkoly. Uzavření velitelé jsou vyzváni k smluvené kapitulaci, nezasvitne-li jim do určitých dnů naděje na pomoc; když ta nepřišla, vydali město králi.⁴⁵

Zatímco se to děje v Burgundsku, Condého matka se vrhne do Paříže a skryje se potají v soukromém domě ve dvoře paláce,⁴⁶ dokud nečekaně nepadne vévodovi Orleánskému k nohám a plná slz neprosí o milosrdenství pro zajatce. Tutéž úctu prokázala Beaufortovi a Korintskému. Vévoda Orleánský ji pozvedl, uklidnil vlídnými slovy a nezdálo se, že by sliboval nebo odmítal; prosí ji, *aby mírnila bolest a nepoškozovala syny i své věci nevčasnými kroky; lék na věci je třeba čekat jen od času*. Beaufort a Korintský podobně. Těm, kdo pátrali po dvorských věcech, se od toho dne zdálo jisté, že princové

³⁹Clermont-en-Argonne, Condého panství; Henri de Senneterre, markýz de La Ferté-Senneterre (viz Kniha II).

⁴⁰Damvillers v Lotrinsku; „Bécherel“ neztotožněn (?).

⁴¹Parlament vydal 22. 1. 1650 usnesení o zastavení řízení (arrêt de non-lieu) ve prospěch Beauforta, Gondiho a Broussela v záležitosti údajného přepadení Condého kočáru (viz Kniha IV).

⁴²Châteauneuf byl jmenován strážcem pečeti 2. 3. 1650 místo Séguiera, který upadl v nemilost, a držel je do 4. 4. 1651. Strážcem pečeti byl už v letech 1630–1633; v Angoulême byl vězněn deset let (1633–1643), Priolovo „čtrnáct let“ je přehnané.

⁴³Jacques de Saulx, hrabě de Tavannes (1620–1683), Condého přívrženec, autor pamětí (?). Zemřel přirozenou smrtí.

⁴⁴Jean de Coligny-Saligny (1617–1686), Condého důstojník, později jeho odpůrce; Saint-Micaud neztotožněn (?). Zemřel přirozenou smrtí.

⁴⁵Seurre (Bellegarde) kapitulovalo 9. 4. 1650; královské vojsko vstoupilo do města 21. 4. 1650.

⁴⁶Ve dvoře Justičního paláce (cour du Palais) (?).

budou propuštěni. Condého matka předkládá parlamentu prosebný spis skrze Deslandes-Payena,⁴⁷ který jej odvážně přednesl. Rozličná obvinění proti Mazarinovi, a skrze jeho bok se mířilo na královnu. Usnesením parlamentu se jí nařizuje opustit město. Ona žádá jako nejvyšší milost lhůtu, tři dny, nebo dva, a nakonec jediný den odkladu; když jí byl povolen, odešla do Berny; odtud, vypuzena i královskými rozkazy, se uchýlila, nesnášejíc zármutek, do Perraultova domu v Angerville a nakonec do Châtillonu, městečka proslaveného sídlem Gasparda de Coligny a smrtí této Charlotty. Tam totiž skonala nejušlechtlejší z žen, hodná stejně Condého lože jako otce Montmorencyho. Jindřich IV. ji z touhy po její kráse zamýšlel odloučit od manžela; není jisté, zda proti její vůli. Byla vlídnější, než přísné matrony schvalují. Nad míru milovala sebe. Matka bez míry, manželka povolná, dobře přizpůsobená úskokům manžela i velkému duchu syna.⁴⁸

Longuevillová uzavírala ve Stenay spolek se Španěly. Gabriel de Toledo⁴⁹ jménem Leopoldovým té ženě nabízel všechno, totiž slabé vojsko, okázalé počtem a v boji bezcenné. Ona, neznalá zla a nezkušená v iberské lsti, za to nejednou pykala. Turenne, pravý potomek Henriho de La Tour,⁵⁰ si ponechával veškerou válečnou slávu; Longuevillová trpělivě nesla, co nelze napravit. Vždy jí pomáhala mužná rozhodnost. Podstata spolku byla tato: *pod záštitou španělského krále budou společně válčit až do uzavření míru a propuštění princů; města a pevnosti, jichž se zmocní na hranicích obou panství, budou španělské; ty uvnitř království budou spiklenců, avšak po upevnění míru se mají vrátit. Pět tisíc jezdců nebo pěších dodá Španěl na své náklady, i se zásobováním; pod španělským velitelem, který však bude poslouchat Turenna, jenž bude jménem španělského krále velet celému vojsku. Longuevillové a Turennovi se bude každý měsíc vyplácet určitá suma peněz, z níž si každý vydrží vojsko i domácnost. Pohraniční pevnosti, které jsou zavázány Condému, se postoupí Španělům až do upevnění míru a propuštění princů.*⁵¹ Španělé nejvíce prahli po Seurre neboli Bellegarde, která se však, už ve francouzské moci, podle těchto úmluv nemohla dostat do jejich rukou. Longuevillová si tvrdošíjně ponechala pevnost Stenay a nikdy se nemohla odhodlat odejít do Bruselu, kde by nemohla žít jinak než se ztrátou svobody.

To se dělo na hranicích Champagne, zatímco v Bordeaux, druhém sídle spojenecké války, chystali Bouillon a La Rochefoucauld neméně velké věci. Jako Turenne řídil plány Longuevillové, tak jeho bratr Bouillon, hlavní rádce Condého manželky, řídil v Akvitánii vše podle své vůle; ostatní byli jako stíny. Když ji a syna d'Enghien vyvedl z Montrondu,⁵² přivedl je přes Auvergne bez úhony nedaleko Bordeaux po zlých cestách, buď opatrně unikaje, nebo šťastně bojuje, marně se tomu vzpírali Épernon a rytíř de La Valette.⁵³ Hlasovalo se, zda je vpustit do města. Nakonec, pamětlivi Condého, jemuž se jako hlavní příčina vězení přičítala jeho přízeň k Bordeaux, otevřeli srdce i brány vévodovi d'Enghien a jeho matce, ale kromě domácích nikoho nevpuštěli.⁵⁴ Brzy bylo město otevřeno a nikdo nebyl vyloučen, ani Španěl, který si u ohňů zapálených ve Francii hojil vlastní škody a rád do nich přikládal polena a lil olej. Mazarin, obracející bdělé oči sem i tam, snášel v Paříži den ode dne těžší věci; bál se pro království víc od úskoků prakovníků než od spiklenců nebo od jakékoli vnější síly. Pod záminkou odrazení Španělů odvezl kardinál krále do Compiègne s úmyslem vytrhnout ho z chřtánu pařížské strany, která chystala horší věci než dosud.

La Rochefoucauld začal první řídit otevřeným násilím. Saumur, kde přes Loiru vede most (při zapálené pochodni občanských válek vždy žádaný přechod), byl darován Commingesovi jako odměna

⁴⁷Pierre Deslandes-Payen, rada pařížského parlamentu (?).

⁴⁸Charlotte-Marguerite de Montmorency (viz Kniha IV); o Jindřichově vášni srov. Kniha II. Charakteristika je Priolova.

⁴⁹Don Gabriel de Toledo, vyslanec arcivévody Leopolda Viléma ve Stenay (?).

⁵⁰Henri de La Tour d'Auvergne, vévoda de Bouillon (1555–1623), hugenotský vojevůdce Jindřicha IV., otec Bouillona a Turenna. Zemřel přirozenou smrtí.

⁵¹Smlouva ze Stenay mezi Longuevillovou, Turennem a Španělskem byla uzavřena v dubnu 1650 (?).

⁵²Montrond u Saint-Amand v Berry, Condého pevnost.

⁵³Jean-Louis, rytíř de La Valette (asi 1607–1650), nemanželský syn 1. vévody d'Épernon Jeana-Louise, nevlastní bratr Bernarda, vévody d'Épernon (zde v textu); smrtelně raněn v září 1650 u Bordeaux (viz níže).

⁵⁴Princezna de Condé a vévoda d'Enghien vstoupili do Bordeaux 31. 5. 1650.

za službu proti Condému. Dumont, který velel saumurskému hradu a nerad by ho vydal, vyzývá La Rochefoucaulda, aby do pevnosti poslal pomocné vojsko, a pak by ji statečně hájil pro Condého stranu. La Rochefoucauld, který už pomýšlel na cestu do Akvitánie, sebral ze svých statků v Poitou a v Angoumois oddíl šlechticů pod záminkou smuteční slavnosti, která se konala za jeho otce,⁵⁵ a spěchal rychle k Saumuru. Ale Dumontův spěch s vydáním pevnosti předešel všechny plány.

Když se La Rochefoucauldovi ta naděje nesplnila, obrátil mysl k akvitánským věcem a k Bordeaux, s úmyslem přidat k sobě Saint-Simona,⁵⁶ guvernéra Blaye. Ten však uvážil, kolik dluží zesnulému králi, jakými pouty dobrodiní je zavázán a že slíbil synovi neporušenou věrnost, a jak nebezpečné jsou ty podniky, a zavřel uši. La Rochefoucauld, spojený s Bouillonem, obratně okouzluje myslí Bordeauxských a vstoupil do města; a ihned, když byla odhozena každá maska, je vévoda d'Enghien prohlášen nejvyšším velitelem vojsk, Bouillon a La Rochefoucauld zaujímají druhé místo. Veřejně se skrze vyslané muže prosí o španělskou pomoc. Rozdmýchává se oheň občanské války. Pro krále stáli ve zbrani jen Épernon a rytíř de La Valette. Neboť i La Force⁵⁷ se syny, když nějakou dobu vážil rozhodnutí, ne o věci, ale o penězích, se nakonec přidal ke straně.

Co se po uvržení princů do vězení dělo tu i tam v jejich prospěch, jsem dosud vylíčil. Nyní je třeba vrátit se k zajatcům. Prvních osm dní uplynulo, jako by byli pohřbeni a zasypáni zemí. Potom se každou hodinu dozvídali o všem, buď lživým inkoustem, jehož luštitel, oheň, odhaloval skryté; nebo lístky vloženými do tolarů, k tomu podivuhodným uměním vydlabaných, aniž by kov byl porušen; nebo skrze kněze, který při mši místo svatého evangelia zvěstoval nové; nebo tím, že Bar sám, nevědomky, odnášel zajatcům lístky připevněné na svá záda, sám sobě zrádcem, ačkoli byl ostražitý, úzkostlivě všechno prohledával, byl nepřístupný jakémukoli úplatku a vystačil si jen se žalářnickým výdělkem.⁵⁸ Kardinál a prakovníci, svornosti nanejvýš nepodobní, se navzájem zrazovali a se zajatci jednali o sňatcích a jakoby o rozdělení království.

Ve Vincennes byla v té době odhalena tato úkladná snaha. Posádka měla dvě stě vojáků; z nich se čtyřicet jednomyslně spiklo proti Barovi. Bylo rozhodnuto, až se bude modlit v kostele, zavřít ho tam zvenčí zastrčenou závorou a pobít tu část posádky, která byla s modlícím se Barem většinou přítomna, i ty, kdo stáli na stráž v pokoji princů nebo u jeho dveří; zajatce vysvobodit a odvést ke zdem ohrady, kde by je po proražení zdi převzal statečný oddíl, který tam bude čekat. To vše bylo doneseno Condého přátelům, od nichž se jako odměna za čin požadovaly nemalé peníze; a kvůli nespolehlivé věrnosti se vše rozneslo. Prozrazen byl i smluvený den, kdy Beaufort se silnou jízdou objížděl okolí Vincennes. Bar, když spiklence potrestal, propustil francouzskou posádku a uvedl švýcarskou, nepochybně věrnou.⁵⁹

Král se odebral do Compiègne, aby se vyhnul drzosti prakovníků, nebo aby zblízka krotil vpádajícího Španěla.

Turenne, když dostal slíbené vojsko, se přes Hainaut spojí s arcivévodou a s Fuensaldaňou⁶⁰ a se spojenými silami vtrhne s nepřátelským vojskem do Francie. Když během několika dní pro nedostatek potravin a peněz donutil ke kapitulaci Le Catelet, oblehl město Guise.⁶¹ Nikdy v té době nebyla španělská moc předvedena silněji, nikdy nebyla válečná okázalost větší, ať hledíš na zkušené vojsko, nebo na velitele. Na obou stranách se statečně bojuje. Mazarin, který tak šťastně urovnal věci v Normandii, Burgundsku a Champagne a zkrotil nejdívočejší, nemohl strávit, aby byla Francii vyrvána

⁵⁵François V. de La Rochefoucauld zemřel přirozenou smrtí 8. 2. 1650; pohřební slavnost posloužila La Rochefoucauldovi jako záminka ke shromáždění šlechty (?). „Iusta“ = pohřební obřady.

⁵⁶Claude de Rouvroy, vévoda de Saint-Simon (1607–1693), oblíbenec Ludvíka XIII., guvernéra Blaye, otec pamětníka Louise de Saint-Simon; zemřel přirozenou smrtí.

⁵⁷Jacques-Nompar de Caumont, vévoda de La Force (asi 1558–1652), hugenotský maršál Francie; zemřel přirozenou smrtí ve vysokém věku.

⁵⁸Priolovy historiky o tajné korespondenci zajatců (neviditelný inkoust, vydlabané mince, kněz při mši) se objevují i v jiných pamětech; podrobnosti jsou zčásti jeho stylizací (?).

⁵⁹Spiknutí ve Vincennes na jaře 1650 (?).

⁶⁰Alonso Pérez de Vivero, hrabě de Fuensaldaña (asi 1603–1661), španělský velitel v Nizozemí; zemřel přirozenou smrtí.

⁶¹Le Catelet padl v červnu 1650; Španělé obléhali Guise od 16. 6. do 2. 7. 1650, kdy obléhání zrušili.

Guise, když byl král nablízku. Odložil všechny ostatní starosti, odevšad shrabal peníze, i na soukromý náklad, podpořil veřejnou potřebu a s význačným oddílem šlechticů se odebral do královského tábora, posunutého až do Vadencourtu (ta vesnice byla vzdálena míli od obleženého města), kde byl přijat s velkým potleskem a rozdal peníze muži po muži; nejednou vštěpoval, že jde o slávu národa a o čest království. Sám chodil na nebezpečná místa; posílal venkovany, aby oznámili těm, kdo byli v krajní tísní, že pomoc je připravena. Vítězný nepřítel už obsadil město a tísnil hrad, kam se uchýlil obránce Bridieu⁶² s vybranými vojáky, připraven vytrpět to nejhorší. Mazarinovou první starostí bylo nepříteli zamezit přísun potravin; nejednou mu je, připravené k vjezdu, vyrval. Nemohly se přivážet jinak než z Cambrai, k němuž byly všechny cesty přerušeny. Plessis-Praslin, Harcourtovi v nepřítomnosti, velel vojsku; byli tu i znamenití muži Hocquincourt, Senneterre, Villequier,⁶³ Mauvissière,⁶⁴ Navailles⁶⁵ a nemálo jiných. Tak velké vojsko, které už ovládlo město, bylo donuceno zrušit obléhání a s nepořízenou táhnout k Cambrai.⁶⁶

Když to prakovníci uslyšeli, pukali závistí; tím spíše, že se už mluvilo o budoucí výpravě do Akvitánie. Napadala je tato myšlenka: *vrátí-li se Mazarin po tak šťastných úspěších vítězně ještě z Bordeaux, co bude s námi? Kardinál, zpychlý úspěchy a pamětlivý drzosti prakovníků, nebude mít nic přednějšího, než ji zničit; a snad sám propustí Condého, který, rozdivočený utrpením, se obrátí proti původcům.* Mazarinovi tak záleželo na Bordeaux, že se rozhodl táhnout tam s králem a s hlavními silami, ačkoli Španělé tábořili na hranicích Pikardie, prakovníci se bouřili, Paříž se kymácela a vévoda Orleánský, který výpravu do Akvitánie odmítl, chtěl ve zlé náladě zůstat ve městě. Épernon, zpraven o cestě dvora, vše připravuje; totéž La Meilleraie, který v Poitou potlačil nebo posbíral nešťastné zbytky La Rochefoucauldových sil: aby totiž připojili, kolik síly mohou, ke králi, který se blížil, proti vzbouřencům.

Rytíř de La Valette nečekaně obsadil ostrov Saint-Georges uprostřed toku Garonny, tři míle od Bordeaux; tam byl dosazen Canolles,⁶⁷ aby narušením obchodu zůžil Bordeaux přísun potravin. Mnozí ve městě, bližší už lítosti než drzosti, uvažovali, do jak velkých nebezpečí se zaplétají, když nesvitne žádná naděje na záchranu. Město však, strženo nápojem, se chopí zbraní; nepotřebné brány zazdí a slabá místa opevní. Ale práce, přerušované, většinou stály: španělské peníze, štědře slibované, kapaly po kapkách, nebo se odváděly k soukromé potřebě. Bouillon a La Rochefoucauld se už neskrývali za pásem hradeb a v úkrytech, ale chtěli zkusit své síly. Tři tisíce pěších a osm set jezdců vytáhnou z města hledat nepřítele v Médoku, kam se spojenými silami dorazil Épernon s La Meilleraiem a rytířem de La Valette. Svedla se tam bitva; nakonec se Bouillon a La Rochefoucauld, slabší, vrátili do města; odtud, posílení měšťany a venkovskou mládeží, znovu horlivě vytáhli, napadli královské a zatlačili je za říčku Jalle.⁶⁸ Ostrov Saint-Georges byl dobyt a nešťastný Canolles tam byl k své velké škodě zajat. Épernonovo a La Meilleraiovo vojsko se usadilo v kraji Graves.

Bordeauxští nemohli být potrestáni tvrději než zpusťšením vinic, kdy naděje roku přišla vniveč ztrátou vinobraní. Nic není půvabnějšího než ten kraj: řekl bys nysejské pahorky, s nimiž se nemohou měřit proslulá místa, kde dovádějí Baje a Kúmy, ani tam, kde se mužnými vlnami vzdouvá Benacus.⁶⁹ Odtud pocházejí proslulé nápoje, které, jak tvrdí domácí, nezávidí falernským hroznům ani nesmrtelnému trebbianu. Ale k rozkoším, jež štědře uděluje ten šťastný kraj, se připojuje i užitek z vín, vyvážených do nejvzdálenějších končin, z nichž se odvádí nemalá daň.

Španělé, kteří rostou spíš z francouzských neštěstí než ze své zdatnosti, se na tuto scénu dívali s radostí

⁶²Louis de Bridieu, guvernér Guise, hájil s posádkou hrad. Příčina smrti neznámá.

⁶³Antoine d'Aumont, markýz de Villequier (1601–1669), od roku 1651 maršál d'Aumont; zemřel přirozenou smrtí.

⁶⁴Michel de Castelnau, markýz de Mauvissière (?), francouzský důstojník; neztotožněn s jistotou.

⁶⁵Philippe de Montault-Bénac, vévoda de Navailles (1619–1684), později maršál Francie; zemřel přirozenou smrtí.

⁶⁶Obléhání Guise bylo zrušeno 1. 7. 1650 (?).

⁶⁷Canolles (?), důstojník ve službách vévody d'Épernon, velitel posádky na ostrově Saint-Georges.

⁶⁸Jalle de Blanquefort, říčka v Médoku severně od Bordeaux.

⁶⁹Nysa, bájně místo Bakchovy výchovy; Baje a Kúmy, přímořská letoviska v Kampánii; Benacus = Lago di Garda (srov. Vergilius, *Georgica* 2, 160: „fluctibus et fremitu adsurgens Benace marino“).

a posílají do Bordeaux Josého Osoria,⁷⁰ obtíženého ani ne tak penězi jako sliby. Smyslem španělské rady bylo, jako odjakživa, rozbroje živit, ne hasit; pomalým ohněm Bordeaux opékat a falešnou péčí učinit z rakoviny nezhojitelnou. Nechyběli lidé, nakažení iberskými úskoky, kteří lidu namlouvali, že nelze doufat v žádnou záchranu, a hnali ho ke všem krutostem: buď se báli toho, co si zasloužili, nebo živilí soukromou nouzi veřejnými zly, nebo ze zlé povahy milovali nepokoje pro nepokoje. Zdálo se však nečestné, aby bylo zničeno město, které nesetřásl jho a dosud poslouchalo svého krále, z žádné jiné viny než proto, že se odvracelo od Mazarina a od Épernonovy tyranie; a aby po něm chodil Osorio se španělskou pýchou a jakoby udílel zákony tam, kde se zákonnému panovníkovi sotva poslouchalo, zdálo se všem nesnesitelné. Rozvážným záměrem strany bylo Osoria s loďmi propustit, ne bez tajného obchodu a skrytého sdílení plánů do budoucna. Španěl odešel radostný, protože zapálil vydatný oheň a zasel, jak se domníval, nejhorší semeno, které vzklíčí.

Shromáždění bordeauxského parlamentu vysílá k pařížskému parlamentu Voisina,⁷¹ aby žádal o dvojí, o radu a o pomoc: *o radu, aby mu sdělili, co by se v tak obtížných věcech mělo udělat k usmíření krále; o pomoc, aby Akvitánie požívala dobrodiní usmíření ze Saint-Germain a aby, když byli intendanti odvoláni, netrpěla pod změněnými jmény ještě tvrdší věci*. Mířilo se na Foulléa,⁷² který pod záminkou vymáhání hyzdil provincii pustošením statků, věšením venkovanů a podobnými věcmi. *Upřímně prý přiznávají, že Condého manželce a synovi povolili vstup do města. Ale který národ je tak barbarský, aby odepřel pohostinství ženě, sužované, s útlým dítětem, manželce a potomku tak velkého prince? Je-li to zločin, přiznávají, že ho spáchali, a podlehl jen této jediné vině*.

V Paříži se dlouho hlasovalo, zda list přijmout a zda Voisina připustit. Zvítězil návrh připustit ho i s listem, který však ke králi měli donést prezident Bailleul⁷³ a vybraní radové, s pokyny, aby jménem parlamentu prosebně žádali královnu, aby se slitovala nad hynoucím Bordeaux a odložila všechn úmysl proti němu zuřit; aby odpustila pobloudilým a prokázala milost národu spíše neuváženému než zlovolnému. Vévoda Orleánský v parlamentu, jak bylo jeho zvykem, výmluvně mnoho promluvil: *Épernon prý už je králem odvolán a má nařízeno vyjet dvoru vstříc; odpuštění je připraveno, kromě těch, kdo uzavřeli smlouvu se Španělem. Vše směřuje k usmíření*.

Mezitím se nastupuje cesta do Akvitánie, dlouho rozhlašovaná pověstmi. Jak velkým úsilím se ji prakovníci pokoušeli přerušit, poznáš z toho, že každou hodinu podněcovali látku k nepokojům. Hned je třeba uzavřít všeobecný mír a nelze ho dále odkládat; *Španěly lze nyní přimět ke spravedlivým podmínkám, ale později snad ne* – jako by se celá iberská rada otáčela v Mazarinově ruce. Hned je třeba převést prince do Bastily pod stráž Brousselova syna (ten totiž takové velitelství získal kvůli otcí). Hned je třeba zvolit prévôta kupců podle vůle prakovníků, což by mělo velký význam na všechny strany. Mazarin sice Pařížanům povolil Le Fèvre,⁷⁴ parlamentního radu z prakovníckého rodu, ale hned si ho lstivými sliby zavázal.

Beaufort však hledal důvody, jak se od Mazarina oddělit: lid ho totiž všude posměšně nazýval Mazarinem; trápilo ho, že ho bezcenný lid už nedoprovázel žádným provoláváním, když šel ulicemi. Skrze Bellièvre⁷⁵ panovačně vymáhal úřad admirála: *prvorozený Mercœur, zasnoubený s Mazarinovou neteří, prý může dosáhnout větších věcí; a aby se dbalo ohledu na otce Vendôma, ať úřad zůstane jemu, dokud žije, a Beaufort nastoupí po otcí*. Mercœur se tím rozpálil a vyhrožoval bratrovi, jako by chtěl spor ukončit mečem. Prak se tu neutišoval, ale hřměl dál: *Bordeauxským je třeba pomoci; nelze snést, aby si Mazarin, přivandrovalec, takto zahrával s králem a vedl ho za žhavé psí hvězdy do provincie rozpálené vedrem, aby sloužil soukromému prospěchu Épernonovu. Ta cesta se podniká jen proto, aby*

⁷⁰José Osorio, španělský vyslanec v Bordeaux (?).

⁷¹Voisin, rada bordeauxského parlamentu (?).

⁷²Étienne Foullé, intendant v Guyenne, nenáviděný pro tvrdé vymáhání daní (?).

⁷³Nicolas Le Bailleul (asi 1586–1652), prezident pařížského parlamentu (président à mortier), dříve prévôt kupců a superintendant financí; zemřel přirozenou smrtí (?).

⁷⁴Antoine Le Fèvre, rada pařížského parlamentu, zvolený v srpnu 1650 prévôt kupců (?).

⁷⁵Pomponne II. de Bellièvre (1606–1657), prezident pařížského parlamentu, od roku 1653 první prezident; přítel Gondiho; zemřel přirozenou smrtí.

nešťastné Bordeaux posloužilo pomstě uraženého guvernéra jako oběť věcí. Nejde o královu slávu, ale jen o započatý sňatek Candala s neteří, jímž věnem měla být krev Bordeauxských. Až to bude vykonáno, půjde prý vítězně přes země Tektosagů⁷⁶ do Provence a po svržení Alaise si přivlastní její správu jako nejbližší Itálii. Až oslaví i Mercæurovu svatbu s druhou neteří, vrátí se pyšný z provincií jako z triumfu; vloží Paříži jho, pošlape vévodu Orleánského i prak. Uvězněné prince buď bude držet ve věčném vězení, nebo je propustí, sobě zavázané.

To a podobné se přijímalo ochotným uchem, jak se vždy věří horšímu. A nemluvila o tom chátka na rozcestích a v uličkách, ale přední muži. Vévoda Orleánský, důvěřivý a už Mazarinovi nepřátelský, pomýšlel na to, co potom provedl; k tomu ho nejvíce pobízela manželka, která se z Condého uvěznění dosud radovala, aby se manžel zmocnil věcí; když však upozorovala, že to dopadlo jinak, raději chtěla snášet Condého jako sobě rovného než mocnějšího Mazarina. Vévoda Orleánský nejenže, ač prošen, nabídnutou výpravu do Akvitánie odmítl, ale nesouhlasil ani s tím, aby tam byl král odvečen. Châteauneuf, unavený vězeňskou špínou a obdařený znovu ctí pečeti, se zřejmě pokoušel jen o to, aby nebyl nepříjemný ani jedné straně a řídil bezpečnou plavbu; radí vévodovi Orleánskému, aby potlačil city a neřádl otevřeně: *čas přináší mnoho; od něho je třeba čekat všechno. Mezitím ať jde ke královně, která, jsouc na odchodu, udělá cokoli v jeho prospěch.* Ona zůstává neochvějná, a tak se pokračuje v cestě. Vévodovi Orleánskému byla mezi Seinou a Loirou ponechána volná vláda; strana mnoho štekala, že princové nebyli zavřeni do Bastily (o to nejednou vroucně žádal). V Paříži zůstává vévoda Orleánský pánem věcí, podepřen radami Châteauneufa a Le Telliera; ale nejvyšší vláda byla v rukou jediného Le Telliera, který, stálý a věrný po celý život, vše řídil s jedinečnou silou ducha a s rozvahou: našel pole, na němž se vydatně uplatnil, a mezi vlnami vyššími než ta největší dovedl loď do přístavu záchrany.⁷⁷

Bez jakéhokoli zdržení v Poitiers ani jinde míří dvůr přímo do Libourne. Vzpoura má tu vlastnost: rozvažuješ-li o ní, roste. Veřejné blaho žádá proti nepokojům rychlost, protože nic není nad důvtip nepoctivosti a hned se vynoří nový vynálezce, který propůjčí věrnost zločinům, zatímco v lidu bez konce pučí plány. V Bordeaux se dobří muži, smíšení s buřiči, snažili, pokud mohli, mírnit smělost a kruté plány těch, kdo pokládali za stejně hanebné dát se ohnout jako být poraženi. Du Daugnon, sedící ve svém Brouage, mluvil dvojznačně, nestál ani na jedné straně; Saint-Simon v Blaye zachoval neporušenou věrnost a nic víc. Vykladači a prostředníci míru chodili sem a tam.

To vše přerušil případ Richona a Canolla. Richon⁷⁸ velel jménem Bordeaux hradu Vayres mezi Garonnou a Dordogní; La Meilleraye ho donutil ke kapitulaci a byl v Libourne přivázán ke vztyčenému kříži a uškrcen oprátkou, ačkoli mu po několik hodin dcera vévody Orleánského živila marnou naději. V Bordeaux se lidová nenávist vybila na Canollovi: ten byl zajat na ostrově Saint-Georges, který hájil jménem krále, a držen ve volné vazbě; když se rozneslo, že byl Richon popraven, nastavil podobnou hříčkou osudu nevinný krk šibenici.⁷⁹ Odtud se vše na obou stranách vyostřilo.

La Meilleraye útočí na ostrov Saint-Georges, velmi důležitý pro uvolnění nebo sevření přísunu potravin; Mothe-Delas⁸⁰ ho statečně hájil. Rytíř de La Valette tam byl zasažen kulkou a později na následky zranění zemřel v Cadillacu;⁸¹ byl to levoboček onoho Épernona, který dal rodu jméno, a po jehož smrti štěstí domu, zúžené na jedinou větev, vyhaslo. Na místo zesnulého rytíře byl dosazen Palluau⁸² a ostrov

⁷⁶Tektosagové, galský kmen v okolí Toulouse; tedy přes Languedoc.

⁷⁷Le Tellier řídil za královny nepřítomnosti správu v Paříži jako státní sekretář pro válku (viz Kniha III). Velebná chvála Le Telliera, v době vydání díla (1665) mocného ministra, je Priolova stylizace.

⁷⁸Richon, kapitán bordeauxského vojska, velitel hradu Vayres; po kapitulaci oběšen v Libourne v srpnu 1650 na rozkaz maršála de La Meilleraye.

⁷⁹Canolles, zajatý na ostrově Saint-Georges, byl v odvetu oběšen v bordeauxském přístavu v srpnu 1650; obě popravy jako vzájemné odvety dosvědčují Lenet i jiné prameny.

⁸⁰„Mottadelassius“ – neztotožněn; zda jde o téhož muže, kterého Bordeaux dříve vyslalo do Madridu (viz Kniha IV), je jen dohad.

⁸¹Jean-Louis, rytíř de La Valette (viz výše), nemanželský syn vévody Jeana-Louise d'Épernon; smrtelně raněn při útoku na ostrov Saint-Georges, zemřel v Cadillacu v září 1650 (?).

⁸²Philippe de Clérambault, hrabě de Palluau (1606–1665), od roku 1652 maršál de Clérambault; zemřel přirozenou smrtí.

byl dobyt, k velké škodě obleženého města; to, vyděšeno značnou ztrátou a příchodem krále do Bourgu, opevnilo narychlo předměstí Saint-Seurin, bránu Dijeaux a jiná místa a vyslalo do Garonny plavidla, jen lehké čluny.⁸³ Zděšení se neskrývalo žádnou veřejnou maskou. Bouillon, La Rochefoucauld a na nich závislá malá rada se činili, aby postižené město v započaté vzpouře vytrvalo, dokud by veřejnými nebo tajnými úmluvami nevylovili něco, co by nebylo cizí jejich prospěchu, což byl vždy jejich cíl. Proto vynakládali všechnu péči a starost a nevynechali žádnou zdatnost, aby se vymanili ze zkázy: hned ukazovali dopisy, doručené podstrčenými kurýry, jako by z Madridu nebo z Guipúzcoy, které si sami v Bordeaux vymysleli (sledovaly se přitom city a tváře čtoucích); hned klamali jiným vhodným podvodem a šířili lež místo pravdy: posílali napřed totiž ze svých strážců lidi, kteří nesli truhličky s přihrádkami, na jejichž dně ležely patacony; ty překrývala tenká vrstva filipů, takže vespod byl bezcenný kov a navrchu se lesklo zlato.⁸⁴

Princeznu de Condé tato maska věcí někdy vlídně šálila, jindy se ta výtečná žena styděla za tak nehorázný podvod. Jak málo se takový úděl hodil k jejímu duchu! Veliký příklad zdatnosti, jaký v ní byl, zarputilá strana trestala; útěchou v potupě jí bylo jen to, že ji působili dva vévodové, totiž vysoká hodnost provinilců. Mladičká, sotva se u dvora učila první kroky veřejného života, byla náhle zavalena velkou pohromou manžela, od něhož nemohla čekat nic jiného než nesporné štěstí. Mezitím její domácnosti hrozil rozvrat: chleba bylo poskrovnu a všeho ostatního nedostatek.⁸⁵

Španělé se tiše a nepoctivě smáli, radostní z krutého obchodu, a moudře se chopili příležitosti získat zpět v Itálii vše, co ztratili. Nejprve Oñate,⁸⁶ místokrál neapolský, s pomocí vyslanou z Milána Caracenou⁸⁷ donutil ke kapitulaci Piombino a Porto Longone, když nebyla žádná naděje na francouzskou pomoc;⁸⁸ a italští dynastové se radovali, že ty přístavy, nechvalně proslulé jako pirátská hnízda, už nebudou hyzdit onu tyrhénskou krajinu. Bylo stejně snadné napadnout celou Itálii jako hájit místa, která mohla mít sílu jen při ustavičném připlouvání loďstva.

Ale pařížský prak byl věc pracná, hlava a vrchol nesnází, protože v tak vratkém bodě obratu vpadlo španělské vojsko pod velením Leopoldovým do La Capelle na hranici Nizozemí a Francie; Le Catelet potom stihl osud La Capelle. Turenne s Fuensaldañou zabrali Rethel a Château-Porcien na Aisně,⁸⁹ ne zrovna pevností, ale vhodná hnízda pro zimní tábory nebo k povzbuzení strany, jejíž smělost vpádem arcivévody Leopolda do Champagne den ode dne rostla. Ten obsadil nejúrodnější a nejplodnější kraj mezi Fismes a Soissons; sídlo a hlavní tábor si zřídil v Bazoches. Není kraje, který by obklopovalo zdravější podnebí, který by shlížel na mírnější pahorky, rozlehlejší roviny, otevřenější pole a zelenější výběžky údolí; to vše držel Španěl, zatímco král se pod akvitánským pásmem mezi omrzelostí a nečestným otálením pekl ve vedru. Vyděšení venkované se hrnuli do Paříže a strach zvětšovali. Bouteville⁹⁰ postoupil dál než kdokoli jiný. Prakovníci se radovali a vykládali to ve svůj prospěch: *nebylo prý naším úmyslem, aby byl král odvečen do Akvitánie a aby se vládnoucí město trásl před hrozcími korouhvemi; a přece je Leopoldova mírnost taková, že nabízí mír. Mazarin raději nasadí vše v sázku, jen aby posloužil Épernonově pomstě a dovršil smluvené sňatky; kdo poctivý to bude děle snášet?* Šířil se spis, v němž Turenne vyzýval k míru a přimlouval se za Španěly; Leopold vyslal posla k vévodovi Orleánskému a ten zase Leopolda pozdravil; vše se připravovalo k veřejnému klidu, s vyloučením Mazarina. Co dál? Avaux,⁹¹ jak bylo jeho zvykem, dbalý soukromé slávy, spěchal do

⁸³Bourg na Dordogni; předměstí Saint-Seurin a brána Dijeaux v Bordeaux.

⁸⁴Patacon, drobná mince nízké hodnoty; filipy, zlaté mince Filipa IV.

⁸⁵Claire-Clémence de Maillé-Brézé (viz výše); bylo jí tehdy 22 let. Zemřela přirozenou smrtí roku 1694 v Châteauroux, kam ji manžel roku 1671 vypověděl. Její idealizující portrét je Priolova stylizace.

⁸⁶Íñigo Vélez de Guevara, hrabě de Oñate (1597–1658), místokrál neapolský 1648–1653; zemřel přirozenou smrtí.

⁸⁷Luis de Benavides Carrillo, markýz de Caracena (1608–1668), guvernér Milána; zemřel přirozenou smrtí.

⁸⁸Piombino a Porto Longone na Elbě, které Francouzi dobyli roku 1646 (viz Kniha II), se vzdaly Španělům v létě 1650 (?).

⁸⁹La Capelle a Le Catelet v Pikardii, Rethel a Château-Porcien na Aisně v Champagne (léto 1650).

⁹⁰François-Henri de Montmorency-Bouteville (1628–1695), syn duelanta Bouteville, Condého důstojník, později maršál Lucemburk; zemřel přirozenou smrtí.

⁹¹„Avossius“ (u Wase „Avois“) – Claude de Mesmes, hrabě d' Avaux (1595 – 19. 11. 1650), diplomat, vyjednávač vestfálského

Soissons a tam čekal na španělského vyslance, který ho nechal čekat marně.

Mezitím byli princové odvezeni do hradu Marcoussis⁹² za Seinou a Marnou; přičinil se o to Le Tellier, aby je neosvobodili buď sousední Španělé, nebo násilí strany: bylo lepší je tam střežit až do králova příjezdu než svěřit tak velké zástavy přítomnému osudu. Vévoda Orleánský souhlasil tím ochotněji, že Châteauneuf snadno vládl celému tomu kraji; tak se zdálo, že jsou svěřeni jakoby jeho strážci, což byla útěcha pro prakovníky. Zdálo se podivné, že z tolika klientel princů nikdo ani necekl.

V Bordeaux byly veřejné věci, jaké byly, pomalé, nejisté, střídavě smutné a radostné. Předměstí Saint-Seurin připadlo po hromadění mrtvých na obou stranách královským: neslavný triumf. La Meilleraye, Roquelaure⁹³ a Saint-Mégrin si s Palluauem počínali statečně, jako by šlo o osud celé říše; sám Mazarin byl přítomen útokům. Zaútočilo se na bránu Dauphine a na bránu Dijeaux; vzbouřenci vysunuli vpřed opevnění, které královští s neuvěřitelnou odvahou zkoušeli dobýt a které bylo s ještě neuvěřitelnější zdatností hájeno. Tu se úspěch obléhání zastavil a Mazarin, když věc pozbyla naděje, se vrátil ke dvoru, mnohé v duchu převraceje, a vybídl Palluaua, aby dílo dokončil. La Meilleraye chystal jiný útok u starých hradeb, o nichž soudil, že se snáze dobudou a že vše je tam přístupnější.

Mazarin marně čekal, až při propuknutí vášní lidí rozezná některé oddané králi; nikdo svým nesouhlasem nečinil věci nejistými. Podivuhodná svornost obou vévodů, podivuhodná bojovnost; královský voják napůl rozedraný, unavený vojnou i prací; a už v celém vojsku jen ochablé zdání poslušnosti. K Mazarinovým uším doléhala pověst o pařížské straně a nenechávala ho v klidu; vše se skládalo k novým bolestem. Nikdo mu nebyl nepřítelem jen mírně, nikdo nakloněn; Španělé u bran, síly zmenšené, Bordeauxským snad připluje pomoc po moři, u stanoviště jen málo královských lodí; v Bordeaux věci neméně sužované, klesající k horšímu, bez jisté naděje na pomoc, ačkoli rozhlašovali opak.

Myšlenka na usmíření pevně usedla v kardinálově duchu a bordeauxský parlament jí vhod pomohl na svět. Ti, kdo měli jednání zahájit, byli vysláni ne na cizí podnět, ale z náhlého popudu. Zřídka se nedosáhne výsledku, chtějí-li dva totéž; ani jedné straně pokračování sváru neprospívalo. Přítomni byli i muži vyslaní pařížským parlamentem, na přimluvu vévody Orleánského. Věc byla vyřízena rychle, aby se nepřihodilo něco, co by rodící se mír zmařilo; jeho podstata byla tato: *vše zpečetěno zapomněním, usnesení obou stran zrušena. Condého manželka smí užívat svých důchodů a sídel podle libosti. Épernon je z Akvitánie odvolán a na jeho místo je dosazen jiný správce.* O Bouillonovi ani o La Rochefoucauldovi se však nic nezmínilo, a to z výslovného příkazu vévody Orleánského, jehož cíl nebyl nikdy zveřejněn. Mezitím, když se smlouva podepisovala, přišli jménem princezny de Condé a vévodů ti, kdo se měli jednání zúčastnit, a aniž byl jejich souhlas žádán, ujednání schválili.

Druhého dne měsíce srpna roku 1650,⁹⁴ když byl mír vyhlášen, šťastně opustili Bordeaux princezna, její syn d'Enghien, potomek tolika hrdinů, který se sotva vynořoval do chlapeckého věku, Bouillon a La Rochefoucauld s vybraným oddílem šlechty. Princezna de Condé při odchodu zapřísahala, že pohostinství Bordeaux u ní nikdy nezůstane bez vděku; vévodové, že Bordeaux budou vždy dlužit život a cokoli lidé díky němu mají drahého. Ve skutečnosti, když se ospravedlnili před králem i akvitánským lidem, nezanechali ohavnou paměť: byli povoláni jen ke společnému nebezpečí, jak se mylně věřilo, kdežto oni sledovali své soukromé věci. Tak bylo opuštěno Bordeaux, sídlo nanejvýš vhodné pro válku i pro útek, které tehdy nebylo výhodné zničit, ačkoli bylo možné zničit je úplně.

Když se princezna de Condé a syn d'Enghien se svými klientelami vydali na cestu, narazili náhle, ať náhodou, nebo úmyslně, na La Meilleraye; ten zdvořile dovedl, či spíše odvedl, postižený dům ke dvoru. Ta věc se nemohla schválit jinak, než když už se stala, protože se jí znepokojovala mysl vévody

míru, krátce superintendent financí; zemřel v Paříži přirozenou smrtí. Ztotožnění potvrzuje Priolo sám (Kniha V, str. 54). Schůzka v Soissons není v hlavních pramenech doložena.

⁹²Marcoussis jižně od Paříže, hrad rodu d'Entraques (?); princové tam byli převezeni z Vincennes 29. 8. 1650.

⁹³Gaston-Jean-Baptiste, vévoda de Roquelaure (1615–1683), proslulý dvorský vtipálek, později guvernér Guyenne; zemřel přirozenou smrtí.

⁹⁴Priolovo datum je chybné, snad tisková chyba: mír s Bordeaux byl uzavřen koncem září 1650 (deklarace z 1. 10. 1650), princezna de Condé odjela z města počátkem října a král do něj vjel 5. 10. 1650.

Orleánského, vždy otevřená podezření, jako by se bez jeho vědomí jednalo o propuštění princů: pro vždy bázlivého muže strašlivá zbraň.

Vévoda Orleánský právem soudil, že Mazarin se nemůže spojit s Condém jinak než k vévodově zkáze a ke zkáze spojenecké strany, a v tom nelze mužovu podezíravou důvěřivost odsuzovat. Zvláště když ho i dcera, která tam přijela jako vyzvědačka, opakovaně upozorňovala na známky náklonnosti k princezně de Condé a na tajné rozhovory s Bouillonem a La Rochefoucauldem. Od té doby začala být otevřeně nenáviděna královnou a odvrácena od Mazarina a později otevřeně útočila na obě hlavy. Ani potom se té mužatce nevedlo lépe; tak neuvážené a neprozíravé je vždy stavět se proti dvorské přízni.⁹⁵

Princezna de Condé, připuštěná před tvář krále a královny bez jakéhokoli podezření z ponížení, jim mlčenlivou výčitkou předložila svou nevinu, ale nevyslovila žádná slova pokory; byla prosebně smutná a doprovázela řeč takovou skromností a zdála se tak úhledně truchlit, že všichni cítili, jak se jejich city mění v tytéž, jaké měla ona. O propuštění manžela, o něž tak vroucně prosila na kolenou před králem a královnou, se nic neslíbilo; dostala však možnost jít, kam chtěla, a odebrat se pryč. Náhle opustila dvůr a přes Anjou a Touraine odešla do Montrondu, kde bezúhonným životem čekala na pokyny svého manžela, až bude osvobozen.

Bouillon a La Rochefoucauld, vědomi si tak velké shovívavosti, jednali tajně s kardinálem, omlouvali nutnost zbraní a neprohlašovali nic jiného, než že čekají, aby mohli být bezpečni ve veřejné věrnosti. Bylo pozorováno, že tito dva smrtelníci se neujali cizích starostí tak, aby odložili péči o vlastní věci. Nadhodilo se i něco o Contiho sňatku s Mazarinovou neteří, který pak následoval jinými cestami. To je třeba přiznat, že oba vévodové kardinálovi důrazně vštěpovali: *nic užitečnějšího ani slavnějšího nemůže vykonat, než když bez násilí, bez cizího přemlouvání a bez spoluúčastníka daruje zadrženým princům svobodu. Prakovníci a sám vévoda Orleánský nesledují nic jiného, než dostat tak velké zajatce do své moci, aby potom zničili královnu i Mazarina. V Bordeaux se teď zdá vše uklidněno, ale vzdor války se ještě prudčeji vzkřísí v národě připraveném k náhlým hnutím a schopnějším věci měnit než vést; a protože oni sami stranu opouštějí, akvitánské národy budou následovat jako vůdce každého nejtvrdohlavějšího, a ke straně se nakloní nejen bordeauxský, ale i pařížský parlament a parlamenty celého království, národy Francie a celá tato stavba říše.*

To vše hluboce utkvělo v Mazarinově mysli. Kázal tedy vévodům, aby byli dobré mysli, a vlídně je propustil;⁹⁶ a protože svobodu princů buď nechtěl, nebo ještě nemohl jasně slíbit, naznačil kývnutím, že bude brzy. Od té doby se oba, ale zvláště Bouillon, stali mazarinovci.

Hned v Bordeaux padly zbraně, nikomu nebyly vyrvány násilím. Mezi lidem mlčícím a bojícím se, že zhřešil, vjíždí král do vystrašeného města, usvědčeného ze zločinu, obklopen čtyřmi tisíci nejvybranějších vojáků, k okázalosti i k postrachu. Kardinál se ubytoval s králem v arcibiskupském paláci a novoty se nezalekl. Bordeauxští buď milovali zdatnost toho muže, nebo se báli jeho štěstí. On, maje za nešlechetné nenávisti, které trvají déle než činy, všem odpustil. Přední vzbouřenci rozvažovali, zda ho navštívit, a vyjednávali a jako by vymáhali daň, cenu návštěvy. Mazarin to odmítl a té nestoudné žádosti nevyhověl. Tak bylo tak velké pozdvižení ukončeno podle práva, ale ještě více podle předpisu rozvahy. Épernon, příčina zla, byl vyloučen; mohl si moc koupit jen samotnou zdatností. Král propustil gardové kohorty a svěřil se strážím měšťanů, což bylo jejich pyšné povaze podivuhodně milé. Odtud dvůr odjel v tichu nanejvýš podobném zapomnění; byly zrušeny nejen nenávisti, ale i zmínka o nich, se stejnou pověstí spravedlnosti i milosrdenství.⁹⁷

Ve Fontainebleau se král z rozvážné rady zastavil, protože v Paříži všechno kypělo, jako by akvitánský úspěch přiléval straně hněvu. Tam bylo rozhodnuto převést prince z hradu Marcoussis do pevnosti Le Havre, aby tam bezpečněji čekali na svobodu, o níž jedinou se tehdy vedl spor mezi vévodou Orleánským

⁹⁵Anna Marie Louisa Orleánská, la Grande Mademoiselle (viz Kniha IV); za Frondy princů roku 1652 dala z Bastily střítet na královské vojsko, za což byla na léta vypovězena ode dvora.

⁹⁶Řeč vévodů ke kardinálovi je Priolova stylizovaná rekonstrukce; schůzku Bouillona a La Rochefoucaulda s Mazarinem po uzavření míru popisuje La Rochefoucauld v *Pamětech*.

⁹⁷Král pobyl v Bordeaux v říjnu 1650 (?).

a Mazarinem. Proti vůli vévody Orleánského nebo bez jeho účasti nemohli být převezeni; proto bylo třeba mnoha úskoků, aby byl vévoda Orleánský navzdory odporu praku přiveden ke dvoru. Přišel sice ke králově počtě, ale s žádným jiným úmyslem. Jediná královna ho přemohla, aby přivolil k tak žádoucímu převozu. Tak byli 15. listopadu roku 1650 Condé, Conti a Longueville jedenáctidenní oklikou přes střed Normandie odvezeni do Le Havru, kde byli drženi pod stráží téhož Bara;⁹⁸ Harcourt se čtyřmi sty jezdci a stejným počtem pěších zajišťoval tu cestu proti jakémukoli normandskému útoku, jehož se ostatně nebylo třeba bát, neboť celá klientela zajatců hluboce odpočívala.

Neklidná Chevreusová, jak bylo jejím zvykem, přišla do Fontainebleau s úmyslem zavázat kardinála sobě a Korintskému, nebo ho svrhnout, kdyby se vzpíral. Nakonec ta bystrá žena, netrpělivá Mazarinovým otálením, usilovala jen o to, aby přilákala krále do Paříže; jejímu účinnému přemlouvání královna podlehla, ačkoli se tomu kardinál velmi vzpíral, neboť ten nemohl zahynout jinde než v Paříži a mimo město by nad vévodou Orleánským a stranou vždy zvítězil. Když prince uvěznil, když je propustil ne dobrovolně, ale pod násilím, když uvěřil Chevreusové, že se má vrátit do města a potom opustit království, a nakonec když Korintskému opatřil čest kardinálského klobouku, pokaždé se jeho jinak tolikrát správná mysl zatemnila. To vše učinil z ohledu na královnu; později se k tomu v duchu vracel a má se za to, že to činil nerad.

Charlotte de Montmorency, Condého matka, v tomto obratu věcí zemřela,⁹⁹ není jisté, zda zármutkem, nebo vlastním osudem. Z přízně nebo ze závesti byla pověst o té ženě rozdělená; v mravech se občas držela spravedlnosti. Vždy pečovala o krásu; trpělivosti si nikdy nenavykla, ačkoli ji neštěstí stíhala nezřídka. Nejmnivějším božstvu se oddávala víc než kterákoli žena; ačkoli měla jen velmi málo chvil rozvahy, vždy přece dbala na zdání moudrosti. Ale o té kněžně jsem mnoho řekl jinde.

Téměř téže doby zemřel Claude de Mesmes d'Avaux,¹⁰⁰ sotva po dovršení padesátého pátého roku věku, který v krátkém okruhu života obsáhl tolik ctností, jako sotva který ze státníků u Francouzů. Od prvních počátků veřejného života mířil hlavně ke slávě, které díky vzácné a dobrotivé povaze hned dosáhl, a neporušeným během poctivosti a velkými zásluhami ji dovedl k nejvyššímu vrcholu; proslavil se nejvychvalovanějšími vyslanectvími po Itálii, Německu a až k nejzazším lidem, Dánům, Polákům, Švédům, a národy zrozené k bitvám podle své vůle usmířil.¹⁰¹ Naposledy vynikal na kongresu v Münsteru a v Osnabrücku při uzavírání míru svou pílí, obratností a silou ducha tak, že jistě nebylo jeho vinou, že nesmírné dílo nedostalo slavnou korunu. Očekáváje podle králova slibu přední rytířskou hodnost v království, dostal mezitím úřad superintendanta financí, jehož se jasným a statečným příkladem dobrovolně vzdal, s čistýma rukama, nepřemožený špínou a tvrdošíjný v poctivosti. Úzkostlivé potomstvo se bude ptát, z kterého rodu vzešel tento živý obraz poctivosti. Z rodu Mesmes, řeknu, který, když se ulomí jedna či druhá větev, vyrazí věčně podobnou ratolestí,¹⁰² vždy radostná setba ctností, a lesk starobylé a nesporné šlechty denně zvyšuje leskem mravů.

Nyní k cizím věcem, které na zkázu Francie nabývaly síly v Itálii, v Nizozemí a zvláště v Katalánsku. Tam nám totiž Mortara¹⁰³ vyrval Flix na řece Ebru, pevnost velkého významu, přímořské město Tortosu, Miravet, Falset a jiná místa. Byl velitelem španělského vojska, které nepřesahovalo pět tisíc jezdců a pěších dohromady; ale francouzské síly byly tehdy tak slabé a nedostatek všech věcí tak velký, že místokrál Mercœur,¹⁰⁴ dohnáný do krajnosti, byl nucen se vrátit a zanechal provincii i starost o válku

⁹⁸ Princové dorazili do Le Havru 25./26. 11. 1650, což odpovídá Priolovu údaji o jedenáctidenní cestě od 15. 11.

⁹⁹ 2. 12. 1650 v Châtillon-sur-Loing, přirozenou smrtí (viz Kniha IV a výše).

¹⁰⁰ D'Avaux, viz výše. Nekrolog je Priolova panegyrická stylizace: zamlčuje, že d'Avaux byl roku 1648 po sporech se Servienem z Münsteru odvolán a smlouvy podepsal Servien.

¹⁰¹ D'Avaux byl vyslancem v Benátkách, v Dánsku, ve Švédsku a v Polsku; roku 1635 sjednal příměří ve Stumsdorfu mezi Švédskem a Polskem.

¹⁰² Narážka na Vergilia, *Aeneis* 6, 143–144 (zlatá ratolest): „primo avulso non deficit alter / aureus, et simili frondescit virga metallo“.

¹⁰³ Francisco de Orozco, markýz de Mortara (1605–1668), španělský velitel v Katalánsku, později místokrál; zemřel přirozenou smrtí. Flix, Miravet a Falset padly roku 1650, Tortosa kapitulovala 4./5. 12. 1650.

¹⁰⁴ Louis, vévoda de Mercœur (viz Kniha I), místokrál v Katalánsku 1649–1651.

Saint-Mégrinovi, jemuž jakž takž sekundoval Balthazar.¹⁰⁵ To vše se připisuje pařížskému praku, a tuto skvrnu hanby nesmaže žádný den. Při tak velké pohromě neměl náš voják v celém katalánském kraji ani odvalu, ani poslušnost, ani peníze. Posádky v pevnostech podle francouzského obyčeje pustošily a drancovaly okolí, a když všechno shrabaly, vymáhaly jakoby i poslední duši; odtud zoufalství, které dodá statečnosti i nejzbabělejšímu. Josep Margarit všude pomáhal radou a bdělou péčí a unikl tisícům úkladů, které mu Španělé strojili. Co měl dělat v tak ztracených a sužovaných věcech? Nikdo z našich neprokázal Francii neporušenější věrnost než tento Margarit, kterého jsme potom viděli jako vyhnance dýchat cizí vzduch, žít se jen protivenstvími a v nesmrtelné nenávisti k Iberům, ať už pohrdl nadějí na milost, nebo žádnou neměl.¹⁰⁶

V Pikardii Španěl neobsadil nic než místa nebojeschopná a vydaná prvním, kdo je obsadí; neboť Laon a Soissons zachovala nedotčená proti nepřátelské síle jediná autorita maršála d'Estrées.¹⁰⁷ Fuensaldaña se nějakou dobu zdržel v Braine a ničil pastviny; co jiného totiž vykonal? Praslin chránil v Champagne Remeš; v okolí nebyla způsobena žádná škoda kromě pustošení statků, nepočítáme-li jedinou nehodu Hocquincourta, který se hodil spíš k vyhledávání nebezpečí než k jejich vyhýbání;¹⁰⁸ ale ty věci jsou známější a mého pera nepotřebují. Když se rozšířila pověst o šťastných úspěších v Akvitánii, uchýlil se Leopold s částí jízdy narychlo do Bruselu, aby se nezdálo, že ustupuje méně čestně právě při králově příchodu.

Mezitím Joyeuse de Grandpré,¹⁰⁹ velitel v Mouzonu na Máze mezi Stenay a Sedanem, s větší odvahou než rozumem horlivě, jak je jeho zvykem ve všem, přijal stranu Condého; v tom se však zmýlil, že věc princovu posílil jen holou osobou, neboť Mouzon setrval v poslušnosti krále a porušil věrnost svému guvernérovi. Ten, divoký, prudký v činu i v náhlém rozhodnutí, nemohl strávit drzost posádky, usiluje ji potrestat a pohne Fuensaldaña s Gamarrou¹¹⁰ k obléhání Mouzonu; po jeho dobytí však od opatrného Španěla velitelství nedostal. Odtud zahořklý, a když ho Condé po svém propuštění neocenil podle zásluhy, získal na přímluvu Faberta¹¹¹ královu přízeň i svůj Mouzon. Potom nejedním důkazem statečnosti ukázal, kolik zdatnosti je v Grandpré, v šiku, v pochodu, při výpadech i všude, jako by štěstí chybělo místo, kde by ho zničilo, smělý víc než statečný, a šťastný, třeba jen v bitvě u Sillery proti Condého lidem.¹¹²

Po úspěchu u Mouzonu odvádí Turenne zbídačené vojsko do zimních táborů mezi Mázou a Aisnou; Fuensaldaña odchází (rozumnější by bylo zimovat společně), aniž byla ve Francii podniknuta výprava, která by měla váhu nebo význam pro věci; neboť co je marnějšího, než triumfovat s okázalou přípravou nad pustošením venkovanů, nad Le Catelet, Rethellem a Mouzonem? S jakou bázní Španělé vtrhli, s takovou horlivostí odešli, opustivše Turenna a Gamarrou, kteří brzy zaplatili za nešťastné setrvání. Ani ta marná okázalost prince nepropustila, ani nedodala odvahy těm, jejichž věrnost byla zkažena, ani praku neprosněla, ale posloužila jen scéně věcí, malá pohroma přimíšená k akvitánskému úspěchu.

Dvůr se vrací do Paříže, kde vše špelo do propasti. Mazarin, který poznal, jak zhoubný bude návrat, usoudil, že je lepší odrazit cizí nepřátele a zvítězit nad tím, co bylo cizí, než překonávat to, co bylo domácí. Koncem listopadu roku 1650 přijíždí s velkou válečnou okázalostí do Remeše; vojsko čítalo dvanáct tisíc mužů, nejvybranější oddíl; velitelem byl Praslin, vždy statečný a věrný (a nevím, zda kdy

¹⁰⁵ Jean de Balthazar (asi 1600 – asi 1688), plukovník ve francouzských službách původem ze Saska (?). Příčina smrti neznámá.

¹⁰⁶ Josep Margarit i de Biure (viz výše) zůstal ve francouzské službě i po pádu Barcelony (1652) a zemřel v exilu v Perpignanu roku 1685 přirozenou smrtí. Chvála Margarita je Priolova stylizace.

¹⁰⁷ François-Annibal d'Estrées (1573–1670), maršál Francie, guvernéř Soissons a Laonu; zemřel přirozenou smrtí ve vysokém věku.

¹⁰⁸ Jakou Hocquincourtovu nehodu má Priolo na mysli, se nepodařilo zjistit.

¹⁰⁹ Charles-François de Joyeuse, hrabě de Grandpré (1620–1680), guvernéř Mouzonu, od roku 1651 královský generálporučík (?). Příčina smrti neznámá.

¹¹⁰ Esteban de Gamarra (asi 1593–1671), španělský velitel v Nizozemí, později vyslanec v Haagu. Mouzon kapituloval 5. 11. 1650 po asi třiatřicetidenním obléhání. Zemřel přirozenou smrtí.

¹¹¹ Abraham de Fabert (1599–1662), guvernéř Sedanu, od roku 1658 maršál Francie; zemřel přirozenou smrtí.

¹¹² Sillery u Remeše; střetnutí s Condého vojskem se nepodařilo doložit (?).

byly činům toho muže, všude slavným, dány zasloužené odměny).

Rozhoduje se o obléhání Rethelu. Je to městečko na Aisně, proslulé spíše proměnlivostí štěstí než čímkoli jiným; tolikrát měnilo pány za pány a nepřátele za nepřátele, jako míč střídavě házený; šťastné úrodnosti půdy; vždy tam byly první tábory znesvářených; že je zrozeno pro válku, ukazují oblázky, jimiž je dlážděno.¹¹³ Obranu vedl Neapolec Giovanni delli Ponti¹¹⁴ s dvěma sty jezdci a tisíci pěti sty pěšími; ale Francouzi, když hned prolomili předměstí, zaútočí na hradby, chátrající stářím a nedbalostí. Po třech dnech podepsal delli Ponti, neschopen čelit tak velkému útoku, kapitulační úmluvu a odešel před smluveným dnem; tak velké bylo zděšení!¹¹⁵ A přece zasvitla naděje na Turenna, který se blížil s pomocí, ale když u Tugny uslyšel o kapitulaci, ustoupil.

Kardinál se narychlo odebral do Rethelu, aby osobně přinesl odvahu a rady; Praslin už vytáhl proti Turennovi, rozhodnut svést řádnou bitvu. Turenna bolelo, že byl takto vypuzen z pohodlných zimních táborů, nevěda, kam se uchýlit, a ještě víc to, že Rethel byl hanebně ztracen, když věc vyřídily jen dvě kohorty (neboť hlavní síla francouzského vojska, pominuvši obléhání, hledala nepřítele v husté tmě).

Praslin je skrze Hocquincourta a Němce Rosena zpraven, že Turenne neodešel daleko, ale v nejbližším údolí u Bourcq se strojí k boji, což dal svým lidem znamení trojí dělovou ranou. Brzy, totiž asi za hodinu, postupovala obě vojska v rovnoběžných liniích; každé hledalo výhodu místa. Turenne čekal na Lotrinčany; posílen jejich příchodem, už se nechtěl vytáčet, ale svěřit štěstí rozhodnutí o všem.

Byl patnáctý den prosince roku 1650, nebe zatažené mraky; nejbližší vesnice u rozhodné roviny se lidově nazývá Somme-Py,¹¹⁶ spíš bys řekl chatrče. Turenne měl asi pět tisíc jezdců a čtyři tisíce pěších; Lotrinčanům veleli Ligniville¹¹⁷ a Savojan Faugé, Valonům Sainte-Marie, Němcům Lanavus; byli tu i francouzští vzbouřenci. Napřed šli chorvatští lehkooděnci (jsou to římsí rorarii¹¹⁸), kteří lehkou výzbrojí zahajují bitvu první, jako nebe obvykle rosí před deštěm. Vpředu bylo postaveno šest děl, aby se to dalo nazvat řádnou bitvou.

Šik Francouzů byl zkušeně sešikován a byl to květ veteránské vojny; mezi nimi nejvýznačnější Villequier a Hocquincourt, Navailles, Manicamp,¹¹⁹ Pradel, Inville a nemálo jiných zkušených ve válce; celá síla dosahovala i s děly deseti tisíc; ta byla lehčí. Praslin, viditelný v čele pravého křídla, rozděloval rozkazy; Turenne, jak bylo jeho zvykem, velel svému levému křídlu. Hlavní srážka byla na našem pravém křídle, kde padl Praslinův syn,¹²⁰ mladík velkého nadání ke ctnostem. Duras,¹²¹ Bouteville s Beauvaisem a Montolieuem prorazili prvním nápirem všechno naše až k postavení děl; Manicamp první prolomil Lotrinčany. Přispěchal Villequier a přidal velkou váhu kolísajícímu a nejistému vítězství. Lannoy, který velel pěti německým kohortám, byl zajat, když mu padl kůň, a to vyděsilo jeho lidi; tu se začala měnit dosud nejistá tvář věcí. Současně zajatí Ligniville a Faugé dali svým Lotrinčanům příležitost ustoupit. Tehdy se vítězství zjevně naklonilo k Francouzům; neboť Turenne, jemuž byl kůň raněn, už nemohl nic rychle podniknout, ba málem padl živý do rukou nepřátel, a byl by padl, kdyby neunikl díky vypůjčenému koni a lstí, když se vydával za Francouze. Cokoli bylo na obou Turennových křídlech, bylo zajato nebo pobito a do konce vydržela jen jeho kohorta.

¹¹³ Snad slovní hříčka: kameny (silices) jako střelivo praků, tedy i Frondy. Rethel byl ještě roku 1650 opakovaně dobýván oběma stranami.

¹¹⁴ Giovanni delli Ponti (Degli Ponti), neapolský důstojník ve španělských službách, velitel posádky v Rethelu. Příčina smrti neznámá.

¹¹⁵ Rethel kapituloval 13. 12. 1650.

¹¹⁶ Bitva u Rethelu (zvaná též u Champ-Blanc nebo u Somme-Py), 15. 12. 1650: maršál du Plessis-Praslin porazil Turenna a jeho španělsko-lotrinské spojence; Plessis-Praslin byl za ni nazván „vítězem od Rethelu“.

¹¹⁷ Henri de Ligniville, lotrinský generál (?); Faugé (La Fauge), generál na Turennově straně, byl v bitvě zajat; Sainte-Marie, velitel Valonů, a „Lanavus“ (Lannoy?) neztotožnění. Příčina smrti neznámá.

¹¹⁸ Rorarii, lehčí vojáci rané římské republiky, kteří zahajovali boj; Priolo si hraje s podobností slova *ros*, *rosa*.

¹¹⁹ Bernard de Longueval, markýz de Manicamp (?); Pradel, kapitán francouzských gard (?); Inville neztotožněn. Příčina smrti neznámá.

¹²⁰ Charles de Choiseul, hrabě du Plessis, syn maršála du Plessis-Praslin; padl 15. 12. 1650 u Rethelu.

¹²¹ Jacques-Henri de Durfort, markýz, později vévoda de Duras (1625–1704), synovec Turennov, tehdy na straně princů, později maršál Francie; zemřel přirozenou smrtí.

Zajatí byli Bouteville, Gamarra, Ligniville, Saint-Quentin, Haucourt; tympány a prapory byly ztraceny. Na straně Francouzů padli kromě Praslinova syna Alvimar, Corval, La Valée, Bens a Rosenův bratr a asi pět set prostých vojáků.¹²²

Turenne se přes Bar-le-Duc uchýlil do Stenay k Longuevillové, která, ač zarmoucena vědomím utrpené porážky, přece statečně odmítala, co jí nabízel Leopold, totiž azyl v Nizozemí. Mezitím se Château-Porcien, Asilium, Quatre-Champs, Buzancy, Guincourt, Charbogne, Beaumont a podobná místa za Aisnou, obsazená Španěly, dobrovolně vrátila ke svým Francouzům. Senneterre široce vládl v Lotrinsku a uvedl do své moci nemálo městeček a měst.

Takový konec měla bitva u Rethelu, v níž triumfovaly rady kardinála a zdatnost Praslinova, k závisti, která hned houfně následovala a vše Mazarinovo vyvrátila; tak obvykle obratnost většinou podléhá Štěstěně.

K oslavě vítězství a k získání více opor se maršálská hodnost stala obyčejnou a byla jakoby rozlita do roje. Hodností byli vyznamenáni Villequier, později zvaný Aumont, Hocquincourt, Senneterre a z ohledu na vévodu Orleánského La Ferté-Imbault.¹²³ Grancey, uražený, že se nevidí přimíšen do stáda maršálů, odešel do Gravelines, svého guvernéřství, s mnoha hrozbami, jimiž potom s přičiněním vévody Orleánského dosáhl vrcholu svého přání, aby jinak nebylo ohroženo Gravelines, vrchol a hlava triumfů vévody Orleánského.¹²⁴

Ujal se zvyk všeho dosahovat hrozbami, a k bohatství a poctám tehdy nevedla připravenější cesta. To, jako podobné věci, uvedla do Francie ani ne tak pohroma doby, jako nevázaná svévole dvora, zvláště tehdy zpupného. Mazarin, zdrcený, sliboval všechno, jen aby se na chvíli vymanil ze strastí; neboť měl příliš měkké čelo, než aby uměl odmítat; a jako voda na hladkém dřevě nebo kameni snadno sleduje prsty, které ji vedou, tak on sledoval žádosti, jimž nebylo konce; kdykoli Francouz pocítí slabého jezdce, bez míry zneužívá mírnosti vládce a z důvěry v odpuštění si dělá svobodu hřešit. Lehkomyslný národ se řídí jen strachem, a nikdo ze smrtelníků neznal povahu národa důvěrněji než Armand de Richelieu, první původce uzdění Francie a vynálezce strachu.

Smutnější byla pro Mazarina nebezpečí po vítězství než ve válce. Strana v Paříži byla krutější, ale skrze tajné rady: nikde nic nevyžvanit ani mluvit nerozmyšleně, všude hluboké mlčení nebo úkladná slova, horší než mlčení; ti, kdo Mazarinovi nejkrutěji škodili, se zdáli nejvíce nakloněni; volali ho ke dvoru, aby sklídl plody vítězství; a to, co je nejvytrvalejším z dvorských umění, předstírali přátelství krutější než nenávisť, aby se tím více věřilo těm, kdo vnášeli zlovolné pomluvy: jed nejvíce k obávání od těch, kdo zasedají v radách a vězí v samých útrobách.

Bystrý kardinál ty úskoky vycítil, ale buď královnina nemoc, nebo zlovolnost osudu ho 31. prosince 1650 přivedla zpět do města,¹²⁵ kde mu ke zkáze byla jen řada úspěchů, jako těm, které v Athénách trestali ostrakismem. Parlament, který se dosud krotil, vévoda Orleánský, který nechtěl Mazarina vypuzeného, a prak, který pokládal za svůj zájem ponechat si ho jako zdání a neužitečnou modlu, napadnou toho muže jedním nápoem. Každé takové pohnutí je vždy osudové a nedá se žádnou normou potlačit ani zadržet. Záminkou rozkolu bylo propuštění princů, které si každý přál, ale každý pod jinou záminkou. Korintský byl životním duchem, jímž tehdy dýchalo celé shromáždění: jediný usiloval ne o to, aby princové měli svobodu, ale aby byli přivezeni do Paříže pod volnější stráž, aby pak, po vypuzení Mazarina, mohl zajatce podle libosti buď sám propustit, nebo držet ještě přísněji; tak se vetřel praku, parlamentu, nakonec i vévodovi Orleánskému, za pomoci i Chevreusové, aby se snadno stal předákem stran a, až v nepokojích brzy získá klobouk, dosáhl ještě bouřlivějšími cestami nejvyššího ministerského úřadu; jako by Francie k své věčné vládě potřebovala purpur, který by bylo slušnější poslat do Říma k jeho vlastnímu krbu.

¹²²Seznamy zajatců a padlých přebírá Priolo zřejmě z dobových relací; jména jsou zčásti zkomolená a neztotožněná.

¹²³Jacques d'Estampes, markýz de La Ferté-Imbault (1590–1668), zemřel přirozenou smrtí. Jmenování maršálů proběhla začátkem ledna 1651 (Hocquincourt 5. 1. 1651).

¹²⁴Grancey byl jmenován maršálem v lednu 1651 (?) (viz Kniha IV).

¹²⁵Mazarin se vrátil do Paříže 31. 12. 1650 (?).

Vévoda Orleánský jednal s parlamentem většinou prostřednictvím Korintského a stvrzoval, co ten pronášel jeho jménem, ačkoli někdy odvážně říkal věci, které se nesrovnávaly ani s vážností posluchačů, ani s charakterem mluvčího; Gaston dokonce rozjitřoval shromáždění proti Mazarinovi, od něhož prý pocházelo, že radové jsou nazýváni Cromwelly a Fairfaxy, ačkoli jsou to dobří muži, kteří se jen odchýlili od dvorského smýšlení a dbají veřejného dobra. Odtud se chopili příležitosti obviňovat kardinála jako původce, jak říkal, všech zel a usnášet se proti němu, vždy pod maskou propuštění princů. Taková shromáždění královna nejednou zakázala; vždy se však konala dál a stávala se častějšími. Sám vévoda Orleánský, nedbaje domu ani manželky, bez oběda, dával parlamentu celé dny, naléhal na Mazarinovo vypuzení a bez konce na svobodu zajatců. Od královny se pak, což se dosud nestalo, oddělil: přestal při ní být a žádnými prosbami se nedal pohnout, aby ji poctil jen rozhovorem, dokud nebudou princové obdařeni svobodou a Mazarin poctivě vypuzen za hranice království. Parlament prosebnými napomenutími vštěpoval královně totéž; ale první prezident Molé u ní vážně a výmluvně promluvil: *už se nesmí vytáčet ani děle otálet; slavné zajatce je třeba propustit a nelze je děle držet ve slepé tmě bez ztráty francouzské poslušnosti, jejíž prchající zdání propukne v otevřenou vzpouru, nebude-li hrozícím zlům předejito. Není spravedlivé ani slušné, aby králův strýc ustoupil přivandrovalci; jeden z nich musí odejít; lepší však je, aby cizinec, příčina sporů, odešel bez úhony, dokud nebylo použito násilí, než aby se vévoda Orleánský už neúčastnil rad a vše se obrátilo vzhůru nohama.*¹²⁶

Když to bylo vyslechnuto, už se o kardinálově odchodu dál nerozvažovalo. Velmoži královské strany se nabízeli, jako by měl být Mazarin hájen ozbrojenou silou a přivedeným vojskem; on to vše pokládal za vratké; a moudrý nikdy nevěří takovým slibům, které v nepříznivých věcech vždy mizí.

Z Cubovillu,¹²⁷ městečka v Normandii nedaleko Le Havru, byly napsány a doručeny dopisy tří princů parlamentu, v nichž slavní zajatci dovolávali posíláných zákonů a planých práv. Stejně tak předložily otcům, kteří byli tehdy rozhodčími rozpolcené Francie, prosebné spisy princezna de Condé a Longuevillova dcera.¹²⁸ Přívrženci princů nabírali odvahy z úspěchu a strojili jednání, což je podivné, tajná, ve městě, kde se nic nezamlčí; jejich podstata byla: *princové mají být jakýmkoli způsobem propuštěni; Condého syn d'Enghien se ožení s Mademoiselle d'Alençon, druhorozenou dcerou vévody Orleánského, a Conti s jedinou dcerou Chevreusové; Korintskému je třeba opatřit klobouk; a což je hlavní, Mazarina je třeba odstranit.*¹²⁹ To vše dal Korintský podepsat vévodovi Orleánskému bez Beaufortova vědomí, který by jinak všechno tajemství vylil do klína Montbazonové; a to tajemství, kdyby je pak kardinál svou lstí vypátral, by od základu zničilo zajatce ještě před propuštěním i ty, kdo se chystali uvést stroj věcí do chodu.

To vše se každou hodinu donášelo do Le Havru a Condého odpovědi se donášely do Paříže, jako by zajatci už měli plnou svobodu; styk nebyl povolen, ale zůstal utajen, a služebníci, lékaři a strážci postavení k princům byli zaplacení, zatímco Bar byl starostlivý, ale nevědomý a velkým úsilím nedosahoval ničeho. Kdo by se nepodivil tak velké mlčenlivosti u národa žvanivého; a co odejme zázraku víru, že se to dělo skrze ženy, nejen původkyně rozkoší, ale i příznivkyně přátelství, v této věci nanejvýš věrné. Zázračná věc! neboť co není kluzké u tak kluzkého pohlaví, mezi tolika svědci cizích manželek a lichotkami, které jsou pro ženskou povahu nejúčinnějšími prosbami.

Cílem královny bylo odkládat a protahovat věc až do králova dospění, kdy bude vše buď platné, nebo neplatné; cílem vévody Orleánského, jeho manželky a starší dcery propustit prince krocením Mazarina, ne jeho zničením. Totéž smýšlení měl parlament i prak. Jediný Korintský chtěl Mazarina od základu zničit a vládnout skrze klobouk. Châteauneuf, dychtivý ve všem jednat správně spíše než nějakého

¹²⁶ Molého řeč je Priolova stylizace; Molé skutečně v lednu 1651 v čele parlamentní deputace naléhal na královnu kvůli propuštění princů.

¹²⁷ „Cubovillium“ – neztotožněno; snad Montivilliers u Le Havru (?).

¹²⁸ Marie d'Orléans-Longueville (1625–1707), Longuevillova dcera z prvního manželství, později vévodkyně de Nemours, autorka pamětí; zemřela přirozenou smrtí.

¹²⁹ Tajná smlouva mezi Gastonem, Gondim a přáteli princů, podepsaná koncem ledna 1651 (?). Élisabeth Orleánská, Mademoiselle d'Alençon (1646–1696); Charlotte-Marie de Lorraine, Mademoiselle de Chevreuse (viz Kniha IV). Mademoiselle d'Alençon zemřela přirozenou smrtí.

prospěchu, jehož vězení bylo čestnější než vláda jeho nástupců,¹³⁰ nemohl snést pohrdání královnou; proto si přivolal přátele princů a navrhl jim podmínky, za nichž by svobodu dlužili jedině králi, ne straně. Ty byly přijaty a pokládány za spravedlivé a dobré, a to ze strachu, aby vévoda Orleánský, až bude Mazarin vypuzen a on pánem věcí, z rad Korintského nepracoval na propuštění zadržených nevážně, maje snad za lepší nepřibrat si Condého jako spojence ve věcech, v nichž měl být první a jediný.

Ale to vše bylo marné, protože kardinál, snad v ukvapeném spěchu, jak někteří chtěli, všechno předešel, odešel a prince propustil sám, jak bude podrobněji vylíčeno v následující knize.¹³¹

Nic však Mazarina nepohnulo k odchodu účinněji než pohled na pobouřené město. Ono moře lidských myslí se vzdouvalo; a v tom, jako při minulých vzpourách, byla síla lidu taková, že se stal rozhodujícím jazyčkem na vahách všech věcí. V tom je tedy třeba usilovat, aby nebyl nikdy vyburcován, neboť jednou vyburcován neslyší žádnou uzdu. Ale co, zeptá se nějaký cizinec, se v tomto smyslu nazývá lidem, co městem? Ono množství, které je v Paříži vidět a jemuž sotva stačí nesmírné domy. Největší část toho davu nemá vlasti; obyvatelé jsou cizinci. Dej je všechny vyvolat jménem a ptej se, odkud kdo je: uvidíš, že opustili svá sídla a přišli hromadně do města, které, nikomu se neodpírajíc, stalo se společnou vlastí celé země, skrze ono obratně smíšené bláto,¹³² protože tam se ctnostem kladou velké odměny a neřestem ještě větší.

Konec knihy páté.

¹³⁰ Charles de L'Aubespine, markýz de Châteauneuf (viz Kniha IV); Priolova chvála je jeho stylizace.

¹³¹ Mazarin opustil Paříž v noci ze 6. na 7. 2. 1651 a 13. 2. 1651 sám propustil prince v Le Havru (viz Kniha VI).

¹³² Narážka na latinské jméno Paříže *Lutetia*, odvozované od *lutum*, bláto.

Kniha šestá

Po propuštění princů a Mazarinově odchodu nenastalo, jak se doufalo, žádné blahodárné štěstí; ani rozvrácená věc veřejná se tím neusadila, ale vše se zhoršilo. Condé haní vládu i ministry a odřiká se jich. Vymůže si guvernérství Akvitánie a pohrdne tehdy Burgundskem; tak si volí místo vhodné k budoucímu pozdvižení. Odchází; občanské nepokoje se znovu rozhořívají a vzniká třetí bordeauxská válka. Proto je Mazarin povolán zpět, totiž aby pomohl králi znovu sužovanému stranou. Závistivci mu tak místo neštěstí připraví čest.

Když nápořem byly přemoženy rady dobrých, Mazarin, dávaje nutnému přednost před okázalým, ustoupil době a věcem. Vypudit ho z Francie bylo pro stranu velkým vítězstvím; neboť on velikostí svého génia dosud povznášel královskou stranu, a když byl zničen nebo nepřítomen, doufalo se od královny všeho snáze. Odtud, když byl odstraněn všecken strach, se nikoli krokem, ale střemhlavým během odpadlo od poslušnosti, neboť město se obrátilo k plné svobodě, takže co se domnívalo, že může vynutit, to už nestrpělo vyprošovat.

Šestého února roku 1651 za bezměsíčné noci tajně odešel kardinál v šatech nehodných své hodnosti, doprovázen asi dvěma sty jezdci, na koni, a uchýlil se do Saint-Germain; průvodcem na cestě mu byl Harcourt, vždy služebník dvorské moci. Den se tam zdržel, vyslechl rozličné rady a pověsti, které se donášely z Paříže, a pohrdl jimi; potom se vydal k Le Havru přes střed Normandie s velkolepým průvodem, na nějž se národy dívaly. Stejná stálost tváře, jaká ho provázela v moci, ho provázela i při odchodu. Žádná známka velkého ducha není jistější, než neustoupit nepříznivému osudu, který se valí vsťíc.

Bez jakékoli okázalosti, jak bylo jeho zvykem, obstarával, co bylo třeba vykonat; v mravech měl sílu a mírnost tak smíšené, že nikdo nemiloval klid silněji, ani snáze nestačil na bouři. Kde věc vyžadovala bdělost, vždy bez spánku. Tak velký byl v něm nesoulad štěstí, že tomu, komu se nedávno zdálo, že mu k vítězstvím nestačí země, chybělo útočiště a místo azylu; a, což je neuvěřitelné, mezi tolika zavázanými mu jen málokdo poskytl pomoc! Kdo myslí, že nešťastným se dluží nějaká vděčnost, nebo si v protivenstvích uchová paměť dobrodiní, nebo kdy se věrnost nezmění se štěstím? Kdo z něho měl nějaký užitek, svaloval závist na původce a pokládal za spravedlivé ponechat si, co přijal od Mazarina, ale Mazarina, který dal, nechat odejít nebo zahynout.

Ale Paříž nedoufala, že bude bezpečná, zůstane-li kardinálovo jméno kdekoli stát; protože hrozil, že se vždy vrátí proti všem, všichni se ho báli, a ke zvětšení nenávisti se strach předstíral. Parlament tedy řádl usneseními, aby byl úplně vypuzen z království, a ustavičnými žalobami vpaloval paměti odcházejícího věčné cejchy; lid ho rozdíral v ustavičné zuřivosti: tak nenávisti, zrozené ze stranických bojů, trvají déle než strach, ačkoli od něho už nic nehrozilo. Prvním činem bylo držet krále a královnu pod přísnou stráž, aby neunikli nějakou lstí, utajeným odchodem, jako by chtěli kardinála následovat.¹ Nejvyšší moc měl vévoda Orleánský, kterého žádné prosby regentky nedokázaly přimět, aby se účastnil rady; prohlašoval, že to neučiní, dokud princové nebudou vyvedeni z vězení. To v prvních dnech věrně dodržoval, buď proto, že Korintský upevňoval Gastonovu mysl, jinak vratkou, nebo že se sám Gaston, který tolikrát pykal za lehkomyšlnost, proti zhoubnému zlu obrnil několikadenní statečností. Chevreusová provozovala tisíc úskoků, hned ve prospěch zajatců jako budoucí tchyně, hned u vévody Orleánského sama, hned skrze Korintského a Châteauneufa; hned se ukazovala štedrou vůči Mazarinovi, jehož odchod byla největší měrou zprostředkovala, jako by bylo třeba této lichotky, aby se mysl vévody Orleánského, spokojené vždy jen s poslušností, obměkčila nebo okouzčila. Tak byl tehdy řízen francouzský dvůr. Víc než kdokoli ze smrtelníků to a podobné kardinál prohlédl a z hlubokého zkoumání takové povahy nakonec všeho dosáhl.

Harcourt se vrátil ze Saint-Germain do Paříže a málem ho přemohla zuřivost lidu, ani ne tak proto, že Mazarinovi při odchodu věrně posloužil, jako proto, že s lodníky, nejhorším druhem lidí, jednal o najmutí

¹ V noci z 9. na 10. 2. 1651 obsadila pařížská milice na pokyn Gondioho a Gastona Palais-Royal, aby se ujistila, že král neodjel; lid vtrhl dovnitř a chtěl vidět spícího Ludvíka XIV. Královna tak byla v Paříži fakticky zajatkyň.

lod'ky; ti, když se to rozneslo, vyvolali nemalý nepokoj, jako by se pro krále a královnu připravovala cesta k útěku; lodníkům na tom totiž ovšem velmi záleželo! Mazarinův synovec Mancini dostihl strýce; neteře, které potají vyklouzly, byly svěřeny věrnosti Hocquincourtově a odvezeny do Péronne;² tak, jako by zkáza domu nemohla ležet na jednom místě, rozptýlila se po celém světě.

Doba však nebyla na ctnosti tak neplodná, aby neprozradila tvrdošíjnou věrnost některých, zachovanou králi a královně, zvláště když šlo o jejich věc, nikoli o Mazarinovu; podněcoval je však soukromý prospěch, jak potvrdil výsledek. Ale všem, i stranickým, by královna skrze Mazarina nabízela, cokoli tito i oni skrytě či bouřením chtěli získat, jen kdyby zůstali klidní. Avšak Francouzi těžko snášejí odklad naděje, ať jakkoli pojaté; proto u nich se rychle dojde od správného k bočním cestám, od bočních ke zlým, od zlých k propastem.

Kardinál nevykonával normandskou cestu s takovou družinou a takovým množstvím, jaké ho obvykle obklopovalo; byli při něm však d'Estrades,³ Plessis-Bellièvre a asi dvacet šlechticů nikoli obyčejného rodu s jízdním oddílem dvou set mužů, jemuž velel Palluau. Nepozvaní průvodci, kteří chtěli od uprchlíka něco vylovit, někteří ze zvědavosti, málokterí z péče; všichni se chlubili nebezpečím při odchodu, krupobitím olověných kulí z domu vévodkyně Orleánské: „Málem nás shodili z koní a nadávali nám mazarinovců.“ Roncherolles⁴ s obvázanou hlavou se ráno i večer často ukazoval Mazarinovi, a ačkoli rána nebyla žádná, o tu žádnou se úzkostlivě staral, ke slavné okázalosti. Sem a tam rozličné řeči: jedni, že kardinál míří přímo do Le Havru, aby se zavřel s princem a uzavřel úmluvy podle svého prospěchu; jiní, že je bez prodlení vyvede a hned se vrátí do Paříže; jiní, že je sice propustí, ale sám zůstane v pevnosti Le Havre, dokud nepokoje neutichnou a hněv se neztiší; a to bylo pravdě nejbližší. Každý podle svého mínění, a snad ne podle mínění, ale z přetvářky. Na třetím noclehu úcta ke kardinálovi ochabovala, neboť Francouzi, nemáš-li je přísně, nevydrží dlouho v poslušnosti. Kardinál byl podle přítomného osudu ke všem vlídný, a proto hned v opovržení: do jeho pokoje se vtrhovalo, ne vcházelo; k jeho stolu se usedalo bez pořádku, jídlo se chvávalo, ne bralo; žvanilo se a navzájem se skákalo do řeči, a to ti, kdo dříve byli nejpokornějšími pochlebníky. Jezdci dováděli a vrhali se na stáda a dobytek, na něž narazili; Normané, kteří nedovedou snést ani nejmenší zdání škody, se ozbrojovali a nosili Mazarinovi stížnosti na odehnaný dobytek. To byla tehdy hlavní starost toho muže, který skrze Palluaua kázal ihned vrátit uloupené nebo spravedlivě nahradit škodu; poslouchalo se nerado.

Každý den přicházely od královny listy, v nichž mu kázala být dobré mysli a vlastní královou rukou byl ujišťován o návratu; o tom Mazarin nikdy nepochyboval. Taková byla jeho důvěra v osud a jistota ve štěstí, které ho, jak říkal, nevyneslo s takovým vzestupem na takový vrchol, aby ho uprostřed dráhy shodilo kvůli nevinným sporům se soupeři, vedeným pro krále; a tvrdil, že nikdy nic falešně nepředpověděl.

Mezitím vévoda Orleánský ve městě horlivě jednal o svobodu princů a spolu s parlamentem a prakovníky prosadil, aby bez prodlení byli s rozkazy krále a královny a s listinami pod pečeti, jak se říká, vysláni La Rochefoucauld, La Vrillière,⁵ Viole a Comminges propustit prince. Když byli vysláni, teprve tehdy se vévoda Orleánský zúčastnil rady krále a královny a předsedal jí, když si usnesením parlamentu se souhlasem královny přísně pojistil, že Mazarinův odchod bude bez návratu a neodvolatelný. Mazarin, když to uslyšel, usoudil, že je třeba pospíšet (aby vyslanci, kteří už byli na cestě, nesvedli zásluhu o propuštění princů na sebe), a dorazil do Le Havru třináctého února 1651⁶ ráno. Už předtím, jak bylo řečeno, tam předešli Gramont, Lionne a jménem vévody Orleánského Goulas,⁷ aby pod záminkou propuštění vyzvěděli Condého smýšlení. Ten se tisíci způsoby a úskoky, kromě tajných značek, den ode dne dozvídal nejen o vrcholu věcí, ale i o nejdrobnějších věcičkách. Le Havre

²Péronne, jejímž guvernérem byl Hocquincourt (viz Kniha IV). Paul Mancini (viz Kniha II).

³Godefroi, hrabě d'Estrades (1607–1686), diplomat a voják, později maršál Francie; zemřel přirozenou smrtí.

⁴Roncherolles (?), šlechtic z Mazarinova doprovodu; neztotožněn s jistotou.

⁵Louis Phélypeaux de La Vrillière (1599–1681), státní sekretář; zemřel přirozenou smrtí.

⁶Priolo tiskne chybně „1650“; Mazarin dorazil do Le Havru a propustil prince 13. 2. 1651.

⁷Nicolas Goulas (1603–1683), šlechtic z družiny Gastona Orleánského a autor *Pamětí* (zachycují léta 1626–1651); příčina smrti neznámá.

už nebyl vězením, ale otevřeným trhem, tak se tam kupovalo a prodávalo zboží všeho druhu, zatímco Bar dbal na stráž, ani hloupý, ani spoluvinný, ale obklopený zástupem úplatkářů. Už se nejednalo o svobodu, ale o zásluhu a odměně za propuštění, kterou si každý přisvojoval. „*Kdyby byl nějaký Midas, který dotykem činil vše zlatým, nestačil by pozlatit, co tihle žádali; nebo kdyby Condé nechal pršet zlatý déšť, nevyrovnal by se tím očekávané platbě.*“ To byla Mazarinova slova. A skutečně bylo pro prince snadné odhadnout, že bude brzy mimo vězení, ale že bude kvůli chamtivosti žadatelů uzavřen do těsnějšího. Nejtěžším břemenem byla Chevreusová kvůli slíbenému sňatku, totiž Contiho s její dcerou, na nějž Condé v duchu nikdy ani nepomyslel. Každý ze zajatců se stal cenou své svobody. Celá strana spojovala nejrozdílnější mysl pod jedinou nenávistí k Mazarinovi; jehož duch byl ke Condému vždy nakloněn: některé kardinál miloval silněji, nikoho si silněji nevážil. Princ užil své moci k bezmocnosti, vyvrátil své vlastní věci a právě proto, že věřil, že se ho bojí, odmítl z pohrdání nebo z nedůvěry všechno nabízené: nezhojitelný vřed, příčina tolika zel.

Mazarin rozmístil jízdu v nejbližších vesnicích a vstoupil s družinou do Le Havru; do pevnosti vstoupil sám s Palluauem a se mnou.⁸ Na počest vstupujícího se z pevniny i z moře střílelo z děl. Lionne mu vyjel vstříc ke třetímu milníku, bezpochyby aby ho upozornil na to, co bylo vhodné; Bar mu vyšel vstříc k městu, Gramont k bráně pevnosti. Když se poradili, byl potom kardinál v holinkách a pláští odveden do pokoje princů. Vlídne a uctivě je pozdravil a odevzdal Barovi list královny, jehož smysl byl: *aby vše pro svobodu princů vykonal podle kardinálova rozkazu*. Potom se obrátil ke Condému: „*Královna ti skrze mne daruje svobodu. Zapomeň na vězení, miluj dál krále a královnu a mne, tobě navěky oddaného.*“ Condé odpověděl, *že děkuje královně za to, že mu vrátila jeho práva; že bude podporovat prospěch krále a království, jako to kdysi činil; Mazarinovi pak je zavázán a na všechnu křivdu zapomíná*. Když se Condé díval na kardinála a kardinál na Condého, mohl být jeden druhému útěchou.

Sotva se blížila desátá hodina před polednem, když všichni usedli ke stolu. Mazarin vylil pohár neředeného vína a připil na návrat princů ke dvoru; ti zase připíjeli Mazarinovi lyajskými moky. Stůl byl krátký a oběd povrchní, protože Mazarin je jakoby vystrkoval, aby příchodem blížícího se poselstva nebylo dobrodiní už přijaté svobody pokaženo. Longueville vyšel první, potom Conti; oba se střemhlav vrhli do Gramontova kočáru. Condé zůstal ještě nějakou dobu s kardinálem ve vězeňské komnatě (podle tří lůžek ji bylo možno nazvat triklinium). Mnoho se mluvilo sem a tam; podstata Mazarinových slov byla tato: *příčinou vězení byl vévoda Orleánský, o což se přičinil Korintský; ostatně Condé nemůže jednat rozvážněji, než když se zcela odevzdá králi a královně a zničí stranu. Cokoli opevněného ve Francii spravují Mazarinovi klienti, to vše bude Condého, jen když sám Condé bude patřit králi a královně*. Výslovně doporučil Mercœura a Épernona; ostatně o vrcholu věcí ať jedná, bude-li se mu líbit, s Lionnem, jemuž svěřil své tajné myšlenky. Od té doby měl nejvyšší moc Lionne, muž nanejvýš schopný práce a věrnosti, navenek podobný zahálčivým, tváří i životem vždy klidný, duchem bez spánku; toho měl Mazarin ve všem za jedinečného pomocníka v břemenech. Kardinál doprovodil prince, posazeného do kočáru, a vyprovodil ho slušným a skoro pokorným pozdravem. Condé bez jakékoli známky vděčnosti poručil vozkovi odjet.

Ve všem tom měla místo i má maličkost: potomstvu nepředávám nic, co bych neprozkoumal vlastníma očima a ušima.⁹

Kočár plný princů, Gramonta a Goulase jel jásavě Le Havrem mezi potleskem lidu a hřmotem bombard. Ve čtvrté míli se přenocovalo na zámku Grosmesnil;¹⁰ tam přijeli, jako by ve smluvenou chvíli, La Rochefoucauld, La Vrillière a Viole; objímání a radost, a při večeři se volně popíjelo. Lionne, obtížený Mazarinovými starostmi, dostihl prince, byl přijat chladně a na rychlých koních, rozestavených na přepřež, se dostavil ke královně, aby vše podrobně vyličil. Princové přes Rouen, Magny, Pontoise a Saint-Denis spěšně přijeli do Paříže;¹¹ a bylo pozorováno, že čím byli blíže městu, tím méně se o Mazarina starali a tím nepřátelštější k němu byli. Po celou cestu mnoho nepřimo i mnoho jasně k jeho

⁸Další Priolovo svědectví: provázal Mazarina do pevnosti Le Havre a byl přítomen propuštění princů 13. 2. 1651.

⁹Priolova formule věrohodnosti, srov. Kniha III (str. 24).

¹⁰Zámek Grosmesnil u Saint-Romain-de-Colbosc (?), asi čtyři míle od Le Havru.

¹¹Princové triumfálně vjeli do Paříže 16. 2. 1651.

potupě a posměchu; nešetřilo se ani Harcourta, který prince bez jakéhokoli ceknutí Longuevillových klientů provezl středem Normandie, jako by byl velitelem maršálské stráže, jak se lidově říká.

Už tehdy bystří vyčenichali, že Condé v duchu chystá věci, které se nesrovnávají ani s veřejným klidem, ani s nedávnými sliby. Vévoda Orleánský mu vyšel vstříc s velkým průvodem, vystoupil z kočáru, v těsném objetí si Condého přivinul k hrudi a hned ho odvedl ke králi a královně k poslušnosti. Radost toho dne a sbíhání města, jako by se království vrátily jeho opory, se nedají vyjádřit slovy a snad sotva zaslouží víru. Vojákům pak při pohledu na Condého vyhrkly z radosti slzy, s novým jásotem pozdravů a s touhou ho se dotknout: „*Vidíme tě, ó princí náš, přijímáme tě živého; já jsem s tebou triumfoval ve Flandrech, s tebou v Německu, s tebou ve Španělsku; pod tvým velením prošly naše šiky břehy Dunaje a Rýna, které jsi spojil pověstí obdivu.*“¹² Všem zářila jistá naděje na blaho, klid, mír a pokoj, takže se nedalo doufat víc ani naději odpovědět nešťastněji.

Té noci se večerelo v domě vévody Orleánského, kde, když byly povoleny otěže svobody, se vypily nespočetné doušky vína, k proklínání Mazarina; ten, zavřený v Le Havru, neměl dost zajištěnou poslušnost ani Bara, ani vojáků; neboť Bar závisel na vévodkyni d'Aiguillon, a ta sice na králi, ale vévodou Orleánským, parlamentem a prakem byla tak tísněna, že nemohla déle bezpečně poskytovat pohostinství v Le Havru, když byl kardinál veřejnými usneseními vykázán ze všeho francouzského panství a žádnému z velitelů pevností nebylo dovoleno poskytnout mu útočiště, kdyby se k nim obrátil. Nyní následuje, abych věrně a stručně, jak je mým zvykem, vyličil, co Mazarin a co jeho soupeři vykonali až do jeho návratu.

Když kardinál odešel z Paříže, sotva mu stačily peníze na cestovní výdaje; sháněl je odevšad a zastavil i část nábytku; proto se méně divme, že po zkušenosti s tísní byl po vyhnání k penězům pozornější. Když tedy po věrných poslech přijal peněžní pomoc, po několika dnech, strávených v pevnosti Le Havre k urovnání mysli a věcí, odešel a se stem jezdců zamířil do Doullens, kam královna vyslala Beringhena s Ruvignym,¹³ aby ho jejím jménem vyzvali, aby co nejrychleji opustil celou Francii: vše prý se kloní k propasti. Mezi tolika zly nebylo pro něho nic nepříjemnějšího než to, že je příčinou královnina zármutku. Váhavě se vydal na cestu, ale potom vše vykonal statečně a velkodušností překonal srovnání se svým dřívějším počínáním, takže se zdálo, že spíše šťastně odchází z království, než že prchá. V duchu zvažoval Alsasko nebo panství kolínského kurfiřta, a mezitím se přes Péronne, La Fère, Rethel, jímž nedávno prošel jako vítěz, a Bar-le-Duc zastavil v Clermontu, kde ho Senneterre, pohrdaje usneseními parlamentu, čestně přijal. Tam se dozvěděl o příznivé mysli kolínského arcibiskupa; takovému útočišti dal přednost před Alsaskem a proto zamířil do Sedanu, kde mu Fabert, Hocquincourt, Navailles, Montdejeu¹⁴ a Broglie¹⁵ nabídli statečnou a věrnou službu, aby ve Francii silnou rukou odporoval straně a neustupoval proudu zuřivců. On usoudil (není jisté, zda rozvážně), že doba takové obránce nepotřebuje, poděkoval a slíbil, že vzpomínka na nabídnutou přízeň u něho nezahyne; nic sladšího tento život nepřináší než náklonnost projevenou v protivenstvích. Raději chtěl být bezpečně nešťastný než přivést do nebezpečí už sužované království.

A protože se nemohl dostat na kolínské území jinak než přes španělské, vyžádal si od královny svolení, jak bylo spravedlivé a slušné, a když přijal průvodní listy od Leopolda a Fuensaldaña, jel přímo přes Cáchy; tam narazil na papežského nuncia Fabia Chigiho,¹⁶ s nímž vedl rozličné rozhovory o míru; s nesouhlasným smýšlením, odkud mezi nimi později nevím jakým kvasem vznikla nevraživost.

¹²Řeč vojáků je Priolova stylizace. Ve Španělsku (Katalánsko) Condé neúspěšně obléhal Lleidu.

¹³Henri de Beringhen (1603–1692), první koniuší krále, a Henri de Massué, markýz de Ruvigny (1605–1689), generální deputát hugenotů; oba zemřeli přirozenou smrtí.

¹⁴Jean de Schulemberg, hrabě de Montdejeu (1597–1671), guvernér Arrasu, později maršál Francie; zemřel přirozenou smrtí (?).

¹⁵François-Marie de Broglie (1611–1656), piemontský šlechtic ve francouzských službách, později generálporučík; padl roku 1656 při obléhání Valenzy.

¹⁶Fabio Chigi (1599–1667), nuncius v Kolíně nad Rýnem a na vestfálském kongresu, od roku 1655 papež Alexandr VII.; jeho napjatý vztah k Mazarinovi se projevil po jeho zvolení. Zemřel přirozenou smrtí.

Byl vyslán Antonio Pimentel,¹⁷ guvernér Nieuportu, s chorvatskou kohortou, aby kardinála čestně doprovázel. Španělé nabízeli všechno, aby otrásl jeho věrností, a byli by úspěšní, kdyby nenarazili na statečného muže. Pimentel nadhodil i mír, jako by byl osudem určen k tomu svatému dílu; a snad by jednání bylo srostlo v dohodu, kdyby Sillery,¹⁸ vyslaný Condém do Bruselu, nebyl přetrhl útek už započaté tkaniny. Odtud Španělé doufali od Condého velké věci a věřili, že Francie je na poslední čáře osudu. Rozhovor byl tedy přerušen, aby z něho nevzešlo podezření u Condého, kterého, už si zavázaného, chtěli spoutat pevnějšími pouty, totiž těžit z našich škod, jak to Iberové dělávají, vždy s nešťastným koncem.

Unavený cestami a starostmi dorazil Mazarin bez úhony do Brühl, sídla kolínského kurfiřta.¹⁹ Kurfiřt s předními z duchovenstva navštíví nového hosta a prosí ho, aby užíval jeho panství, jak velké bylo; vznešenost a vlídnost jsou věčnými znaky bavorského domu. Obojí zakusil Mazarin s rodinou, příbuznými a troskami ztroskotání. Hostitelé měli z takového příchodu stejnou radost jako příchozí a ta radost časem rostla, protože kardinál při pozdravech i lidí téměř nejnižších přidával jisté známky důvěrnosti, a pokud to dav přihlížejících dovolil, svěřoval svou osobu všem. Žádný věk, žádná nemoc, žádné pohlaví nikomu nezabránilo nasytit oči neobvyklou podívanou; neboť v kardinálském rouchu, aniž by vynechal odznaky svého postavení, často chodil do chrámu. Děti ho poznávaly, mladí ukazovali, starci se divili, i nemocní se k němu plazili, aby ho viděli, a nechávali mu jen úzkou stezku.

Opusťme Brühl, na nějž žádné potomstvo nebude vzpomínat nerado, a vraťme se do Paříže, kde byl v královské radě nahlas přečten dlouhý Mazarinův list královně a hraběti de Brienne,²⁰ státnímu sekretáři. *Zdrčen spiknutím nepřátel a závistí, když pravdě a jeho nevině nebylo nikde místa, smí si on, vypuzený a se zbídačenou rodinou vyhnaný, stěžovat u nejspravedlivější z královen; nevidí žádný konec zuřícího štěstí, ale musí den ode dne čekat krutější věci. Příklady nikdy nezůstanou stát tam, kde začaly, ale ať jsou přijaty sebeúzkou stezkou, razí si cestu k nejširšímu rozběhnutí. Nesmiřitelní soupeři, jimž vane příznivý vítr, ho oloupili, rozkradli vše a zuřili i proti nábytku a ostatním věcem, které dal přivést z Říma k ozdobě Paříže. Za tolik prací, za tolik let služby nezískal nic kromě kardinálského klobouku, který ochotně a rád vrací; nehledá nic víc než úkryt, kde by skryl potupu; ale jeho věrnost nezlomí žádná síla bouře, i kdyby byl vystaven zjevnému nebezpečí.* Účinný list obrátil některé k mírnosti; víc jich však rozpálil, neboť když viděli, kolik jich je, nabírali z toho odvahy.

Mazarin je v parlamentu plnými hlasy prohlášen²¹ *vinným urážkou majestátu, rušitelem veřejného klidu, nepřitelem Francie: protože provozoval pirátství a z ministra se stal lupičem, když tak narušil obchod cizích lodí; protože převážel francouzský poklad do své Itálie; protože byl královně původcem vždy nejhorších rad; protože podle sebe utvářel mysl krále k počátkům vlády; přetvářkou prý zakrývá neřesti; nic není zkaženější než jeho mysl, protože není nic, kam by se dál hnál za odměnou, a hřeší-li, není soudní dvůr, jemuž by se zodpovídal.* Přísně se zakazuje, aby se s ním kdokoli z Francouzů stýkal, pod těžkým trestem pro toho, kdo by jednal jinak. Broussel a Meusnier²² byli zvoleni, aby bystrou péčí vyšetřili Mazarinovy účty a propadli je státní pokladně; přistoupilo i to, že krutosti dávala příčinu lakota.

Ale kdo by si pomyslel, že se smíchá božské se světským a v kostelech se vyhlásí takzvaná monitoria, jimiž se pod hrozbou exkomunikace nařizovalo, aby se cokoli zjištěného o Mazarinově majetku vyzradilo vyslancům parlamentu? Ale velká věrnost, marně zkoušená, nebo nevinnost obstála. Bitault a Pithou²³ byli vysláni k hranicím království, aby v místech, kudy Mazarin prošel, vypátrali, co se pro

¹⁷Antonio Pimentel de Prado (1604 – asi 1672), sicilský šlechtic ve španělských službách, guvernér Nieuportu (1646–1651), později vyslanec ve Stockholmu a roku 1659 vyjednavatel pyrenejského míru; příčina smrti neznámá.

¹⁸Louis-Roger Brulart, markýz de Sillery (1619–1691), Condého vyslanec u Španělů (?). Příčina smrti neznámá.

¹⁹Brühl u Kolína nad Rýnem, sídlo kurfiřta Maxmiliána Jindřicha Bavorského (1621–1688; zemřel přirozenou smrtí v Bonnu 3. 6. 1688), arcibiskupa kolínského. Mazarin tam pobýval od jara 1651 do konce roku 1651 (?).

²⁰Henri-Auguste de Loménie, hrabě de Brienne (1595–1666), státní sekretář pro zahraničí; zemřel přirozenou smrtí.

²¹Formálně byl Mazarin prohlášen vinným urážkou majestátu až usnesením parlamentu z 29. 12. 1651; únorová usnesení roku 1651 ho vypovídala jako rušitele veřejného klidu. Priolo obojí zřejmě slučuje.

²²Broussel (viz Kniha III); Meusnier, rada pařížského parlamentu (?).

²³Bitault a Pithou, radové pařížského parlamentu (?). Bitault byl v lednu 1652 zajat Mazarinovými vojáky na Yonně, kam ho

něho vykonalo, a usvědčené potrestali; nebyl nalezen žádný vinný, ať pro nedbalost soudců, nebo pro ctnost podezřelých.

Hlavní starostí strany však bylo, aby král a královna neunikli. Proto střežili brány města měšťané před návratem princů a krátce po něm se souhlasem královny. Přesto je každou hodinu otřásalo nové podezření, vše bylo zavěšeno v nejistém nebo předstíraném strachu, takže v hluboké noci se bdělo nad spánkem krále a královny, nebo se aspoň zjišťovalo, zda jsou v lůžku. Ke zvětšení nenávisti k Mazarinovi se předstíralo, že se ho bojí; uzavřený spolek se jinak nemohl udržet. A abych vše řekl jedním slovem: aby našim zlům nikdy nic nechybělo, v obci, kde se kdysi soupeřilo ve ctnostech, soupeřilo se ve zločinech; nejlepším se sám sobě zdál ten, kdo byl nejhorší. Kde se jednou zbloudí od správného, rychle se dojde k propasti; bylo tedy zmítání a vlnobití, a nic pevného, kde nic nebylo připoutáno ke kotvě veřejného blaha. Hry se obnovovaly, ale hry, které pořádala ctižádost a krutost. Neochvějným úmyslem strany bylo srazit královnu z vozu a dohnat věci tak daleko, aby nastala znamenitá změna a v rozbouřeném moři se dalo lovit cokoli, jen když něco.

Tímto a podobným jsou Longuevillová, oba Bouillonové²⁴ a kdokoli z té klientely parlamentem zproštěni viny i trestu; ale především jsou princové prohlášeni za nespravedlivě uvězněné. Výsadou pařížského parlamentu je činit vinné nevinnými a nevinné zase vinnými, totiž zákony vyvěšovat a snímat a mít v týž den tytéž za nepřátele francouzského dvora i za jeho nejdůvěrnější rádce. Vlny nejvyšší a náhle bezvětrí: tak tomu bylo od počátku národa a bude; živly se nemění; a tak se u nás vládne a bude vládnout bez konce; neboť jen Francie nebude mrtvolou.

Mezitím na Mazarina doléhal těžký osud; proti jeho návratu se usneseními, se souhlasem královny, přísně pojistilo; ba usnesením parlamentu byli z královské rady vyloučeni nejen cizí kardinálové, ale i domácí a jakoukoli duchovní hodností obdaření, podle zvyku přijatého u nejmoudřejších vládců (kdo by nepoznal Benátčany?), kteří takové lidi statečně a moudře ze svých věcí vylučují:²⁵ *nelze dvojí věrností poslouchat krále i římského papeže; kardinálové, počítá-li se správně, nejsou nic jiného než purpuroví faráři, jimž přísluší péče o konzistoř, biskupům péče o stádo, které nelze bez škody opustit.* Korintský se přimlouval, aby byli od vlády vyloučeni jen cizinci, aby klobouk, který ho už čekal, nezůstal bez ministerského úřadu, po němž prahl, a nezevšedněl v lidových starostech.

Arcibiskup z Embrunu d'Aubusson²⁶ jménem duchovenstva výmluvně hájil církevní imunitu; marným úsilím, protože bylo jasné, z jakého podnětu a popudu mluví; přece mu však od té doby rostoucí sláva razila cestu k dalším počtům. Hlavní síla řeči byla ve zveličování zásluh kardinálů o Francii, kteří se proslavili po celém světě památkami svých činů. Parlament odpovídal, že to už ví; ale *tíž kardinálové měli nevázanou ctižádost a lakotu. To prý s sebou nese hodnost církve, že pohrdá božskými věcmi, usiluje panovat na zemi a vynikat nad velké panovníky, a kdyby mohla, i nad krále, a to vše podle podoby a příkladu římského dvora, který pýchou převyšuje vše světské. Jak se mohlo stát, že stroj vystavěný na tak slabých základech se cestami odporujících ustanovení zakladatele vzepjal tak vysoko? Ačkoli je zjevné, že vyrostl štědrostí panovníků, je ještě jasnější, že se chová tak, že nabytou moc obrací proti samým dárcům a skrze své kanonisty a jiné vyslance nemyslí na nic jiného než na všestranné potlačení světské pravomoci. Na to už upozornili nejznamenitější muži a nelze dost vštěpovat, aby se uzdil nemírný postup, s jehož růstem se autorita kněží a k posvátné službě povoláných stane paní věcí a světská moc bude sloužit, což je potupné.*

Nelze dost vychválit pařížský parlament, který vždy odvážně vystupuje proti církevním náplavám a potlačuje je, aby se fylakterie dál nerozšiřovaly; kromě francouzských radů a Benátčanů podléhá ostatní nezkušený svět marné pověře.²⁷

parlament vyslal bránit kardinálovu návratu (viz níže).

²⁴Vévoda de Bouillon a jeho bratr Turenne.

²⁵Deklarace vylučující kardinály z královské rady, vydaná na nátlak parlamentu v únoru až dubnu 1651 (?); mířila na Mazarina, zasáhla však i Gondiho.

²⁶Georges d'Aubusson de La Feuillade (1609–1697), arcibiskup v Embrunu, později biskup v Metách a diplomat; zemřel přirozenou smrtí.

²⁷Priolova chvála pařížského parlamentu jako strážce gallikánských svobod proti Římu; „fylakterie“ narážka na Mt 23, 5.

Jak tehdy osud Francie chtěl, všechno se hemžilo vzpourami při nadmutých myslích. I šlechta pořádala svá shromáždění a scházela se, rozesílala po provinciích dopisy a jakoby troubila k útoku a vztyčovala korouhev nové strany, aby naplnila míru: *je třeba předejít veřejné pohromě; Francie je ztracena, s věcí veřejnou je konec; je třeba svolat stavy království, jediný lék proti hrozícímu zpusťování*.²⁸ Královna to a podobné snášela, bojíc se i všeho bezpečného; vévoda Orleánský a Condé to schvalovali a podporovali. Parlament to odsuzoval jako nepřátelské své autoritě; princové nemohli dobře strávit drzost pařížského soudního dvora, který se jako rozhodčí království vměšoval do všeho s nejvyšší mocí. Odtud reptání velmožů, kteří to brali ke své újmě.

Ono shromáždění šlechty nepřestávalo pohrdat dvorem i shromážděním otců a přidávalo se k duchovenstvu; vzájemným lichocením se navzájem konejšili, jako by oběma záleželo na tom, aby království neutrpělo škodu; ale třetí stav, který řídí spravedlnost a zákony, se vzpíral a nepřipojoval se; a shromáždění šlechty i generální stavy, jak se říká v domácí řeči, se po velkých sporech rozplynuly, ačkoli už bylo zvoleno sídlo v Tours a kvůli tomu se už pamatovalo na levné potraviny v tom kraji.

Longuevillová přivedla ze Stenay s sebou mstivé Fúrie, skrze něž se klid, který byl na dosah, rozhořel v obludy a hydry nejkrutější války. Mezi prvními veřejnými činy zrušila svatební smlouvu bratra Contiho s dcerou Chevreusové. Chevreusová dobrovolně vrátila navráťivšímu se Condému listinu, již zavázal své slovo k budoucímu sňatku, a šlechetně prohlásila, že nechce takové věci vymáhat; a co jiného než velké lze čekat od rodu Rohanů? Že sňatek Enghiena s Mademoiselle d'Alençon, podepsaný oběma stranami slibem do budoucna, jak říkají právníci, se rozplyne v dým, rozhlašovala všude prozíravá Chevreusová; a výsledek dal ženinu slovu za pravdu. Nikdo se nedivil, že Longuevillová nepřivolila ke slíbenému spříznění, kdo znal povahu té ženy, která si skrze La Rochefoucaulda střežila bratra Contiho jen pro sebe: přivést do domu Condé dívku nikoli ošklivou, zrozenou z takové matky, která by s sebou táhla Korintského, se zdálo věcí plnou nesnází. Ale že Condé pohrdl Chevreusovou, Korintským a jejich přívrženci, jejichž moc u vévody Orleánského, v parlamentu a ve městě byla tak veliká, to zarazilo ty, kdo pátrali po dvorských věcech. Co měl v mysli, nevím; to vím, že z toho vyplynula nespočetná zla. Sestra, která od návratu převracela v duchu španělské sliby a byla zaujata pomstou i válkou, nedbala ničeho, jen aby bratra rozpálila a podráždila a královnu dohnala na poslední čáru osudu.

Princ mohl úlisností a lichotkami zavázat ty, kdo mu už byli oddáni; to však nebyla Condého norma; proto v téže době utrpěl ztrátu přátel. Bouillon, Turenne a nemálo jiných, dost a dost známých, se obrátili zády a přidali se ke králi, což bylo velké posílení, neboť štěstí je předem varovalo, aby otevřené zkratce k pevným věcem dali přednost před pěšinou. Když od Condého odcházela první volba klientů, kde král utrl to lepší, zůstali Marchin, Bouteville, Coligny a Tavannes. To vše bylo odsuzováno jako nerozvážné; ale protože princ v duchu už odpadl a skrze sestru v Paříži, skrze Silleryho v Bruselu a skrze Croissyho²⁹ ve Stenay se už se Španěly dohodl, rozvážně zanedbal ty, o nichž s jistotou věděl, že se k němu nepřidají.

Se Španěly se nejednalo skrytě, ale otevřeně: cesta Condého kurýrů kypěla z Paříže do Bruselu a z Bruselu do Paříže; v jeho domě a v domě Longuevillové zněla jména Gabriela de Toledo a jiná iberská. Nikdy jindy si s králem nikdo nezahrával drzeji. V Marle na hranicích Pikardie u Vervins bylo shromaždiště, kde se sčítalo Condého vojsko, vyplácel žold a zapisovali verbíři;³⁰ rozumnější by bylo mít je u Loiry; tak by rozdělili královo vojsko a princ by všude hrozil jako obávaný soupeř. U Marle se však s Condého oddíly naložilo velmi zle; nestačily na královský útok a nakonec byly rozprášeny.

Nic nebylo nečekanější a nic lépe neseťřelo mlhu ze zaslepeného dvora než žádost o Akvitánii, na kterou Condé tak vroucně naléhal, že se z toho snadno poznaly jeho plány. Byla mu však povolena a Burgundsko dostal Épernon, zhoubnou výměnou.³¹ Zdálo se bezpečnější přivolit, než aby Condé, kdyby mu bylo odepřeno, měl jako správce zároveň Burgundsko, právem guvernéřství sobě zavázané,

Postoj je Priolův a v díle nápadný, protože jinde parlament ostře kritizuje.

²⁸Shromáždění šlechty v Paříži (únor–březen 1651) požadovalo svolání generálních stavů; dvůr je slíbil svolat do Tours na září 1651, ale nikdy se nesešly (?).

²⁹Antoine Fouquet de Croissy (?), Condého vyjednaváč se Španěly ve Stenay. Příčina smrti neznámá.

³⁰Marle u Vervins v Pikardii (?).

³¹Condé získal guvernéřství Guyenne v květnu 1651 výměnou za Burgundsko, které dostal Épernon (?).

i Akvitánii poslušností bojovného národa, který nedýchal pro nic jiného než pro Condého. Ale že zároveň chtěl Provence pro bratra Contiho a Auvergne pro vévodu de Nemours³² a tvrdil, že mu byly obě provincie slíbeny, jak to Condé učinil, to byl jeho první otevřeně smělý čin po vězení, jímž se pohrdáním ministerstvem veřejně ukázalo, že se pohrdá královnou.

Mazarin v Brühlu věděl vše a podle jeho předpisu záviselo u dvora vše, kde Condé vedl jeho věci, ne své. Nic účinněji nepodpořilo jeho návrat než takové podniky; a kdyby se byl princ Mazarinovi zaprodal, nemohl by lépe posloužit prospěchu toho muže, který by si byl za velké peníze koupil takové Condého počínání. Původcem toho, aby se Condému vše povolovalo, byl tedy kardinál, aby se odstranila záminka i k sebemenší urážce. Proto byli na jeho popud povoláni zpět i Séguier a Chavigny, oba Condému oddaní; onen nesnášel dobře přerušení hodnosti, tento byl bez konce dychtivý novot, jichž bohatou setbu opatřil lstivými radami; muž vychovaný mezi obraty dvora nemohl jako soukromník odpočívat.

Mezitím jsou Châteauneufovi, hlavně z Condého přičinění, odňaty pečeti a předány prvnímu prezidentovi parlamentu Molému,³³ bez porady s vévodou Orleánským, který z podnětu Korintského s přívrženci, Montrésorem³⁴ a jinými, vzplanul nejprudším hněvem a velmi těžce si stěžoval na královninu drzost, že si tolik osobuje. „Co bude dál?“ říkali. A Korintský došel tak daleko, že navrhoval vypáčit Molého dům a vyrvat pečeti.

Ubohé pečeti, které měly odměnit vykonanou nebo budoucí službu, bloudily sem a tam a už nebyly odměnou ctnosti, ale mzdou strany; tak trpké doby jsme viděli. Ve třech starcích tak pokročilého věku byla ctižádost tak živá a nestárnoucí! Châteauneuf tvrdil, že mu náležejí jako nespravedlivě vyrvané, Séguier si je chtěl ponechat jako právem dané, Molé je chtěl získat jako ten, kdo si je zaslouží, s váhou, jakou měl v parlamentu.³⁵

Mezi tím a podobným se Longueville se svou manželkou snášel velmi špatně, pro minulé i nové nenávisti, jejichž příčiny byly tím trpčí, že byly veřejné. Condé se vkládá jako prostředník k usmíření, či spíše proto, že pro tyto podniky Longuevilla potřeboval; ať tak či onak, usoudil, že je v jeho prospěchu učinit manželku poddanou manželovi. To provedl; ale protože mezi podmínkami uzavřeného smíru bylo hlavní to, že kněžna opustí Paříž, usadí se natrvalo uprostřed Normandie a nebude vzpomínat na staré Argy,³⁶ netrpělivá, že na takové věci přistoupila, uspěchala bratrovy plány, které měly propuknout teprve po měsících, aby se, když mezi dvorem a Condém rychle propukne předem promyšlený rozkol, vymanila z odchodu do Normandie; to bylo jejím vroucím přáním. Chavigny a La Rochefoucauld přáli ženským starostem a děsili Condého planým strachem: *Korintský vede tajné rozhovory s Lionnem, které nemohou být principi než ke škodě; gardisté obcházejí v sousedství Condého paláce, jako by se k něčemu chystali*; a podobné věci, které se výkladem obvykle zostřují. Nepokoj urychloval Chavignyho duch, mých rozkolu, ani ne tak aby Condého zachránil a vytrhl z nebezpečí, které nebylo žádné, jako aby si vylovil přízeň dvora a ukázal v rozbouřených věcech svou potřebnou službu. Takové bylo vždy smýšlení toho muže: užívat Condého ke svému prospěchu a nedat se Condém užívat; jakkoli se dostat k podílu na ministerském úřadu; zastrčený nečinností a zapomněním a jakoby pohřbený, toužil po světle a dni.

V noci se Condé uchýlil do nejbližšího svého sídla u druhého milníku za městem, jemuž říkají Saint-Maur,³⁷ jako by se vyhnul úkladům; s bratrem, manželkou, sestrou a předními přívrženci; vévodovi Orleánskému a parlamentu vyličil dopisy příčiny odchodu. Královnu nečekaný odchod a předstírané nebezpečí znepokojily, ale rozvážně zasáhla do událostí a vyšla vstříc tomu, co hrozilo. Vyslala tedy

³²Charles-Amédée de Savoie, vévoda de Nemours (viz Kniha I), Condého přívrženec; padl 30. 7. 1652 v souboji s Beaufortem.

³³Pečeti byly odňaty Châteauneufovi a předány Molému 3. 4. 1651 (?).

³⁴Claude de Bourdeille, hrabě de Montrésor (asi 1606–1663), oblíbenec Gastona Orleánského, autor pamětí; zemřel přirozenou smrtí (?).

³⁵Pečeti byly 13. 4. 1651 vráceny Séguierovi po krátkém držení Molého.

³⁶Narážka na Vergilia, *Aeneis* 10, 782: „et dulcis moriens reminiscitur Argos“ (a umíraje vzpomíná na milé Argy); Argy jsou tu milovaná Paříž.

³⁷Saint-Maur-des-Fossés jihovýchodně od Paříže, zámek Condého; Condé se tam uchýlil 6. 7. 1651 kolem druhé hodiny ranní.

k princí maršály Gramonta a Villeroje, dráždila hněvu,³⁸ a tak se pokusila uhasit zapálenou pochodň; k léku stačí vědět, kde a odkud je zlo. Maršálové se vracejí, ani nebyli poctěni rozhovorem, leda ve veřejném shromáždění.

Condé je tím nepovornější, čím víc se ho bojí. *Vše je pro něho nebezpečné, řekl, dokud vládne Mazarinův duch. Ten se otáčí v Servienovi, Le Tellierovi a Lionnovi; Brühl už není sídlem vyhnance, ale jeskyní Sibyl, k níž se odevšad sbíhají národy s otázkami.* Mezitím princ zpravuje Španěly o věcech šťastně započatých, a své záměry už nestrojí tajně a zavazuje si přátele; přítomné svody, v nichž byl mocný, nepřítomné účinnými dopisy. Mezi ostatními se pokouší skrze mne³⁹ získat Longuevilla, ne že by si švagra tolik cenil, ale kvůli Normandii a kvůli pověsti u Španělů, jako by s sebou vezl nesmírnou sílu.

Marchinovi prodloužil velení v Katalánsku, protože mu byl zavázán přísahou; získal du Daugnona, velitele Brouage; ale velitelem vojska, kdyby došlo k válce, určil vévodu de Nemours; krví i skvělou povahou se Nemours hodil k úřadu, který mu měl být svěřen. Maršál La Mothe⁴⁰ se princí volně nabídl, nezapomínaje na nespravedlivé vězení, ale bez jakékoli náklonnosti ke Condému, o němž se domníval, že je v tísní štedrý na sliby, ale po překonání neštěstí zapomnětlivý. Bouillon často býval v Saint-Maur ze zvědavosti a hledal nějakou škvíru pro svůj prospěch. Nemálo jiných se radovalo ze zapáleného ohně a vázalo se ke Condému falešnými pouty, aby se potom tím dráže prodali dvoru. Mezitím byly rozdány peníze na najímání vojáků; a ti, kdo je přijali, nesplnili sliby, ale odešli domů zdolávat svou chudobu; v Akvitánii to princ potom zakusil ke své velké škodě.

Povolán do Saint-Maur, dostavil jsem se k princí a byl jsem přijat chladně, protože jsem bez jeho vědomí ujistil královnu o Longuevillově věrnosti. Přesto jsem neodmítl spěchat do Rouenu k Longuevillovi, jak si to sám princ přál, abych ho, pokud možno, strhl na stranu, toho smrtelníka nejistého a nerozhodnutého sám sebou, a vymohl jeho manželce, Condého sestře, svolení uchýlit se do karmelitánského kláštera v Bourges po dobu této zlé konstelace; na odchod do Normandie už se nemělo myslet, když se scéna věcí změnila.

Když mi královna předem dala svolení, sešel jsem se s Longuevillem, a po poradě bylo rozhodnuto povolit manželce volný průchod a vyměřit jí roční důchod. V tom si manžel nečinil násilí, neboť se radoval, že je odstraněna, a měl být tak volný ve svém guvernérství; ona se spokojila s klášterním úkrytem v Bourges, který pak vyměnila za Montrond a nakonec za Bordeaux, kde, mocná ve věcech, vše převracela podle své vůle, zapomínajíc na manžela. Potom, unavená tolika strastmi, když se horlivost stran řítila k horšímu, přimkla se jediné k manželovi, žila svorně, přijala způsob života, který jí byl ke cti, ke slávě a k příkladu, a nepřivlastňovala si z vysokého rodu nic než svatost mravů s úctou k náboženství, skromná v oděvu i v družině; a nakonec s takovou pověstí prostoty a čistoty, že bys pochyboval, zda bylo účinnější vždy žít podle normy svatosti, nebo dobře užít příležitosti k pokání a přivést rozjitřenou mysl ke zdraví.⁴¹

Longueville nevěděl, k jakému rozhodnutí se odhodlat. Následovat švagra, prince, přes úžiny a útesy, do nichž se pouštěl, pokládal za nebezpečný hazard; opustit ho za ještě nebezpečnější, protože kdyby byl Condé zničen, Longueville by zůstal kořistí. Po návratu sděluje královně, že jsem shledal vévodu de Longueville stálého ve věrnosti dlužné králi; *ale že nemůže dost strávit, aby byl Condé zdrčen, jehož neštěstí by bylo i jeho neštěstím; proto pokorně prosí královnu, aby svou rozvahou mírnila podniky snad troufalé, ale nevinné; aby nehnala statečného a dobrého prince do propasti a nevyrazila mu z mysli úctu; nečiní to z vlastního podnětu, jsou při tom nejhorší povahy, které zlovolně volají děšť, protože jejich úděl je žít se nepokoji. Je tedy třeba jednat pomalu; malé odklady mají velké výhody; lze se zachováním majestátu vyhovět pohnutému princí.* To a podobné jsem vyložil a královna to klidně

³⁸ Antoine III de Gramont (viz Kniha II) a Nicolas de Neufville, maršál de Villeroi (viz Kniha I).

³⁹ Další Priolovo svědectví: Condé se ho pokusil použít jako prostředníka u Longuevilla (str. 34–37).

⁴⁰ Philippe de La Mothe-Houdancourt (viz Kniha II).

⁴¹ Vévodkyně de Longueville se po praku obrátila ke zbožnosti, stala se ochránkyní Port-Royal a zemřela 15. 4. 1679 v karmelitánském klášteře v Paříži přirozenou smrtí. Priolo, jejíž rodině sloužil, ji zde líčí s obdivem.

vyslechla, rozhodnuta válku nevyvolávat, ale ani se jí nebát. K vyvolání pozdvižení by zbývalo víc času, kdyby Condé nezavázal své slovo Španělům a kdyby ho sestra s Chavignym nepostrčili, jako by se zdráhal a nechtěl.

Mezi vévodou Orleánským a Condém proběhla rozličná setkání v místech blízko města, neboť ani Condé nechodil do Paříže, ani vévoda Orleánský do Saint-Maur. Vévodovi Orleánskému nevadila Condého tvrdošijnost ve vypuzování Mazarinova ministerstva, totiž triumvirátu, o němž jsem se už zmínil, ale vadilo mu, že viděl prince ponořeného do občanské války, od níž se Gastonova mysl vždy odvracela. Proto ho konejšil a žádal jako dar odklad. Condé se vymlouval na hrozící nebezpečí a na to, že den ode dne sílí rady pro něho zhoubné; *je třeba se postarat o bezpečnost a nečekat, až se zle zhojená jizva znovu otevře ve smrtelnou ránu. Mezi nezhojitelné nemoci je třeba počítat hněv královny; je Španělka, a což je horší, mazarinovka.*

Vévoda Orleánský se u královny i u parlamentu snažil, pokud mohl, vše mírnit. Parlament hlasoval o vypuzení Serviena, Le Telliera a Lionna a o jejich odstranění z veřejných věcí. Královna se podřídila smýšlení vévody Orleánského a parlamentu, neboť umírňování bylo marné. Le Tellier se vzdal první: „*Bůh chraň,*“ řekl, „*abych se z ministra stal kamenem úrazu; má-li se svornost koupit touto cenou, ať se koupí; odcházím dobrovolně a rád.*“ Totéž Servien a Lionne, kteří se ucházeli o Condého přátelství a o nichž se nevěřilo, že by mu byli nepřátelští. Odcházejí tedy, každý sděluje královně své rady.⁴² Když Condé uslyšel o odchodu ministrů, vrátil se do města a do svého domu, přišel nejprve do parlamentu, poděkoval otcům a nabídl sebe i své věci; přitom stále osočoval Mazarina, který byl marně vypuzen, nechá-li po sobě ještě horší duchy. Parlament schválil princovu pevnost, ale napomenul ho, aby jednal umírněněji a nepopouzel proti sobě nenávist dvora, víc než dost nepřátelského.

A protože už připravil veškerou okázalost pro guvernérství Akvitánie a slavnostní vjezd do Bordeaux, předvedl ji před odchodem v Paříži. Viděl bys po ulicích Condého, jak jede v kočáře celém se třpytícím stříbrem, s početnou družinou, odloživ smuteční oděv, zářícího novými šaty; přitom však nebyl při králi, ale při vévodovi Orleánském a v parlamentu. Odtud zlé řeči dvořanů; lid se však obdivně hmul za ním jako roj a hleděl na skvělou družinu pážat. Příhodila se věc sice náhodná, ale taková, která mohla propuknout ve velkou pohromu: zatímco princ s touto okázalostí zvolna projížděl královnin dostih, jemuž říkají Cours, jel tímž dostihem s malým průvodem král k řece se koupat.⁴³ „Co kdyby,“ říkali dvořané, „král povolal Condého k sobě, a kdyby se snad vzpíral, poručil na něj vztáhnout ruce?“ Zlověstný den by byl spatřil něco strašného a dostih by byl svědkem velké pohromy mnohonásobnou smrtí; neboť okolní místa byla plná ozbrojených Condého klientů. Je podivuhodné, že za občanského pozdvižení, při nadmutých myslích a vzájemné zuřivosti, nedošlo k žádnému pohřbu, ale že se bojovalo slovy a hlasy jako tajnými podkopy a krev se neprolila, leda v řádném šiku.

Přesto mnozí reptali, že si Condé zahrává s králem a královnou. Proto vévoda Orleánský, těžce pohnutý, který se vždy štítíl krutosti, dovedl prince jakoby proti jeho vůli do královského paláce, kde byl oběma Veličenstvům chladně přijat a odešel s pevným úmyslem nikdy se nevrátit; a nevrátil se, leda po uzavření míru, po dlouhé době. Princ se však postaral, aby mu v královském paláci nebylo učiněno násilí: palác byl z obou stran obklopen silnými stanovišti, takže při nejmenším zdání nepokoje by se královský palác prolomil a hrozilo by strašné krveprolití. Vévoda Orleánský také Condému ukázal pod šatem skrytou dýku, jíž by probodl prvního útočníka; v to železo měl Condé v duchu malou důvěru, největší ve vojácích ukrytých v sousedství.

Věci byly ve stavu nejhorším. Condé se čím dál víc oddával Španělům, což bylo zjevné; a už se občanská válka nestrojila potají, ačkoli Conti v parlamentu proti obyčejí přerušil Molého, protože prohlásil, že se vše chystá k občanské válce; jako by se tím Condému činila křivda, který prý, jak říkal bratr, nedýchá pro nic jiného než pro svornost a slávu království. Zdálo se podivné, že mladík pronásí takové věci uprostřed shromáždění otců při tak zřejmé válečné přípravě; ale to přerušení bylo z cizího podnětu a prezident parlamentu Molé je přísně pokáral s napomenutím, *že princové z královského příbuzenstva*

⁴²Servien, Le Tellier a Lionne byli z rady odstraněni 18. 7. 1651.

⁴³Setkání na Cours-la-Reine 31. 7. 1651: Condé potkal mladého krále a pozdravil ho, aniž by vystoupil z kočáru.

nejdou v parlamentu ničím jiným než rady.

Čím víc se Condé, jeho bratr a přívrženci zlobili, tím víc se zdálo, že uznávají vinu, která by, kdyby se jí pohrdlo, spíše zapadla. Smutná byla ta myšlenka a výčitka, buď proto, že velikost nedokončeného díla ještě nebyla chápána, nebo pro vrozený odpor k věci, kterou odsuzují práva a zákony; svědomí pustošilo vyburcovanou mysl. Nebáli se ho ani tak jako pověsti, která předcházela nedozrálým věcem.

Královna, zpravena o Condého plánu, který den ode dne nějakou škvírou propukal, aby nemohla být právem obviněna z liknavosti, odvážně povolala parlament a dvorské velmože, a když se důstojně sešli v početném shromáždění za přítomnosti vévody Orleánského a Contiho (Condé, předem zpraven, nebyl přítomen), byl skrze Brienna, státního sekretáře, nahlas přečten spis tohoto znění, roku 1651, 17. srpna:⁴⁴ *Zdá se jí tvrdé, že po tolika usneseníh proti kardinálu Mazarinovi, jimiž byl úplně vyloučen z jakéhokoli styku ve Francii, zle smýšlející přesto nepřestávají a vždy berou od Mazarina záminku k odpadnutí; proti němu nejen potvrzovala už vynesené rozsudky, ale prohlašovala, že vůlí krále je, aby se věřilo slibu, který znovu dávala pevný a stálý, o Mazarinově věčném vyhnanství bez jakékoli naděje na návrat. Nelze však už dále tajit zlé podniky prince de Condé, který po tolika starých i nových dobrodiních, jež mu byla prokázána, otevřeně začíná a tká dál osnovu vzpoury se zjevným pohrdáním královským majestátem. Už druhý měsíc sedí ve městě a krále neviděl ani nepozdravil, leda jednou povrchně; v parlamentu i všude jinde šíří zlovolné řeči, haní vládu, ač je správná, aby znepřátelil národy a zmenšil poslušnost; opevnil své pevnosti, připravil vojsko v provinciích, jejichž obyvatele si získal, připravené odpadnout podle jeho vůle a pokynu; se Španěly v Bruselu vede bez konce otevřený styk; ze Stenay nevypudil nepřátelskou posádku, což bylo podmínkou propuštění; vojsko v Marle poslouchá vždy jen rozkazy prince, ke škodě a hanbě královského vojska; královští přeběhlíci se přidávají ke Condého lidem, kde místo kázně vládne loupež a pustošení po Champagne a Pikardii jako po nepřátelském území. To vše je krajnost, kterou nemůže strávit, leda by odhodila kormidlo království, což by se jí jednou vyčítalo. Ať tedy svobodně vysloví své mínění, zbývají-li nějaké stopy oddanosti ke králi. Těmito spravedlivými stížnostmi ulevila své mysli, tím spíše, že do dvaceti dnů má podle zákonů složit králi účty ze své vlády, až dosáhne let zletilosti.*

Všichni v jediném mlčení zadrželi své mínění. Jen Conti odpověděl: *to vše je dílem nepřátel, které jeho bratr snadno vyvrátí.*

Mezitím se živily rozbroje, podle toho, jak se kdo obracel ke svému prospěchu. Živili je dvorští otroci, jejichž zvykem je chválit nebo hanět všechno čestné i nečestné; předstíraně a pokrytecky, kvůli zisku, našeptávat do uší. Pouhé zdání oblíbené služby nemůže mít žádnou důstojnost, a jím se prodává i opatrný a nejlepší panovník.

Když byli Servien, Le Tellier a Lionne odstraněni, měli Villeroy a Brienne stín rady, ne moc. Zongo Ondedei⁴⁵ z Pesara, Mazarinovi především oddaný, který se odvážil následovat spíš osud uprchlíka než svůj, vykonal mnoho odvážně a vážně, co by se právem vyrovnalo starostem prvního ministra. Ale pro vinu cizinectví nemohl postoupit dál, a proto prosazoval své věci podkopy. Veřejně byli určováni Châteauneuf, Molé a La Vieuville.⁴⁶ Onen jako ten, kdo se chystal k nejvyšší správě; tento jako strážce pečeti po opětovném odstranění Séguiera, který byl jako míč střídavě házen sem a tam; a poslední byl určen pro státní pokladnu. Lidově se jim říkalo Barboni,⁴⁷ protože jejich šedivé brady bujely hustými vousy a nosní dírky chloupky jako křovím; Condé je nenáviděl, jak se bude vyprávět.

Mezitím však dvůr a parlament zaměstnával Mercœur, který, sotva s královním souhlasem, odletěl do Kolína a skrze arcibiskupa kurfiřta oslavil svatbu s Mazarinovou neteří Manciniovou;⁴⁸ taková byla

⁴⁴Královna deklaráce proti Condému, přečtená 17. 8. 1651 v Palais-Royal před vévodou Orleánským a deputacemi nejvyšších soudů a města. Ludvík XIV. byl prohlášen zletilým 7. 9. 1651.

⁴⁵Giuseppe Zongo Ondedei (1608–1674), Mazarinův důvěrník z Pesara; biskupem ve Fréjus jmenován roku 1654 (?), papežem potvrzen a vysvěcen roku 1658; zemřel 23. 7. 1674, příčina smrti neznámá.

⁴⁶Charles de La Vieuville (asi 1582–1653), znovu superintendent financí od září 1651; zemřel přirozenou smrtí.

⁴⁷„Barboni“, šedivé vousy: posměšná přezdívka ministerstva tří starců (Châteauneuf, Molé, La Vieuville) ustaveného v září 1651.

⁴⁸Mercœur se s Laurou Mancini oženil nejprve v zastoupení a pak osobně v Brühl u Kolína, kde pobýval Mazarin; sňatek

jeho víra v Mazarinovu přízeň. Parlament byl těžce nepřátelský zakázanému sňatku, nejvíce z Condého popudu. To vše vycházelo podle přání a byla to silná příčina k urychlení podniků, protože se vytýkalo, že Mazarin stále vládne. Condé usoudil, že je v jeho prospěchu smýt vpálenou skvrnu, ani ne tak kvůli užitku, který by z toho měl, jako k ponížení a zesměšnění královny a nepřátel. Vynutí si tedy od vévody Orleánského svědectví, jímž byl očištěn od vznesených obvinění. To bylo přečteno v parlamentu: *vévoda Orleánský dosvědčuje, že vojsko je drženo v Marle s jeho souhlasem, neboť tam poslal Valona,⁴⁹ aby velel Condého i jeho vlastním oddílům, ne Sennetera, záníceného mazarinovce; to může jako generální místodržící království. Pokud jde o Stenay, Condé mu vždy nabízel svou službu, aby Španěly vypudil buď násilím, nebo úskokem; jedním slovem, na principi nepozoroval nic než správnou mysl, oddanou králi a království. Prohlásit ho za vinného urážkou majestátu pro styky s nepřítelem je věc unáhlených rad, o nichž, jak tvrdil, nevěděl dříve než několik hodin předem.*

Takový spis vévody Orleánského královnu zasáhl, ale jako nejzkušenější v přetvářce potlačila své city. Vévoda Orleánský se za čin omluvil a slíbil, že to je poslední laskavost, kterou Condému slibuje; nechce živit rozbroje. Ačkoli se parlament i vévoda Orleánský klonili k Condého nevině, princ chtěl nepřátele zdrtit. Vydává tedy opravdu skvělou odpověď. Po spise vévody Orleánského obhajobu nepotřeboval; aby však čelil rozšířeným pověstem i svědomí, měl říci těchto pár věcí: *nedrží ve Francii nic než to, co mu zanechal otec. Stenay a Clermont jsou náhradou za úřad admirála, který na něho právem připadl po smrti vévody de Brézé, jeho švagra. Po třináctiměsíčním nezaslouženém zajetí se propuštění nenazývá dobrodiním, ale spravedlností. Nemůže být vyloučen z královské rady, jejíž hlavou byl jeho otec určen závětí nedávno zesnulého krále. Své síly nezakládá na žádných pevnostech, když Mazarin skrze své klienty drží pevnosti celé Francie. Vojsko, které má v Marle, není tak k zošklivění, když Francie takovým kohortám vděčí za největší část vítězství, a stojí na rozkaz vévody Orleánského, který nad nimi má zákonnou moc. Burgundsko, kde měl uložené jmění, vyměnil za Akvitánii, aby ubohá provincie byla zbavena Épernonovy nemírné vlády. Opevněná města v Burgundsku si právem ponechal, neboť je jeho otec koupil se souhlasem a schválením krále; nic mu na oplátku v Akvitánii darováno nebylo. Servien, Le Tellier a Lionne, kteří zastupovali Mazarina, byli právem odstraněni za potlesku parlamentu. Že přestal chodit ke králi a do jeho rady, to všichni rozumní chválili, protože královna otevřeně důvěřovala jeho nepřátelům; musí se chránit před jejich úklady, aby znovu nepadl do sítí, které už zakusil. Styky s nepřáteli, které se mu tolik vyčítají, nemají jiný účel, než vyvést Španěly ze Stenay, což bylo jeho přáním od samého okamžiku navrácené svobody. Vše ostatní odkazuje na vévodu Orleánského, jímž je třeba buď pohrdnout, nebo mu věřit. Aby on, princ královské krve, byl na královnino naléhání prohlášen za vinného urážkou majestátu, je nesnesitelné a nestrpí to; je třeba vyšetřit původce tak krutého plánu: buď ať to dokážou, nebo ať jsou potrestáni; on se nakonec se vším podrobuje parlamentu a jeho rozsudku. Condé, aby smyl zločiny, byly-li nějaké, a odvrátil zlé reptání, hájil svou věc v parlamentu, velmi těžce si stěžoval na vyrvanou čest a usilovně prosil otce, aby mu byla navrácena. Vál mu příznivý vítr, proto tím neohroženěji a obšírně útočil na původce, kteří v nesmiřitelné nenávisti vymysleli tyto hrozné věci k šíření veřejných rozbrojů, ačkoli by měli být světu mírem.*

Korintský, když upozoroval, že se na něho dotíravě útočí, povstal a odpověděl: *nevykonat nic jiného než s ohledem na veřejné dobro a co se sluší na rozumného muže, který nikdy neporušil dané slovo.* Condé řekl, že se diví, že se někdo odváží přít s ním, *princem královské krve.* Korintský odsekl: *dobře ví, co se takovému principi dluží; ale na tom místě se čistá poslušnost prokazuje jen králi a každý má svobodu.* Otcové hřměli a předvíkali, že rozhořčení propukne v hrozný zločin, neboť soudní dvůr nebyl obklopen, ale naplněn věncem ozbrojenců, před očima radů; obě nepřátelské skupiny hrozily všemi druhy zbraní něčím strašným. Na jedné straně Condého lidé, na druhé Korintského, s tasenými meči si hrozili; žalostný pohled na palác.⁵⁰ Za guiských časů by se bylo došlo do krajnosti; v našem věku mnoho slov, ale suchých, bez krve, buď proto, že kometa nekrvavá vdechovala mírnost myslím, nebo

přiznal v parlamentu 7. 8. 1651. Obřad podle Priola vykonat kolínský kurfiřt Maxmilián Jindřich Bavorský (?).

⁴⁹François de Labaune, hrabě de Valon, od června 1648 velitel (mestre de camp-lieutenant) pluku Languedoc-Orléans ve službách vévody Orleánského, roku 1652 generálporučík; zemřel patrně v 50. letech 17. století, příčina smrti neznámá.

⁵⁰Střetnutí Condého a Gondiho v parlamentu 21. 8. 1651; obě strany přivedly do Justičního paláce ozbrojené přívržence.

že se každý bál v pochybném a nejistém nebezpečí.

Molé, první prezident parlamentu, prohlásil, že *je to místo majestátu, ne hádky; vzájemně si hrozící shromáždění je třeba z obou stran rozpustit; otcům je třeba ponechat svobodu hlasování*. A obrácen ke Condému: „*Je na tobě, abys příkladem ukázal cestu úctě a cti, kterou dlužíme tomuto shromáždění*.“ Condé bez prodlení uposlechl napomenutí a poslal La Rochefoucaulda ke svým lidem, aby odešli. Korintský o totéž požádal své; při návratu ho však La Rochefoucauld zachytil mezi křídly dveří a veřejemi a ten, téměř rozdrčený ve dveřích, by se byl stal hříčkou zuřivců, kdyby svým vstupem nevysvobodil sevřeného preláta Champlâtreux.⁵¹ Odtud vznikla těžší hádka mezi Korintským a La Rochefoucauldem a jejich přáteli. Tato hnutí myslí byla utištěna bez krve; kdo by tomu v tak výhrůžné době věřil?

Vévoda Orleánský mírnil sílící nevraživost; Korintský už nechodil do parlamentu, Condé pak jen s malým průvodem. Takové jsou mravy Francouzů, že každý raději padne veřejnou zkázu, než aby byl pošlapán svou.

Druhého dne Condé, když se vracel z paláce domů, narazil uprostřed ulice na slavnostní procesí, jehož průvod podle zvyku uzavíral Korintský, skvělý v arcibiskupském ornátu. Condé se uctivě zastavil a nechal se Korintským poznamenat křížem a očistit požehnáním.⁵² Okolo stojící lid skřípal zuby a byl připraven při nejmenším pokynu obětovat arcibiskupa procesí; ale výhrůžná slova, nejisté reptání, žádný boj. Řekl bys, že nebe hřmí z mraku bez deště.

Condé, neumějící bojovat po ulicích, převracel v duchu větší věci; mezitím je usnesením parlamentu zproštěn vznesené obžaloby jako křivé, a to na prosbu královny.⁵³ Co by se mohlo bezmocí vyrovnat tehdejší slabosti královské moci? Co měla žena dělat? Trpělivě snášela, co nemohla napravit.

Někteří soudili příznivě o budoucím klidu, když bylo odstraněno tolik překážek. Znovu však zaměstnaly nepokoje, když vznikl nový rozkol kvůli Barbonům. Byli to tři smrtelníci: Châteauneuf, Molé, La Vieuville. Ty Condé nenáviděl: prvního jako nepřítele své krve, jak říkal, kvůli rozsudku vynesenému v Toulouse nad Montmorencym;⁵⁴ druhého jako uraženého, protože on sám dal přednost Violeovi před Molého synem Champlâtreux;⁵⁵ posledního, La Vieuvillea, jako podstrčeného Mazarinovi úskoky Palatinové. Tito tři odepsaní starci prý, když v nich vyhasl plamen věku, ožívají ohněm skrytým pod zrádným popelem, nezhojitelní ve dvorské ctižádosti; nejsou kardinálovi oddaní, ale zotročení, horší než Servien, Le Tellier a Lionne. Prince nejvíce pohnul případ Maisonse,⁵⁶ který byl takto odstraněn z pokladny a od něhož Condé díky Chavignyho přičinění dostal množství peněz, které mu byly dluženy, a to i z pohledávek jinak nedobytných.

Pro Condého nebylo spravedlivější příčiny rozhořčení, a to popře jen ten, kdo nevstřebal mravy vkrádajícího se barbonismu. Cokoli si však princ z toho důvodu stěžoval, znalci běhu věcí bylo zjevné, že se radoval, že mu tak byla dána záminka k odchodu, po němž nejvíce toužil, už zastavený Španělům a tolika přátelům.

Ale blížil se den zletlosti, jehož slavnosti se Condé neměl za povinnu účastnit, protože takové slavnosti bývají nejednou poskvrněny ukrutnostmi; čestně však nepřítomen být nemohl. Užije mé služby,⁵⁷ abych

⁵¹Jean-Édouard Molé de Champlâtreux (1615–1682), syn prvního prezidenta Molého, rada parlamentu, později président à mortier; zemřel přirozenou smrtí. La Rochefoucauld sevřel Gondiho mezi křídly dveří; Gondi to líčí ve svých *Pamětech*.

⁵²Setkání s procesím se odehrálo 22. 8. 1651.

⁵³Dne 5. 9. 1651 zaslala královna parlamentu prohlášení o Condého nevině; zaregistrováno bylo při lit de justice 7. 9. 1651.

⁵⁴Châteauneuf předsedal roku 1632 v Toulouse soudu, který odsoudil k smrti vévodu Jindřicha II. de Montmorency, Condého strýce (viz Kniha I).

⁵⁵Pierre Viole (viz Kniha III), Condého přívrženec. Condé při nějaké přízni či jmenování dal přednost Violeovi před Molého synem Champlâtreux a Molé to nesl jako urážku; konkrétní příležitost neztotožněna (snad Violeovo vyslání do Le Havru k propuštění princů v únoru 1651?).

⁵⁶René de Longueuil, markýz de Maisons (1596–1677), superintendant financí od 23. 5. 1650 do 5. 9. 1651, stavebník zámku Maisons; zemřel přirozenou smrtí.

⁵⁷Další Priolovo svědectví: prostředník schůzky Condého s Longuevillem v Trie v září 1651 a jediný svědek jejich rozhovoru (str. 53–58).

přemluvil královnu, že je ve veřejném zájmu, aby se sešel s Longuevillem kvůli projednání velkých věcí. Longueville se vyhýbal Condého rozhovoru, aby nebyl pozvolna dohnán k nebezpečnému spolku; já jsem ho pohnul, aby ke schůzce přivolil, když jsem ho dopisem úzkostlivě upozornil, že to od něho žádá královna. Trie, Longuevillovo sídlo, vzdálené od města den letní cesty směrem k Normandii, bylo místem určeným ke schůzce, s rozličným cílem. Condého cílem bylo slušně se vytrazit ze slavnostního dne a zároveň strhnout na stranu Longuevilla, který dosud skrze mne sliboval dvojznačné věci; cílem toho druhého odvrátit prince od podniků a poslouchat královnu, která ve skutečnosti ani schůzku, ani její výsledek nebrzdila, jednala předstíraně a ne nerada se dala oklamat vlastní zradou. Do Trie tedy přijíždí první Longueville a k večeru Condé s malým průvodem; cestu konal přes Pontoise, kde shromáždil silný a statečný oddíl, aby unikl léčkám, kdyby nějaké byly nastraženy. A tušení neklamalo: sotva se totiž rozšířenou pověstí dozvěděli, že princ jede přes Pontoise do Normandie, nabídla vévodkyně d'Aiguillon, která měla v Pontoise velkou moc, královně svou pomoc k zachycení Condého, a Harcourt přislíbil, že to také učiní. Královna odmítla, buď proto, že to vylučovala nepříznivost času a místa, nebo že se bála horších věcí.

Král s královnou přišel do parlamentu sedmého září 1651⁵⁸ se slavnostní okázalostí. Ona krátce vylíčila svou vládu a předává otěže synovi; poklekla k políbení ruky, ale král to slušně odmítl, políbil matku a poděkoval jí, že přes tolik mělčin a útesů, přikována ke kormidlu, vedla plavbu bezpečně. Více řekl kancléř Séguier, navracený do dřívější hodnosti; ale nejobšírněji vylíčil první prezident Molé přestálá nebezpečí a naději na příští klid. Když se shromáždění rozešlo, vrátili se s toutéž okázalostí do královského paláce, kde královna jako dosud stejným způsobem řídila vše; proto není třeba označovat tuto epochu začátkem nové knihy, neboť se ve způsobu vlády nic nezměnilo.⁵⁹ Prvním ministrem je jmenován Châteauneuf, strážcem pečeti Molé, superintendantem financí La Vieuville. Obvyklá blahopřání a horlivost přátel se jako každá novota vyčerpaly v lichocení. Séguierovi se poděkovalo a znovu slíbilo, že bude navrácen v plná práva; zdálo se, že to přijal jako spravedlivé a dobré; neboť ačkoli všude zakoušel samé štěstí, když ho potkalo něco nepříznivého a nesl to statečně, poskytl tím látku k chvále.

Prvním činem nového panování bylo napadnout jako nepřátelské Condého vojsko u Marle, městečka ležícího mezi Guise a Vervins; část byla rozprášena, někteří padli, část hledala útočiště ve Stenay, azylu ubožáků, pod velením Tavanna. Vévoda Orleánský se všemožně snažil vymoci jako dar lhůtu tří dnů, ale bylo mu to odepřeno. Odtud byl počátek občanské války, kterou vylíčím v následující knize.

Že se Condé nezúčastnil inaugurace krále, zarazilo mysli všech. Conti, než se průvod vydal na cestu, odevzdal králi bratrův list, v němž omlouval nepřítomnost a sliboval neporušenou věrnost; král ho přijal s pohrdáním a nečetl ho.

Když to uslyšel v Trie, Condé předstíral bezstarostnou tvář, aby si naklonil Longuevilla, který tvrdil, že to vše královna obrátí k lepšímu, a moudrými radami odvracel prince od občanské války: *pro jmění zanechané otcem, pro majetek uložený u spolehlivých dlužníků a v neklamných statcích, pro úřady a guvernéřství; pro nejistotu náhod a dlouhé královy ruce, jehož věk roste k pomstě. Občanská válka je divoká a hrozná šelma, věčně pohlcující své následovníky; tento zločin má do sebe, že ty, které poskvrní, si rovná. Sami rádcové se dobrovolně vrátí k poslušnosti, unavení přítomným stavem, a nenáviděnou zradou odhalí klam. Až spotřebují peníze přijaté na válečné výdaje a jejich rodinné tísně se trochu zmírní, brzy přivolají novou žebravost. Od krále svítá naděje na jmění, úřady a pocty; on nic takového nemůže, jen slibovat, ne plnit; odtud se rodí bezmocná nechuť v myslích těch, kdo se nyní zdají pochodněmi občanského rozbroje.* To a podobné říkal Longueville; tvrdím to tím odvažněji, že jsem to slyšel jen já.⁶⁰

Condé, s myslí zatvrzelou k válce, takovými radami pohrdl; spíše začal odhalovat své plány, síly a spolky se Španěly a Angličany už uzavřené, velmože království sobě oddané, budoucí odpadnutí Marchina

⁵⁸Priolo tiskne chybně „1661“; slavnostní lit de justice o králově zletilosti se konal 7. 9. 1651.

⁵⁹Priolova poznámka o kompozici díla: dějiny nečlení podle zletilosti krále, protože se nic nezměnilo.

⁶⁰Formule věrohodnosti, srov. Kniha III (str. 24) a výše.

a du Daugnona; že vévoda de Nemours bude výsadou krve velet vojsku, kdyby ho samého stihla nemoc. „Vztyč,“ řekl, „korouhev uprostřed Normandie mezi ochotnými národy, z nenávisťi k Mazarinovi, kterého královna dychtivě očekává a který přijde, až parlament bude oklamán a jeho usnesení pošlapána. Co můžeš čekat, odtržen ode mne, než pohromu a zkázu? Nejprve napadnou mne, na tebe se pak vrhnou snáze, neboť ti závidí guvernéřství blízke městu a Mazarin si je určil pro sebe.“ Longueville odsekl: pevnosti, které má v Normandii, jsou slabé, nezajištěné ani potraviny, ani vojskem; nemá žádné peníze, ale autoritu den ode dne otupělejší, na niž stojí mocné války. „Tedy,“ řekl Condé, „mě opouštíš a necháváš pomstě.“ Longueville, pohnutější: „To neudělám,“ řekl; „ať raději zahyne všechno mé; přes jakákoli protivenství půjdu s tebou jako druh a se všemi silami budu s tebou podstupovat nebezpečí.“ Spojili pravice a slíbili si vzájemnou věrnost. Princ dodává, že peníze dodají Španělé a vojsko Angličané. Při anglickém jménu se Longueville, potomek Jana Dunoiského,⁶¹ který slavně vyhnal nenáviděný národ z hranic Francie, zachvěl. „Raději,“ řekl, „budu na své náklady verbovat vojáky. Ale přeneseli se tíha války nejprve na mne, nestačím ani na polovinu královského náporu.“ Condé odpovídá: „Budou při tobě a přiletím ti na pomoc obklopen dvěma tisíci vybraných jezdců.“

Ať už byl Longueville vnitřně pohnut, nebo neměl dost síly odepřít Condému do očí cokoli, slíbil vše, a to jen za přítomnosti mne samotného. Princ se radoval, že tím přidá spolku váhy a že jeho pověst vzroste u Španělů a Angličanů; ale když viděl, že je mu vše nepřátelské, chystal se vytratit cestou co nejbezpečnější. Po skončení rozhovoru v Trie se uchýlil do svého Chantilly a vyhnul se průjezdu Pontoise, ne z marného strachu před léčkami. Já jsem se vrátil do Paříže, abych podal královně zprávu o setkání a po pravdě řečeno, Longuevilla jsem ušetřil. Kdyby se totiž rozhlásilo, jakou věrnost Condému slíbil, obrátil by se první nápor dvora na Normandii a guvernéř provincie by byl během měsíce zahnán do úzkých. Princ by to nebylo nevhod, neboť jemu, kterému jinak hrozilo, že bude zdolán, byl i sebemenší časový odklad velikým darem.

Když jsem přišel k princovi do Chantilly, zastihl jsem ho ustaraného, protože při samé přípravě války se nedostávalo ničeho. Žádné peníze, žádní najatí vojáci, tábor i rozmístění ležení nejisté; od Španělů jakás takás naděje, od Angličanů žádná, neboť Cromwell,⁶² vychytralý jako málokdo, nic jistého neslíbil. Nikdy nebyla tak velká stavba vztyčena na tak slabých, tak vratkých základech.

Když jsem s princem rozmlouval v lese u Chantilly, přijel od Longuevilla posel s dopisem, v němž vévoda tvrdil, že v Normandii nemůže nic podniknout, dokud nebude mít v rukou sto tisíc tolarů, které mu Condé dlužil, a klenoty své manželky, aby jejich zastavením sehnal nějakou sumu na první válečné výdaje.⁶³ Od té chvíle Condé usoudil, že od Longuevilla nelze čekat nic než věci vždy dvojznačné a prázdné. Vždyť ani manželka nehodlala dát muži klenoty, které sama v takovém zvratu věcí potřebovala, ani princ nemohl vrátit dlužné peníze, když jich neměl dost ani na vlastní cestu do Guyenne. Přesto slíbil, že se postará, aby je Španělé štědrě poskytli. Longueville to pokládal za planý slib a byl by je odmítl, i kdyby mu je dali, pevně rozhodnut nepřejít na žádnou stranu, nýbrž číhat na příhodnou chvíli a přidat se ke Condému, jen bude-li vítězem.

Princ, který už nesnesl zhoubné prodlení, předložil královně prostřednictvím rozvážného muže spravedlivé podmínky smíru, aby využil příležitosti k bezpečnému odchodu, dokud bude dvůr konejšen lstivými sliby. Zatímco tedy královna věnovala těmto návrhům pozornost, on spěšnými pochody přešel Loiru u městečka Sully a s několika jezdeckými eskadronami přispěchal do Bourges.⁶⁴ Slavné město, pamětlivé mírného pobytu jeho otce, přijalo prince se všemi projevy ochotné poslušnosti; tytéž projevy pak mělo prokázat i blížícímu se králi.

Vévoda Orleánský, nic nenechávaje nevyzkoušeno, poslal do Augerville posla, aby Condého, už se

⁶¹Jan, bastard Orleánský, hrabě de Dunois (1402–1468), druh Johanky z Arku, předek rodu Longueville; zemřel přirozenou smrtí.

⁶²Oliver Cromwell (1599–1658), vůdce vojska anglického parlamentu a od roku 1653 lord protektor; zemřel přirozenou smrtí (horečnaté onemocnění). Condé s ním vyjednával o podporu prostřednictvím agentů (?).

⁶³Tolary = francouzské écus. Longuevillovou manželkou je Anne-Geneviève de Bourbon-Condé, Condého sestra (viz výše).

⁶⁴Sully-sur-Loire. Condé dorazil do Bourges 13. 9. 1651 s Contim, Nemoursem a dalšími. Jeho otec Jindřich II. de Condé byl guvernérem Berry a v Bourges často pobýval; Velký Condé zde studoval v jezuitské koleji.

řítícího vstříc válce, odvolal a jménem královny mu nabídl spravedlivé podmínky: totiž aby svobodně zůstal ve svém guvernérství v Guyenne a aby vojska, o něž tolik pečoval, dostala stálé ubikace a byla bezpečná před jakýmkoli násilím a útokem; za to se vévoda Orleánský zaručoval jako ručitel. Condé mohl a měl na tyto podmínky přistoupit. Kdyby se totiž kardinál vrátil, byl by princ, opírajícímu se o tolik pevností, povolil cokoli, a Condé by navíc měl přízeň parlamentu, kterou by si tímto způsobem získal; a kdyby Mazarin pozbyl veškeré naděje na návrat, byl by si Condé zavázal celou Francii, která se občanské války děsila. Ale Štěstěna, paní věcí, jež se vždy těší z krutého díla, nejlépe uvážené záměry zmařila.⁶⁵ Posel vyslaný vévodou Orleánským nezamířil do Augerville v kraji Gâtinais, kde tehdy Condé byl, nýbrž hloupým omylem do Augerville v Beauce;⁶⁶ z toho vzešla nejedna pohroma. Mezitím prince v Bourges zastihl jménem vévody Orleánského Croissy⁶⁷ a předložil mu zmíněné podmínky.

Condé odpověděl, že bez porady s bratrem Contim, sestrou Longuevillovou, Nemoursem a La Rochefoucauldem, kteří byli nablízku v Montrondu,⁶⁸ nemůže nabídnutým podmínkám přisvědčit. Sdělil jim tedy celou věc. Všichni jednomyslně odmítli jako lstivé vše, co Croissy přinesl: Guyenne už otvírá náruč očekávanému a milovanému princ; všude vše vře v jeho prospěch, všude se najímají vojáci; Brouage a Blaye jsou připraveny odpadnout; španělská vojska už zvedla kotvy u pobřeží Guipúzcoy; nic není hanebnějšího než svěřit se takovému míru, neboť co lze čekat od vévody Orleánského, když byly smlouvy porušeny? Má snad být tolik šlechty připravené k válce, tolik vojevůdců, tolik lidu už ve zbrani takto oklamáno? Železo se má kout, dokud je žhavé; odklad, když je vše připraveno, vždy uškodil. Tomu a podobným řečem dodal ohromnou váhu dopis Chavignyho,⁶⁹ který prince vážně pobízel k válce: odklady se navrhuji jen proto, aby se zdržovalo, dokud vzmach nevyrchá a princ, bezbranný a opuštěný přívrženci, nebude znenadání zdolán.

Condé, s myslí zaujatou všemi starostmi a s tolika možnými obraty v duchu převážených, přisvědčil válce, obrátil se k bratrovi, sestře a přítomným a s obnaženým mečem řekl: „*Tasím jej nerad a nesnadno se vrátí do pochvy. Vinen bude ten, ano ten, kdo ze mne, ač se zdráhám, činí nepřítele.*“⁷⁰ Protože Bourges nebylo bezpečným stanovištěm, stalo se to v Montrondu. Zde Condé poprvé zakusil nepřízeň nebes; zde mu poprvé Štěstěna, změnivši se, zlomila věrnost. Ustavičně zmítán, sotva kdy ukradl unaveným očím chvíli od práce a starostí. Zamířil přímo do Bordeaux, aby tam sebral vojska, jist si tím, že král na něj dotírá a brzy přispěchá. Než opustil Berry, vyloupil pokladny výběrčích daní a prisvojil si královské peníze; to byl první nepřátelský čin a podnět všech zel.

Říká se, že princ cestou mimochodem projel Saintonge. Saintonge je rozlohou nevelké, polohou výhodné, přiléhá k Oceánu, protíná je Charente, je úrodné a oplývá všemi výhodami až k závisti. Svě úrodnosti vděčí za to, že bylo svědkem velkých událostí. Kromě bezpočtu bitev, jimiž se zlověstně pyšní, byla proslulá bitva u Bassacu, kde padl Ludvík Bourbonnský, praděd tohoto Condého, proslulý nepřítel mše a bič těch, kdo ji sloužili.⁷¹ Princ zatoužil projet tím bojištěm a plání zbarvenou krví Condéů; když po ní jel, vyklouzl mu meč z opasku a upadl. Bylo to nepříznivé znamení v očích těch, kdo žasnou nad marnostmi, nikoli však u znalých věcí, kteří směle pohrdají všemi předzvěstmi budoucnosti, radostnými, smutnými i dvojznačnými, a nemyslí si, že Boží dobrotivost je k lidem natolik nakloněna, aby jim chtěla takovými cestami vyjevovat, co nastává.⁷²

V Bordeaux byl princ přijat ne jako místodržící, nýbrž jako nejvyšší vladař a pán všech věcí. Oklamán

⁶⁵Narážka na Horatia, *Carmina* III, 29, 49: *Fortuna saevo laeta negotio*.

⁶⁶Augerville-la-Rivière v Gâtinais, kde Condé vyčkával odpovědi dvora už v červenci 1651; Augerville v Beauce je jiná obec.

⁶⁷Antoine Fouquet de Croissy (?), viz výše.

⁶⁸Montrond, Condého pevnost v Berry (viz Kniha V). Nemours = Charles-Amédée de Savoie, vévoda de Nemours (viz Kniha II); padl v souboji 30. 7. 1652.

⁶⁹Léon Bouthillier de Chavigny (viz Kniha I); zemřel 11. 10. 1652.

⁷⁰Ozvěna Lukána, *Pharsalia* I, 203 (Caesar u Rubikonu): *ille erit, ille nocens, qui me tibi fecerit hostem*. Priolova stylizace.

⁷¹Bitva u Jarnacu (u Bassacu na Charentě) 13. 3. 1569. Ludvík I. Bourbon, princ de Condé (1530–1569), vůdce hugenotů, byl po zajetí zastřelen zezadu Montesquiouem, kapitánem stráže vévody z Anjou. Byl pradědem Velkého Condého (Ludvík I. → Jindřich I. → Jindřich II. → Ludvík II.).

⁷²Priolo se od pověry o znamení distancuje.

zrádností tak velké pohody, vypudil nejprve prvního prezidenta parlamentu v Guyenne jako málo povolného;⁷³ objížděl městečka a města, plnil své oddíly nováčky a vše připravoval k budoucí válce, kterou chtěl totiž podle úmluv přenést do ubohého Saintonge, příliš blízkého Bordeaux.

Bez prodlení byl král přiveden do Bourges a zakusil ochotnou oddanost starobylého města; k jeho potěše dal srovnat se zemí převysokou věž, v níž byl kdysi vězněn vévoda Orleánský, pozdější Ludvík XII.; zbořením tohoto hnízda tyranie byla nejlepším občanům vrácena svoboda.⁷⁴

Princezna de Condé a vévodkyně de Longueville se svými průvodci opustily Montrond, nespolehlivé hnízdo, a ve strachu se uchýlily k princovi do Bordeaux. Palluau po několika měsících zdoluhavého obléhání pevnost, kterou bránil Persan, dobyl, či spíše přinutil ke kapitulaci;⁷⁵ za tento skvělý čin dosáhl maršálské hodnosti, kterou v těch zmatených časech rozdávali bez rozdílu a jež tím ztrácela cenu.

Když byly záležitosti provincie Berry řádně uspořádány skrze Châteauneuf, Villeroie a Brienna, kteří vše obstarávali s podivuhodnou věrností a pečlivostí, zastavil se celý dvůr na počátku listopadu v Poitiers, aby skrze Harcourta, zdatného velitele královského vojska, dorážel na ozbrojeného Condého.⁷⁶

Už celá Francie, rozeštvaná sama se sebou, hořela buď vášněmi, nebo zbraněmi, v nerozhodném stranictví. Jedni přihlíželi připravenému požáru, druzí se vrhali do plamenů; nejvíce se však radovali Španělé, rozsévající jed rozkolu, kteří skrze markýze de Mortara obléhali Barcelonu, zatímco Juan José Rakouský svíral loďstvím přístav.⁷⁷ K takovému podniku je lákalo neštěstí Francie, především však žalostný stav Barcelony, kde krutý mor kosil nesčetné hlavy a pohřby mladých i starých se den ze dne množily. Ale ještě morovější než mor sám byl odpad Marchina, který jménem krále vládl Katalánsku, a příkladem v tomto věku neslýchaným přešel podle už uzavřené úmluvy ke Condému a slavné knížectví nechal Španělům napospas. Proto Španělé, kteří o budoucím zločinu věděli, nabyli odvahy a pomýšleli na Barcelonu. Jestliže se za Mazarinovy nepřítomnosti něco pokazilo, bylo to toto: že bylo Marchinovi znovu svěřeno Katalánsko, ačkoli byl oddán Condému skrze sňatek, který mu princ úzkostlivě obstaral jako zástavu spolku, a ačkoli se dalo čekat, že s myslí rozjitřenou vzpomínkou na vězení bude nevěrný.⁷⁸

Od prince, který budil větší očekávání, doufala Guyenne ve všechno. Aby dostal přáním i slibům, poslal do Saintonge nezkušené vojsko pod velením ještě nezkušenějšího La Rochefoucaulda. Ubohé městečko Cognac bylo obleženo, ale při Harcourtově příchodu bylo obléhání náhle zrušeno;⁷⁹ vina byla přičtena Charentě, prudké řece, které se tehdy zalíbilo rozvodnit se a vystoupit z břehů, takže přibývajících voda strhla most. Saintonge, do něhož se vstoupilo za takových znamení, odmítlo uřednictví nešťastné války. Sama La Rochelle, kdysi útočiště vzpoury, dýchá poslušností ke králi, vymaňuje se z područí du Daugnona a odevzdává sebe i své statky Estissacovi, muži nebojovnému;⁸⁰ to je po hugenotsku: v těžkých dobách neopouštět věrnost. Totéž prokázalo Saint-Jean-d'Angély, jehož zdatná mládež měla ohromný podíl na osvobození Cognacu. Je to městečko na řece Boutonne, či spíše bezvýznamném potoce, nikoli nepůvabné; tam zemřel zločinnými úklady děd tohoto Condého a narodil se jeho otec

⁷³Joseph Du Bernet (asi 1580–1652), první prezident parlamentu v Bordeaux od roku 1643; zemřel ve vyhnanství v Limoges 19. 5. 1652, příčina smrti neznámá.

⁷⁴Velká věž (Grosse Tour) v Bourges. Ludvík Orleánský, pozdější Ludvík XII. (1462–1515), v ní byl vězněn v letech 1488–1491 po porážce v tzv. šílené válce. Král vstoupil do Bourges 8. 10. 1651; bourání věže začalo 12. 11. 1651.

⁷⁵Montrond byl obléhán od podzimu 1651 a kapituloval 1. 9. 1652. Persan = François de Vaudetar, markýz de Persan (?), Condého velitel; příčina smrti neznámá. Palluau (viz výše) se stal maršálem Francie (maršál de Clérambault).

⁷⁶Henri de Lorraine, hrabě d'Harcourt (viz Kniha I), velitel královského vojska v Guyenne.

⁷⁷Barcelona byla obléhána od léta 1651 do své kapitulace 13. 10. 1652. Mortara a Juan José Rakouský viz výše.

⁷⁸Marchin (viz Kniha I) byl roku 1651 jmenován znovu místokrálem v Katalánsku a v září či říjnu 1651 přešel s částí vojska ke Condému. Byl vězněn od roku 1650 do 1651 (viz Kniha V).

⁷⁹Condého oddíly oblehly Cognac na podzim 1651; po Harcourtově příchodu bylo obléhání 15. 11. 1651 zrušeno.

⁸⁰Du Daugnnon (viz Kniha IV), guvernér Brouage a věž La Rochelle, přešel na Condého stranu. Estissac = Benjamin de La Rochefoucauld, markýz d'Estissac (?), strýc vévody de La Rochefoucauld, generálporučík v Aunis; příčina smrti neznámá. Královská vojska pod Harcourtovým velením dobyla věže La Rochelle 19.–29. 11. 1651 (Tour de la Chaîne vyhozena 19. 11., Tour Saint-Nicolas padla 29. 11.); akci vedl Estissac.

Jindřich;⁸¹ tam jsem já jako nemluvně plakal, tam jsem se poprvé nadechl. Této země se moji předkové, Benátčané a to slavní, nevím jakou náhodou poprvé dotkli; jestliže jsem já zanedbal ozdoby svého rodu, snad je obnoví mí vnuci, a Saint-Jean se jednou bude těšit ze mne jako ze svého odchovance.⁸²

V Bourges se šeptalo o Mazarinově návratu, na cestě do Poitou se o něm mluvilo nahlas, v Poitiers to byla jistota. Kardinál neměl jiného, kdo by ho povolal zpět, než samého Condého a Korintského,⁸³ neboť oba obrátili své úsilí proti vlastnímu záměru.

Královna veřejně prohlásila, že se rozhodla navrátit k dřívější cti muže nespravedlivě vyhnaného; že je to v zájmu státu a nelze to dále odkládat. Mohl jsi vidět lidi vychované v dvorských uměních, zběhlé v předstírání a zastírání, jak nedokázali potlačit své city a nemoudře prozrazovali, co měli zamlčet: že se urychluje zánik království, že Condé nabývá síl, že straně se tím dodává síla, a podobně; nemluvili tak z dvorské chytrosti, která, vyhlížeje budoucnost, nikdy neodhalí nitro a tajemství myslí si nechává pro sebe. Brienne dostal rozkaz sepsat listy, jimiž byl kardinál povolán zpět. Jak nepříjemné to bylo muži, který několik měsíců předtím radil Mazarinovi předčasnou radou, aby se vrátil do Říma, kde by v konkláve prospěl francouzským věcem víc!⁸⁴

Kardinál, pečující o nadcházející cestu, už dorazil do Bouillonu; o tom, co je třeba udělat, jednal s mnoha, o tom, co sám udělá, s nemnohými nebo jen sám se sebou: žádné rady nejsou lepší než ty, o nichž nikdo neví.⁸⁵

Hocquincourt s Grancéem a Navaillesem měli v Mazarinově radě přední místo; Hocquincourt byl po celou tu cestu zdatný ve zbrani a ustavičně pohrdal životem. Fabert, lstivý po svém způsobu, vyhlížel budoucnost a číhal na přítomnou příležitost. Přicházející posila čítala šest tisíc ozbrojenců,⁸⁶ což tehdy pro královskou stranu znamenalo velkou váhu. Kardinál posílá napřed některé ze svých lidí s dopisy ke spolehlivým přátelům i k nerozhodným, ba i k zarytým nepřátelům, a mnoho slibuje. Pařížský parlament se rozhořčuje, vévoda Orleánský hlučí, prak po svém způsobu běsní; po celé Paříži jsou Mazarin a jeho společníci haněni. S rozbouřenými myslmi se urychleně sbírají vojska, aby uzavřela Loiru a zabránila přechodu přes Yonnu, s veliteli buď v talárech, nebo málo zdatnými, kteří by bojovali tak, aby byli poraženi.⁸⁷

Kardinál překonal nepřízeň cest, zuřivost obyvatel, dravost řek i zlovůli mostů a mezi nepřátelskými šikami dorazil do Poitiers. Jeho cesta byla pokojná, jako cesta muže, který spěchá k míru: žádný měšťan, žádný venkovan se nezděsil; v nocležích žádná vybíravost; nikde úcta vynucená strachem, všude láska získaná vlídností; ke všem byl laskavý, aby zmírnil nenávist; sám se od ostatních nelišil ničím než svou výtečností a tělu nedopřál odpočinku dřív, než ho dopřál všem. Neohrožen tolika výhrůžnými usneseními parlamentu, neodkládal slyšení a byl každému přístupný a vlídný na pohled; mohl jsi vidět, jak se lid všude hrne otevřenými dveřmi a zvoucimi prahy, a on byl klidný pod stráží vlastního svědomí a chráněn samou nevinou, nejvěrnější stráží, a bezúhonností, nedobytnou hradbou.⁸⁸

Král a vévoda z Anjou⁸⁹ mu vyšli vstříc a Mazarin vjel do Poitiers po královu boku; královna ho přijala s opravdovou a důstojnou vážností. Ihned byl uznán za většího než všichni, ale za většího, aniž by tím byl kdokoli umenšen.

⁸¹Jindřich I. Bourbon, princ de Condé (1552–1588), zemřel v Saint-Jean-d'Angély 5. 3. 1588, údajně otráven; z otravy byla obviněna jeho manželka Charlotte-Catherine de La Trémoille. Jejich syn Jindřich II. de Condé (1588–1646), otec Velkého Condého, se narodil posmrtně 1. 9. 1588.

⁸²Benjamin Priolo se narodil v Saint-Jean-d'Angély roku 1602; rod odvozoval od benátských Priuli (viz úvod).

⁸³Korintský = Jean-François Paul de Gondi, koadjutor pařížský, titulární arcibiskup korintský, od února 1652 kardinál de Retz (viz výše).

⁸⁴Brienne (viz výše). O jeho radě Mazarinovi, aby odešel do Říma, se nepodařilo nic zjistit.

⁸⁵Mazarin pobýval od března 1651 v Brühl; do Francie vstoupil u Sedanu 24. 12. 1651.

⁸⁶Vojsko, které Mazarin najal na vlastní náklady v Německu a Lutyšsku. Hocquincourt, Grancey, Navailles a Fabert viz výše.

⁸⁷Parlament vyslal rady Bitauta a Du Coudray-Geniers, aby Mazarina na Yonně zastavili; Bitaut byl zajat kolem 9. 1. 1652 (u Pont-sur-Yonne?), Du Coudray-Geniers unikl do Sens. Příčina jejich smrti neznámá.

⁸⁸Mazarin se ke dvoru v Poitiers připojil koncem ledna 1652 (28., resp. 29. 1.). Celý popis cesty je Priolova stylizace.

⁸⁹Filip, vévoda z Anjou (1640–1701), králův mladší bratr, od roku 1660 vévoda Orleánský; zemřel na mrtvici.

Servien a Le Tellier, které Condé vypudil, se vrátili a byli jako dříve přibráni do vlády. Lionne, jeden z dvorských nástrojů s přednostním přístupem, vyloučený nejhoršími úklady spolu s oběma, zůstal ještě nějaký čas bez návratu; později, když byl opět doceněn, soutěžily v jeho chvále soudy krále, Mazarina, ba i evropských knížat.⁹⁰ Molé držel pečeť, poddajnou rozkazům dvora. La Vieuville se vši věrností, jaké byl schopen, opravoval trosky vyčerpané pokladny. Taková byla podoba vlády.

Châteauneuf opustil kormidlo, požádal o propuštění, složil účty ze své správy a brzy nato zemřel. Tam, kde mohl být první, nesnesl vidět nikoho nad sebou. Byl to ctihodný stařec, jehož přísné důstojnosti by ses nebál, nýbrž bys ji ctil; jeho moc nikdo nepocítil jinak než zmírněním škody nebo přírůstkem prospěchu. Bez poskvrny na duši, s mravy utvářenými k vlídnosti, zasloužil si lásku, snad i u něžného pohlaví, ale nikdy nebyl předmětem pomluv. Jeho vlídnost, okořeněná přísností, nikdy nezakrývala špatnost nadutým čelem a jeho dům nebyl, jak říkají Francouzi, otevřeným soudním dvorem; skromný příbytek toho muže bys spíše rád nazval krbem všech ctností a svatyní spravedlnosti.⁹¹

Konec knihy šesté.

⁹⁰Servien, Le Tellier a Lionne viz výše. Le Tellier se ke dvoru vrátil v lednu 1652 (?). Lionne byl od roku 1663 státním sekretářem pro zahraničí. Chvála Lionna je Priolova stylizace.

⁹¹Châteauneuf (viz Kniha I) zemřel 26. 9. 1653 na svém zámku v Leuville-sur-Orge. Priolova stylizace: zmínka o „něžném pohlaví“ bez pomluv zamlčuje jeho známý poměr s vévodkyní de Chevreuse, kvůli němuž byl roku 1633 zbaven pečeti a uvězněn.

Kniha sedmá

Proti Condému ve zbrani vystupuje Mazarin u Angers a u Gienu na Loiře, u Étampes a nakonec pod hradbami Města, kde spřízněné šiky, rozbivše svornost království, vydaly francouzskou krev Němcům a zdráhavému Lotrinčanovi.¹ Nakonec Condé, který na střetnutí s králem nestačil, odchází do Španělského Nizozemí. Mazarin předstírá odchod, aby vinu za nepokoje svedl jen na Condého.

Nejlépe uvážené záměry Mazarina, který vstoupil do Francie, úspěch neminul, ačkoli v Poitiers bystřejší část dvora tento kardinálův návrat odsuzovala. Vskutku je nestálé a kolísavé to, čemu říkáme rozvaha, totiž volba mezi věcmi, které se mají tak či onak. Jsou-li ony nejisté, je nejistá i ona sama, neboť je vázána nejen na věci, ale ještě víc na to, co je provází: na doby, místa a lidi; proto ta temná ctnost nemá žádnou jistou hranici. Všechny lidské výsledky leží v hluboké noci; vše je skvělé a rozvášné, je-li to provázeno úspěchem. Šťastný podnik se nazývá ctností. Je tedy třeba obětovat Dobrému zdaru; tomuto božstvu byl Mazarin dlužen nejen oltáře, ale, což je vznešenější, i oltáře vyvýšené.²

Ale jaký byl stav věcí, než se navrátilší Mazarin chystal k nějakému tažení, krátce vyloží.

Condé, vypuzený ze Saintonge, zakoušel v Guyenne samé nezdary, neboť Harcourt na něj všude dorážel. Španěl svou nebojovnou pomocí živil rozbroje, nehleděl na stranu, ale na sebe. Gaskoňci byli válkou unaveni (nikdo s větším zápalem nevyvolává nepokoje a nechápe se zbraní, nikdo je raději neodkládá a s větší hrůzou je neproklíná); taková je povaha toho národa: nesnášet dlouho totéž. V Berry nepatřilo Condému nic kromě obleženého Montrondu, a proto už ani ten nebyl docela jeho. Burgundsko se poddalo Épernonovi tak, že nevynechalo ani nejponížejší projev poslušnosti, aby si naklonilo přízeň nového místodržícího, který se díky falešným a nevím odkud vypůjčeným předkům stavěl na roveň Condému.³ Dijonský hrad se vzdal a vrátil se k poslušnosti krále; Bellegarde a jiná opevněná místa s bázní očekávala královy pokyny. Bouillon a jeho bratr Turenne už rázně opustili Condého stranu a byli nejtěsněji spjati s Mazarinem. Longueville se vůči oběma stranám stavěl tak nerozhodně a neutrálně, že vše konal pro vlastní prospěch; zdálo se, že číhá na příhodnou chvíli a obrací sebe i své síly sem a tam, odkud mu zazářila větší naděje moci. Ty síly byly ve skutečnosti nepatrné; moudrost toho muže je však třeba chválit, neboť zvážil své i cizí síly a k nikomu se veřejně nepřidal.

Princi zbývalo nedotčené vojsko ze zbytků oddílů od Marle a ze španělských posil, které přivedl z Nizozemí vévoda de Nemours; nečítalo víc než šest tisíc pěších a jezdců dohromady. Těmto vojskům velel na rozkaz vévody Orleánského Beaufort, se stejnou pravomocí jako Nemours. Mezi veliteli, ačkoli byli spojeni švagrovstvím, hned propukla nesvornost a narušovala poslušnost.⁴ A cokoli zápalu nebo divokosti s sebou přinesla tato nikoli slabá síla, to oslabily krčmy, nevěstky a jiné podněty pařížské rozpustilosti. Do tábora, potřísněného přepychem, hned vnikli prodavači plátna, cukráři a lidé zběhlí v obstarávání všeho, co patří do ženských komnat; blízkost Města lákala srdce, která se jinak krotit neumějí. Ležení zaujímal kraj kolem Briare mezi Montargis a Gienem.

Kromě této sebrané síly z Francouzů, Belgů, Němců a Lotrinčanů byla Condého jedinou nadějí Paříž, vévoda Orleánský, parlament a prakovníci, kteří v princův prospěch nenechávali nic nevyzkoušeno, poháněni nenávisť k Mazarinovi. Proti němu se zuřilo novými a nekonečnými usneseními: jeho činy byly haněny, všechny jeho církevní důchody zabaveny ve prospěch státní pokladny, jeho movitosti

¹Obsah knihy je Priolův úvodní argument. Lotrinčan = Karel IV., vévoda lotrinský (viz Kniha II), který v květnu a červnu 1652 přivedl vojsko na pomoc princům, ale vyhýbal se boji. Smysl slov *invito Lotharingo* není zcela jistý.

²Narážka na Senecu (*Hercules furens* 251–252: „šťastný a zdařilý zločin se nazývá ctností“); Priolo „zločin“ nahradil „podnikem“. *Bonus Eventus*, římské božstvo dobrého zdaru. Priolo hraje s rozdílem mezi *arae* (oltáře pro všechna božstva) a *altaria* (vyvýšené oltáře jen pro nebeská božstva; Servius k Vergilioví, *Ecl.* 5, 66).

³Bernard de Nogaret de La Valette, vévoda d'Épernon (viz Kniha IV), dostal roku 1651 výměnou za Guyenne guvernérství Burgundska. Bernard byl po matce Marguerite de Foix-Candale potomkem rodu Foix; otcovský rod Nogaretů však byl novou šlechtou. Priolova nářážka na „falešné předky“ míří patrně na Épernonovy nároky na knížecí hodnost (?). Bellegarde (Seurre) na Saóně, Condého pevnost.

⁴Beaufort a Nemours byli švagři: Nemours měl za manželku Beaufortovu sestru Élisabeth de Vendôme. Jejich spor skončil 30. 7. 1652 soubojem, v němž Beaufort Nemourse zastřelil (viz Kniha I).

rozprodávány ve veřejné dražbě, se správci jeho domácnosti navíc zle zacházeno, knihovna rozprodána a skvělá sbírka knih, ozdoba Paříže, rozptýlena a znehodnocena. Ale co potomstvo nebude chtít věřit: na kardinálovu hlavu byla vypsána cena⁵ – na tu hlavu, skrze niž Francie nedávno pozdvihla hlavu nad cizí národy, kolem níž se točilo tolik projevů štěstěny, podle jejíhož pokynu se řídila a měla řídit moře i země, mír i války; a to skrze pařížský parlament, učitele dobra a práva, nyní vynálezce křivd, který kdysi soupeřil v zákonech, nyní v hanebnostech. Papež Inocenc, který by jindy vyčerpал nebeské blesky a v krátké době se odzbrojil marně vrženými střelami, aby pomstil křivdu Bohu, se z vatikánského stolce smál, neboť důstojnost purpuru byla obětována nenávisti k Mazarinovi.⁶

François de Harlay de Champvallon, arcibiskup rouenský, předčil zbožností samého papeže, když se souhlasem krále v Tours před početným shromážděním skvělou řečí útočil na ta usnesení.⁷

Kromě těchto veřejných útoků byl kardinál i ve samotném dvoře tu a tam zasahován skrytými střelami závisti, a to od těch, které zahrnul dobrodiními a jejichž kulhající věrnost zakrývala nejasnost doby; skrytými jedy oblékali nic netušící do rebelie a po uplynutí zachmuřených dnů z nich byli odporní pochlebníci. Mazarin sebral sílu ducha a jednal statečně: spánek všech hájil svým bděním, zahálku všech svou prací, volno všech svým zaměstnáním; v jeho hrudi nebylo ani přes ohromnou ránu vidět žádnou jizvu. Mezitím strachem ze své osoby učinil všechny poslušnými, takže ti, kdo dříve krutě nenáviděli jeho osud, předstírali, že tento nový budou následovat i s nebezpečím všeho svého. Brzy jsme však viděli, jak se štěstěna rychlým krokem vrací a lituje skrze tolik šťastných úspěchů, které následovaly.

První otázka byla, zda je lepší zdolat celou tíhou sil v Guyenne už vratkého Condého, nebo jít rovnou na Paříž, hlavu a střed všech věcí, kolísajícího vévodu Orleánského usmířit s králem a prakovníky buď přinutit k poslušnosti, nebo zničit. Lepší se zdál tento druhý názor, ačkoli Harcourt, tehdy pochybné věrnosti, způsobil nevím jakou nepříjemnost, o čemž později pojednám jasněji.⁸

Ono Nemoursovo vojsko pustošilo a nahánělo strach; od Orléansu přes Jargeau a Gien hubilo okolí. Bylo rozhodnuto rychle uhasit ten oheň, sám o sobě nepatrný, ale schopný dodat straně síly, a cestou zdoláním Chabota osvobodit kraj Anjou. Provincie byla svěřena Hocquincourtovi, který během několika málo dnů přinutil ke kapitulaci Angers i guvernéra Chabota, ačkoli mu Beaufort, vyslaný vévodou Orleánským, marně přispíval na pomoc, a dohnal do úzkých Ponts-de-Cé (Caesarův most, nyní zvaný Cé) i jiná městečka.⁹ Chabot, vznešeného rodu ze Saintonge, měl za děda admirála a místodržícího Burgundska a za otce muže, který spravoval statky z věna a odložil všechnu péči dvorské ctižádosti. Tento, o němž mluvíme, byl pro svůj duch a krásu těla oblíben Markétou de Rohan a pojal ji za manželku, k čemuž nejvíce dopomohli Condé otec i tento Condé, tehdy zvaný vévoda d'Enghien;¹⁰ proto Chabot, nezapomínaje na dobrodiní, splácel principi vděk, jak jen mohl.

Dvůr se několik dní zdržel v Saumuru, aby podpořil obléhání Angers. Tehdy Korintský dosáhl klobouku tolikrát slíbeného a tolikrát zmařeného; papež Inocenc mu ho udělil ani ne tak, aby se zavděčil králi, jako aby ponížil Mazarina tím, že s ním bude hodnost sdílet.¹¹ Jaké pochodně rozbíjí tento cizí purpur nezažehl?

⁵Parlament usnesením z 29. 12. 1651 vypsál na Mazarinovu hlavu odměnu 150 000 livrů a nařídil prodej jeho majetku včetně knihovny; dražba knihovny začala začátkem ledna 1652 a pokračovala v únoru. Ke knihovně viz Kniha II.

⁶Inocenc X. (Giovanni Battista Pamphilj, 1574–1655), papež od roku 1644, Mazarinův nepřítel; zemřel přirozenou smrtí 7. 1. 1655. Priolova stylizace.

⁷François de Harlay de Champvallon (1625–1695), od roku 1651 arcibiskup rouenský, od roku 1671 pařížský; zemřel 6. 8. 1695 na mrtvici. Jeho řeč v Tours se nepodařilo doložit (?).

⁸Harcourt v létě 1652 opustil velení v Guyenne a zmocnil se Breisachu a Filipsburku v Alsasku, aby si vynutil jejich držbu; Priolo předbíhá: Harcourtova vzpoura je až ze srpna 1652, porada o tažení z ledna a února 1652; Priolo k tomu později.

⁹Kapitulace Angers byla podepsána 28. 2. 1652, město a hrad byly předány 29. 2. a Rohan odjel 1. 3. 1652; Ponts-de-Cé jižně od Angers, most přes Loiru.

¹⁰Henri Chabot, vévoda de Rohan (viz Kniha IV), a Marguerite de Rohan (1617–1684), dcera hugenotského vůdce Henriho de Rohan, s nímž se oženil roku 1645; zemřela přirozenou smrtí. Admirálem a místodržícím Burgundska byl Philippe Chabot, pán de Brion († 1543), Henriho vzdálenější předek (přes Léonora Chabot-Charny), nikoli děd; Priolo zjednodušuje.

¹¹Jean-François Paul de Gondi byl jmenován kardinálem 19. 2. 1652 (viz Kniha I).

Retz (neboť tak se mu bude napříště říkat, už ne Korintský), proslulý rodem a slávou předků, bystrý, výmluvný, slavný přízní, přáteli a ráznou myslí, jako by se mrzel na své ctnosti, že nevedou rychle k úspěchu, zvolil rozličnými podniky, které pokládal za kratší, cestu smutnější, když mu příjemná zkratka k nejvyššímu vrcholu nebyla dost pohotově otevřena. Ve většině věcí měl lepší ducha než štěstí a nic nepokládal za tolik své jako to, co měl skrze přátele, kteří se všude ukázali falešnými.¹²

Dvůr opustil Saumur a přes Tours, Amboise a Blois, po tolika bludných cestách se konečně usadil v Gienu. Loira je tam spojena mostem; je to stanoviště velké důležitosti pro obě strany. Král nemohl výhodněji vyčkávat na výsledek věcí: odtud doléhal na Paříž, odtud hrozil vzbouřeným vojskům, proti nimž postavil silné vojsko pod velením Turenna a Hocquincourta. Orléans – kdo by tomu věřil? – zavřel králi brány; stalo se to kvůli vévodovi Orleánskému a hlavně kvůli jeho dceři, která se jako bojovnice odvážila soupeřit s muži a přiletěla tam, aby lidu dodala odvahy.¹³

Condé zůstal v Guyenne bez naděje. Poslušnost všude ochabovala; Harcourt hnal své úspěchy dál a naléhal na přízeň štěstěny – co divného, opíral se o královské rozkazy, jimž se u Francouzů nakonec vše podřizuje. Španěl stále víc zkracoval nit své štedrosti; ještě marnější byly sliby Anglie skrze Cromwella – ale co čekat od toho šarlatána, hanebné hříčky lidských osudů?¹⁴ Proto se Guyennští princem přesýtili, neboť ho jeho ustavičná přítomnost činila méně ctihodným; ohromná pověst válečníka už lidu neoslepovala oči. Žádný tvor není nevrlejší než Gaskoňec, s žádným se nemusí zacházet s větším uměním (toho byl Condé vždy prost); proti nikomu se ten národ nebouří víc než proti těm, o nichž vytuší, že nad ním usilují o vládu bez cinkotu zisku. Je to národ odvážný a své opotřebované domácí jmění chce napravovat ranami; touží po válce, ale nadějí se nedá dlouho poutat, nezakusí-li něco hmatatelného.

Condé v mysli převaloval toto vše: rostoucí rozbroje Beauforta a Nemourse, vojsko, které po něm prahlo, kolísajícího vévodu Orleánského, poslušnost praku, pařížské očekávání, i když vždy vratké, ale především Chavignyho naléhavé rady, aby rychle přišel a nepromarnil lichoťící štěstěnu; ačkoli Chavigny tím myslel spíš na to, jak si prince přivlastnit, než na jeho vzestup. To upevnilo v Condého mysli rozhodnutí opustit Guyenne, spojit se s milovanými vojsky a přiblížit se ke Městu, vládkyni všech. Tak často zoufalý krok vede k cíli: spěchal, opustiv to, oč se bál, a nevtáhl do nebezpečí ani manželku, ani jediného syna. Jen s velmi málo zasvěcenými se pustil na odvážnou cestu neznámými lesy, mimo cesty, sotva kdy pod nějakou střechou; nejednou byl poznán podle tváře, ačkoli si ji zakrýval rukou a nic neopomenul, aby zmátl znamení, podle nichž by ho mohli sledovat a poznat. Jakási potulná žena z oné chásky, jež se se svou rozkoší nezřídka stěhuje z místa na místo, prince málem prozradila, když v bídné vesnici jedl za pochodu; on se však vytratil a zanechal klamné stopy. Když byla jeho troufalost vyčerpána, přijal ho, špinavého od prachu a vysíleného námahou a bděním, spřátelený tábor, který se rozléhal zpěvem. Sotva seskočil z koně a prozkoumal ležení královských, napadl uprostřed noci vždy neopatrného Hocquincourta a nahnal mu strach ukořistěním zavazadel a bezcenných rancí – s velkým zděšením, s malou škodou.¹⁵ Mohl jsi vidět smutek a sklíčenost dvora v Gienu; skoro se rozhlašovalo, že je třeba vše sbalit a strhnout most, až král unikne do Bourges, a podobné věci, které strach vnuká po nepříznivých událostech. Druhého dne stály nepřátelské šiky proti sobě a dělila je bažina; po výstřelech děl z obou stran se Condého vojska stáhla. Turenne, který válečný vzmach vždy mírnil autoritou, prozíravostí a statečností, znalý věcí příznivých i nejistých, a proto neohrožený, odnesl slávu toho dne a vratkou věc obnovil: ukázala se jeho píle v podnikání, statečnost v nebezpečí, obratnost v jednání a rychlost v provedení. Nelze opomenout, že se patnáctiletý král vytrhl svým průvodcům

¹²Charakteristika Retze je Priolova stylizace.

¹³Anna Marie Louisa Orleánská, la Grande Mademoiselle (viz Kniha IV), vstoupila do Orléansu 27. 3. 1652 a udržela město pro otce. Slova *ausa viris bellatrix concurrere* jsou narážkou na Vergiliovu Penthesileu (*Aen.* 1, 493).

¹⁴Cromwell (viz Kniha VI). Priolova stylizace.

¹⁵Condé opustil Agen 24. 3. 1652 a s několika průvodci dojel přes Auvergne k vojsku u Lorris v Gâtinais 1. 4. 1652. Noční útok na Hocquincourtovo ležení u Bléneau 6./7. 4. 1652. Priolova stylizace: Hocquincourtova ztráta byla citelná, část ležení rozprášena a Hocquincourt ustoupil k Auxerre.

a duchem i gestem povzbudil vojsko, což bylo užitečné.¹⁶

Condého vojska měla ležení u Étampes. Princ jel do Paříže, aby upevnil mysl vévody Orleánského; to byla Chavignyho rada. S jakou radostí lidu a s jakým jásotem parlamentu byl přijat, se sotva dá vyjádřit slovy.¹⁷

Mezitím se Longueville, obávaje se o své věci, chystal dobrovolně vzdát guvernéřství Normandie, protože se pokládal za neschopného odolat hrozícímu útoku krále; bylo zjevné, že král bude všude vítězem, neboť ostří Condého autority všude tupělo. Výměnou za Normandii se Longuevillovi dávala na hranicích Champagne guvernéřství Mézières, Mont-Olympe, Château-Regnault a Linchamps; ale hlavní bylo, že se pro něho od vévody Mantovského kupovalo Charleville (je to svrchované panství v Ardenách, v půvabné poloze na břehu Mázy, obrácené k Nizozemí a Lutyšsku). To Longuevilla, už v sestupném věku, konejšilo: požívat svrchované moci, pod vlastní vládou trávit radostné dny stáří a dobrovolně skládat poslední starosti; normandskou povahu měl v nenávisti. Smlouvu podepsal v Gienu Mazarin jménem krále a já jménem vévody; proč později zůstala bez účinku, řeknu na svém místě.¹⁸

V Paříži vládly drzé povahy, ale neodvažovaly se ničeho nad slova. V parlamentu se dlouho hledalo, odkud sehnat peníze na odměnu za Mazarinovu vraždu, a vrah se nenašel.¹⁹ Kardinál neměl žádný strach; divil se jen tomu, že když vše hořelo válkou, spojenci Francie zůstávali věrní a žádný se neodvrátil. Vévoda Orleánský, Condé a parlament stále strojili nové věci; k jejich zkrocení se nezdálo nic prospěšnějšího než opustit Gien a usadit se v Saint-Germain blízko Paříže. To se rychle stalo; a bez prodlení přišli ke králi vyslanci parlamentu i princů a slibovali všechny druhy poslušnosti. Zdálo se to jistou věrností, kterou obnovovala lítost a odzbrojená zlovůle, ale jednomyslně žádali odstranění Mazarina, látky všech zel.²⁰

Král opustil Saint-Germain, nějaký čas se zdržel v Corbeilu a odtud silou napadl vojska princů shromážděná u Étampes. Ta, chráněná zátarasy, silnou obranou zmařila Turennovy pokusy, a Turenne byl při příchodu Lotrinčana nucen ustoupit; král se nezraněn vrátil do Corbeilu. Jestliže se kdy zdálo, že síla královské moci ochabuje, bylo to jistě u Étampes, kde byl sám král při marném pokusu nejednou v nebezpečí od vystřelených děl. Lepší by bylo nechat tento los nezkoušen.²¹

Po pobytu v Corbeilu a Melunu si dvůr zvolil Saint-Denis, aby mohl bdít blíže Paříže. A tam, jak se nikoli bezdůvodně věřilo, měla skončit občanská válka, neboť Město kolísalo, ačkoli výsledek tomu nepřisvědčil.²²

Condého vojsko pod velením Tavanna drželo Nogent (dnes se mu říká Saint-Cloud) a okolí; královské vojsko na protějším břehu Seiny vyhlíželo příležitost k bitvě. Proto chystalo u Épinay spojit řeku mostem, čemuž Condého lidé bránili. Turenne se Senneterrem, svým stálým druhem ve velení, začal nedaleko městečka Poissy stavět druhý most, aby rozdělil nepřátelské síly. Condé, zpraven o hrozícím útoku, stáhl v noci vojsko, aby je bezpečněji rozložil u Charentonu. Nebylo lze zvolit výhodnější stanoviště: chráněné Seinou a Marnou, s otevřenou plání Brie, která měla stačit na zásobování.²³

¹⁶Ludvíkovi XIV. (nar. 5. 9. 1638) bylo v dubnu 1652 třináct let, ne patnáct.

¹⁷Condé přijel do Paříže 11. 4. 1652. Přijetí v parlamentu bylo ve skutečnosti zdrženlivé (?); Priolova stylizace.

¹⁸Další Priolovo svědectví: podepsal v Gienu za Longuevilla smlouvu o výměně Normandie. Charleville v Ardenách, svrchované knížectví vévodů z Nevers-Mantovy; vévodou Mantovským byl Karel II. Gonzaga (viz Kniha I); Mont-Olympe je pevnost naproti Charleville, Château-Regnault a Linchamps hrady na Máze a Semoy. Priolovo dílo vyšlo roku 1665 právě v Charleville („Carolopoli“).

¹⁹Usnesení parlamentu z 29. 12. 1651 (viz výše) vyhlášovalo odměnu za Mazarina živého nebo mrtvého.

²⁰Dvůr se přesunul do Saint-Germain koncem dubna 1652; 28. 4. tam přijela deputace princů (Rohan, Chavigny, Goulas).

²¹Turenne porazil Condého oddíly u Étampes 4. 5. 1652; obléhání města (od 27. 5.) zrušil 7. 6. 1652 při příchodu vévody Lotrinského.

²²Dvůr pobýval v Saint-Denis od konce června do poloviny července 1652 (?), jak to klade i sám Priolo; po bitvě u předměstí Saint-Antoine (2. 7. 1652) se 17. 7. přesunul do Pontoise.

²³Saint-Cloud se ve středověku nazývalo Nogent (*Novigentum*). Jacques de Saulx, hrabě de Tavannes (viz Kniha V). Épinay-sur-Seine severně od Paříže, Poissy západně. Condé se v noci z 1. na 2. 7. 1652 stahoval od Saint-Cloud k Charentonu, na soutok Seiny a Marny.

Protože Pařížané odpírali vstup do Města, táhly oddíly, určené k zahubení, kolem hradeb; a když pro rozsáhlost obvodu postupovaly pomalu, udeřil na ně Turenne, zatímco byly rozptýleny v předměstí Saint-Antoine a kolem Picpus. Náhle přispěchal celý dvůr; krále, provázeného Mazarinem, sotva udrželi, aby se sám nevmísil do boje. „*Konec občanské války*,“ řekl, „*který jste hledali, je tu*.“²⁴ Kdo o tom mohl pochybovat? Město se přiklonilo ke dvoru, neboť nesnášelo zpupnost Němců a Lotrinčanů; pařížským dílnám vyschl přívátý zisk, který vdechuje jen král. Obraz obou táborů byl nestejný. V královském počtu, statečnost, spravedlivá věc a nad to vše přítomnost Veličenstva; v nepřátelském strach a vysílená poslušnost, sevřené mezi nepřátelským Městem a smělým králem, který vymáhal, co mu patří.

Condé skutečně časně ráno vyšel branou Saint-Antoine a bystře prozkoumal, v jakém stavu je celá věc a v jakém okamžiku ho štěstěna zastihla; pak se obrátil k Beaufortovi, Nemoursovi, La Rochefoucauldovi a přítomným a řekl: „*Nebudu nebezpečí zmírňovat slovy. Dnes musíme zahynout. Zahyňme tedy nikoli nepomstěni, když nám vítězství nezbývá a je třeba bojovat až na smrt. Určuji se té straně, kam mě zavolá nebezpečí; budu ukazovat, nikoli rozkazovat*.“²⁵

Velitelé přisvědčili, a když bylo vše připraveno k poslednímu vrhu kostkou, bojovalo se od páté hodiny ranní do páté večerní s tak zatvrdělými myslmi na obou stranách, že pochybuji, zda kdy jinde u Francouzů byl příklad tvrdošíjnějšího střetnutí. Bojovalo se pod hradbami Města a měšťané přihlíželi, napjatí, jak to dopadne. Dcera vévody Orleánského byla bitvě nemalou posilou: s mužně odhodlanou tváří rozněcovala Pařížany pro Condého, odvracela městskou radu od slibů daných králi, držela otevřené brány pro pomoc, která vylétala k princovi nebo se vracela, dala z Bastily pálit z děl na královské na znamení, že Město straní Condému, a konečně povzbuzovala otce a vodila ho, aby byl na očích, po ulicích.²⁶ Bojovalo se o závozy v předměstí; postavili je měšťané proti nenáviděným Lotrinčanům, a nyní byly hájeny i dobývány s nesmírnou zuřivostí a nesmírnou touhou po slávě. Na obou stranách padli muži nikoli neurození, kromě nesčetného množství prostých vojáků. Mohl jsi vidět od Picpus až k Saint-Denis hrozná jatka; Saint-Mégrina a Mazarinova synovce Manciniho, na němž strýcovy naděje právem spočívaly, jak je ke dvoru přinášejí, jak dodýchávají, oběti státních věcí. Ze strany princů se vrátili zranění a polomrtví Nemours a La Rochefoucauld s jinými předními muži.²⁷ Protože brána Saint-Antoine byla volná, vstoupil Condé s napolo rozsekanou družinou do Města, když se odvážil toho, co mohl vykonat jen ten nejstatečnější. Všude veliký, větší než ostatní tam, kde bylo velké nebezpečí, byl v té bitvě u Saint-Antoine větší sám nad sebe. Nevíš, čemu se divit víc: zda tomu, že překročil míru nebezpečí, nebo tomu, že se zdráhal přijmout zasloužené chvály. Tu odmítal potlesk, vlastní námahu neuznával, cizí nekonečně cenil – jiný jako bojovník a jiný jako vítěz.²⁸

Co bylo krutějšího v sužovaném Městě než pohled na německé, belgické a lotrinské oddíly, které s obnaženými meči bloudily, jako by byl král poražen, a táhly s sebou stáda nevěstek a skythské vozové tábory? Přesto bylo tomu nenáviděnému roji přiděleno sídlo v předměstí Saint-Germain a v místech při Seině, určených k pařížským rozkoším. Barbarský voják měl tyto zahrady za své a zpustošil Villejuif, Vitry a jiná místa. Nechyběly ani vznešené rodiny, které zuřivcům samy posílaly píci, aby si vykoupily ušetření.

Ale aby nic nescházelo ke krajnímu šílenství, objevila se strana ozdobená odznaky, nad níž nebylo nic malichernějšího, a za korouhev vzpoury byla zvolena nejbezcennější z věcí, sláma. Lesklé stéblo vpletené do věnečků bylo ozdobou elegantnějších; kočáry, dvojspřeží i jednotliví koně vyjížděli jen ozdobení slámou, a i mniši v kápích se ukazovali se slámou. Musím učinit jazyku násilí slovy

²⁴ Bitva u předměstí Saint-Antoine 2. 7. 1652; Picpus je ves na východním okraji předměstí. Král s Mazarinem sledoval boj z výšin u Charonne. Královy výroky jsou Priolova stylizace. Boj začal za úsvitu mezi Montmartrem a La Chapelle u předměstí Saint-Denis, kde Turenne napadl Condého zadní voj; odtud Priolovo „od Picpus až k Saint-Denis“.

²⁵ Condého řeč je Priolova stylizace.

²⁶ Anna Marie Louisa Orleánská, la Grande Mademoiselle (viz Kniha IV), dala otevřít bránu Saint-Antoine ustupujícím Condého vojskům a z Bastily dala pálit z děl na královské vojsko.

²⁷ Saint-Mégrin (viz Kniha IV) padl v bitvě; Paul Mancini (viz Kniha II) zemřel na zranění o několik dní později. Nemours byl zraněn na ruce, La Rochefoucauldovi prostřelila kule obličej a málem ho oslepila.

²⁸ Chvála Condého je Priolova stylizace.

„oslámování“ a „oslámení“; o neobvyklé věci je třeba mluvit neobvyklým slovem. Takový triumf slámy byl dobrým lidem odporný a nevzešlo z něho žádné zrno ani símě dobré úrody.²⁹ Město nedýchalo ničím jiným než věrností a poslušností dlužnou králi; vévoda Orleánský se svými přívrženci kolísal. Dvůr rostl přílivem nových posil. Normané s Longuevillem se válce vyhýbali. Španělé skrze Fuensaldaña sice vstoupili do Francie, ale s výpravou jen na parádu. Vévoda Lotrinský se s Mazarinem tajně dohodl.³⁰ V Guyenne Condého strana slábla; jedním slovem, vše bylo nepřátelské. Nezbyvala jiná naděje než spojení Paříže s parlamentem a principi, které by marným hlukem nahnal strach a donutilo krále k smíru, žádanému a vroucími přáními všude vyhlášenému.

Byl čtvrtý den měsíce července roku 1652, když se v městské radnici sešli přední muži, jak bývá zvykem, za předsednictví L'Hôpitala, guvernéra Paříže, a prévôta kupců. Ve čtyři hodiny odpoledne přišli vévoda Orleánský a Condé s nespočtenými přívrženci. L'Hôpital je důstojně přijal, ale nezdržel se, když spatřil na klobouku vévody Orleánského onu vystavovanou slámku: „*Cože, přicházíš do královského domu ozdoben nástrojem vzpoury?*“ Vévoda Orleánský bez rozhořčení odpověděl: „*Všechno dobře dopadne.*“ Sotva se shromáždění sešlo, přijel trubač od krále s dopisem, v němž král prohlašoval, že by mu bylo milé, kdyby se shromáždění odročilo o čtyři dny. Tak malou lhůtu nebylo možno králi odepřít; shromáždění se rozešlo a princové odcházeli. Když je L'Hôpital vyprovázel, podal mu jakýsi podplacený ničema na posměch slámu, snad aby vyvolal žádanou příležitost ke vzpouře. L'Hôpital, jak se slušelo na důstojnost jeho úřadu, a po svém způsobu neohroženě, řekl: „*Měl bych chuť, ty darebáku, vyhodit tě oknem, a dal bych to udělat, kdyby tato důstojnost*“ (ukázal na vévodu Orleánského) „*nekladla uzdu mému spravedlivému rozhořčení.*“ Sotva princové nasedli do kočáru, padl, ať náhodou, nebo úmyslně, zastřelen z muškety jakýsi smrtelník, vmíšený do prostého davu, který hrozil zbraněmi i slovy a obklopoval radnici. Někteří tvrdí, že to spáchali ve zlém úmyslu zahaleči; jiní dosvědčují, že se to stalo na rozkaz princů, aby se žádané spojení buď vymluvilo, nebo vynutilo. Ať tak či onak, vzešla odtud ohromná pohroma. Ozbrojený zástup pod okny křičel: „*Jsou tam zavření mazarinovci, kují nejhorší úklady, hrozí od nich Městu pohroma; už zabili měšťana; brzy je třeba čekat velké neštěstí. Vrhňte pochodně, zničte budovu mstivými plameny!*“

Lid náhle zuřil myslí, zbraněmi i plameny, které přikládal k bráně. První byli ubiti, jiní se udusili kouřem; cesta se razila násilím. Zdálo se, že je to pro Paříž rozhodující den: mocní vzpourou hnali krizi až na ostří, ozbrojené houfy narážely na zdi, zeď ohlodávaly plameny, do černého mraku se valila tma, a kdyby vítr požár rozdmýchal, byla by jím zachvácená Place de Grève, celá už zahalená kouřem zhooubného ohně, který se, jak chtěl osud, nevznesl vysoko a vládl jen při zemi. Po tolika nebezpečích ubohého Města zbýval totiž ještě tento nevyzkoušený los: nestačilo měšťany vyžít, bylo je třeba i pálit.³¹ Během požáru a mezi rozbouřeným davem se Condé pokusil přispěchat, ale vévoda Orleánský ho zadržel, protože se o prince bál před rozbouřeným lidem. Orleánská hrdinka přispěchala neohroženě; když se bouře utišila a oheň slábl, vrátil se každý ke svým. Plamen byl sice uhašen, ale vzpomínka v myslích nebyla utlumená a bude žít navěky; a oba princové spálili nikoli radnici, ale své naděje. L'Hôpital, zachráněný z nebezpečí v přestrojení, opustil dům i Město a odešel. Beaufort se stal guvernérem Paříže a Broussel prévôt kupců, ač dvůr nesouhlasil; ale co měl dělat? Rozvaha, přemožená, podlehla, zatímco skrytá síla drtila francouzské věci a měla je za hříčku.³²

Parlament vyslal ke králi do Saint-Denis rozvážné muže z řad otců; v čele poselstva stál Nesmond, který promluvil vážně. Jádrem řeči se točilo kolem toho, *aby byl Mazarin neodvolatelně odstraněn; po jeho odchodu se prý francouzské nebe ihned vyjasní blahodárným mírem; to je prý v těžkých časech*

²⁹Odnakem stoupenců princů se v červenci 1652 stala sláma (*la paille*) na klobouku; královští nosili na protest papír.

³⁰Fuensaldaña (viz Kniha V). Vévoda Lotrinský uzavřel 6. 6. 1652 s Châteauneufem smlouvu (zrušení obléhání Étampes za odchod jeho vojska); když od Villeneuve-Saint-Georges neodtáhl, Turenne ho 15./16. 6. obštoupil a přiměl k odchodu z Francie. V bitvě 2. 7. se už neangažoval; Priolo dohodu zmiňuje až po ní. Zemřel roku 1675 přirozenou smrtí.

³¹Shromáždění a vypálení radnice (Hôtel de Ville) na Place de Grève 4. 7. 1652, tzv. „den slámy“ (*journée des Pailles*); podle dobových zpráv zahynulo přes sto lidí. Guvernérem Paříže byl François de L'Hôpital, maršál du Hallier (viz Kniha II); prévôt kupců Antoine Le Fèvre, který byl pak donucen odstoupit; zemřel 27. 11. 1659 přirozenou smrtí.

³²Broussel (viz Kniha III) byl zvolen prévôt kupců 6. 7. 1652; Beaufort se stal guvernérem Paříže, do úřadu byl formálně uveden v srpnu 1652.

*jediná cesta veřejné spásy. Král odpověděl, že kardinál odejde, jen když princové složí zbraně a bez prodlení propustí cizí vojsko, škodlivé a nenáviděné. Že princ smýšlí docela jinak, ukázal výsledek.*³³

Protože nejlépe uvážené záměry u předměstí Saint-Antoine nedošly úspěchu a od Města se v tak bouřlivé době nedalo nic čekat, protože blízké královské vojsko trpělo nedostatkem obilí, sám dvůr byl v úzkých a za psích dnů se šířily nemoci, bylo zvoleno za vhodné sídlo Pontoise. Král se tam nečekaně odebral (je to cesta jen na tři hodiny) a vyslance parlamentu nechal v Saint-Denis; ty vévoda Orleánský, Condé a Beaufort, kteří přispěchali, odvedli do Paříže. A protože většina ubohých senátorů, obávajíc se o své věci, opustila Město a bloudila sem a tam, byly na radu Fouqueta, generálního prokurátora, jak se říká, shromážděny v Pontoise údy rozkolísaného soudu, zrušena nedávná usnesení a vydány nové výnosy. Stín a přízrak parlamentu, který zůstal v Paříži, se tím rozhořčil a prohlásil vévodu Orleánského generálním místodržícím království a Condého vrchním velitelem vojsk.³⁴ To zavrhl nejen dvůr, ale i Toulouse, hlavní město guvernéřství vévody Orleánského; neoblomní Tektoságové, vždy tvrdošíjní v tom, co je správné, totiž neumějí poslouchat nic než spravedlnost; žádný národ není ve věrnosti stálejší.³⁵

Nový místodržící ustavil novou radu, jejíž hlavní částí byli Condé, kancléř Francie Séguier, Chavigny, vévodové La Rochefoucauld, Rohan, Brissac, Sully a jiní.³⁶ Beaufort a Nemours, kteří se mezi sebou přeli, dali přednost souboji před radou a u brány Richelieu svůj spor rozhodli; podnět k němu dala chlípná žena. Nemours padl, smrtelně prostřelen kulí od svého švagra Beauforta, spíše osudem svého rodu než vlastním; muž odvážný nad svůj úděl, v životě i ve smrti sám sobě věrný, zrozený k tomu, aby si všechny zavazoval.³⁷

Nic nebylo marnější než onen stín rady vévody Orleánského, který brzy zmizel. První starostí bylo sehnat po Městě peníze. Condého vojska byla v krajní tísní; ačkoli mohla zbohatnout pustošením a kořistí, zle nabyté se ještě hůře rozplývalo. Byla tedy nalezena pomoc v nouzi, zhoubnější než nouze sama: na domy s vjezdovými branami byla uvalena daň. Město nad tím vzplálo a chystalo se vrhnout na původce, a uvalené břemeno bylo setřeseno.³⁸ Princové s velkou částí svého parlamentu předvíдали bouři, která

³³François-Théodore de Nesmond (1598–1664), prezident pařížského parlamentu (président à mortier); zemřel přirozenou smrtí.

³⁴Dvůr se přesunul do Pontoise 17. 7. 1652. Pařížský parlament prohlásil vévodu Orleánského generálním místodržícím království už 20. 7. 1652, tedy před královskou deklarací z 31. 7. 1652, která přenesla parlament do Pontoise (zasedal tam od 7. 8.); Priolo pořadí obrací. Nicolas Fouquet (1615–1680), generální prokurátor parlamentu od roku 1650, od roku 1653 superintendant financí, roku 1661 zatčen a odsouzen; zemřel 23. 3. 1680 ve vězení v Pignerolu, patrně přirozenou smrtí (mrtvice?).

³⁵Gaston byl guvernérem Languedoku. Tektoságové (*Volcae Tectosages*) – galský kmen z okolí Toulouse.

³⁶Séguier (viz Kniha I) ztratil v září 1651 pečeti a v Paříži zasedal v radě vévody Orleánského; v srpnu 1652 přešel ke dvoru do Pontoise; pečeti mu byly vráceny po Molého smrti (3. 1. 1656). Louis de Cossé, vévoda de Brissac (1625–1661), a Maximilien-François de Béthune, vévoda de Sully (1615–1661/1662), Séguierův zeť; oba zemřeli přirozenou smrtí.

³⁷Souboj pět proti pěti 30. 7. 1652 na opuštěném koňském trhu u Butte Saint-Roch, nedaleko brány Richelieu. Příčina: dlouhá rivalita švagrů o vedení princovy strany, hádka o přednost v radě vévody Orleánského a v hostinci v Tuilerijské zahradě a žárlivost kvůli vévodkyni de Châtillon (Isabelle-Angélique de Montmorency-Bouteville, 1627–1695; zemřela přirozenou smrtí), Nemoursově milence; to je „chlípná žena“ u Priola. Gaston a Condé přiměli Nemourse slíbit, že s Beaufortem čtyřicet hodin nepromluví; Nemours ho přesto vyzval (výzvu nerad doručil Villars). Beaufort se souboji vyhýbal a navrhoval odklad; Nemours si doma vzal sekundanty a vrátil se. Meče a pistole, nabitě pěti kulemi, obstaral Nemours. Beaufort mu na místě nabídl smír a zapomenutí minulého, Nemours odmítl: jeden z nich musí zabít druhého. O výstřelech se prameny rozcházejí: podle Mademoiselle Nemoursovi pistole selhala, vrhl se na Beauforta s mečem a ten ho třemi kulemi zastřelil; podle otce Berthoda Nemours vystřelil první a poranil Beauforta na ruce, Beaufort ho pak trefil do srdce. Účastníci a jejich osud: **Nemours** (viz Kniha I) zemřel na místě; tělo leželo několik dní v jeho farnosti Saint-André-des-Arts a pak bylo převezeno do Nemours; pařížský arcibiskup zakázal za něho veřejné modlitby, protože padl v souboji; **Beaufort** (viz Kniha I) přežil, padl 25. 6. 1669 při výpadu z obležené Kandie na Krétě (tělo nenalezeno). Beaufortovi sekundanti: **hrabě de Ris** a **hrabě d'Héricourt**, oba zranění a zemřeli do čtyřicetihodin; **hrabě de Bury**, syn markýze de Rostaing, těžce zraněn, přežil; příčina smrti neznámá; **hrabě de Brillet**, nezraněn nebo jen lehce; příčina smrti neznámá. Nemoursovi sekundanti: **hrabě (markýz) de Villars**, lehce zraněn (?), přežil – zřejmě Pierre de Villars (1623–1698), zvaný Orondat, otec pozdějšího maršála, diplomat, zemřel přirozenou smrtí (?); **rytíř de La Chaize** (u Mademoiselle La Chaire), **hrabě de Campan** a **sieur d'Uzerche** (u Mademoiselle Luserche), kapitán gard, nezranění nebo lehce; příčina smrti neznámá. Podle pamětí otce Berthoda a Mademoiselle de Montpensier.

³⁸Daň z domů s vjezdovými branami (*portes cochères*) v létě 1652 (?): podle Federna celkem 800 000 livrů, 75 livrů z vjezdové brány a 15–27 livrů z menších dveří; vybrána nebyla.

jim hrozila od dvora i od Města. Condé se rozhodl Město opustit a vážně pomýšlel na to, jak se se svými vojsky stáhnout. Poznal totiž, že krále nelze přimět, aby povolil, co bylo jeho jménem v Saint-Germain skrze Rohana a Chavignyho požadováno ve prospěch bratra Contiho, Nemourse, Marchina, Violea a přívrženců, kterých nebylo málo a kteří potají prahli po odměnách.³⁹

Parlament v Pontoise, Mazarinovi zcela oddaný, mu radou, jež nebyla podezřelá, doporučil, *aby odešel a svalil tak celou vinu na Condého; princ prý bude dále tkát tutéž tkaninu nepokojů a navrší na sebe nenávisť království; a až se strana unaví, vrátí se kardinál, vládce věcí, s jednomyslným souhlasem k dřívější slávě za potlesku Francie*. Ve velmi slavném shromáždění byl král skrze vyslance nového parlamentu připravenou řečí požádán, *aby kardinál v zájmu spasitelného míru odešel a prokázal tak dobrodiní všem dobrým*. Mazarin odpověděl, *že je připraven poslechnout; rád opustí ministerstvo, přestane-li zuřivost těch, kdo se živí zločinem; není vinen ani příkladem, ani životem a ani o nehet neodstoupil od povinnosti a svědomí; neotrávil uši nejlepššího krále proti poddaným, nevlil do dvora žádnou poskvrnu, trvalým příkladem vštěpoval mírnost; žezlo je třeba přizpůsobit povaze národa, u Francouzů se úcty strachem zle nabývá, nejpevnější je u nich vláda, z níž se poslušní radují; nic se nemusí obávat, bude-li mezi nimi svornost myslí. Té je třeba dosáhnout jeho nepřítomností a jeho odchodem uhasit požár. Konečně není spravedlivé, aby království mocné bohatstvím, oplývající vojsky a slavné zahynulo kvůli němu*.⁴⁰

V Pontoise mezi těmito bouřemi zemřel vévoda de Bouillon, určený za druhou hlavu vlády, s Mazarinem již spojený dohodnutým pokrevním svazkem. Když doléhala zla, i ta přivolaná, nic neopomenul, aby pohromy odvrátil na sebe; ohromná sebedůvěra zvyšovala jeho statečnost. Na španělskou stranu ho kdysi strhla jeho španělská manželka Eleonora Berghová, žena nezkrotné mysli, sedanská Erínye, nasáklá marnou okázalostí zbožnosti; ta uspíšila osud slavného rodu – pokud vůbec nějaký pád mohl postihnout synovce Turennovy, obklopené takovou září strýce.⁴¹

Když Mazarin co nejnaléhavěji vštípil vše, co pokládal za veřejně spasitelné, odešel za hranice Francie a usadil se u města Bouillon v Ardenském lese. Cestou unikl úkladům strany, na něž ho upozornil Španěl. Vládu na oko svěřil princ Tomášovi Savojskému a za spoluúčastníky rady ponechal Abela Serviena, Michela Le Telliera a Zonga Ondedeie, k němuž měl největší důvěru.⁴² Zvolil takové povahy, od nichž nehrozilo ani nebezpečí, ani hanba. Hlavním znakem velkého ministra je nebrat si pomocníky, kteří by bujeli přemírou moci.

Konec knihy sedmé.

³⁹Priolo odkazuje na dřívější jednání: Rohan, Chavigny a Goulas jednali jménem princů se dvorem v Saint-Germain koncem dubna 1652 (28. 4.), kdy byl Nemours ještě živ.

⁴⁰Mazarinova řeč je Priolova stylizace. Parlament v Pontoise požádal krále o Mazarinův odchod 10. 8. 1652; královská deklarační z 12. 8. 1652 odchod povolila. Mazarin opustil dvůr 19. 8. 1652 a odešel přes Château-Thierry a Sedan do Bouillonu.

⁴¹Bouillon (viz Kniha I) zemřel v Pontoise 9. 8. 1652 na skvrnitou horečku (*pourpre*). Dohodnutým svazkem je zamýšlený sňatek jeho syna s Mazarinovou neteří (Godefroy-Maurice de Bouillon si vzal Marii Annu Mancini roku 1662). Éléonore-Catherine-Fébronie de Bergh (1613–1657), z brabantského rodu ze Španělského Nizozemí, katolička; zemřela roku 1657 přirozenou smrtí. Sedan ztratil Bouillon roku 1642 za účast na Cinq-Marsově spiknutí. Charakteristika Eleonory jako „sedanské Erínye“ je Priolova stylizace.

⁴²Tomáš František Savojský, princ de Carignan (viz Kniha II), zemřel 22. 1. 1656 v Turíně přirozenou smrtí. Servien, Le Tellier a Ondedei viz výše.

Kniha osmá

Když se rozptýlila mlha, začíná Francie poznávat své omyly a klamné úklady princů. Strana upadá, král je vrácen Městu. Parlamentu se vrací čest a parlament v Pontoise je zrušen. Vévoda Orleánský odchází, aniž spatřil krále. Zbytky unavené vzpoury se zmítají bez vůdce; přesto se za kolísavého vlnobití dospěje k Mazarinovu návratu, jímž se vše doopravdy uklidnilo.

Francouzské šíje, zvyklé na uzdu, nemohou dlouho odsakovat od obvyklého a starého jha; a čeho nedosáhlo tolik klidných rad a co nevynutil hrozivý strach, toho dosáhla bez cizího popudu sama věrnost, mnohem pevnější, když ji obnovila lítost, než kdyby byla podněcována nevčasnými léky. Ale čeho se odváží lid, když jsou princové pryč? Toho, čeho moře, samo o sobě klidné, když vichry utichnou. V ničem se Mazarinovo umění vládnout neukázalo větší než v tom, že provinění nerozdmýchal a nesouzvučné struny nepřetrhl, nýbrž je pozvolna přivedl k souzvuku. Z vlastního popudu a v prudkém vzepětí si Paříž žádá krále. V Palais-Royal se scházejí shromáždění měšťanů, aby se našel pohotový způsob, jak stranu zničit. Zuřilo se dokonce i proti jejím odznakům: kdo se po ulicích ukázal se slámou, toho měli buď za nevědomce, nebo si z něho tropili posměch; ti, kdo se vrátili k poslušnosti, si naopak ovazovali klobouky proužky papíru na znamení věrnosti králi.¹

Dvůr opustil nezdravé stanoviště v Pontoise a uchýlil se do Compiègne, kam se v houfech sbíhalo nesčetné množství velmožů, měšťanů i lidu.² Kancléř Pierre Séguier se tajně a v přestrojení vytratil z Města. Nevím jakým zlým osudem předsedal proti své vůli radě princů, ač tam chtěl vnášet spasitelné rady; v Compiègne ho král laskavě přijal a později mu vrátil pečeti, které nikdo nedržel svatěji, nespravoval zkušeněji a neudržel déle.³ Na radnici bylo rozhodnuto vyslat důstojné poselstvo, které by krále pokorně požádalo o návrat.

Pařížský parlament, ačkoli se zdálo, že oním prázdným příznakem soudu v Pontoise pohrdá, bral to přece jako své umenšení a chřadl rozdělenou mocí. Prozradilo se totiž tajemství, že parlament není uzavřen jen v pařížských hradbách a že není jistějšího zákona, než že králi je dovoleno, cokoli se mu líbí; proto je spravedlnost přisedící Veličenstva, totiž proto, že cokoli král rozhodl, je třeba pokládat za učiněné po právu.⁴

Ale sami otcové senátoři se klonili k návratu krále a už poděkovali za odstranění Mazarina, kterého nazývali kamenem úrazu, příčinou, nebo aspoň příležitostí zel.

Ačkoli Condé, silný lotrinskými a württemberskými vojsky, držel Turenna u Villeneuve-Saint-Georges jakoby v obležení a dohnal tam královské vojsko do úzkých, přece se svou bystrostí snadno usoudil, že nemůže déle odolávat náporu celé Francie, která se vracela k poslušnosti, a že nestačí na útok, který chystala tak velká síla. Aby nebyl náhle zavalen ohromnou tíhou, až mu bude zavřen každý přístup k bezpečí, uchýlil se se svými přes Champagne do Španělského Nizozemí, tím raději, že Turenne v noci unikl, když zapálené ohně tábora zakrývaly jeho odchod.⁵ Jistě, když byla kardinálovým odchodem odňata látka války, nemohl Condé od lidu nic víc doufat, a ještě méně od praku, jehož vůdce Beaufort ztratil u straníků všechnu přízeň. Vévoda Orleánský, unaven pracemi a válčením, netoužil po ničem jiném než po odpočinku. Z těchto pádných důvodů Condé právem unikl hrozícím nebezpečím; ostatně byl se Španěly tak svázán pouty spolku, že ho od smluv s nimi nemohly odvrátit žádné podmínky. K tomu přistupovalo lákadlo: zlaté loďstvo, které se tehdy očekávalo z peruánských dolů. Touto podívanou lapají Španělé do osidel ty, kdo touží odpadnout – marnou maskou bohatství, která tolikrát oklamala důvěřivý svět a ještě oklame. Spočítají-li se výdaje, nehody moře a podobně, získává se velkým zlatem malé zlato.

¹Shromáždění měšťanů v Palais-Royal 24. 9. 1652. Papír byl odznakem královských proti slámě princovy strany (viz Kniha VII).

²Dvůr se přesunul z Pontoise do Compiègne koncem srpna 1652 (?).

³Séguier (viz Kniha I). Pečeti dostal znovu po Molého smrti roku 1656 a držel je jako kancléř až do své smrti 28. 1. 1672 (viz Kniha VII).

⁴Priolova stylizace: královská teze o neomezené moci krále, typická pro dobu vydání díla (1665).

⁵Turenne se v noci ze 4. na 5. 10. 1652 vymanil z obklíčení u Villeneuve-Saint-Georges (?); Condé opustil Paříž 13. 10. 1652 a odešel se Španěly a Lotrinčany do Nizozemí.

Mezitím zemřel Léon Bouthillier de Chavigny, v rozkvětu věku, nikoli však štěstí. Opustil královskou cestu, na níž se mu dařilo, a vkročil na klamnou stezku. Příznivý osud přijímal vděčně, nepříznivý málo statečně. Mohl se spolehnout na samotná vnitřní dobra a mít mysl připravenou proti nahodilostem zvenčí. Krátce před koncem se veřejně zasvětil zbožnosti. Od několika let se u Francouzů ujal zvyk, že ti, jimž se nedaří záměry, se oddávají Bohu; lidově se jim říká „zbožní“, neřestní právě tím, že své neřesti zastírají; obětují Bohu kal svého života. Tak zemřel Chavigny, vysílen nejen zbožností, ale i přísnější dietou; hledal smrt týmiž prostředky, jimiž se obvykle hledá život. Je-li v duši něco lehkého, štěstí to vynáší vzhůru, a když přízeň odvane, sráží to dolů. Je to vada národa, odsuzovaná, a přece podržovaná; co všechno nevytrpíme denně bez viny pro takovou rozmařilost štěstěny?⁶

Mezitím Francie ztrácí přímořské Flandry, Gravelines a Dunkerk a jiná sousední města, která jsou vyrvána týmž proudem štěstěny, ačkoli byla krví a zlatem čestně dobyta.⁷

Ale i Barcelona, hlava Katalánska, se vzdala, když francouzské posily vyšly naprázdno, Juanovi Josému Rakouskému, tolikrát šťastnému a tolikrát po zásluze velkému.⁸ V Itálii Mantova kolísala, a když marně žádala krále o posily pro Casale, přimkla se ke Španělům.⁹ Při tak strašných pohromách mohla Francie utrpět ještě těžší ztráty; Plessis-Bellièvre, vyslaný do Katalánska, padajícímu Katalánsku málo pomohl.¹⁰

Guisse, před několika lety zvolený vůdce Neapolské republiky, zajatý uprostřed krutých bouří a odvedený do Španělska, nyní dostává svobodu, hlavně Condého přičiněním. Byla to iberská lest vrátit Guisse Francii a poskytnout ho Condému, aby on, nezapomínaje na předky, mohl znovu strojit převraty a vyvolávat zmatky. Ale on zapomněl na darovanou svobodu, nedbal Condého a myslel na tance a rytířské hry; jeho znovu podniknutá výprava do Neapole byla jen na odiv, aby v lehké myslí k marnému posměchu obnovil podřáté naděje. Žádný smrtelník nepojal tak marné záměry, ač pocházel z předků, kteří se chápali tak velkých a pevných věcí.¹¹

Montrond, dohnáný Palluauem zdoluhavým obléháním do krajní nouze ve všem, Persan vzdal, když se Briole marně pokusil přivést pomoc.¹²

Condé dobyl silou Rethel, Château-Porcien a Sainte-Menehould a zanechal v nich posádky pro budoucí naději.¹³

Veřejnou radost a slavnostní pozdravy, když byl král vrácen Městu, nelze dost vylíčit. Vzpoura a strana zmizely jako báchorky i s veškerou vzpomínkou; Paříž zářila leskem, takže by někdo mohl právem říci, že nakloněný a vratký svět byl obnoven. V parlamentu byla podle králových rozkazů vydána některá usnesení. Tvrdosťnější senátoři byli z Města vypovězeni; prosebníci, kteří nic neodmítli, dostali odpuštění všeho – svornost užitečná poddaným, králi krásná.¹⁴

Vévoda Orleánský nevyšel přijíždějícímu králi vstříc, a proto nezůstal ani v Paříži; odebral se do Limours a odtud do Blois, kde až do konce života žil s myslí vždy chorou. Jeho manželka ho po nějaké době následovala.¹⁵

⁶Chavigny (viz Kniha I) zemřel 11. 10. 1652 v Paříži ve věku 44 let na horečku, krátce po roztržce s Condém, který mu vytkl tajné jednání s dvorem. Úvaha o „zbožných“ (*dévots*) je Priolova stylizace.

⁷Gravelines padlo 18. 5. 1652 (?), Dunkerk 16. 9. 1652.

⁸Barcelona kapitulovala 11. 10. 1652 (?), Juan José Rakouský (viz Kniha II) vstoupil do města 13. 10. 1652 (viz Kniha VI).

⁹Casale v Montferratu dobyli Španělé v říjnu 1652 (?). Vévoda mantovský Karel II. Gonzaga (viz Kniha I).

¹⁰Plessis-Bellièvre (viz Kniha V) bojoval roku 1652 v Roussillonu a severním Katalánsku, roku 1653 se stal vrchním velitelem v Katalánsku (?).

¹¹Henri II de Lorraine, vévoda de Guise (viz Kniha I), zajatý Španěly v Neapoli roku 1648 (viz Kniha II), byl propuštěn v srpnu 1652 (?) na Condého přímlovu; druhou výpravu do Neapole podnikl v listopadu 1654 neúspěšně. Zemřel 2. 6. 1664 přirozenou smrtí.

¹²Montrond kapituloval 1. 9. 1652 (viz Kniha VI). „Briolus“ neztotožněn (?).

¹³Condé dobyl Rethel, Château-Porcien a Sainte-Menehould na podzim 1652 (Sainte-Menehould 14. 11. 1652) (?).

¹⁴Král se vrátil do Paříže 21. 10. 1652; 22. 10. lit de justice, amnestie a vypovězení nejzarytějších prakovníků z parlamentu (Broussel, Viole aj.).

¹⁵Gaston Orleánský opustil Paříž 21. 10. 1652, žil pak v Blois a zemřel tam 2. 2. 1660 přirozenou smrtí. Jeho manželka Markéta Lotrinská (viz Kniha II) zemřela 3. 4. 1672 přirozenou smrtí.

Zatímco se věci v Guyenne klonily ke králi, povstala v Bordeaux nová strana, zvaná Ormée podle stínu jilmů, kde se v určitém hodinu dne mezi stoupenci vzpoury jednalo o všem. Hlavními, kdo tvořili ten senátek, byli Dupuy, Gay, Villars, Duretête, Blanc, Gourgues, Espagnet, Raymond, Mauvesin a jiní. Ti se radili o míru, o válce, o spolku se Španělskem a s Anglií. Princezna de Condé, vévodkyně de Longueville i jejich strana odtud chřadly a nevěděly jistě, co dělat. Conti už potají jednal o spříznění s Mazarinem; Vendôme a Candale v Bordeaux všemi prostředky a službami obnovovali dřívější přátelství.¹⁶

Harcourt, tolikrát smělý, jednal liknavě. Pohrdal rozkazy dvora, na něž si stěžoval, že mu nedává zadosťuchinění. Byl skvělých zásluh, a přece bez naděje zůstával v ponížení a nebezpečích.

Breisach na břehu Rýna, vyrvaný rakouskému domu Bernardem Výmarským, zůstal ve francouzské moci pod guvernérem Erlachem z Bernu. Ten zemřel; v pevnosti přežil velitel první kohorty Charlevoix, kdysi z Guébriantovy klientely, a snadno ovládl celou posádku. Dvůr tam, jak je zvykem, vyslal Tilladeta, aby velel všem. Charlevoix to nesl nelibě, jako by byl opomenut, a zařídil věci tak, že Tilladet byl nucen odejít, bez ohledu na královský rozkaz. Co dělat v tak pochybné chvíli? O pevnost se ucházeli císař, její starý pán, vévoda Lotrinský i Condé. Vdova Guébriantová, poháněná ostnem ctižádosti, řeknu i zisku, se nabídla, že nesvorné usmíří. Přijela do Breisachu s úmyslem získat si jakkoli přízeň dvora a zahubit Charlevoixe. Ta nezkrotná žena si od jeho pádu slibovala nemalé věci; nasadila na háček návnadu, o níž věděla, že po ní Charlevoix chňapne. Lákadlem byla milovaná dívka, kvůli jejíž návštěvě ubožák vyšel z pevnosti. Jak lehkomyšlné od Charlevoixe, tak hanebné od Guébriantové! Zatímco on, zajatý ženskou lstí, byl odvezen do Philippsburgu, ji v Breisachu zahrnuli nadávkami a sotva se zachránila do Basileje.¹⁷

Philippsburgu velel Harcourt s posádkou jemu oddanou. Tam byl Charlevoix přijat se vší vlídností a zavázal se tomu, kdo v Guyenne, znechucen dvorskou lstí, pomýšlel na to, jak si zjednat Breisach, zatímco Charlevoix pomýšlel na svobodu. Dohodli se: Harcourt se vzdálil z Guyenne a byl Charlevoixovou zásluhou přijat v Breisachu; po nejednom strachu a po rozličně vzbuzované naději se konečně s králem dohodl. Opustil nenáviděnou pevnost a byl obdarován guvernéřstvím Anjou, hodností velkého štolby a církevním důchodem; Charlevoixovi bylo povoleno, co bylo čestné a spravedlivé. Guébriantová, oběma stranám nenáviděná, ukončila neklidný život v nechuti a zármutku.¹⁸

Retz se se slavnostním průvodem odebral do Compiègne, aby poděkoval za kardinálský klobouk a hlavně aby zpečetil zapomnění minulého a věrnost do budoucna. Královna případně odpověděla, že minulé věci pominuly a budoucích se nebojí. Prelát mohl tušit, co ho čeká. Nebál se však nic o své věci, navždy oklamán falešnými přáteli, zvůcnými kazatelnami, nevěrnými dvořany a lstivým lidem, a zatímco se zdálo, že triumfuje, byl v Louvru zatčen Villequierem a vržen do vězení ve Vincennes. O svobodu zajatce se jednalo nejednou; nakonec, převezzen do Nantes, statečně uprchl. V Římě nikoli bez slávy zasedal při volbě Alexandrově; pak se vrátil do Francie a dobrovolně se vzdal pařížského arcibiskupství, aby se zavděčil králi. Žije v klidu a s leskem, ve shodě se svými mravy; co bude dělat

¹⁶Ormée (*Ulmaria*), radikální strana v Bordeaux 1651–1653, scházela se pod jilmu (*ormes*) na náspu u hradu Hâ. Jména vůdců Priolo podává latinsky: Villars je advokát Pierre de Villars, hlavní vůdce Ormée (po pádu Bordeaux uprchl, později omilostněn; příčina smrti neznámá); Christophe Duretête byl po kapitulaci Bordeaux (červenec 1653) lámán kolem a s'at; Gay je snad kněz Geoffroy Gay, kaplan Ormée (?); Blanc a Mauvesin (*Malavicinus*) jsou zřejmě jedna osoba, kterou Priolo rozdělil na dvě: Pierre Le Blanc, sieur de Mauvesin, rada bordeauxského parlamentu (?); Espagnet snad Étienne d'Espagnet a Gourgues snad parlamentní rada de Gourgues (?), kteří však patřili spíš k parlamentní Frondě než k Ormée; Dupuy a Raymond neztotožnění; příčiny smrti neznámé. Conti se roku 1654 oženil s Mazarinovou neteří Annou Marií Martinozzi. César de Vendôme (viz Kniha I) a Candale (viz Kniha IV) veleli roku 1653 královským silám proti Bordeaux.

¹⁷Johann Ludwig von Erlach (1595–1650), bernský šlechtic, Bernardův generál a po jeho smrti guvernéř Breisachu; zemřel 26. 1. 1650 přirozenou smrtí (?). Charlevoix, velitel posádky (místodržící Breisachu), blíže neztotožněn; Tilladet snad z rodu Cassagnet de Tilladet, příbuzný ministra Michela Le Telliera (?), vyslaný do Breisachu už roku 1650 (?); příčiny smrti neznámé. Renée de Guébriant (viz Kniha II). Guébriantová vylákala Charlevoixe z pevnosti a dala ho unést do Philippsburgu v roce 1652; před vzbouřenou posádkou uprchla do Basileje v březnu 1652.

¹⁸Harcourt (viz Kniha I) se v srpnu 1652 zmocnil Breisachu (Philippsburg už držel jako guvernéř) a s králem se vyrovnal roku 1654 (guvernéřství Anjou). Velkým štolbou (*grand écuyer*) byl však už od roku 1643; Priolo se zde mýlí. Zemřel 25. 7. 1666 přirozenou smrtí. Guébriantová zemřela 2. 9. 1659 (?).

v Římě, ukáže běh věcí.¹⁹

Když byl Retz uvězněn, Condé ve španělském žoldu a vévoda Orleánský v Blois věnoval se v kostelích pobožnostem a v lesích zvěři, nemohl nenastat bezpečný klid. Tragédii sehráli tři muži, smělejší než ostatní, ale naši tragédii dlouho řídila libovůle čtyř žen. Ty, jejichž lůno nebylo ku štěstí ani království, ani jim samým, měřily volnost hřešit svou velikostí a uvrhly celou Francii do krajního nebezpečí. Když obdržely menší věci, myslely na větší; skrze své přívržence se veřejně stavěly proti kardinálovi, tajně se k němu však vždy přimykaly; přitom se navzájem zrazovaly. Tak byl Mazarin soudcem nikoli tří, ale čtyř chlípných bohyní.²⁰

To byly počátky a příčiny vnitřní války. Způsob jejího vedení byl nejhorší. Občanské zbraně nelze připravit ani držet poctivými prostředky; i cíl v nich je nepoctivý a vůdci, předstírajíce veřejné blaho, bojují každý o svou moc: na obou stranách se bojuje o panství. Za lepšího občana a muže pokládám toho, kdo raději snese jakýkoli trest, než aby té krutosti nejen velel, ale vůbec se jí účastnil. Musíš-li se vmísit a přidat, učň to s tou podmínkou, aby bylo vidět, že jako moudrý muž do toho vstupuješ nerad a do krajností nezacházíš rád; a vždy měj za to, že ti, kdo se svěří těmto vlnám, nejsou o nic víc pány sami sebe než ti, které zmítají vlny mořské. To je náš soud ve sporné věci, v níž, jak snadno chápu, jsem nevyhověl těm, kdo touží bojovat.²¹

Konec knihy osmé.

¹⁹Retz poděkoval v Compiègne 12. 9. 1652 (?); 19. 12. 1652 ho v Louvru zatkl kapitán gard Villequier (maršál d'Aumont, viz Kniha V); z vězení v Nantes uprchl 8. 8. 1654; účastnil se konkláve, které 7. 4. 1655 zvolilo Alexandra VII.; pařížského arcibiskupství se vzdal roku 1662. Zemřel 24. 8. 1679 v Paříži přirozenou smrtí.

²⁰Narážka na Paridův soud. Třemi muži jsou zřejmě Condé, vévoda Orleánský a Retz; čtyřmi ženami vévodkyně de Longueville, de Chevreuse a de Montbazou a princezna Palatinová (Anna Gonzagová) (?). Priolova stylizace.

²¹Závěrečná úvaha je mozaika antických sentencí: o občanských zbraních podle Tacita (*Letopisy* 1, 9: *quae neque parari possent neque haberi per bonas artes*); o vůdcích předstírajících veřejné blaho ze Sallustia (*Catilinovo spiknutí* 38, 3: *bonum publicum simulant pro sua quisque potentia certabant*); „na obou stranách se bojuje o panství“ volně podle Cicerona (*Listy Attikovi* 8, 11, 2: *dominatio quaesita ab utroque est*); věta o lepším občanu a muži téměř doslova z Cicerona (*Listy Attikovi* 9, 6, 7). Pramen vět o moudrém, který začíná nerad, a o vlnách nezjištěn (?). Priolova stylizace.

Kniha devátá

Navráťivší se Mazarin nestrojí nic s takovou horlivostí a nepřipravuje nic s větším zápalem než dílo míru; k němu upíná všechny myšlenky. Protože to Španělé dosud tisíci úskoky mařili, vynucuje na nich proti jejich vůli to, co je pro Francouze jako vítěze čestné a pro Ibery jako poražené užitečné. Uklidňuje Francii, nepřátele dohání do úzkých, spojence si zavazuje a sestupuje až ke spolenectví s Cromwellem, aby zastrašil nepřátele klidu a donutil je k spravedlivým podmínkám.

Pod smutným souhvězdím prošly Francií neblahé zbraně – ustavičné zlo, které přichází za dětství králů, kdy je vše vždy bouřlivé a ohavné a nedá se ani odvrátit, ani napravit a všechny podněty rozvahy jsou marné. Mazarin, stále neotřesený, předvedl vědoucím svou nevinu a sílu ducha tichou výčitkou. A přes tolik protivenství si vymohl, že se nikdo jiný nezdál hoden té osy, z níž jeho nebylo možno vyrazit. Nakonec jeho nepřátelé buď padli, když se pustili do sebe navzájem, nebo se k němu, přitaženi samou silou okolností, sami obrátili ti, kdo hřešili v důvěře v jeho mírnost. A jeho návrat byl zásluhou právě těch, kvůli jejichž úkladům prý odešel. Jistě, nikdo nebyl vyhnán s větší nenávistí a nikdo nebyl přijat s větší radostí. Kardinál nebyl slavnější triumfy a poctami než vyhnanstvím nebo příčinou vyhnanství. Když přijížděl, 3. února roku 1653, vyšel mu král s bratrem a předními muži dvora vstříc branou Saint-Denis až ke druhému milníku od Města.¹ Jaké tam byly objetí a radosti, toho svědkem byl nesmírný zástup lidí, které velikost podívané přivedla, aby viděli podivuhodnou věc: muž, proti němuž hřmělo tolik nepřátelských usnesení, tolik vedených šiků a tolikrát ozbrojený lid, vjížděl do Města za potlesku téhož lidu, a jeho návrat byl oslaven neobvyklými poctami.

Král ho přijal do svého kočáru a odvedl do Louvru. Až do konce života neužíval kardinál s neteřemi jiného sídla než královského – takové pocty se dosud nedostalo žádnému oblíbenci. V mnoha domech byla novota jeho příchodu oslavena s podivuhodnou ochotou; okna byla zastavěna svícemi a všude byl výhled na šlehající ohně, které lid zažehl bez rozkazu, ačkoli je nedovoleno je zapalovat jinak než na královský příkaz, když se po dobytých vítězstvích nebo šťastných událostech nařizuje veřejná radost.

Nedlouho potom ho v městské radnici přijali magistrát, konšelé a všechny stavy s takovou okázalostí a tak skvělou hostinou, že sotva kdy bylo něco podobného vidět. On, jist si svou tvář, podával každému ruku a dovoloval stát po svém boku, vlídně se na každého usmíval a dokonce dal mezi lid rozhazovat peníze.²

Po tak radostných počátcích předstihl Mazarin příjemnou novotou staré přátelství: odložena byla všechna hořkost urážek a on byl navrácen ke svým dřívějším úřadům – skvělý obrat od nenávisti k přízni. Kde šlo o tresty nebo donucení, svěřil to král jiným; vše, co bylo odměnou nebo darem, ponechal kardinálovi. Ten, starostlivý především o státní pokladnu, po smrti La Vieuville postavil do čela královského pokladu Abela Serviena a Nicolase Fouqueta.³

Servien, kromě vznešenosti rodu a uhlazených mravů, stačil na nejobtížnější úkoly; měl ducha plodného v nápadech, byl mocný slovem i perem, nezměrný zastánce královské autority a pronikl do nejskrytějších tajemství dvorů; v tajemstvích pokladny však byl tak nezkušený, že tam, odkud si jiní nabírají bohatství, nadělal dluhy. Zemřel čestně v úřadě, s umenšeným jméním. Fouquet, který skromným vystupováním zastíral nesmírnou ctižádost a nezanedbával přátele, nýbrž jen nepřátele, si jako majitel podrobil přírodu lukullovskými náklady a donutil vzdorovitost odporujícího místa, aby se poddala jeho rozkoším; neublížil při tom nikomu kromě sebe a královské pokladny.⁴

Takový Mazarinův výběr do čela pokladny nezůstal bez výtek ve Městě, které nešetří nikoho. Tehdy

¹Mazarin se vrátil do Paříže 3. 2. 1653. Králův bratr Filip, vévoda z Anjou (viz Kniha VI).

²Slavnostní přijetí a hostina na radnici 29. 3. 1653.

³La Vieuville (viz Kniha VI) zemřel 2. 1. 1653 v Paříži. Servien a Fouquet (viz Kniha I a VII) byli jmenováni superintendanti financí 8. 2. 1653.

⁴Servien zemřel 17. 2. 1659 v Meudonu (viz Kniha I). Narážka na Fouquetův zámek Vaux-le-Vicomte (stavěn 1656–1661), pro jehož zahrady dal přeložit říčku a srovnat terén. Opatrná formulace „neublížil nikomu kromě sebe a královské pokladny“ míří na Fouquetův pád (zatčen 5. 9. 1661, odsouzen 1664); Priolova eufemistická stylizace.

kolovalo kardinálovo rčení: „*At' udělám cokoli, má volba bude vždy kulhat. Jedni, štedří rozdavači, promrhají královské bohatství, druzí svou skrblostí budou království sužovat ještě hůř. Ani jedni, ani druzí neunesou dobře svou moc, a proto ji neunesou dlouho, pošetilci, at' z rozmařilosti, nebo z pýchy, která je horší než rozmařilost. Veřejné peníze jsou jako řeky, které z moře vycházejí a do moře se vracejí a cestou obveselují národy i města.*“⁵

Hlavní péče se obrátila na Guyenne; kdyby byla Condému vyrvána, poklesla by u Španělů princova autorita i pověst moci, na níž stojí války. Ta provincie byla svěřena Vendômovi, veliteli moře, neboť bylo třeba loďstva, hlavně kvůli Španělům, kteří hrozili a chystali se přijít na pomoc.⁶ K němu byl přidán Candale, mocný klientelou domu Épernonů, který měl probudit uspané přívržence a pro své vlídné mravy nebyl nikomu nenáviděn. Hlavou a duší všeho však byl d'Estrades, který po du Daugnonově pokání a návratu k poslušnosti velel v Brouage a v La Rochelle;⁷ muž rozmanitě zkušený, dobrý rádce v míru i ve válce, který vojenský vzmach vždy mírnil rozumem a jemuž jedinému se má klid Guyenne přičíst – tak o d'Estradovi mluvil Mazarin. Ten hned napadl Bourg a vyhnal odtud Ossoria se španělskou posádkou.⁸

Bordeaux nebylo jednoho smýšlení. Některým vyhovovala věčná válka a vychloubali se pomocí Španělska a Anglie; rozvážnější ji proklínali a stále opakovali mír, sladké jméno, jímž pohrdají jen zvířata. Conti, v letech teprve dospívajících, řídil rozpolcené město, a ačkoli ho věk omlouval – marně –, vykonával věci hodné zralých šedin. Pozoroval běh věcí a neviděl spásu jinde než v poslušnosti krále, nechtěl však k ní spěchat: kdyby o odpuštění žádal ukvapeně, zmařil by si milost. Marchin, Lenet a Fiesque, který později přispěchal ze Španělska, velitelé Condého strany, byli pochodněmi války v Guyenne,⁹ a nebylo jejich vinou, že netrvala věčně, neboť své naděje skrývali ve veřejném neštěstí. Ale tušili blížící se mír i Contiho náklonnost k němu. Mám za prokázané, že se radili o tom, jak Contiho zajmout; tyto plány byly později odhaleny a rozplynuly se.

Mezitím královské vojsko svíralo ubohé Bordeaux; řádl hlad, lid reptal proti mocnějším; když byli z chudobinců propuštěni chudí, obviňovali ormistě Španěly z liknavosti s pomocí.¹⁰ Měšťané se tu i tam označovali bílými a červenými stuhami. Na zvonici Saint-Michel byl vyvěšen bílý prapor a červený stržen: první znamení vracející se věrnosti ke králi, a ta nakonec zvítězila, neboť národy se vždy vracejí k poslušnosti, která sílí časem, ničitelem vzpour. Přátelé Candala a stoupenci královské strany tolikrát chodili sem a tam, až bylo vyjednáno příměří na několik dní; shovívavostí velitelů byly do města vpuštěny potraviny a ulevily ubohým měšťanům. To byla rozvážně zvolená cesta k míru, který byl zpečetěn hlubokým zapomenutím minulé vzpoury za přičinění dobrých a moudrých mužů, mezi nimiž nejvíce vynikl Virelade duchem, úsudkem i péčí.¹¹

Mezi příměřím a uzavřením míru připlulo k ústí Garonny španělské loďstvo pod velením Santa Cruze. Úzkostlivě se pracovalo na tom, aby se tomu připlutí zabránilo. Španělé, kteří si mezi Evropany osobují pověst rozvahy, včas uvážili, v jakém stavu věcí byli zastiženi: naděje na Bordeaux přetaty, přívrženci zkroceni, Bourg i Libourne ztraceny, francouzské síly všude vítězné. Nejspasitelnějším rozhodnutím pro ně bylo vrátit se bez prodlení, což se stalo s malou škodou, ale přece s nějakou.¹² Vendôme a Candale

⁵Mazarinův výrok je Priolova stylizace.

⁶César de Vendôme (viz Kniha I), od roku 1650 vrchní velitel loďstva (*grand-mâitre de la navigation*).

⁷D'Estrades (viz Kniha II). Du Daugnon se podrobil králi v únoru 1653 a výměnou dostal maršálskou hodnost (viz Kniha IV).

⁸Bourg-sur-Gironde dobyl d'Estrades začátkem července 1653 (kapitulace kolem 5. 7.). Ossorio = don Joseph Ozorio, velitel španělské posádky; příčina smrti neznámá.

⁹Marchin (viz Kniha II). Pierre Lenet (asi 1600–1671), Condého rádce a jednatel, autor pamětí; zemřel přirozenou smrtí. Charles-Léon, hrabě de Fiesque (1613–1658), Condého jednatel u španělského dvora; zemřel roku 1658 v Madridu, příčina smrti neznámá.

¹⁰Ormée (viz Kniha VIII). Místo je v tisku porušené; čteme *in potentiores. Ptochodochiis laxatis, Ulmistae ... (ptochodochium* = chudobinec; podobně Wase: „let the Hospitals loose“).

¹¹Bordeaux kapitulovalo smlouvou podepsanou 30. 7. 1653; Vendôme a Candale vstoupili do města začátkem srpna 1653 (?). Virelade – patrně Henri-François Salomon de Virelade (1620–1670), člen Francouzské akademie, jeden z vyjednávačů kapitulace města (27. 7. 1653); příčina smrti neznámá.

¹²Španělské loďstvo vedl Álvaro de Bazán, 3. markýz de Santa Cruz (?); příčina smrti neznámá. Do Girondy dorazilo v létě

byli v Bordeaux přijati nejen šťastnými pozdravy, ale jejich důvěra v ten bojovný národ byla tak veliká, že odložili veškerou stráž a svěřili se bordeauxským měšťanům, kteří lsti neznají. Vendôme mluvil výmluvně, smýšlel rozvážně, horlivě prováděl promyšlené a uměl účinně vymýšlet nástrahy a lsti proti nepřítelům.

Conti se uchýlil do Cadillacu a v duchu stále obracel spříznění s Mazarinem. Princezna de Condé se odebrala s vévodou d'Enghien do Nizozemí k manželovi; za sídlo dostala princezna Mechelen.¹³ Vévodkyně de Longueville se dlouho skrývala v Moulins v klášteře zasvěcených panen; potom byla vrácena manželovi a žila s ním svorně, příkladná svatostí života a mravů.¹⁴ Marchin, Fiesque a Lenet se vrátili ke Španělům.

Bordeauxský parlament, který po dobu těch zmatků soudil v Agenu, měste Nitiobrigů, byl vrácen do hlavního města, jen několik jeho členů bylo potrestáno. Périgueux a Villeneuve-d'Agen odložili stranické vášně, jimiž mezi jinými nejvíce planuly, a podrobily se králi. D'Estrades zdolal zbytky Španělů, spravoval Guyenne a byl jmenován starostou Bordeaux.¹⁵

Condé, spoléhaje na francouzské nepokoje, které podle naděje propuknou při jeho příchodu, a aby u Španělů déle nechřadl ve stálých leženích, vtrhl s početným vojskem do Pikardie a zaplavil provincii, kam až sahá, až po Roye a Noyon; obsadil břehy Oisy, aby takovým hřmotem probudil uspané ohně strany, která oněměla a ochabla.¹⁶

Turenne byl se Senneterrem vyslán s napomenutím, aby se vyhnuli rozhodující bitvě, kterou Condé se vši horlivostí vyvolával. Fuensaldaña, který velel Španělům, se jí rovněž co nejvíce vyhýbal, aby ho neobvinili, že silná vojska, na nichž spočívalo blaho Nizozemí, vydal zjevnému nebezpečí; měl rozkazy svázané určitými hranicemi: obcházet okraje a francouzské hranice, ale nepronikat do nitra. Když byl tedy vzmach zlomen a rok už se chýlil k podzimu, aby se vojsko nevracelo do zimních ležení, aniž by něco vykonalo, bylo obleženo Rocroi; obléhání bylo obtížné pro statečnou obranu Montaignu.¹⁷ Mezitím Turenne, aby nepřítel odvrátil, oblehl Mouzon a brzy ho dobyl. Po vyčerpání sil, se zmenšeným vojskem a s vyčerpanými koulemi i střelným prachem se Španělé zmocnili Rocroi, které bylo darováno Condému, aby se ukonejšil jeho hněv. Ten plál po celé obléhání proti Fuensaldañovi a byl by propukl v něco horšího, kdyby se do toho nevložil Leopold; s ním byl spor i o to, kdo z nich jako nejvyšší vydává heslo stráží, a k urovnání sporu bylo třeba střední cesty.¹⁸ Tak svárlivou věcí bylo odjakživa neštěstí: při nezdarech svaluje každý vinu na druhu.

Když bylo dobyto Sainte-Menehould, nemyslel dvůr na nic jiného než na divadelní balety. V Louvru byla slavena Contiho svatba s kardinálovou neteří, hraběnkou Martinozzi.¹⁹ Chválena byla princova rozvaha, že takovým spřízněním pamatoval na sebe i na dům Condé; chválena i velkodušnost, s níž šlechtěně odmítl nabízený bratrův majetek. Bylo zaznamenáno i jeho štěstí, že dostal manželku, o níž by bylo třeba se ucházet, i kdyby se odmyslel přicházející lesk, neboť ji zdobily mravy a krása jim dodávala lesku; z moci strýcovy si nebrala nic než radost a nikdy nepřestala být soukromou osobou, ač se rovnala prvním jménům. Byla tam i matka, Mazarinova sestra, která stejně jako dcera dokazovala, že štěstí jim nepřidalo nic jiného, než že je dobře nesou.

1653, když už se Bordeaux vzdávalo, a stáhlo se; 20. 10. 1653 ještě porazilo francouzské galéry v ústí Girondy (?). Libourne dobyl d'Estrades kolem 17. 7. 1653.

¹³Princezna de Condé (viz Kniha V) a syn Henri-Jules, vévoda d'Enghien (viz Kniha V); Mechelen (fr. Malines) v Brabantsku.

¹⁴Vévodkyně de Longueville (viz Kniha I) pobývala v klášteře visitantek v Moulins u své tety Marie-Félice Orsini, vdovy po popraveném vévodovi Jindřichovi II. de Montmorency a představené kláštera; zemřela 15. 4. 1679 (viz Kniha VI).

¹⁵Bordeauxský parlament byl roku 1653 přeložen do Agenu (lat. *Aginnum*, sídlo galských Nitiobrigů) a po podrobení města vrácen do Bordeaux. D'Estrades se stal v září 1653 doživotním starostou Bordeaux (*maire perpétuel*).

¹⁶Condého vpád do Pikardie v létě 1653 (?); Roye (na Avre) a Noyon (na Oise).

¹⁷Obléhání Rocroi v září 1653; posádce velel Montaignu (?), neztotožněn; příčina smrti neznámá.

¹⁸Mouzon dobyl Turenne 28. 9. 1653 po obléhání od 12. 9. (?); Rocroi kapitulovalo 30. 9. 1653 (?). Arcivévoda Leopold Vilém (viz Kniha III).

¹⁹Sainte-Menehould dobyto zpět v listopadu 1653 (?). Conti (viz Kniha I) se oženil s Annou Marií Martinozzi (viz Kniha IV) 22. 2. 1654 v Louvru (?). Její matka Laura Margherita Mazzarini Martinozzi (1608–1685), Mazarinova sestra; zemřela přirozenou smrtí (?).

Uprostřed této veřejné radosti byl u Bruselu zatčen a do antverpské citadely odvečen a později lodí do Španělska, do Toleda, odvezen lotrinský vévoda Karel, po tolika letech služby u toho národa. Ten, koho štěstěna tolikrát oklamala, s takovou pohromou sotva počítal. Říkalo se, že Condému překážel, ale že s Francouzi cosi ujednal, ukázal dostatečně jejich hněv. Tolikrát byl varován před hrozícím nebezpečím, vše však zanedbal, i zjevný sen v noci, která byla jeho poslední nocí na svobodě v Nizozemí.²⁰ Na zázraky se nemá dbát, na sny přiměřeně a bez pověry; neboť když na nás doléhají starosti, často se ve spánku ukazují obrazy blížících se věcí, ať už je vyvolává úzkost, nebo věštecký dar duše, která tuší, co přijde.

O Františka Lotrinského, bratra zajatcova, se ucházely obě strany, protože jemu měly poslouchat lotrinské kohorty. Usoudil, že je lepší se přidat ke Španělům, a potom, aniž vykonal nějaký skvělý čin, přijal francouzskou ochranu, s výsledkem šťastným ani pro sebe, ani pro Francouze.²¹

Následujícího roku, po králově korunovaci v Remeši, která se vykonává pomazáním hustým olejem (vypráví se, že ampulka spadla z nebe jen k pomazání francouzského krále), dobyl Turenne Stenay na Máze, opatřené Condého posádkou;²² Montmédy v Lucemburském vévodství přinutil ke kapitulaci Senneterre, nikoli bez krve. Ta tvrz, chráněná polohou i opevněním, byla hájena s takovou statečností, že se tam francouzské štěstí málem zastavilo u cíle. Montmédy (*Mons maledictus*, Prokletá hora) ji staří nikoli neprávem nazvali; místo je zbudováno na živé skále. Španělé, spoléhající na to, že obléhání bude trvat dlouho, nebo vyzní naprázdno, napadli celou tíhou svých sil Arras. Kdo by věřil, že královny počátky byly tak šťastné, že s příchodem Turenna a vši jinou silou, s neuvěřitelnou štedrostí vydajů, bylo dobytí tak urychleno, že vítězné vojsko, když se zmocnilo Montmédy, osvobodilo i Arras, který s nezdolnou myslí v krajní tísní hájil Montdejeu?²³ To byl poslední pokus Leopolda a Fuensaldañi. Statečnost Condého lze sotva vyrovnat perem: on sám zadržel francouzský nápor a vyděšené Španěly odvedl do bezpečí.

Ve španělské radě bylo rozhodnuto pomoci strádajícímu Nizozemí změnou místodržících. Leopold a Fuensaldaña byli odvoláni a na jejich místo přišli Juan José Rakouský, nemanželský syn krále, proslulý šťastnými úspěchy, neboť obnovil pořádek v Neapoli a přinutil ke kapitulaci Barcelonu, všude šťastný, a s ním Caracena.²⁴ Sotva vstoupil do Nizozemí, osvobodil Valenciennes obležené Francouzi: o půlnoci prolomil Senneterrovův tábor, s ohromnými ztrátami a hromadami zabitých, zajal maršála a jako vítěz vstoupil do zpusťšeného města; Turenne nemohl kolegovi pomoci, protože je dělila Šelda, a nemohl z obou táborů udělat jeden. Největší díl slávy byl připsán Condého statečnosti, stejně jako osvobození Cambrai, jehož obléhání zrušil, když sám jako vůdce a ten, kdo ukazoval cestu nebezpečím, přivedl posily mezi nepřáteli; vděčné Cambrai zvěčnilo památku toho činu na medailích s nápisem: *Panně zasvěceno a Condému osvoboditeli*.²⁵ Ale tak radostné počátky Rakušanovy brzy zkazil krutý konec v dunách u Dunkerku, o čemž na svém místě.

Mazarin, v duchu stále pomýšleje na mír, poznal, že Španěly k němu lze přinutit jen silou a zbraněmi, a proto si skrze Bordeaux tak obratně zavázal Cromwella, že ten, pohrdnuv opakovanými španělskými poselstvy, se ucházel o přátelství Francie. K upevnění nové smlouvy použil služeb Williama Lockharta.

²⁰Karel IV. Lotrinský (viz Kniha II) byl zatčen v Bruselu 25. 2. 1654 a vězněn v Toledu až do října 1659, kdy byl propuštěn v souvislosti s Pyrenejským mírem.

²¹Mikuláš František Lotrinský (1609–1670), Karlův mladší bratr, bývalý kardinál; v roce 1654 převedl lotrinské vojsko na francouzskou stranu (?); zemřel přirozenou smrtí.

²²Korunovace Ludvíka XIV. v Remeši 7. 6. 1654. Podle legendy přinesla svatou ampulku s olejem ke křtu Chlodvíka holubice z nebe. Stenay kapitulovalo 6. 8. 1654; Priolo dobytí připisuje Turennovi, obléhání však řídil Abraham de Fabert (viz Kniha V), zatímco Turenne stál u Arrasu.

²³Priolo zaměňuje Montmédy za Stenay: Španělé oblehli Arras v červenci 1654, zatímco Francouzi obléhali Stenay; po pádu Stenay (6. 8. 1654) posílila část obléhacích vojsk Turenna (?) a Arras byl osvobozen 25. 8. 1654. Montmédy dobyl La Ferté-Senneterre až 6. 8. 1657 (obléhání od 12. 6.). Montdejeu (viz Kniha VI) dostal za obranu Arrasu roku 1658 maršálskou hodnost.

²⁴Juan José Rakouský (viz Kniha II) a Caracena (viz Kniha V) převzali Nizozemí roku 1656.

²⁵Valenciennes bylo osvobozeno 16. 7. 1656; La Ferté-Senneterre padl do zajetí. Condé osvobodil Cambrai 30. 5. 1657 (?). Bitva v dunách u Dunkerku 14. 6. 1658.

Tento Lockhart, muž bystrého ducha, byl Mazarinovi tak milý, že sám k sobě strhl víc jednání než všichni vyslanci, kteří tehdy byli v Paříži. Navrhl kardinálovi novou věc: aby se síly obou království spojily proti Španělovi, společnému nepříteli. Lionne s Loménie, hrabětem de Brienne, státním sekretářem pro listy a rozkazy, jednal s Lockhartem o nové smlouvě; 23. března roku 1657 byly obojí stranou podepsány podmínky válečného tažení.²⁶ Jejich obsah byl tento: *K vynucení míru na Španělech proti jejich vůli se mají spojit francouzská a anglická vojska a oblehnout Gravelines, Dunkerk a Mardyck. Budou-li válkou dobyty, připadne Gravelines Francouzům, Dunkerk s Mardyckem Angličanům, se zachováním neporušené cti katolického náboženství. Smlouva potrvá celý rok, a během té doby se se Španělem o míru nebude jednat jinak než se společným souhlasem.* Ale léto toho roku bylo příliš krátké a překazilo tyto plány, takže byl dobyt jen Mardyck; mimoto Španěl, obávající se o své věci pro tak velký spolek, to mořské pobřeží silně opatřili.

Zemřel první prezident pařížského parlamentu Bellièvre, vlivný a mocný v nachovém sboru, u dvora den ode dne méně milý. Mnoho si přičítal, pyšnil se okázalostí a služebnictvem, choval koně a psy pro okázalost svých zábav a nad míru se pyšnil nábytkem; domy předků, zarostlé zanedbaností, se jeho zásluhou skvěly zlatem. Ale to vše neodvrátilo od nemocného pána horečky. Nastoupil po něm Lamoignon, maître des requêtes, zářící ctností a bezúhonnými mravy, hodný chvály do té míry, do jaké lze poctivost vůbec pochopit.²⁷

Kristina, královna Švédů, dcera Gustava Velikého, se poté, co se vzdala království a v Innsbrucku položila první základy katolického náboženství, jež v Římě utvrdila, rozhodla procestopovat pro potěchu ducha různé části Evropy a poznat mravy a povahy lidí. Zlákána půvaby Francie se toho roku vrátila, pod záminkou novinek, a jako by byla jista vládou nad Neapolskými, ukazovala královi bratrovi naději na to království. Mazarin ji zdržoval v zámku Fontainebleau, a ačkoli pohrdal tím, co královna přinášela jako marné, navštěvoval ji dopisy a jinými projevy úcty. Mezitím, bez ohledu na čest královského domu, dala zabít jednoho ze své družiny jako zrádce, který prozradil tajemství své paní; marně volal, že se na jeho těle šlapou zákony útočiště. Radilo se, zda ji poslat pryč, aniž by ji král pozdravil, nebo zda zločin vyšetřovat; lepší se zdálo odložit pomstu. Král ji tedy navštívil a o zavražděném nic neřekl; po několika dnech pobytu v Paříži byla čestně propuštěna a vrátila se do Říma.²⁸

Následujícího roku 1658 byla na počátku jara obnovena smlouva s Angličany; vyjednávali ji Abel Servien, správce pokladny, a hrabě de Brienne s Lockhartem. V Amiensu bylo rozhodnuto oblehnout Dunkerk; aby to zakryl, předstíral král, že pojal úmysl dobýt Hesdin. Po smrti guvernéra Bellebruna tam Rivière a Fargues, kteří veleli posádce, setřáslí jho a odmítali stejně francouzskou jako španělskou vládu. Dvůr se tam vypravil, aby vzpurné zkontroloval, ale ti se nezalekli ani lesku Veličenstva, ani nejmocnějšího vojska, vypálili z děl a dovršili vzpouru všemi druhy nepřátelství.²⁹ Odtud zamířil král přímo do Calais,

²⁶ Antoine de Bordeaux-Neufville (asi 1621–1660), francouzský vyslanec v Anglii; příčina smrti neznámá. Sir William Lockhart (1621–1675), anglický vyslanec v Paříži; zemřel přirozenou smrtí (?). Lionne (viz Kniha V), Brienne (viz Kniha I). Pařížská smlouva 23. 3. 1657; Mardyck dobyt 3. 10. 1657 (?).

²⁷ Pomponne II. de Bellièvre (viz Kniha V), syn Nicolase de Bellièvre a vnuk kancléře Pomponna I., dříve diplomat v Anglii, Itálii a Holandsku, první prezident od roku 1653, zemřel ve funkci 13. 3. 1657 v Paříži na horečku. Guillaume de Lamoignon (1617–1677), maître des requêtes, první prezident pařížského parlamentu od roku 1658; zemřel přirozenou smrtí.

²⁸ Kristina Švédská (1626–1689, viz Kniha I) abdikovala roku 1654, v Innsbrucku 3. 11. 1655 veřejně přijala katolictví a do Říma vstoupila v prosinci 1655. Do Francie přijela poprvé roku 1656, podruhé roku 1657; projekt neapolské koruny (Kristina královnou, Filip z Anjou dědicem) dohodla s Mazarinem tajnou úmluvou v Compiègne 22. 9. 1656. Ve Fontainebleau dala 10. 11. 1657 zabít svého nejvyššího štolbu, markýze Gian Rinalda Monaldeschiho. Zemřela 19. 4. 1689 v Římě přirozenou smrtí.

²⁹ Hesdin v Artois. Guvernér Bellebrune zemřel v lednu 1658. Vzpouru vedli jeho synovec sieur de La Rivière a Fargues, major posádky a La Rivièreův švagr (křestní jméno neznámé; podle d'Ormessona nízkého původu z Figeacu); Fargues jednal zároveň s dvorem, s Hocquincourtem, s Condém i se Španěly, kteří tábořili na předměstí Saint-Leu, a Hesdin se Francii vrátil až po pyrenejském míru, kdy oba dostali královskou milost (*abolition*) – Priolo jejich postoj zjednodušuje. La Rivière zemřel před rokem 1665, příčina smrti neznámá. Farguese dal roku 1665 pikardský intendant Machault odsoudit za krádeže, zpronevěry, padělání a podvody s dodávkami vojenského chleba z doby vzpoury, na něž se milost nevztahovala; oběšen byl v Abbeville 27. 3. 1665. Saint-Simonova pozdější verze (Fargues žijící v ústraní na statku v Courson, odhalený zbloudilou loveckou družinou dvořanů, obviněný prvním prezidentem Lamoignonem z vraždy za Frondy a s'átý, Lamoignon pak získal jeho jmění) je v podstatných bodech mylná.

a sotva tam dorazil, dozvěděl se, že Turenne oblehl Dunkerk s anglickými vojsky, která vedl Lockhart. Celé Nizozemí žaslo, že tam, kde se nedostávalo píce, dříví, rašeliny na topení i obilí, odvaha nechyběla. V tom, jako ve všem ostatním, byla patrná Mazarinova péče: ustavičným připlouváním lodí přemohl neplodnost kraje a pilí pomohl jeho neúrodnosti. Král s ním navštívil Mardyc, aby byl tažení blíž, ale bezpečnější se zdálo, aby král zůstal v Calais, protože výsledek byl nejistý, jak se také ukázalo. Cromwell poslal do Calais svého zetě Fauconberga, aby králi vzdal poctu: *Je mu líto, že mu přibývající věk a tíha záležitostí nedovolují pozdravit Veličenstvo osobně a nasytit ducha jeho pohledem. Zmocnit se Dunkerku si jistě přeje spíš proto, aby odtud vzešla sláva králi, než pro nějaký prospěch nebo pověst anglického národa.*³⁰

Král přijal Fauconberga laskavě a ten se vrátil skvěle a štědře obdarován. Mezitím Turenne Dunkerk silně dobýval a markýz de Leyde ho ještě silněji hájil. Veškerá síla a tíha celého Španělského Nizozemí směřovala k tomu, aby se strádajícímu městu pomohlo. Juan José Rakouský a Condé byli nedaleko v pohotovosti a vyslali napřed Hocquincourta; ten při prohlídce francouzského tábora padl, smrtelně zasažen kulí prostého vojáka, šťastný ve svém neštěstí, že hledáním smrti předešel pohromu, která Španělům hrozila.³¹

Turenne 14. června 1658 kolem deváté hodiny ranní, ponechav péči o zákopy Richelieuovi, vyšel přicházejícímu Španělovi vstříc a střetl se s ním, k zděšení nepřítele.³² Pravému křídlu velel markýz de Créqui a měl co do činění s Condém, který neuměl být poražen. Castelnau-Mauvissière vedl levé křídlo, kde byl Lockhart se svými Angličany. Sotva kdy se v tak krátké době bojovalo krvavěji. Cokoli bylo ve španělských vojscích veteránů, padlo před očima Juana Josého Rakouského, který prý, sám nucen ustoupit, zvolal, že ho porazily vzteklé šelmy, které zuřily bez ohledu na nebezpečí. Francouzů padlo málo. Condé, když mu padl kůň, unikl s vypůjčeným jen s námahou. Zajati byli jeho nejdůvěrnější Guitaut, Meille, Bouteville, Coligny a jiní. Zavazadla a prapory připadly vítězi.³³ Turennovu statečnost vychvaloval i nepřítel; v tak velké bitvě šel příkladem, ne jen rozkazy. Co jiného bylo čekat od toho, jemuž žádný druh války nebyl nový a nečekaný, který vsál celé válečnictví a naplnil je takovou zkušeností, tolikrát zkoušený štěstím a vždy větší než ostatní i sám nad sebe? Obleženým už nezbyvala žádná naděje na pomoc. Leyde se do posledního neohroženě staral o Dunkerk, a nakonec, nestačiv na tolik starostí a odvah, zemřel na zranění; šťasten v tom, že nepřežil zkázu města a jeho hradby, svědky své statečnosti, měl za hrob. Jeho osud následovalo obležené město, které se vzdalo francouzskému králi; ten do něho vstoupil 25. června, a měl za to, že je mu dostatečně učiněno zadost, jen když zajistí starobylé náboženství.³⁴

Lockhart se jménem Cromwella zavázal přísahou, že katolický kult v Dunkerku zůstane neporušen. Okolní města, vyděšená, Bergues, Dixmude a Furnes, se králi sama vydala. Créqui byl se slavnostní okázalostí vyslán ke Cromwellovi a provázal ho Mazarinův synovec. To byla poslední sláva toho tyranna, který nedlouho potom zemřel suchou smrtí, což je vzácná věc.³⁵ Celý svět šlel kolem toho

³⁰Obléhání Dunkerku začalo ve druhé polovině května 1658. Thomas Belasyse, vikomt Fauconberg (1627–1700), Cromwellův zeť; zemřel přirozenou smrtí. Cromwellův vzkaz je Priolova stylizace.

³¹Guillaume de Bette, markýz de Leyde (Lede), španělský guvernér Dunkerku; byl smrtelně raněn při výpadu během obléhání v červnu 1658 a o několik dní později zranění podlehl. Hocquincourt (viz Kniha IV), od roku 1655 ve španělských službách, padl 13. 6. 1658 při obhlídce francouzských linií.

³²Bitva v dunách u Dunkerku 14. 6. 1658. Armand-Jean de Vignerot du Plessis, vévoda de Richelieu (1629–1715), prasynovec kardinála; zemřel přirozenou smrtí (?).

³³François de Créqui (1629–1687), pozdější maršál (1668); zemřel přirozenou smrtí. Castelnau-Mauvissière (viz Kniha II) byl u Dunkerku smrtelně raněn a zemřel 15. 7. 1658 jako čerstvý maršál. Zajati: Guillaume de Pechpeyrou-Comminges, hrabě de Guitaut (1626–1685), Condého důstojník, zemřel přirozenou smrtí; Meille (Wase „Mely“), snad hrabě de Meille, Condého stoupenec (?), příčina smrti neznámá; Bouteville (viz Kniha V); Jean de Coligny-Saligny (viz Kniha V). „Vzteklé šelmy“ jsou podle tradice angličtí pěšáci Lockhartova pluku (?).

³⁴Dunkerk kapituloval 24. 6. 1658; Ludvík XIV. do něj vstoupil 25. 6. a téhož dne ho předal Lockhartovi.

³⁵Bergues, Dixmude a Furnes padly v červnu a červenci 1658 (?). Poselstvo ke Cromwellovi (koncem června 1658) vedl Charles III de Blanchefort, vévoda de Créqui (1624–1687), bratr maršála François; příčina smrti neznámá. Provázal ho Mazarinův synovec Philippe Mancini, pozdější vévoda de Nevers (1641 – 8. 5. 1707), zemřel přirozenou smrtí. Cromwell zemřel 3. 9. 1658 přirozenou smrtí (malárie?); „suchou smrtí“ = nekravou, ne násilnou – aluze na Juvenala (*Sat.* 10, 112–113:

fanatika, jemuž bylo připisováno jako zásluha, co se mělo přičíst střídání věcí; pověstí ho obestřela tupost temného věku. Takové zjevy vznikají, když hrozí nevyhnutelné převraty; je třeba je buď bez prodlení uhasit, nebo vyčkat vhodné doby; mezitím se nemají rozdmýčovat zla krutosti ani roznečovat křivdy. Těm, kdo snášejí lehce, se často horší věci nepřihodí.³⁶

Uprostřed těchto úspěchů zachvátila krále v Calais horečka, kterou pokládali za smrtelnou. Matka lkala nad osudem syna, Francie nad osudem krále, Mazarin nad osudem pána. U všech oltářů se konaly prosebné průvody a byly vyhlášeny modlitby k usmíření Boha. Mazarin seděl u nemocného dnem i nocí, a aby krále naklonil k lékům, sám je napřed ochutnával, ať aby odstranil hnus, nebo aby je vyzkoušel. Jedenáctého dne, který byl pokládán za nebezpečný, vypadal král jako umírající; sotva zvedal oči, které jako by už plavaly v samé smrti. Když nemoc trochu povolila, poznával přítomné a jeho majestát nikdy nevyhasl. Často se obracel k Mazarinovi (kterého něžně oslovoval jménem přítele) a prosil ho, aby ho volně upozornil na krajní nebezpečí života, protože matka to pro svou něžnost nedokázala. Filip, vévoda z Anjou, králův bratr, jemuž by po Ludvíkově smrti připadlo království, se choval skromně; jeho mládí řídil Plessis-Praslin, ačkoli mezi dvořany nechyběli ti, kdo toužili po novotách a ještě před západem slunce se klaněli slunci vycházejícímu. Král se uzdravil po antimonu, který mu zkušeně podal Guénaut, a odvezen do Paříže, splnil v chrámu Panny Marie své sliby: na stěnu bylo zavěšeno jako votivní dar srdce z ryzího zlata. Odtud se odebral k upevnění zdraví do Fontainebleau.³⁷ Mazarin zůstal nějaký čas v Calais, aby podpořil obléhání Gravelines; tažení řídil maršál La Ferté, zatímco Turenne naháněl strach po celém Nizozemí. Dobyť Gravelines bylo před uzavřením míru posledním pomníkem francouzské slávy.³⁸

Zemřel Ferdinand III. a před otcem i Ferdinand, král římský. Stolec byl prázdný; mladší syn Leopold ještě nedosáhl věku schopného vlády nad říší. Tak se ctižádosti knížat otevřelo pole a zdálo se, že je vhodná příležitost vyrvat rakouskému domu císařskou hodnost. Byla to obtížná věc svrhnout z dědičného trůnu vládnoucí rod, který se těší pevnosti tolika let.³⁹ Gustav Adolf, král Švédů, právem Rakušanům nepřátelský, se sice vzdal všech myšlenek na sebe, slíboval však pomoc pro jiné. Hodní císařství se nabízeli v bavorském rodě: bavorský vévoda Ferdinand Maria, hledíš-li na moc; Filip Vilém, vévoda neuburský, hledíš-li na rozvahu a zralý věk.⁴⁰ Francouzský král určil skvělé poselstvo a k jeho vykonání byli vybráni maršál Francie Gramont a markýz Lionne s tímto příkazem: *Mají se usadit ve Frankfurtu nad Mohanem, kde byl vyhlášen sjezd kurfiřtů, a tam si získat jejich mysl. Mají předejít španělským radám a postavit se ucházení Peñarandy, o němž bylo známo, že bude kupovat hlasy. Mají Němcům připomenout starou svobodu a volbu císaře, který nebude Rakušan, na paměť zpupného panství. Své rady mají řídit podle uvážení mohučského arcibiskupa, z jehož podnětu bylo toto poselstvo podniknuto.*⁴¹

Vyslanci plnili své úkoly horlivě, a navíc s leskem a nádherou, jimiž, jak se zdálo, sytili ani ne tak oči lidu jako naděje velmožů. Mohučského i ostatní důstojně oslovili: *Jejich král se neuchází o císařství pro sebe, ale pro některého německého knížete. Ať kurfiřti pojmu mysl hodnou svých předků a ať děle nestrpí, aby císařství, získané jejich statečností, bylo dědictvím jediného rodu. Z münsterského míru se nedá čekat*

sine caede et vulnere pauci descendunt reges et sicca morte tyranni).

³⁶Úvaha o Cromwellovi je Priolova stylizace.

³⁷Králova nemoc (snad tyfus) v Calais koncem června a v červenci 1658 (?). François Guénaut (asi 1590–1667), lékař královny, podal antimon (víno s antimonem); příčina smrti neznámá (?). Plessis-Praslin (viz Kniha II) byl vychovatelem vévody z Anjou.

³⁸Gravelines dobyl maršál La Ferté-Senneterre v srpnu 1658. Turenne pak ještě dobyl Oudenaarde a Ypř (září 1658).

³⁹Ferdinand III. (1608–1657) zemřel 2. 4. 1657; jeho starší syn Ferdinand IV., zvolený římský král, zemřel na neštovice 9. 7. 1654. Leopold I. (9. 6. 1640 – 5. 5. 1705) se stal císařem; zemřel ve Vídni přirozenou smrtí.

⁴⁰Priolo se mýlí: Gustav II. Adolf padl roku 1632; švédským králem byl roku 1658 Karel X. Gustav (1622–1660), zemřel na nemoc 13. 2. 1660. Ferdinand Maria, kurfiřt bavorský (1636–1679), a Filip Vilém, falckrabě neuburský (1615–1690), pozdější falcký kurfiřt; oba zemřeli přirozenou smrtí.

⁴¹Gramont (viz Kniha II) a Lionne (viz Kniha V) byli vyslanci ve Frankfurtu 1657–1658. Gaspar de Bracamonte, hrabě de Peñaranda (asi 1595 – 14. 12. 1676), španělský zplnomocněnec při vestfálském míru a vyslanec ve Frankfurtu, později místokrál neapolský a předseda rad; zemřel v Madridu přirozenou smrtí. Mohučský arcibiskup a kurfiřt Johann Philipp von Schönborn (1605–1673), iniciátor Rýnského spolku (1658); zemřel přirozenou smrtí.

žádný užitek, dokud budou v císařově radě převažovat Španělé. Když jsou rakouské síly umenšeny tolika porážkami, je třeba se tím více snažit, aby přírůstkem císařského titulu nezesílily ke škodě Německa. Ani se není třeba bát hrozeb těch, kdo za odmítnutí hrozí pomstou. Francie nenechá svobodu bez pomoci; francouzská vojska na hranicích Lotrinska a Lucemburska patří kurfiřtům. Rakouské vojsko, roztroušené po vzdálených místech, se nemůže tak snadno shromáždit a předepisovat kurfiřtům zákon.

Mohučský pochválil králův úmysl a prohlásil, že si sám přeje totéž, ale že je to věc spíš přání než naděje, protože kolegové kurfiřti bez konce vychvalují rakouský rod, opřený o panství nad tolika královstvími a sousedními provinciemi, jako baštu katolického náboženství proti tureckým záplavám. Když francouzští vyslanci nadhodili něco o Neuburském, Mohučský je přerušil: *Kurfiřti, řekl, neučiní svému sboru takovou křivdu, aby pohrdli vládcem tolika království a vzali si pána odjinud než ze svého středu. Mezi kurfiřty je jediný Bavor, který by mohl soupeřit s Leopoldem bez porušení zákonů. Ale Bavor se neodvážá, a proto Leopolda nelze vyloučit; je však třeba ho připustit s tou podmínkou, aby nebyla porušena svatá práva říše a přerušen veřejný mír.* Francouzi odpověděli, že Leopoldovi brání zákony, protože ještě nedovršil osmnáctý rok a nebyl ještě Čechy zvolen za krále, kterého království jménem by byl počítán mezi kurfiřty.⁴²

Gramont, aby vyzkoušel mysl Bavora, odložil jméno vyslance a jako soukromá osoba se odebral do Mnichova, oklikou přes Heidelberg, a snadno si vymyslel nějaký důvod cesty. V Mnichově se ubytoval u Kurze, který mu byl velmi dobře znám z práva pohostinství. U toho předního vévodova rádce nic neopomenul. Kurz odpověděl, že *jeho kníže je tak svědomitý, že se nikdy nechce pustit do věci zakázané a ucházet se o císařství, které mu nepatří.* A Kurz dodal: *Kdybys věděl, jakými pouty je tento dům spojen s rakouským, přičítal bys nejvyšší rozvaze to, co snad nyní pokládáš za liknavost.*⁴³

Gramont se vrátil s nezdarem; marně Bavorova manželka Adelaida Savojská, králova sestřenice, pobízela manžela k císařské koruně. Vévodova matka, Rakušanka, a Kurz, oddaný císařskému domu nejedním poutem, udrželi mysl Bavora, který, spokojen se svým údělem, nevzlétá příliš vysoko.⁴⁴ Tak padly všechny úklady proti Rakušanům, a Leopold, zvolený v Praze českým králem, byl hned dovezen do Frankfurtu, kde španělské poklady rozdíl Peñaranda. Tam se už nejednalo o jeho vyloučení, ale o to, jak ho svázat určitými zákony, které byly rozšířeny mezi lid, a je zbytečné je zde vypisovat. Dne 15. července 1658 následovala volba; francouzští vyslanci podle zvyku odešli a vrátili se do Francie, aniž císaře Leopolda pozdravili.⁴⁵

Po smrti Jana, krále portugalského, byla se souhlasem velmožů přivedena k vládě jeho manželka. Ta, majíc za to, že je třeba ji podepřít francouzskou pomocí, vyslala do Francie, aby ohledala brod, Dominga z řádu dominikánů, který měl k jejím myšlenkám nejdůvěrnější přístup. Mezi podmínkami spolku měl v příkazu zvláště to, aby se portugalská dcera provdala za krále. Domingo byl přijat laskavě, ale zdálo se slušné poslat do Lisabonu vyslance, aby se nezdálo, že tak veliké podniky závisejí jen na slovu mnicha.⁴⁶ Byl vybrán Comminges, z mnoha důvodů způsobilý k jednání, slavného rodu, horlivý, obratný a neotřesitelně věrný královně i v nejtěžších dobách, které obvykle obnažují falešné myslí nebo mění lehkomyšlné. Takového muže vyžadovala tíha úkolu; protože královna svazek s Portugalci odmítala, nebylo to možno svěřit nikomu jinému než věrnému, jakým byl Comminges nade všechny. Mazarin, pomýšleje na mír, se k Commingesovu vyslání přiklonil ne tolik proto, aby se spolkem s tím národem vážně postupoval, ale aby na pomstu za odmítnutí, jehož se dostalo Lionnovi, rozptyloval Španěly

⁴²Řeči vyslanců i Mohučského jsou Priolova stylizace. Priolova nepřesnost: Leopold byl českým králem korunován už 14. 9. 1656 (Priolo jej uvádí jako „zvoleného v Praze“ až před volbou); osmnácti let dosáhl 9. 6. 1658.

⁴³Maximilian Kurz von Senftenau (1595–1662), bavorský nejvyšší hofmistr; příčina smrti neznámá.

⁴⁴Jindřiška Adelaida Savojská (1636–1676), dcera Kristiny Francouzské (viz Kniha II), sestřenice Ludvíka XIV.; zemřela přirozenou smrtí. Vévodova matka Marie Anna Habsburská (1610–1665), dcera Ferdinanda II.; zemřela přirozenou smrtí.

⁴⁵Priolo uvádí 15. 7.; ve skutečnosti byl Leopold I. zvolen císařem 18. 7. 1658 a korunován 1. 8. 1658 ve Frankfurtu.

⁴⁶Jan IV. Portugalský zemřel 6. 11. 1656; regentkou se stala vdova Luisa de Guzmán (1613 – 27. 2. 1666), zemřela přirozenou smrtí. Dominikán Domingos do Rosário (Daniel O'Daly, 1595 – 30. 6. 1662), irský dominikán v portugalských službách, zakladatel irské dominikánské koleje v Lisabonu; zemřel přirozenou smrtí v Lisabonu jako zvolený biskup coimberský. Dcerou je Kateřina Braganzská (1638 – 31. 12. 1705), roku 1662 provdaná za Karla II. Anglického; zemřela přirozenou smrtí.

obavami.⁴⁷ Když Comminges přistál u portugalských břehů, provázel ho potleskem a slavnostními pozdravy každý věk i každé pohlaví jako ochránce veřejné svobody. Obratností ducha si snadno získal královninu přízeň: vycházel vstříc ženské ctižádosti a vnášel vše, co vedlo k slávě té odvážné ženy, s příkladem naší královny po ruce, která jen rozvahou zahнала zhoubná mračna, porazila vzbouřence a těšila se z uklidněného království. Portugalská královna ochotně naslouchala tomu, kdo vyprávěl příjemné věci, a odpovídala skromně, nikoli s vrozenou pýchou svého národa: *Následovat takový příklad si jistě předsevzala, dosáhnout ho je obtížné*; a obracejíc oči k oběma dětem, které stály nerozlučně u ní, řekla: *Toto je cíl mých prací, a dosud si přeji přežít jen proto, abych naplnila plachty jejich slávy. Francie si mě bohatě zaváže, pohlédne-li na tuto dceru laskavě*. Cudnými slovy naznačovala sňatek dcery. Radostné národy s dychtivou nadějí a radostí předem chápaly nejisté budoucí věci jako jisté; jména manželů spojovaly veřejným hlasem v šťastné znamení a předčasnou radostí dráždily štěstěnu.

Lisabonský lid, který dýchal jen svobodu, přišel k vyslanci, což bylo nové, a znechucen nejasným postupem jednání ho prosil a žádal, aby odhalil jeho příčiny; proklínal zkaženou věrnost ministrů a hrozil pomstou. Comminges rozvážně napomenul lid k poslušnosti a přiměřenou řečí utišil bouřlivé vlny. Když se dále vyptávali na tajemství sňatku, jako by byli až příliš důvěrní, vlídně je propustil, nikoli bez daru. Mezitím Comminges otevřeně sdělil portugalské královně své mínění a v jak velkém nebezpečí se nachází: ministři nesvorní, velitelé neznalí války, lid rozdělený. Jeho král má v úmyslu pomáhat Portugalcům v jakémkoli osudu a neodstoupit od podmínek započatého spolku, ale rozumnější je celou věc dokončit skrze vyslance v Paříži. Tak se Comminges, vědomý Pimentelova jednání, se zachovanou důstojností poselstva vymanil portugalskému rozhořčení.⁴⁸

Portugalská královna poslala za vyslance Soura, který přijel do Paříže v květnu roku 1659 a stěžoval si u Mazarina, že teprve z houstnoucích pověstí lidu se dozvěděl o plánech míru projednávaných se Španěly; místo slov proléval slzy a vydával přerývané vzlyky. Kardinál nezůstal nic dlužen sám sobě: konejšil vyslance lichotkami, zatímco se chystal na cestu k uzavření míru s Harem, o němž obšírně v příští knize.⁴⁹

Konec knihy deváté.

⁴⁷Comminges (viz Kniha III) byl do Portugalska vyslán v květnu 1657 jako mimořádný vyslanec a odvolán v únoru 1659. „Odmítnutí, jehož se dostalo Lionnovi“: Lionnova neúspěšná mírová mise v Madridu roku 1656.

⁴⁸Pimentel (viz Kniha VI) jednal tajně s Mazarinem o míru od podzimu 1658 v Lyonu a v Paříži.

⁴⁹João da Costa, hrabě de Soure (1610–1664), mimořádný vyslanec ve Francii 1659 – 2. 8. 1660 (pověřovací listiny 13. 6. 1659); příčina smrti neznámá. Luis Méndez de Haro (1598–1661), španělský první ministr; zemřel přirozenou smrtí.

Kniha desátá

Po nesmírné řadě jednání, od kolínského a münsterského sjezdu, je konečně na Bažantím ostrově u Pyrenejí uzavřen mír. Následuje sňatek krále a okázalý vjezd do Města; Condé se vrací a je navrácen k dřívější cti. Mazarinova smrt, slavná až k závisti. Král, podepřen slavným ministerstvem, se chápe otěží, které s podivuhodným štěstím mírní: doma ctěn jako otec, navenek obávaný jako vítěz.

V poslední části svého díla smím říci na úvod to, co většina autorů prohlásila na počátku celku: že budu psát o věci nejpamátnější, jaká byla v tomto věku vykonána, totiž o obtížném díle míru, které Mazarin šťastně dovršil, když marně zápasily úvahy panovníků, když tolik pokusů vyšlo naprázdno a snahy planuly opačnými směry.

Především je dostatečně známo, že po přátelství mezi Jindřichem a Filipem, spojeném vervinskou smlouvou, se mezi starostmi skončené a hrozící války vyskytly různé věci, které mohly smlouvy zrušit a skrze zaujetí obou národů přejít ve skutečný boj; mír sice nikdy nezůstal zcela nedotčen, byl však narušován jen mírně.¹

Po smrti Jindřicha, který zemřel uprostřed příprav nové války, jsme se přes nečinné doby d'Ankra a Luynese dostali k Richelieuovi.² Ten, když doma šťastně uspořádal věci, první u Francouzů zavedl přísné zákony vládnutí. Jeho záměrem bylo válčit, totiž aby vnějšími pohromami vládl smeleji; především dosáhnout, aby se vše srovnávalo se jménem nejvyšší moci, setřást jho přijatého zvyku, jímž je svoboda žezla vázána usneseními parlamentu a prospěchem lidu, a uměním vládnout tak učinit přijatelnými věci nemilé, aby se peníze na válku vybíraly za potlesku národů, které klamal stín tolika triumfů a statečnost toho muže.

Pod záminkou trevírského arcibiskupa, s nímž Rakušané zle naložili, usoudil Richelieu, dychtivý příležitostí, že už nelze odkládat a že je třeba za doprovodu švédských zbraní vést válku se Španěly už ne skrze pomocná vojska, nýbrž otevřeně, a vyhlásit ji podle obnoveného starého zvyku v Bruselu skrze herolda.³

Není mou věcí vyjmenovávat zde škody způsobené či utrpěné, bitvy a jatka, jimiž se silné síly obou národů samy vyčerpaly. Naopak i tuto odměnu za práci si žádám: odvrátit se od pohledu na tolik zel, která náš věk po tolik let viděl, a pospíšet k tomu, co se týká míru.

Papež Urban VIII., rozpálen otcovskou láskou, zamýšlel s Benátskou republikou uhasit tak rozsáhlý požár křesťanského světa. Do Kolína Agrippina u Ubiů, ležícího na Rýně, byl vyhlášen sjezd, kam se na počátku roku 1637 sešli vyslanci císaře a krále Španělska.⁴

Zde začíná jednání o míru, které jsem celé vyhradil této knize, aby, rozptýleno po celém díle, nezdržovalo útržkovitě čtenářův spád. Švédové odmítli dánského krále, zvoleného za rozhodčího míru, jako starého soka; proto se Francouzi, naklonění švédské věci, kolínského rozhovoru nezúčastnili. Mezi různými přípravami uplynulo osm let; mezitím zemřel Richelieu, na jehož místo nastoupil kardinál Jules Mazarin a byl by dílu dal poslední ruku, kdyby předčasná smrt Ludvíkova nepostavila skvělým počátkům do cesty překážku.

Když byly konečně překonány okliky preliminářů (toto slovo bylo tehdy vymyšleno k označení prvních příprav), byl Münster, město ve Vestfálsku, se souhlasem všech zvolen k přípravě míru, protože Francouzům se Kolín nelíbil a služby kardinálů Ginettiho a Rossettiho jim byly nemilé; Münster byl uznán za vhodný, neboť po odchodu císařské posádky zůstal svéprávný a nemohl být nikomu

¹Mír ve Vervins (2. 5. 1598) mezi Jindřichem IV. a Filipem II. Španělským.

²Jindřich IV. byl zavražděn 14. 5. 1610 v době příprav války o julišské dědictví. Concino Concini, maršál d'Ancre (viz Kniha III), a Charles d'Albert, vévoda de Luynes (1578–1621), oblíbenec Ludvíka XIII.; zemřel na horečku (*fièvre pourpre*, snad spálu (?)) 15. 12. 1621 při tažení u Monheurtu.

³Španělé zajali trevírského kurfiřta Filipa Kryštofa ze Söternu 26. 3. 1635 (viz Kniha II); Francie vyhlásila Španělsku válku heroldem v Bruselu 19. 5. 1635.

⁴Urban VIII. (viz Kniha I) navrhl mírový kongres v Kolíně roku 1636; papežským legátem byl kardinál Marzio Ginetti. Sjezd se fakticky nikdy nesešel v plném složení.

podezřelý.⁵ Fabio Chigi ze Sieny, papežský nuncius u Ubiů, a benátský senátor Alvis Contarini, oba zběhlí v rozmanité praxi, byli bez odporu přijati za rozhodčí neboli prostředníky, mediátory, jak se lidově říká.⁶ Císařskými vyslanci byli hrabě Jan Ludvík Nasavský a doktor práv Isaak Volmar; později přibyl hrabě Trauttmansdorff, ohromná váha císařského poselstva.⁷ Za Francií se dostavili Claude de Mesmes d'Avaux a Abel Servien. Od španělského krále hrabě Peñaranda, k němuž byl přidán Antoine Brun z Franche-Comté, který se dvěma sloužícími v roztrhaném oděvu a s polorozbitým kočárem dodal věcem větší váhu než polovina celého shromáždění.⁸ Za Švédy vynikající muži, baron Johan Oxenstierna a Johan Salvius; protestantům byl za sídlo vybrán Osnabrück, aby se nemísili s katolíky.⁹ Ze spojených nizozemských stavů vynikali nad ostatní delegáty provincií Pauw z Amsterdamu a Knuyt ze Zélandu.¹⁰ Longueville, z královské krve, vůdce francouzského poselstva, se připojil k d'Avauxovi a Servienovi a výjízďe do Münsteru s vojevůdcovskou okázalostí obrátil na sebe oči celého shromáždění i města.¹¹ Peñaranda vjel po několika dnech v noci, buď aby tmou zakryl skromnost, nebo protože k části španělské pýchy počítal, aby se na něho čekalo.

To byli přední muži, kteří münsterské shromáždění poctili svou přítomností; ostatní byli jako stíny od každého svrchovaného vladaře, odkud každodenně nejeden spor o pořadí. Hlavní byl mezi Benáťany a sedmi kurfiřty. Oni, těšící se pevnosti tolika staletí, vždy svéprávní, sotva uznávají Boha nad sebou; tito sice císaře volí, ale hned zvolenému slouží. Přednost zůstala Benáťanům, jako na tridentském koncilu a jinde. O připuštění portugalského vyslance byl ohromný spor; Španělé se marně vzpírali, Francouzi ho statečně hájili. Je podivuhodné, jakou váhu měli Francouzi pro své úspěchy. Mezitím pod skvělými jmény rostly rozbroje, které měly dát živnou látku velkým nenávistem.

Fabio Chigi, mírné povahy, pečlivě odstraňoval vše, co, jak se zdálo, mohlo dílo míru buď narušit, nebo zdržet. Pozorný ke každé věci, nikým nenáviděný, si skromností a uhlazenými mravy získával ochotu mocných. Contarini, ducha bystrého, ale nezkrotného, jednal někdy spíše prudce než opatrně.

Na počátku sjezdu byly konány smuteční obřady za zemřelého papeže Urbana, a když přišla zpráva o zvolení Inocencově, slavnosti. A když se sjezd už naplnil, aby Bůh přál zbožnému úsilí o ukončení války, začalo se s věcmi zbožnými modlitbami, město bylo posvěceno požehnáním a procesím a bylo vykonáno vše, co se pokládá za účinné k usmíření Boha. Nikdy nebylo jasnějšími známkami potvrzeno, že Bůh, rozhodce míru, ač náležitě pozván, shromáždění nepředsedal. Neboť co jiného se tam provozovalo než lsti a zlá umění? Kolik peněz, kolik času bylo marně vyčerpáno? Kolik listů napsáno tajnými šiframi? Kolik rozluštěno? Jaké malichernosti v nejmenších věcech! Takže se zdálo, že sjezd se nekoná o míru křesťanského světa, nýbrž o hodnosti knížat. Žádné shromáždění neblouznilo velkolepěji a o tak veliké věci nebyly skvělejší tlachy. Po celou dobu sjezdu nebylo nic nepřijemnějšího

⁵Kardinál Marzio Ginetti (1585–1671), legát a latere v Kolíně; zemřel přirozenou smrtí. Kardinál Carlo Rossetti (1614–1681), nuncius v Kolíně; zemřel přirozenou smrtí. Münster a Osnabrück byly jako místa kongresu dohodnuty preliminární smlouvou v Hamburku (25. 12. 1641).

⁶Fabio Chigi (viz Kniha VI). Alvis Contarini (23. 4. 1597 – 11. 3. 1651), benátský patricij a diplomat, vyslanec v Nizozemí, Anglii a Francii a bailo v Konstantinopoli, od listopadu 1643 mediátor v Münsteru; po podpisu míru odjel do Francie, onemocněl a zemřel v Benátkách na nemoc.

⁷Hrabě (později kníže) Jan Ludvík Nasavsko-Hadamarský (1590–1653), Isaak Volmar (1582–1662) a hrabě Maxmilián z Trauttmansdorffu (1584–1650), hlavní císařský vyjednaváč; všichni zemřeli přirozenou smrtí.

⁸D'Avaux (viz Kniha V) a Servien (viz Kniha I). Peñaranda (viz Kniha IX). Antoine Brun (29. 6. 1599 Dole – 2. 1. 1654 Haag), burgundský právník ve španělských službách, generální prokurátor parlamentu v Dole a člen Nejvyšší rady Flander, španělský zplnomocněnec v Münsteru, potom první stálý španělský vyslanec v Haagu; zemřel přirozenou smrtí. Výrok o Brunově váze je Priolova nadsázka.

⁹Johan Oxenstierna (1611–1657), syn kancléře Axela Oxenstierny, a Johan Adler Salvius (1590–1652), švédští zplnomocněnci v Osnabrücku; oba zemřeli přirozenou smrtí.

¹⁰Adriaan Pauw (1. 11. 1585 – 21. 2. 1653), velký pensionář Holandska (1631–1636 a 1651–1653), a Johan de Knuyt (5. 3. 1587 – 17. 12. 1654), zástupce Zélandu, starosta Middelburgu a rádce Fridricha Jindřicha Oranžského; hlavní nizozemští zplnomocněnci v Münsteru, zastánci separátního míru se Španělskem, který podepsali 30. 1. 1648; oba zemřeli přirozenou smrtí.

¹¹Longueville přijel do Münsteru 30. 6. 1645 jako vůdce francouzského poselstva, aby urovnal spory d'Avaux se Servienem a dodal poselstvu lesk; jeho manželka Anne-Geneviève přijela 26. 7. 1646 a stala se společenským středem kongresu. Longueville odjel začátkem února 1648.

než hádky mezi d'Avauxem a Servienem, kteří, protože jejich hádku neukončil ani ohled na majestát vlasti, ani úcta k vlastní hodnosti a ke království, častým odporováním radám, byť sebevýbornějším, ze soukromé umíněnosti ničili všechnu autoritu, kterou měli. Přitom všem, kdo se radí o velkých věcech, sluší být prosti každé vášně, která vše špatně obstarává. Jak nedůstojné je, aby se soukromou nenávistí rozcházel ti, kdo byli veřejně spojeni nejvyšší mocí!¹²¹³

Především je třeba mít za jisté, že Španělé, když Portugalsko pod novým králem uplatňovalo svá práva, Neapolské království se klátilo, Katalánsko naplňovalo vzpouru, ve státní pokladně se na válečné výdaje nedostávalo peněz a věci byly všude opotřebované, zoufali nad čestnými podmínkami míru, zvláště když Francouzi byli tolika úspěchy nadutí. Usoudili tedy, že je třeba utéci se k úskokům, což je část rozvahy; nelenivě využívali příležitosti a ve Francii, kde je dětství králů vždy zhoubné, živili v bouřlivých povahách naději na převraty, jichž je u toho národa vždy hojná žeň. Ale hlavní péče byla odtrhnout spojence a druhy. Na Švédy útočili skrze císaře, který sliboval všechno, jen když se odloučí od Francouze; Holanďany pokoušeli okázale nabízenou nepochybnou svobodou, plným právem plavby a nezmenšenou, upevněnou držbou získaného. U Švédů zůstala pevnost předsevzetí neporušena a císařovy úskoky v tom národě, který vždy střeží čest a věrnost, nikam nepronikly. Věci Spojeného Nizozemí však zmítaly velké spory, a to nejen mezi provinciemi, ale v samotném Holandsku chtěla jedna města to, druhá ono, a ani v městech nechťeli všichni totéž, podle toho, jak koho pohnuly pádné důvody vlastní naděje.

Francouzští vyslanci se, než dorazili do Münsteru, nějaký čas zdrželi v Haagu, aby vyzkoumali, je-li kde něco slabého nebo nevěrného, hlavně smýšlení Oranžského, jehož manželka byla obviňována, že byla získána penězi. Princi, už pokročilého věku, zlomenému válečnými pracemi, s jediným synem dosud nedospělým, se po tolika slavných činech zdálo bezpečné troubit k ústupu.¹⁴ Většina rozvážnějších takto rozmlouvala: *Výdaje už nelze unést a válku nelze vést s dobrou nadějí; nic z ní, jen škody, ačkoli nebyla nutná, a je právem se obávat, aby lid, rozhořčený na správce, neodmítl břemena. Je tedy třeba vyslechnout návrhy na příměří, či spíše na mír, jen když svoboda zůstane neporušena ne podmíněně nebo do určité lhůty, nýbrž prostě a navždy.*¹⁵ Jiní naopak: *Španěl si nepřeje mír, ale aby vedl válku spíše ve svůj čas než ve spojenců, nebo, což je horší než válka, aby rozbroji a dary sužoval republiku, dokud se síla vojska nerozplyne.* Nakonec uzavírali: *Aspoň nepřipustit žádnou smlouvu, ledaže o ní Francouz bude nejen vědět, ale bude jakoby jejím ručitelem.*

To se říkalo v Haagu a všude ve Spojeném Nizozemí, zatímco prostředníci v Münsteru udržovali naději na mír úslužnými uměními a vyslanci králů protahovali odklady vzájemným klamáním a vytáčkami. Celé shromáždění, nesnášejíc už škodlivé prodlení, se rozhodlo ukončit rozhovor jakkoli, protože za tak dlouhou dobu se nedávalo nic než prázdná slova, zapletená do dvojznačnosti, která si každý vykládal podle libosti podle denních úspěchů zbraní.

Ve svém prvním spisu chtějí Francouzi především, *aby trevírský arcibiskup, příčina války, byl propuštěn na svobodu, aby bylo vyhověno všem spojencům a aby zůstala držba získaného.* Císařští vyslanci odpovídají: *Pokud jde o Trevírského, císař se tomu nebrání, ale nikdy nestrpí, aby se mu jeho vlastní poddaní kladli naroveň.* Španělé žádali, *aby jim bylo vše vráceno, jako v Cambrai a ve Vervins;*¹⁶ *vévoda z Braganzy nemá být v žádném případě zahrnut do smluv jako vzbouřenec a nespravedlivý uchvatitel.* Mezitím vznikla válka mezi Švédem a Dánem, ani ne tak kvůli sundskému clu v Baltském zálivu, jako proto, aby byl Dán pod záminkou rozbroje vyloučen ze všech jednání. Tak v Münsteru zahálčivě uplynulo osm měsíců. Když francouzský vyslanec La Thuillierie urovnal švédské a dánské

¹²Spory d'Avauxe a Serviena vyvrcholily roku 1648 d'Avauxovým odvoláním (viz Kniha V). Urban VIII. zemřel 29. 7. 1644, Inocenc X. (viz Kniha VII) byl zvolen 15. 9. 1644.

¹³Srov. Sallustius, *Catilina* 51, 1 (*vacuos esse deceat ab omni affectu*) a Statius, *Thebais* 10, 704 (*male cuncta ministrat impetus*) (?).

¹⁴Fridrich Jindřich Oranžský (viz Kniha II) zemřel 14. 3. 1647; jeho manželka Amálie ze Solms-Braunfelsu (1602–1675), podezíraná ze španělských úplatků, zemřela přirozenou smrtí. Syn Vilém II. Oranžský (1626–1650) zemřel na neštovice.

¹⁵Rozprava nizozemských stran je Priolova stylizace.

¹⁶Cambrai = mír v Cateau-Cambrésis (3. 4. 1559) mezi Jindřichem II. a Filipem II.; Vervins viz výše.

rozbroje, jednání se obnovilo.¹⁷ Císař propustil Trevírského na svobodu a dosadil ho zpět; Filipsburk ponechal ve francouzském držení, jak tomu potom i zůstalo.¹⁸

Mezitím Francouzi obsazují přímořské Flandry a dunkerskou pevnost. Odtud se francouzská moc začala Spojeným provinciím zdát podezřelou a začalo se vážně jednat o odloučení, což Mazarinovi nezůstalo skryto. Proto se zdálo vhodné vyslat Serviena ke kolísajícím Holanďanům.¹⁹

D'Avaux cestou ve své zbožnosti nevím co připomínal v Haagu o shovívavosti ke katolickým obřadům: *at' to udělají pro své příbuzné, at' to každý udělá pro své předky, aby náboženství, jež jejich předkové vyznávali, nenáviděli krutěji než nová a k rozkladu států zrozená učení novokřtěnců, která jsou u spojenců trpěna, zatímco katolíci jsou vyloučeni.* To pobouřilo ty, kdo se ve věcech víry rozcházel.²⁰

Servien se zdál pro poselstvo vhodnější. Vykonal je důstojně, jak byl mocný silou ducha i výmluvností, a v Haagu promluvil výmluvně: *Konečně propukají úskoky, jichž se báli vaši předkové. Což vy zapomínáte na statečnost otců, kteří se vyhýbali poselstvím králů o míru ne jako radám přátel, ale jako úkladům nepříteli? Není-li v tom žádná lest, proč Peñaranda nejedná veřejně? Poctivé a spasitelné věci nepotřebují skrytých úskoků. Měkkost je v bojovném národě zhoubná; podezřelý je, když vám král neporažený nabízí svobodu stvrzenou přiznáním panovníka, který se svých práv vzdal. I když ji držíte silou zbraní, svoboda přijatá od Španěla je první cestou k otroctví. Filip nikdy nebude mít v úmyslu zahodit práva své říše, ale poskytne Batávci krátké užívání dočasné svobody. Králové sílí časem; až nenávisť zastará a vzpomínka na minulé křivdy pomine, vracejí se národy k poslušnosti; v míru je třeba se bát neřestí bezpečí. Když zbraně odpočívají, vy nikdy nebudete mít klid; zbytečně se děsíte smutných následků úkladů. Tolik pevností, tolik loďstev, tak silné vojsko jízdy i pěchoty, oceán, který vás obklopuje, a statečnost slavného vůdce (ukazoval na přítomného Oranžského) vás ubrání, a navíc zbraně mého krále, které vás provázejí, krále, který vás nepotřebuje natolik, aby přinášel pomoc těm, kdo pohrdají jeho radami. Toto napomenutí přichází od přítele, od prvního spojence, od prozíravého krále, jemuž jde jen o jedno: abyste byli v bezpečí. Nevolám vás k věčné válce, znovu a znovu volám po míru, ale takový, jehož výsledek bude francouzskou zárukou bezpečný, a k tomu je třeba spojených rad.*²¹

S podivuhodným zápalem se o věci jednalo na všech shromážděních; někdy se nešetřilo ani Mazarina, jako by v neštěstí spojenců choval skryté naděje. Peñaranda poslal tajně do Haagu lidi, kteří by do všeho pronikli, což Servienovi nebylo neznámo. „K čemu,“ řekl, „vyzvědači, ne-li aby zkusili, kde je co přístupné penězům a lsti?“²²

Servien, at' výmluvností, nebo důvody, dosáhl toho, že žádná strana nebude uzavírat mír se Španělem, společným nepřítelem, bez svolení spojence; vrátil se do Münsteru, když přivedl provincie k jednomu mínění, což mu bylo ke cti.²³ Mazarin však z holandské strany vždy věřil nevím jakou nevěrnost a výsledek ho nezklamal: Francouzi byli stále nenáviděnější, protože jejich zbraně sílily ke zkáze Španělů. V Münsteru se porady vlekly, vše postupovalo pomalu; nebyly ještě vyřízeny dřívější věci a už se objevovala nová látka sporů a jednání se nesnadno rozplétala. Vyslanci menších knížat reptali a netajili se tím, že *nechtějí být diváky té hry, jejíž celá scéna se stavěla v Paříži a v Madridu.*

¹⁷ Švédsko-dánská (Torstensonova) válka 1643–1645, ukončená mírem v Brömsebro (13. 8. 1645) za prostřednictví francouzského vyslance Gasparda Coigneta de La Thuillerie (1594–1653 (?)); zemřel přirozenou smrtí (?). Sundské clo vybíralo Dánsko od lodí proplouvajících Öresundem.

¹⁸ Trevírský kurfiřt byl propuštěn v dubnu 1645 a dosazen zpět do Trevíru v listopadu 1645 (viz Kniha II). Filipsburk připadl Francii (posádkové právo) vestfálským mírem; francouzská posádka v něm zůstala do roku 1676, kdy pevnost dobyli císařští.

¹⁹ Dunkerk dobyl vévoda d'Enghien (od 26. 12. 1646 princ de Condé); kapitulace 7. 10., vstup posádky 11. 10. 1646 (?).

²⁰ D'Avauxova řeč ke Generálním stavům v Haagu (březen 1644 (?)), při průjezdu do Münsteru, v níž se přimlouval za katolíky, vyvolala v Holandsku rozhořčení.

²¹ Servienova řeč v Haagu (1647) je Priolova stylizace. „Přítomný Oranžský“ je Fridrich Jindřich, padla-li řeč před 14. 3. 1647, jinak Vilém II. (?).

²² I Servienův výrok o Peñarandových vyzvědačích je Priolova stylizace.

²³ Smlouva o vzájemné záruce s Generálními stavy (podepsána snad 29. 7. 1647) nevstoupila v platnost (?); Nizozemí uzavřelo se Španělskem samostatný mír v Münsteru 30. 1. 1648 (ratifikován 15. 5. 1648).

Španělé skládali své věci s takovým uměním, že každý jim připisoval touhu po klidu zbraní a nám touhu válčit; a jako počátky zmatků byly připisovány Richelieuovi, tak průtahy míru Mazarinovi, jehož zvykem bylo jít bezpečnými, a proto pomalejšími cestami. Od počátku předvídal, že mír lze na Španělech vynutit jen silou zbraní, a proto se musí věnovat vnitřním i vnějším válkám, aby Francie, všude vítězná, mohla předsat zákon míru.

V Münsteru po různých marných spisech vydali nakonec Španělé tento jako rozhodující, který skrze rozhodčí našim vyslancům předložili: *Španělský král v zájmu nejvyššího žádaného míru postupuje francouzskému králi hrabství Roussillon a trvalou držbu měst dobytých v Nizozemí a v Burgundském hrabství, jen když Španělsku zůstane volná pomsta na Portugalsku. Lotrinskému vévodovi má být učiněno zadost; co bylo oběma králi zabráno v državách savojského a mantovského vévody, má být vzájemným navrácením vráceno zákonnému pánu. O ostatních věcech v Itálii slíboval podrobit se rozhodnutí papeže a Benátské republiky. Sporné věci císaře a toho, co na říši závisí, mají být vyhrazeny smlouvám osnabrückého shromáždění.* Tak zhruba Peñaranda, ale s úmyslem vytáček a jen na odív, aby zbavil Španěly nenávisti za válku a celou ji svalil na Francouze a dal tak spojencům a smluvním druhům záminku od nás odpadnout.²⁴ Tehdy se rozšířila pověst, že mír je uzavřen, nejen v Münsteru, ale i v okolí a odtud do daleka; rozhodčí přišli radostně do Longuevillova domu. Mohl jsi vidět tváře rozjasněné náhlým světlem; Chigi, jako by padl Longuevillovi k nohám, ho prosil a žádal, aby se spokojil s věcmi skvělými nad všechnu naději a nevážil s kolegy příliš úzkostlivě maličkosti; a ukazuje pero, řekl: *Chop se ho a podepiš; toto pero ti přinese více slávy než onen meč tvého předka Dunoise, jímž vyhnal Angličany z Francie a vysvobodil vlast z nezkrotné vlády.*²⁵

To vše však Peñaranda vystavil na odív – věci sice skvělé, ale záludné. Francouzi odpovídají, že vynechal mnohé, na čem se už dohodli: především se nijak nezmiňuje o Braganzovi, ať už králi, nebo uchvatiteli Portugalska; Lotrinský má být sice navrácen, ale ne v plném rozsahu – má být jako tolikrát porušitel smluv potrestán ztrátou části panství, aspoň mají být srovnány se zemí hrozná pevnosti Nancy, aby mu byla odňata možnost škodit znovu a aby si napříště počínal umírněněji; Duarte z Braganzy má být propuštěn z vězení; a nemálo jiného, co bylo již projednáno, jak Francouzi tvrdili, Peñaranda lstivě vynechal a uváděl to jako nové.²⁶ Zde jádro věci uvázlo.

Mazarin pochválil rozvahu vyslanců a napomenul je, aby obrátili všechnu péči ke Švédům a Holanďanům: není k víře, že by se Peñaranda tak zdržoval malichernostmi, kdyby si nebyl jist Švédy a Holanďany.

Mezi tím vším běžel rok 1648, když v září francouzští vyslanci prohlásili, že mají v nejnovějších rozkazech dále na jednání netrvat, nebude-li se postupovat v lotrinské věci tak, jak bylo řečeno výše. Holanďané, netrpělivi po míru a hledící úkosem na francouzské úspěchy, usoudili, že je třeba chopit se příležitosti, a bez vědomí Francouzů i prostředníků se s Peñarandou dohodli; tak se aspoň věřilo.²⁷

Francouzi, kteří to nemohli strávit, poslali do Haagu stížnost. Tak daleko bylo k tomu, že by odtud bylo něco získáno pro francouzské přátelství, že příměří bylo změněno v trvalý mír se zachováním obchodu a držby získaného. Pauw, amsterodamský vyslanec, nesl celou tíhu pacifikace proti šesti ostatním provinciím; Knuyt ze Zélandu v tom také horlivě pomáhal.

Tak se Spojené Nizozemí, tolik let podporované francouzskými vojsky, radami a penězi, spojilo pouty přátelství se Španěly, svými nepřáteli. Tak daleko bylo k tomu, že by z toho vzešla nějaká škoda, že

²⁴Španělské návrhy v Münsteru koncem roku 1646 (?) (holandsko-španělské předběžné články podepsány 8. 1. 1647); Roussillon, Artois a dobytá místa ve Flandrech a ve Franche-Comté. Priolova stylizace výkladu Peñarandových úmyslů.

²⁵Jan, bastard Orleánský, hrabě de Dunois (viz Kniha VI), předek rodu Longueville (o pět pokolení výše). Chigiho výrok je Priolova stylizace.

²⁶Duarte z Braganzy (1605–1649), bratr portugalského krále Jana IV., sloužil v císařském vojsku; po povstání v Portugalsku (1640) byl roku 1641 zatčen, roku 1642 (?) vydán Španělům a zemřel ve vězení na Sforzovském hradě v Miláně 3. 9. 1649; příčina smrti neznámá.

²⁷Holandsko-španělské předběžné články byly podepsány 8. 1. 1647, mírová smlouva v Münsteru 30. 1. 1648 (viz výše), ratifikace vyměněny 15. 5. 1648; Priolovo „září 1648“ chronologicky nesedí. Pauw nestál proti „šesti provinciím“ – odpor kladly hlavně Zéland a Utrecht (Priolova nadsázka).

naopak ohromná sláva: bez doprovodu spojeneckých zbraní byl Španěl donucen k podmínkám míru pro nás skvělým. Tak po ukončení poselstva, po tolika marně zkoušených schůzkách a bez výsledku se rozešel sjezd nejslavnější od tridentského koncilu, tak proslulý zastoupením národů.

V Osnabrücku byla téměř současně uzavřena smlouva o německém míru bez účasti Španělů, s touto doložkou, aby k ní Francouzi přistoupili, čemuž Švédové čestně napomohli. Velmožům a měšťům říše bylo vyhověno zvláště v tom, že mohou beztrestně ctít Boha podle svého přesvědčení, totiž že mají svobodnou moc konat bohoslužby po svém. To nuncia Chigiho bolelo natolik, že roztrhal listiny týkající se míru a přísahal, že už nic nebude poslouchat.²⁸ Švédům připadlo Přední Pomořansko s jinými přídávky; Bavor byl rozmnožen o Horní Falc; nám bylo postoupeno Alsasko s některými připojenými městy a byla určena jistá suma peněz jako náhrada škod rakouskému domu. I Švédům bylo vyhověno spravedlivě a čestně.²⁹

Na konec celého díla je třeba připsat to, co bylo navrženo v Münsteru, vykonáno v Osnabrücku a konečně na Bažantím ostrově uzavřeno a završeno oním rozhodujícím mírem, který dnes platí a trvá – kéž po staletí!

Nebudu tedy obviněn z nedbalosti, pomínou-li to, co by mně působilo omrzení a jiným nevolnost, nejinak než pisánské války Guicciardiniho, které zohyzdily jeho jinak skvělé dílo.³⁰ Po Evropě kolovaly různé pověsti o zmařené touze po míru; jedni sváděli vinu na Francouze, druhí na Španěly, a odtud vycházely pamflety, které rozdmýčávaly rozbroje. Kdo však zavinil, že jednání o míru v Münsteru nebylo dokončeno, by vyžadovalo nejeden svazek.

Já vím z Longuevillových dopisů Mazarinovi, že Španělé svými vytáčkami sledovali to, aby vždy nějakou hlavu smlouvy odtáhli, aby tím snáze, až konečně uzavřou mír s Holanďany, zmařili naději Francouzů; a když se Mazarin obával, že francouzští vyslanci, příliš vázaní královskými rozkazy, nebudou moci okamžitě řešit vzniklé obtíže, častými dopisy se Longueville ptal, zda je třeba ještě něco slevit z královských práv, aby mu byla dána plná moc nad věcí. Na to Longueville odpověděl, že Španělé, vzdálení jakékoli dohody, usilují jen o jediné: odtrhnout od Francouzů spojence.

To je snadné dokázat z vlastnoručních dopisů, které jsem nejednou četl.³¹ Když potom Francie hořela občanskými nepokoji, španělský král upřímně svěřil rozváznému muži, vyslanci velmi mocného knížete, že Peñarandu nemohly v Münsteru k míru přimět žádné rozkazy a že si, aby ho nemusel uzavřít, stále hledal nové příčiny; výsledek však potvrdil, že to udělal rozumně, neboť během čtyř let byla díky francouzským rozbrojům znovu získána velmi rozsáhlá města, která by podle münsterských smluv musela být postoupena.³²

Mazarin uprostřed občanských nepokojů nenechal nic nevyzkoušeno, aby obnovil rozhovor o míru. Contarini se na jeho prosbu celý rok věnoval této věci, i výběru místa vhodného ke sjezdu mezi hranicemi Francie a Nizozemí; to vše Peñaranda odmítl, nelíný využít příležitosti z francouzských nepokojů. Neboť, jak říkal: *Jestliže se můj král stavěl proti míru, když francouzské věci kvetly v prvním období královského poručnictví, proč by měl uprostřed občanské války přijímat potupné podmínky?*

Nakonec byl do Bruselu poslán Vautorte. Jemu se Peñaranda zcela otevřel: *Nikdy se nerozhodl podepsat vychvalované podmínky münsterského míru; a i kdyby se zdálo, že k nim přikývl, jsou tak nespravedlivé, že není Španěla milujícího vlast, který by je neodmítl; a kdyby šílenství dnes žijících došlo tak daleko,*

²⁸ Obě vestfálské smlouvy – s Francií (sjednaná v Münsteru) i se Švédskem (sjednaná v Osnabrücku) – byly podepsány 24. 10. 1648 v Münsteru. Chigi proti mírovým článkům o náboženství protestoval; papež Inocenc X. je odsoudil breve *Zelo domus Dei* (datovaným 26. 11. 1648 (?)). Roztržení listin je patrně Priolova stylizace (?).

²⁹ Švédsko získalo Přední Pomořansko, Brémy a Verden a Wismar; Bavorsko Horní Falc a kurfiřtskou hodnost; Francie Alsasko (habsburské državy) a potvrzení Met, Toul a Verdunu. Francie se zavázala zaplatit arcivévodovi Ferdinandu Karlovi tyrolskému tři miliony livrů.

³⁰ Francesco Guicciardini (1483 – 22. 5. 1540), *Storia d'Italia*, s obšírným líčením pisánské války (1494–1509); zemřel v Arcetri u Florencie, příčina smrti neznámá.

³¹ Další Priolovo svědectví: četl Longuevillovu vlastnoruční dopisy Mazarinovi.

³² Narážka na španělské zisky za praku ve Flandrech (Kortrijk a Ypry 1648, Gravelines, Mardijk a Dunkerk 1652). Totožnost vyslance „velmi mocného knížete“ neznámá.

*že by tuto smlouvu dodrželi, z jejich kostí by povstali ti, kdo by münsterskou smlouvu zrušili.*³³

Posledním pokusem byl Lionne, který v Cambrai nic neopomenul, aby Peñarandu přiměl k jednání, ale Lionново úsilí bylo marné, neboť Peñaranda byl neoblomný a žádal zpět vše ztracené; potom odjel do Španělska a složil účty ze svého počínání.³⁴

O hlavní věci byly ve španělské radě rozpačité starosti. Peñaranda, ať už tak smýšlel, nebo aby hájil čest svého poselstva, tvrdil v přítomnosti krále na slavném zasedání, že *Mazarin mír nechce a nemá ho chtít*, a uvedl různé důvody k podepření svého mínění. Fuensaldaña, ač nepřítomen, tvrdil v dopisech opak: *že je v Mazarinově zájmu dosáhnout míru*. Luis de Haro nevěděl, komu uvěřit; tak dvě mínění rozdělovala španělského krále.

Mezitím umírá papež Inocenc a je zvolen Fabio, kardinál Chigi, o němž jsme se tolikrát zmínili, nazvaný Alexandr Sedmý, a to ne zdlouhavým vážením porad, nýbrž náhlým vzmachem. Na počátku nového pontifikátu jásal křesťanský svět, že mu byl uprostřed těchto bouří a vln dán takový muž; a právem, neboť příznivá pověst Chigiho už předtím tak zesílila, že hlasy posvátného kolegia mu sice udělily vrchol této pocty, ale přání všech mu ji předurčila. Vzácné štěstí: mít hodnost v úsudcích lidí dříve než ve skutečnosti a být pokládán za papeže dříve, než jím je. Mazarin věřil, že od něho lze v otázce míru doufat ve všechno.³⁵

Lionne byl přítomen Alexandrově volbě, a když nového papeže hned upomenul na mír, papež řekl, *že by se to dalo vykonat v Římě pohodlněji než kdekoli jinde na světě*. Lionne odpověděl, že se mu to zdá nevhodné, jednak pro državy, které má Španěl v Itálii, jednak pro Neapolské království, sousedící s Římem; spíše je třeba najít na ligurském pobřeží místo, kde by se sešli první ministři obou králů s nejvyšší mocí k uzavření míru, jen když bude papež přítomen jako rozhodčí. Když byly marně zkoušeny všechny cesty, jimiž by se podniknutá věc dovedla k cíli, rozhodl se Mazarin vyzkoumat smýšlení Španělů neslýchaným a novým způsobem, který při nejskvělejším stavu francouzských věcí nemohl být přičten zbabělosti: totiž poslat k nepřátelům vyslance, který by je vyzval k podmínkám míru nejen čestným, ale i výhodným. K záměru, který Mazarin v duchu obracel, se naskytla taková příležitost.

Roku 1656 cestoval Gaspar Bonifaz z Nizozemí do Španělska přes Francii, a když na cestě poklekl před královnou, otevřeně jí vyjevil, jak velice španělský král touží po míru, a netajil, jak vážně pomýšlí na jeho uzavření za spravedlivých podmínek, jen když bude do Madridu vyslán někdo věrný s nejvyšší plnou mocí.³⁶

Mazarin dlouho neuvažoval, komu svěří poselstvo; zdálo se nebezpečné připustit do tajemství celé věci někoho jiného než Lionna. Aby tedy použil jeho služeb, povolal z Říma muže, nad něhož nebylo nikoho vhodnějšího. *Lionne pochází ze starobylého slavného rodu v Dauphiné, od rané mladosti odchovanec dvora, s důvěrným přístupem k Mazarinovi; v různých poselstvích se naučil vládnout; muž, který skrývá své nitro, mocný spíše střídmostí slov než lichotkami, nic si příliš nepřičítající, ač za šťastné úspěchy dosáhl chvály a slávy; žádné povaze nebyly lakota a krutost vzdálenější.*³⁷ Obdařen takovými vlastnostmi, byl povolán k tak velkému úkolu: nejen aby nadhodil první otázky míru a smlouvu odložil na jindy, ale aby, dá-li se věc spravedlivě přivést k pokoji, do osmi dnů ji uzavřel a smlouvu dal zveřejnit. Nikdy nebyla jedinému člověku svěřena tak čestná plná moc, kterou král vlastní rukou napsal

³³François Cazet de Vautorte († 1654), státní rada a francouzský diplomat, vyslán do Bruselu roku 1649 (?), později vyslanec na říšském sněmu v Řezně, kde zemřel (?); příčina smrti neznámá. Peñarandova slova Contarinimu i Vautortovi jsou Priolova stylizace.

³⁴Lionново jednání s Peñarandou v Cambrai, patrně jaro 1649, před Harcourtovým obléháním Cambrai (?). Peñaranda se pak vrátil do Španělska.

³⁵Inocenc X. zemřel 7. 1. 1655; Fabio Chigi (viz Kniha VI) byl zvolen 7. 4. 1655 jako Alexandr VII., po konkláve trvající 80 dní (od 18. 1.) – Priolovo „náhlým vzmachem“ je stylizace, nanejvýš se týká jednomyslnosti závěrečného hlasování.

³⁶Priolo tiskne chybně „1616“. Gaspar Bonifaz, španělský dvořan Filipa IV., rytíř řádu Santiaga a vrchní zpravodajec (*espía mayor*) madridského dvora, znalec jezdeckví; patrně totožný se španělským šlechticem přítomným v Compiègne (?). Příčina smrti neznámá.

³⁷Lionne (viz Kniha V), 1654–1656 mimořádný vyslanec v Římě. Charakteristika je Priolova stylizace.

a podepsal, bez vědomí čtyř státních sekretářů. Slova té listiny jsem uznal za vhodné zde připsat, neboť se na ní založil mír tak dlouho mařený a byl to první den po osmnácti letech, kdy zazářilo budoucí vyjasnění:

Tomuto Lionnovi, mému státnímu radovi, dávám moc sjednat, uzavřít a podepsat podmínky míru mezi mnou a katolickým králem, mým bratrem a strýcem; a mocí této listiny přijímám a slibuji svým královským slovem, že cokoli řečený Lionne mým jménem povolí, to schválím, budu mít za platné a vykonám. Dáno v Compiègne 1. června 1656.³⁸ Tuto listinu, kterou král napsal a podepsal v Mazarinově komnatě, dal Lionnovi do rukou v přítomnosti španělského šlechtice, jehož oslovil těmito slovy velké váhy a důležitosti: *Ujisti krále, svého pána, že Lionna, kterého zde vidíš, volím za svého zplnomocněnce k uzavření míru a že mi nic není milejšího, než aby byl co nejrychleji uzavřen, abych mohl králi, svému strýci, podat důkazy své dobré vůle.*

Španěl, prolévaje slzy, padl králi k nohám a odpověděl, že rozkazy tak velkého krále bez prodlení splní. Lionne si snadno vymyslel nějakou příčinu cesty; vydal se na ni, chráněn vlastní statečností a silou království, v přestrojení, aby v tajné věci nebyl poznán, skrytý pod paruku, v podobě obchodníka. V takovém oděvu, vyňat z podezření, se dvacátého června, v určený den, dostavil na úpatí Pyrenejí na hranicích obou království. Všude zachovával hluboké mlčení, jak bylo jeho zvykem, a svou roli sehrál; cestou ho provázela španělský jezdec, který na něho čekal, a dorazil do Madridu bez úhony. Nikdo se ho neptal na příčinu cesty, ba nikdo mu ani nepohlédl do tváře. Naproti mu byly poslány kočáry a byl tajně odveden do královského paláce, kde, uzavřen po tři měsíce, s Luisem de Haro, jemuž dal španělský král podobnou listinu, šťastně vyřešil spory, a málem se rozšířila pověst o uzavřeném míru dřív, než kdokoli slyšel, že se o něm jedná – s takovou rozvahou a mlčením se vše dělo. Hlavní články smlouvy jsem nepokládal za vhodné zde připsat, protože celé jednání má být, jak bylo řečeno výše, připojeno na konec díla.³⁹

Kvůli Condému uvázlo Lionnovo úsilí u cíle. Španělům nestačilo, aby vyhnanec, když dostane odpuštění za minulé, nabyl zpět svůj majetek a přízeň krále – což vše Lionne sliboval. Žádali navíc, *aby byl navrácen do dřívějších guvernerství a úřadů*, jako by se byl provinil jako rovný proti rovnému, a to tak tvrdošíjně, že dali přednost věčné válce před mírem, než aby se nechali od toho požadavku odvrátit; aby se totiž v myslích Francouzů upevnilo, že *ať jsou věci Španělů jakkoli, nikdy se zle nevede těm, kdo slouží jejich prospěchu*. Lionne nesl těžce, že mu byl tento vavřín vyrván, jinak než matka, která truchlí nad dítětem už odrostlým, jež náhodou nebo nedbalostí zahynulo, a nemírní svůj žal.

Několik dní předtím, než se s Harem rozloučil, mu dvacetkrát vštěpoval, *ať dovolí, aby do už sjednaných podmínek byla vložena tato tři slova: „kromě úřadů a guvernerství“, a ihned bude konec tolika zel a všude v světě zazáří jasné nebe míru*. Haro odpírá, že by to bylo možné vymoci na jeho králi; a když Lionna propustil, Španělé, zkreslivše pravdu, rozhlásili tak velká tajemství, u nás dlouho utajovaná. Je nepochybné, že Mazarin jak v Münsteru, tak v Madridu vždy klamal francouzské ministry a slávu míru si vyhradil pro sebe. Kdo věří jinak, nezná ani Mazarina, ani francouzské věci a ze závisti potlačuje pravdu.⁴⁰

Kurfirťi mohučský a kolínský, když se sešli ve Frankfurtu, aby jednali o volbě císaře, chopili se té příležitosti a pobízeli vyslance obou králů, aby obnovili jednání o míru, tak pokročilé. Peñaranda protáhl deset měsíců, čekaje na rozkazy svého krále; po uplynutí té lhůty učinil konec horlivosti kurfirťů tím, že opakoval tolikrát odmítnuté požadavky a hrozil: *Budou-li kurfirťi posílat k jeho králi vyslance, zařídí, aby byli z Madridu potupně vypuzeni a aby jim nebyla poskytnuta ani chatrč k přenocování. Především musí být bez jakéhokoli sporu vráceno vše, co Francouzům připadlo válečným právem; Lotrinsko musí být celé postoupeno; Braganza opuštěn; Condé navrácen k dřívějším hodnostem.*

³⁸Plná moc pro Lionna, datovaná v Compiègne 1. 6. 1656. Válka byla vyhlášena roku 1635, „osmnáct let“ je tedy nepřesné (?). Králova slova a scéna se Španělem jsou Priolova stylizace.

³⁹Lionnova mise v Madridu (červenec – září 1656); jednání ztroskotalo na otázce Condého.

⁴⁰Priolův výklad: Mazarin prý záměrně nechal jednání v Münsteru i v Madridu nedokončit, aby slávu míru získal sám.

*Nebude-li jisté, že Francouzi tyto podmínky přijali, ani nepřijde k rozhovoru.*⁴¹ Zatímco Peñaranda toto bez konce opakoval, dospěli jsme k roku 1659, kdy byl konečně mír uzavřen.

Ke konci předešlého roku 1658 přijel král přes ne zcela klidné Burgundsko do Lyonu, kam přijela i velkodušná Kristina, dcera Jindřicha Čtvrtého, vévodkyně savojská, s dcerou Markétou,⁴² o níž se rozhlašovalo, že bude zasnoubena s králem. Obě byly přijaty tak vlídně a tak čestně, že nic víc. Sem spěšnými pochody přispěchal i savojský vévoda, ozdobený květem mládí a jeho rod prozrazovala mocná příroda tak silně, že k sobě náhle obrátil mysli všech.⁴³ Už se věřilo, že král lne k Markétě jako k budoucí manželce, když náhle Pimentel přispěchal ze Španělska do Villefranche, s takovým spěchem, že ani nevyčkal glejtu, s nímž by mohl bezpečně cestovat. Po tajných schůzkách Lionna s Pimentelem byl Pimentel přijat u Mazarina a vyjevil úmysl svého krále o míru, jak jej v Madridu sjednal Lionne; a aby důstojně nadhodil věc sňatku španělské prvorozené s naším králem, předstíral, že to už Lionne nadhodil Luisovi de Haro, ačkoli se toho Lionne mimochodem dotkl ne z královského příkazu, nýbrž ze svého uvážení.⁴⁴

Mazarin byl v úzkosti kvůli savojské vévodkyni, která by po překonání strmých Alp a nesjízdných cest pod nevlídným nebem byla pokládána za vysmátou; bylo rozhodnuto vyjevit jí všechny okliky. Savojský vévoda, jen špatně skrýváje křivdu, že jeho sestrou bylo pohrdnuto, spíše uprchl od dvora, než odjel. Matka, bez sebe a zachvácená bolestí, přišla hned po synově odjezdu časně ráno k Mazarinovi: *Co si mám počít, oklamaná? Mám snad prosebně žádat o sňatek, jímž už jsem pohrdla, zlákána klamnými svatbami?*⁴⁵ Mazarin ji svou přesvědčivostí, v níž byl mocný, přemlouvá, že *se nic nestane, leda pro obecné dobro; věci jsou mezi králi Francie a Španělska v takovém stavu, že s jistými známkami svítá naděje na mír a spříznění; ona je přece takové mysli, že dá veřejnému prospěchu přednost před domácím; a vyjde-li to, co Španělé navrhuji, naprázdno, postará se, aby nikdy nemusela litovat cesty a podniknuté námahy* – což slíbil zpečetit královým vlastnoručním zápisem. Kristina, ať už jeho slovům věřila, nebo pokládala za čestné nechat se oklamat, se v beznadějném stavu věcí spokojila s Mazarinovou odpovědí a odjela s Markétou, objímajíc místo krále-manžela jeho zápis. Ten zápis měl toto stručné znění: *Rozplyne-li se španělský sňatek, bude Markéta, sestra savojského vévody, budoucí manželkou francouzského krále Ludvíka XIV.*⁴⁶ Král rychle odjel do Paříže, kde Pimentel, nějaký čas se skrývajíc, projednal s Lionnem podmínky míru a sňatku. Často býval v noci u Mazarina, a protože ten v Condého věci nic neslevoval, Pimentel přisvědčil: *Condé bude navrácen jen ke svému jmění, guvernérství a úřadu velkého hofmistra bude zbaven. Ostatně Mazarin a Luis de Haro se sejdou u Pyrenejí; až tam ministři věci uspořádají, oba králové se navzájem navštíví, aby stvrdili smlouvy a řádně oslavili sňatek francouzského krále s Marií Terezií, španělskou prvorozenou.*

To vše dal Pimentel skrze kurýry doručit do Madridu a čekal od svého krále, že to vše, jak bývá zvykem, bude mít za pevné a platné.⁴⁷

Mazarin nezasvětil do tak velikého tajemství nikoho kromě Lionna, a aby je skryl před očima lidu, uváděl, i před cizinci, takové vytáčky: *Pimentelova cesta byla zcela nahodilá, když jel z Lombardie do Nizozemí; když náhodou zastihl dvůr v Lyonu, usoudil, že je v zájmu jeho krále, aby odvrácením savojského sňatku lákal Francouze sňatkem se španělskou prvorozenou spolu s veřejným mírem. Takový sňatek se dosud nabízí jen proto, aby se vnukla pochybnost císaři, který po něm touží, a aby se mysli*

⁴¹Kurfiršský sjezd ve Frankfurtu 1657–1658 (viz Kniha IX). Peñarandova slova jsou Priolova stylizace.

⁴²Markéta Violanta Savojská (15. 11. 1635 Turín – 29. 4. 1663 (?) Colorno / Parma (?)), dcera Viktora Amadea I. a Kristiny Francouzské (viz Kniha II), od 29. 4. 1660 (?) manželka parmského vévody Ranuccia II. Farnese; zemřela při porodu.

⁴³Karel Emanuel II. Savojský (viz Kniha I). Setkání v Lyonu 28. 11. – prosinec 1658.

⁴⁴Antonio Pimentel de Prado (viz Kniha VI) přijel tajně z Madridu koncem listopadu 1658, po příjezdu savojského dvora do Lyonu; kterou Villefranche Priolo míní, je nejisté (Villefranche-sur-Saône?) (?). Cesta „z Lombardie“ (níže) je Mazarinova výmluva.

⁴⁵Kristina Francouzská (viz Kniha II), vévodkyně vdova a bývalá regentka savojská (do 1648), fakticky dále vládoucí; Markéta Violanta viz výše. Řeč je Priolova stylizace.

⁴⁶Královo písemné prohlášení pro savojskou vévodkyni (začátek prosince 1658) (?).

⁴⁷Předběžné mírové články byly podepsány v Paříži 4. 6. 1659.

Portugalců a Angličanů naplnily podezřeními, že se ve Francii bez jejich vědomí jedná o těchto věcech. Nikdo nebyl v takových vynálezech plodnějšího ducha než Mazarin.

V červnu mírového roku 1659 se Mazarin vydal na šťastnou cestu, s velkou okázalostí, provázen nemálo dvorskými velmoži. Mezi Blois a Amboise, u Écures, se příhodně setkal s Pimentelovým kurýrem, který se vracel z Madridu. Ten přinášel schválení smluv, ve španělské radě těžko a pozdě vynucené kvůli opomenutým Condého hodnostem a guvernéřstvím.⁴⁸ Mazarin zaváhal a málem se vrátil, protože věděl, co Haro Condému slíbil. Pimentel ho však vroucně pobízel, aby pokračoval v započaté cestě: o úspěchu není třeba pochybovat. To Pimentel tvrdil tím směleji, že znal smýšlení Fuensaldaña, jehož mínění v duchu španělského krále převažovalo. Ačkoli se to dělo tajně, rozšířila se přece pověst: *S mírem je prý konec; zatím jsme oklamáni dvouměsíčním příměřím, které si Španělé vymohli pod záminkou budoucího jednání; během té volné doby nestrojí nic jiného než lsti, do nichž se Mazarin chytil.* To a podobné se roztrušovalo zvláště v Paříži. Nic není tak přístupné zlomyslným řečem jako to město odjakživa.⁴⁹

Haro mezitím se skvělou družinou dorazil k San Sebastiánu. Mazarin dorazil v určený den do přímořského městečka (lidově se mu říká Saint-Jean-de-Luz), ačkoli byl stížen dnou. Haro se zastavil ve Fuenterrabii a Mazarina zatím jen pozdravil.⁵⁰

Uprostřed leží ostrov, který dostal jméno po bažantech, obtékáný řekou Bidassou, společného práva; malý obvodem, těsný rozlohou, ale velikostí vykonaných věcí největší z ostrovů. Tam Francouzi a Španělé postavili dočasné rozdělené budovy, aby se oba ministři mohli sejít, aniž by vznikl spor o přednost, každý ve své části.

Třináctého srpna roku 1659 přijel na ostrov první Mazarin, s neobyčejnou nádherou. Po čtvrt hodině se objevili Španělé; všude zářil lesk. Mazarin a Haro, bez jakékoli přednosti místa, se pozdravili španělsky, každý ze své strany, a dělil je stůl. Novota podívané otřásla oběma národy; zdálo se to věcí, které by nikdo nevěřil: *dva první rádcové největších králů, kteří proti sobě nedávno strojili tak kruté věci, se bezbranní objímají a místo síly zbraní a válečných umění vedou jediný zápas – ve vlídnosti.* Po rozhovorech sklidili oba velký plod své zdatnosti a shledali pravdivým, co jeden o druhém soudil jako nepřítel o nepříteli.⁵¹

Uplynulo několik dní, zatímco se vážily rozkazy, prohlížely se a jasněji vykládaly smlouvy uzavřené v Madridu a v Paříži a některé věci byly dokonce odevzdány opravujícímu ohni. Dosud bylo tolik mírových záměrů marných pro surový stav věcí. Semena všech lidských událostí jsou skryta v hluboké noci. Ale když osudy chtějí, vše pomáhá a o závod se sbíhá. *Cromwellova smrt, za jehož života nebyla žádná naděje na klid. Francie nic neslíbila portugalskému králi, a proto odtud žádná překážka; ještě méně od Holanďanů, kteří uzavřeli mír sami. Lotrinské věci nečinily žádné potíže. U Španělů dílo míru, dosud pomalé, pohánělo to, že královna porodila nového chlapce, schopného vlády; pomsta chystaná na Portugalce, kterou nebylo možno vykonat, dokud trvala válka; churavost španělského krále.* Ale hlavní věc: svorné myslí Mazarina a Fuensaldaña; to byly dva čepy, kolem nichž se otáčel celý stroj.⁵² Jen Condého věc málem přetrhla šťastně započatou tkaninu. Fuensaldaña by prince, kterého nenáviděl, bez zdráhání opustil; Haro naopak se vzpíral, dbaje na veřejnou i svou soukromou věrnost. Mazarin otevřeně prohlašuje, že se mu zdá rozumnější odjezdem vše zničit, než takovým ústupkem zneuctit francouzského krále. (Tím ústupkem bylo vrácení Condého guvernéřství a úřadů.) *Už jsme pro mír slevili příliš,* říkal Mazarin, a obviňoval zatvrzelou tvrdost španělské rady: *Nejsem věstec, ale buď se velice mýlím, nebo*

⁴⁸Mazarin odjel z Paříže 26. 6. 1659 (?). Écures (?), osada mezi Blois a Amboise (snad u Onzain).

⁴⁹Příměří mezi Francií a Španělskem bylo podepsáno 7./8. 5. 1659 (?).

⁵⁰Mazarin dorazil do Saint-Jean-de-Luz 28. 7. 1659 (?); Haro sídlil ve Fuenterrabii (Hondarribia).

⁵¹Bažantí ostrov (Île des Faisans) na Bidassoe; první konference 13. 8. 1659. Priolova stylizace.

⁵²Cromwell zemřel 3. 9. 1658 (viz Kniha IX). Filip Prosper Habsburský, syn Filipa IV., se narodil 28. 11. 1657 a zemřel 1. 11. 1661 v Madridu na nemoc, patrně na následky epilepsie (?). Jeho matka, královna Marie Anna Rakouská (Mariana de Austria, 24. 12. 1634 Vídeň – 16. 5. 1696 Madrid), dcera císaře Ferdinanda III. a Marie Anny Španělské, od roku 1649 druhá manželka svého strýce Filipa IV.; po jeho smrti (1665) regentka za nezletilého Karla II. a až do smrti vlivná ve španělské politice; zemřela na rakovinu prsu. Filip IV. (1605–1665) zemřel přirozenou smrtí. Fuensaldaña (viz Kniha V), od roku 1656 guvernér Milána a roku 1660 vyslanec v Paříži, se konferencí účastnil jako Harův rádcce (?).

už předvídám den, kdy budete pohrdat tím, co nyní tak tvrdošíjně žádáte. Mezitím vás bude jako viníky pohrnutého míru kvůli Condého zájmům stíhat krev, která bude napříště prolita. To řekl kardinál s tváří, v níž bylo patrné hoře nad beznadějným mírem.⁵³

Konečně Haro, když viděl, že mír visí na niti, a to tenké, a že Mazarin se nedá ohnout, řekl, že *jeho král dá Condému ze svého raději cokoli, než aby proti věrnosti opustil prince, který se o něj tolik zasloužil.*

Haro utrousil slovo o třech městech, která by se dala Condému. Mazarin, nikoli liknavý, se chopil uniklých slov, která konečně, jasněji vyložena, označila Mariembourg, Philippeville a Avesnes na hranicích Nizozemí a Champagne, polohou i stavbou opevněná. A protože Condému nemohl Španěl nic postoupit bez souhlasu francouzského krále, bylo třeba ty pevnosti určit a o nich se dohodnout.

Když tak dvanáct dní padlo jen na Condého věc, Mazarin v duchu uvážil: *Princi, který do roka prokáže upřímnou věrnost a povinnou poslušnost, nelze odeprít burgundské guvernéřství s úřadem velkého hofmistra. Lepší je tedy v tomto bodě vyhovět žádostem Španělů, jen když ony tři pevnosti budou připojeny k Francii, než souhlasit, aby se jich Condé zmocnil španělskou štědrostí.*

Haro podle přesných rozkazů svého krále dal čest a pověst, že Condého zachoval, přednost před městy, která byla postoupena Francouzům za princova guvernéřství a úřad hofmistra. Mazarin to přijal s tváří, nikoli však s myslí zarmoucenou, a připsal si ten přírůstek jako zisk, náležející jen jeho úsilí; a chtěl k němu připojit i Conflent na hranicích Katalánska a navrácení neuburského vévody do jeho Jülichu, čehož dosáhl.⁵⁴

Jakmile zazářila jistá naděje na nepochybnou pacifikaci, byl do Madridu vyslán maršál Francie Gramont, aby pro francouzského krále požádal o ruku španělské prvorozené Marie Terezie, jak bylo ujednáno. Jak důstojně se poselstva zhostil, dostatečně ukazují veřejné zprávy; a není divu, neboť kromě slavného rodu a slávy získané válkami mu byla vrozená uhlazenost a vznešenost. Aby se vyhnul nepříjemnostem delšího průvodu, jel na poštovních koních, cestu si tak zkrátil a ukázal i mladistvý zápal krále. Gramont se vrátil, jist sňatkem, a byl přijat s nádherou a s hojností radosti.⁵⁵ Když jednání mezi Mazarinem a Harem kolísalo, nejednou se pomýšlelo na Gramontovo odvolání. Věc postavená nad propastí byla obnovena rozvahou ministrů, či spíše, řeknu-li to tak, shovívavostí osudů. Posvátné obřady, od počátku zbožně konané, nepřišly nikdy vniveč.

Panovníci Evropy nebo jejich vyslanci přispěchali, jako by se šli dotázat věštby, a vzhlíželi k ostrovu, to jest k malému kousku země, na němž visel celý svět; řekl bys, že je to kotva rozbouřeného světa.

Lotrinský vévoda, kdysi Španěly držený v Toledu ve volném vězení, byl tehdy propuštěn, a aniž se s oním králem rozloučil, přispěchal k Harovi, aby poznal uložené podmínky. Když začal poznávat, jak to s jeho věcmi stojí, nesnášeje tak velký trest, propukl v řeči, za které ho bylo možno právem znovu uvrhnout do vazby, vévodu unaveného bídou: *To není mír*, řekl, *nýbrž smlouva o otroctví.* Haro ve své nejvyšší dobrotě litoval Lotrinčanova neštěstí; ten opustil iberského ministra ve Fuenterrabii a utekl se k Francouzovi. Mazarin ho důstojně přijal. Jednalo se sem i tam o různých věcech, také o pokrevním spojení; vévoda Karel, jak se zdálo, odcházel s myslí méně zarmoucenou. Co se pak stalo, bude jasněji vyloženo na konci knihy.⁵⁶

Z Nizozemí přijel anglický král Karel (neboť v Paříži mu nedovolil žít Cromwell živý a nesnesl ho ani stín mrtvého). Haro vůči hostu nevynechal nic z lesku ani z pokorné úcty, ale nepovolil mu ani Condého kohorty, o něž žádal, vymlouvaje se na portugalskou válku, a nechtěl se s Angličanem spojit žádným jiným svazkem k novým podnikům. Mazarin krále nepoctil ani rozhovorem, ani setkáním, ze strachu

⁵³Mazarinova řeč i následující Harova odpověď a Mazarinova úvaha jsou Priolova stylizace.

⁵⁴Pyrenejský mír: Condé byl navrácen ke guvernéřství Burgundska a úřadu velkého hofmistra; Francie dostala Mariembourg, Philippeville a Avesnes, Roussillon, Conflent a severní Cerdanu (upřesněnou smlouvou z Llívie 1660) a Artois kromě Aire a Saint-Omer. Falckrabě Filip Vilém Neuburský (kurfiřtem až 1685) (viz Kniha IX) dostal zpět Jülich (Španělé město vyklidili roku 1660).

⁵⁵Gramont (viz Kniha II) přijel do Madridu 16. 10. 1659 (?).

⁵⁶Karel IV. Lotrinský (viz Kniha II) byl propuštěn z vězení v Toledu roku 1659 (viz Kniha IX). Pyrenejský mír mu vrátil Lotrinsko bez vévodství barského a s demolicí opevnění Nancy.

před Lockhartem, který tam byl přítomen jako dozorce jménem anglického parlamentu. Potomstvo tomu sotva uvěří. Mazarin Cromwella i rodící se republiku vždy nenáviděl, a přece v kardinálově duchu lpěla taková úcta k tomu tyránkovi, že se bál i jeho mrtvých manů, a koho za živa ctil předstíranou poctou, toho i po smrti provázel falešnou úctou; tak pravdivé je, že některé nižší povahy nahánějí přirozenou převahou strach i silnějším. Anglický král, když jeho úsilí přišlo nazmar, unikl posměchu a odjel, odnášeje si od Španěla lichotky a od Francouze pohrdání. Ormond, králův průvodce, s Mazarinem sotva promluvil, a to jakoby náhodou, totiž aby se vyhnul Lockhartově podezíravosti; mnoho nadhodil, aby si kardinála získal: jisté naděje na žezlo, na něž Karel pomýšlí, podniky v jeho prospěch, vše je v bezpečí, je třeba jen malé pomoci. Došel tak daleko, že slíbeným spřízněním s králem zkoušel Mazarinovu mysl. Tolik zmůže nutnost, kterou nepřemohou ani bohové. To vše marně; navrácení na trůn bylo dlužno statečnosti a osudu tak velkého krále, který odjel, znechucen francouzskou tvrdostí.⁵⁷

Díky tolika službám štěstěny rozhodovali oba ministři, soudci rozvaděného světa, o všem podle libosti a řídili národy, které na nich závisely. Jednalo se o Portugalsku, když se Mazarin obrátil k Harovi: *Najdi, řekl, u nejzazších Indů nějaké svrchované panství pro ubohého Braganzu, aby hlava zvyklá na korunu znovu nezplesnivěla v soukromém stavu.*⁵⁸

Věci Itálie, Mantovy a Savojska a jiných knížat byly ponechány na úsudku kardinála a Fuensaldañi.

Papež Alexandr jediný nebyl ani stranou, ani složkou pacifikace. Purpuroví otcové v Římě se divili, že Chigi, kterého zvolili hlavně proto, že se jim jako odchovanec mírových jednání zdál vhodným jeho prostředníkem, je tak pohrdavě opomíjen. Mazarin, kterého Chigi obviňoval, že šíří rozbroje a nenávidí mír, ukázal, že *mír chtěl a dokázal ho uzavřít. Ale je třeba přizpůsobovat časy věcem; tajemství království se nemají rozhlašovat; úcty jsou v pořádku, když se skládají jedinému. Žádný král nemá právo na posvátné věci, jen dohled; žádný papež nemá právo na krále, má k nim mít jen otcovskou lásku.*⁵⁹

Ve čtyřiaadvaceti zasedáních bylo dílo míru vykonáno a konečně sedmého listopadu 1659 byly smlouvy oběma ministry podepsány; jaké byly, dostatečně ukazuje jejich tisk i výsledek věcí.⁶⁰

Mohl jsi vidět nejvroucnější objetí obou národů a znamení lásky; po staré nenávisti, po tolika vzájemných vpádech, vypálených vsích, tolika odvečených zajatcích, tolika podrobených a zbořených městech, po tolika prolité krvi nezůstalo nic z hněvu. V nejvyšší veřejné radosti se zástupy národů radovaly každý svým jazykem a po svém; minulé války pokládaly za smyšlenky. Města Francie a Španělska zářila leskem a ozdobou, takže hodni soucitu se zdáli ti, kdo nepodléhali jedné z obou říší. Oba ministři si vyměnili dary, z naší strany tapiserie, z druhé koně, a opustili ostrov, Boží vůlí vyvolený, aby zjasnil nebe a takové rozvaděné a nesmiřitelné mysli spojil vzájemným stykem.⁶¹

Konec knihy desáté.

⁵⁷Karel II. Stuart (1630–1685), anglický, skotský a irský král od restaurace 1660; přijel přes Francii do Fuenterrabie koncem října 1659 (?); zemřel 6. 2. 1685 v Londýně po záchvatu mrtvice. James Butler, markýz (od 1661 vévoda) z Ormondu (1610–1688), zemřel přirozenou smrtí. Navrhovaným spřízněním byl sňatek Karla II. s Mazarinovou neteří Hortensií Mancini (1646 – 2. 7. 1699 Chelsea), zemřela patrně v důsledku alkoholismu (?). Lockhart (viz Kniha IX).

⁵⁸Braganza = portugalský král Alfons VI. (21. 8. 1643 – 12. 9. 1683), král od 1656 (regentkou matka Luisa de Guzmán, viz Kniha IX); roku 1667 sesazen bratrem Petrem, zemřel jako vězeň v Sintře, patrně na mrtvici (?). *Quare* v tisku čteno jako *Quare*. Mazarinův výrok je Priolova stylizace.

⁵⁹Alexandr VII. (viz Kniha VI) k mírovým jednáním nebyl přizván. Mazarinova řeč je Priolova stylizace.

⁶⁰Pyrenejský mír byl podepsán 7. 11. 1659 na Bažantím ostrově po 24 konferencích.

⁶¹Mazarin dal Harovi tapiserie, Haro Mazarinovi koně (?).

Kniha jedenáctá

Obsahem této jedenácté knihy může být shrnutí knihy předešlé; neobsahuje nic než samé radostné věci, vyjmeme-li Mazarinovu smrt, stálou, statečnou a jeho životu odpovídající.

V Toulouse podal kardinál králi a královně, kteří se radovali, zprávu o zpečetěném míru.¹ Odtud se dvůr, dokud nepřijede španělský král s dcerou, odebral do Provence, aby utišil bouři Marseillanů, která vzplanula kvůli právním konzulátu. Král, aby lépe pečoval o domácí klid i o svou pověst, postavil nad městem nezbytnou citadelu, slušící rovné svobodě všech a skýtající zvláštní bezpečí těm, jejichž věrnost byla známa: ohromnou ochranu bez nenávisti a bez nákladů.² Do jejího čela byl postaven Beringhen; nikdo ve Francii nezachovával věrněji obraz moudrosti a s neochvějnou rozvahou prošel službou dvou králů.³

V Paříži, kde se odsuzuje všechno, se nevěřilo sňatku a sotva míru; že se pod tím skrývají iberské lsti a že Mazarin byl oklamán, si šuškali ne prostý lid na náměstích a v hloučcích, nýbrž většina předních mužů.

Condé, který přežil tolik válek, když byl zpraven o výsledku, vlídně oslovil vojáky, každého podle věku či hodnosti, kterou měl v táboře, a promluvil k nim zhruba takto: *Běží sedmý rok, spolubojovníci, co jsem, štván nepřízní osudu, po krajních příkladech krutosti vysvobozen z temnoty vězení, opustil království svých předků, donucen hájit své bezpečí zbraněmi. Po celou tu dobu byly můj osud a štěstí mého domu ve vašich rukou. Nyní nepřicházím, abych vaši náklonnost ke mně dále rozněcoval, ani abych vás povzbuzoval k novým důkazům statečnosti (obojího je totiž hojně); přicházím vás žádat, abyste mírnili svou statečnost a lásku ke mně: totiž abyste se konečně spokojili s klidem, jehož se dostalo lidstvu, a abychom neklidně nezmítali vaším i cizím štěstím mezi nadějí a strachem; neboť když tak naléhají osudy Francie, nemůžeme vykonat nic většího. Bezpečí národů i mé je upevněno spolu s vaším a s nedotčeností Nizozemí; bezpečně držím ve Francii ozdoby svého rodu, hodnosti, které jsem měl, i statky, jež mi zanechal zbožný otec. Zkrátka, mé věci jsou v takovém stavu, že nepotřebuji ani útechy, ani pomsty. Já a štěstěna jsme se navzájem vyzkoušeli. Dlouho se zápasilo; že už zápasit nemáme, tomu budu příkladem já. Jiní byli do občanských válek zapleteni déle; nikdo je neukončil tak statečně. Mám snad dopustit, aby tolik výborných vojsk, tolik velitelů bylo znovu poraženo, a sám vrhat tuto vaši statečnost do nebezpečí? Ať je vaše smýšlení takové, jako byste byli ochotni za mne zahynout, ale zůstaňte naživu. Čím více naděje ukazujete, kdyby se chtělo válčit, tím krásnější bude mír; ale když vidím tolik zmrzačených údů, tolik ran, to je, co mi trhá mysl: kam se uchýlí stáří bez krve? Jaké sídlo dostanou vysloužilí? Jaké odměny za neplodnou službu? Protože mi je nyní zabráněno odplatit vám vaše zásluhy o mne, zanechávám vám v tomto zlomu věcí jediné, co mám: věčnou vděčnost a obraz svého života. Přijde čas, kdy snad můj dům bude stačit na dary. Mezitím přijměte toto – malé sice památky, ale takové, které budou svědčit o naší trvalé lásce.*⁴

Potom rozdělil každému zvlášť, co zbylo z peněz. Když shromáždění dlouho nejistě mezi sebou hučelo, promluvil Marchin z Lutychu jménem kohort bez jakékoli řečnické ozdoby, po vojensku, takto: *Nejvyšší správce francouzského jména, nepřemožený kníže: vojenské věci se drží spíše posloucháním než zkoumáním rozkazů velitelů. My máme zbraň a odvahu, tobě ponecháváme rozvahu a řízení naší statečnosti. Není naší věcí zkoumat příčiny míru ani pronikat do nitra králů. Naše věrnost a pověst vůči tobě zůstala až do tohoto dne neporušená. Nebezpečí a nejistoty bitev jsme dělili rovným dílem. Ty jsi vždy první šlapal cestu nebezpečí, my, následující tvé korouhve, jsme se od tebe tolikrát naučili umět*

¹Dvůr pobýval v Toulouse od října 1659 do prosince 1659; Mazarin (viz Kniha I) tam přijel z Bidassoy 22. 11. 1659. Ludvík XIV. a Anna Rakouská viz Kniha I.

²Marseille se vzbouřila 1658–1659 kvůli volbě konzulů; Ludvík XIV. vstoupil do města 2. 3. 1660 průlomem v hradbách a dal postavit pevnost Saint-Nicolas (od 1660).

³Henri de Beringhen (viz Kniha VI), první koniuší; jako velitel marseillské citadely neověřen (?). Sloužil Ludvíku XIII. i Ludvíku XIV.

⁴Condé (viz Kniha I). Jeho řeč je Priolova stylizace. „Sedmý rok“ se počítá od Condého odchodu z Francie ke Španělům (říjen 1652); vězněn byl od 18. 1. 1650 do 13. 2. 1651.

zemřít. *Nám náleží následky provinění, tobě sláva válek. Mírná a laskavá byla u tebe naše služba; promíjel jsi omyly, odpouštěl poklesky a nikdy jsi tresty nebo potupu nenazýval kázní. Nestarej se o naše odměny ani o to, kam půjdeme; osudy najdou cestu. Máme velký pomník slávy: že si na nikoho z nás nemůžeš stěžovat. Odejdi svatý a milosrdný, statečný a nepřemožený; vánek našich přání a náklonnosti tě bude navěky provázet. Kéž ti nesmrtelní bohové dopřejí, abys na nás nikdy nemusel vzpomenout. To řekl Marchin veřejně; o sobě pak zvlášť těchto několik slov: Víš, jak drahou zástavou jsem si tě koupil; hledej pro ten čin jméno, zeptej se pověsti lidského rodu: je-li to zločin, spáchal jsem jej pro tebe.*⁵

Kníže s klidnou tváří tomu pozorně naslouchal, mladé napomínaje autoritou, staré prosbami. Nazítlí svolal přední muže Nizozemí a vyložil jim příčiny a způsob míru; o sobě málo a zdrženlivě, o veřejných věcech obšírně. Města soupeřila dary, chválou, potleskem. On vše odmítal, nechal si však děkovat; prázdnou chloubou ale pověst nevyvolával, spíše vyčkával, až vzmach přízně ochabne, a jeho rozloučení bylo zahrnuto mnoha čestnými slovy.

Mezitím předal Caracenovi provincie v klidu a v bezpečí.⁶ Aby jeho vjezd do velkých měst nebyl nápadný slavností a návaľem lidí, kteří by mu vycházeli vstříc, jak u Belgů, tak zvláště ve Francii, vyhýbal se jim i službám přátel a jel s malým průvodem, skromný v ústroji, přívětivý v řeči. Vévoda d'Enghien se od otcova boku nikdy nevzdaloval a cizího rádce nepotřeboval. Přes Vervins a Soissons dorazil za krutých mrazů a po strmých cestách do Coulommiers, městečka v Brie proslulého sídlem jeho švagra Longueville. Tam se nějaký čas zdržel, aby si opravil zavazadla a zotavil zdraví; nikdo nebyl připuštěn, leda pozvaný. Provázela ho manželka, syn a jediná, sotva tříletá dcera a jen část služebnictva, otrhaná, zanedbaná, zavánějící nizozemskými mravy, vyhnanstvím a hrůzami války.⁷ Zdálo se vhodné, aby Longueville šel napřed a urovnal mu přístup ke králi. Kníže, zanechav manželku i d'Enghiena, jel za ním, ne pomalou cestou, aby se nezdálo, že otálí, ale ani nespěchal, nýbrž nechával pověst o sobě časem růst. Zabočil k paní de Châtillon, od níž se jeho mladické srdce nikdy neodvrátilo, protože láska byla zdvojená příbuzenskou krví i krásou; jednání to však nijak nepřekáželo.⁸

Konečně přijíždí do Aix, hlavního města Provence, jak bylo ujednáno, aby se králi poklonil a vzdal mu úctu. Předhánějí se, kdo mu vyjde vstříc; mezi ostatními bratr Conti, který opustil duchovní stav, jemuž se byl zasvětil, pojal za manželku Mazarinovu neteř a dávno opustil bratrovy šiky i stranu. Condé ho vlídně přijímá.⁹ Mazarin, příchodem tak vznešeného prosebníka uveden do starostí, ho však očekává s rozjasněným čelem, což u něho nebývalo; ke čtvrtému milníku mu vyslal kočáry, koně a stráž, na pohled k počtě. Kníže je přijat Mazarinem na horní části schodiště v úzkém objetí; slova nikdo neslyšel. Rozmlouvali spolu o různých věcech bez svědků; Longueville i sám Conti, ač zářící bratrskou podobou, zůstali stranou mezi služebnictvem. Mazarin sám přešel do králova bytu, kam byl po čtvrt hodině povolán Condé; vrhá se králi k nohám a je ihned pozdvižen. Jak to v takové chvíli bývá, nejvíce se čekalo na první slovo, ale místo něho se ozvalo vlídné mumlání, takže bys snadno uvěřil, že myslí jsou smířeny.¹⁰ Pak pozdravil královnu a vévodu z Anjou a ze svého vojska představil vybranou ozdobu, Boutevilla, Marchina a ostatní, a nezamlčel ctnosti žádného z nich.¹¹ Marchin, více než kdo jiný poznamenaný condéovským cejchem, neméně úzkostný z královny vlídnosti než z památky svého činu a z veřejné nenávisti k sobě, jejíž důvody byly tím trpčí, čím byly spravedlivější, se sklopenýma očima hledal ospravedlnění jen v pohledu na Condého.

⁵ Marchin (viz Kniha II). Jeho „čin“: roku 1651 opustil velení francouzského vojska v Katalánsku a přešel s částí vojska ke Condému. Obě jeho řeči jsou Priolova stylizace.

⁶ Caracena (viz Kniha V), od roku 1659 místodržitel Španělského Nizozemí.

⁷ Claire-Clémence de Maillé-Brézé a syn Henri-Jules, vévoda d'Enghien (oba viz Kniha V). Dcera, Mademoiselle de Bourbon (nar. 1657 v Bredě), zemřela 28. 9. 1660 v Paříži v dětském věku; příčina smrti neznámá. Coulommiers patřilo Longuevillovi (viz Kniha I), manželovi Condého sestry.

⁸ Isabelle-Angélique (též Elisabeth-Angélique) de Montmorency-Bouteville, vévodkyně de Châtillon (viz Kniha VII), Condého vzdálená příbuzná z rodu Montmorency a milenka, sestra Boutevillova (viz Kniha V), vdova po Gaspardovi de Coligny, vévodovi de Châtillon (padl 1649 u Charentonu); od roku 1664 provdaná za meklenburského vévodu Kristiána Ludvíka.

⁹ Conti (viz Kniha I) se roku 1654 oženil s Annou Marií Martinozzi (viz Kniha IV), Mazarinovou neteří.

¹⁰ Condé byl přijat králem v Aix 27. 1. 1660 (?).

¹¹ Vévoda z Anjou = Filip, králův bratr (viz Kniha I). Bouteville (viz Kniha V).

Na Condém nebylo nic poníženého ani nic nadutého, ani v nové situaci nic nového; jeho mysl náhle přešla z vyhnanství a z obžaloby k majestátu. Přijímal všechnu tu radost a hojnost, oslovoval sbíhající se a v lichotky se rozplývající lidi, ozdoben pohotovou výmluvností; cokoli řekl nebo udělal, třebaš bez umění, lahodilo uším i očím přítomných. Protože však vojenské jméno je u zahálčivých dvořanů nevlídně přijímáno, aby je zmírnil jinými ctnostmi, hlásil se veřejně ke klidu a zahálce. Viděl bys tváře rozjasněné náhlým světlem, když tak rychle byla rozptýlena temnota tolika minulých věcí: tolik zmohla ona krev, ona zář činů – a navíc: osudu Condého není nic nesnadné. Po zhruba osmi dnech se tedy vrací touž cestou; cestou uslyšel o smrti orléánského vévody, o němž budu mluvit později.¹² On, který se nedávno v Nizozemí při práci i na pochodu mísil s prostým vojákem, aniž utrpěla čest vůdce, si v Paříži vlídností a rozhovory získává úsluhy velmožů. Za předhánějící se přízně zvyšovala Condého pověst jeho vlastní povaha, schopná unést jakékoli štěstí; k tomu krásná tvář s jakýmsi majestátem, zdar, myslí k němu nakloněná a jeho štěstí, které platilo za všechno; že unikl tolika hrozbám, byl navrácen domovu a obohacen slávou. Bylo vidět, jak se palác knížete od prvního světla do pozdní noci vlní davy, zvědaví vcházejí, šťastní odcházejí, nemohou se nasytit pohledu na jeho tvář, obdivují tutéž ctnost, kterou nedávno nenáviděli; mladická mysl, kdysi uvolněná, sevřená vážnými starostmi, mravy změněné k lepšímu; a ačkoli byl v polovině dráhy svého věku, vyprávělo se, že pro slávu prožil věk nejdelší.

Když se to doslechl dvůr, věřilo se tomu ještě víc, než bylo pravda. Odsuzovala se jeho lidovost; nelíbilo se, že přijímal předsedy parlamentu v jejich čepicích¹³ s větší poctou, než se slušelo, a že kvůli smrti Orléánského dal ke střeše kočáru přibít hřeb smuteční sukno: ujal se totiž zvyk platný jako zákon, aby si to nikdo kromě královských synů nepřisvojoval. Ten, kdo tolikrát přibil hřeb štěstěny, se neodvážil přibít hřeb ke kočáru.¹⁴ Kníže si stěžuje na zlořády nového dvora, stejně těžké, ale ne stejně odsuzované; skromně však, jak se sluší vůči vládnoucím, poděkoval Mazarinovi za upozornění. Aby se nyní vyhnul tomu a podobnému, rozhodl se opustit na čas Paříž a odebrat se do Burgundska (záminkou byla správa té provincie, která mu byla navrácena), a nerozpínat dál plachty pověsti, která by mu uškodila, nýbrž hledat lék zla v nečinnosti. S sebou vede svého odchovance d'Enghiena, kterého už ukázal osudu, aby ho ukázal i lidu.¹⁵ Nebude nepatřičné poznamenat, že Lotrínkové a Guisové prokazovali knížeti úctu jen skrze své služebníky, aby v jeho domě nekráčeli jako druzí a po levici; stěžovali si, že si to od nich přisvojuje, ač to jeho otec zanedbával nebo promíjel.¹⁶

Orléánský vévoda, syn Jindřicha IV. a Marie Medicejské, jediný bratr Ludvíka XIII., když složil občanské zbraně, smýval nechut', která mu pro nezdar věcí vzešla v duši, odchodem do Blois. Už se nevydával do moci žádnému služebníku. Za společníci starostí si přibral jen manželku Markétu Lotrinskou, jí jediné svěřoval tajemství i rodící se myšlenky. Chopil se studia starožitností a botaniky horlivěji, než se sluší tak velkému knížeti. Těšil se ze psů, z lovu a ze samoty lesů, ne aby zvěř chytil, ale aby ji ochraňoval. Celé město Blois naplnil zbožností; mším nebylo konce. Veřejně se prohlašoval za „devota“ (abych pro novou věc užil nového slova), ačkoli Bůh má být uctíván samou myslí, ne vyhledáván onou okázalostí. Kdo se takovými stanou z nestřídmé zbožnosti, urážejí toho, koho uctívají, a bojí se toho, koho mají milovat. Náboženství je třeba mít s mírou jako všechny dobré věci, které přestávají být dobré, chybí-li míra. Uprostřed toho a podobného byl stížen nemocí, a když mu byl nezkušeně podán antimon, za sedm dní, když se dostavila letargie, zemřel. Skvělé dětství a mládí plné radostí a rozkoší strávil vždy poddán vládě svých služebníků, nikdy ze své vůle.¹⁷

Markéta Lotrinská věnovala několik dní upokojení mysli, prudká v žalu a neumějící jej snášet, a se třemi

¹²Gaston Orléánský (viz Kniha I) zemřel v Blois 2. 2. 1660 (viz Kniha VIII).

¹³*Infulati praesides* = patrně *présidents à mortier* pařížského parlamentu (Wase: biskupové) (?).

¹⁴Smuteční sukno na kočáře (*drapper*) příslušelo podle dvorského zvyku jen královým synům a vnukům. Hříčka je Priolova: „přibít hřeb štěstěny“ = upevnit štěstí (srov. Horatius, *Carm.* 1, 35, 17–20; Cicero, *Verr.* 2, 5, 53).

¹⁵Condému bylo pyrenejským mírem navráceno guvernéřství Burgundska (viz Kniha X).

¹⁶Spor o přednost: Lotrínkové a Guisové nechťeli v domě prvního prince krve ustupovat na druhé místo.

¹⁷Markéta Lotrinská (viz Kniha II). Gastonova botanická zahrada v Blois a jeho sbírky starožitností a medailí byly proslulé. Jako příčinu smrti uvádí Priolo nezkušeně podaný antimon a letargii, tedy patrně mrtvici (?). Charakteristika je Priolova stylizace.

dcerami se za pohřební rakví dala dovézt do Paříže. Gastonovy ostatky byly uloženy v Saint-Denis do hrobek předků s obyčejnou okázalostí a skromnými náklady; sotva bylo učiněno zadost Libitině.¹⁸

Králové se podle smlouvy setkávají: francouzský v Saint-Jean-de-Luz, španělský se s dcerou zastavil ve Fuenterrabii. Tam byl k vykonání sňatku v zastoupení vyslán biskup z Fréjus Ondedei, který uložený úkol vykonal se sobě vlastní vážností.¹⁹ Konečně zazářil den, kdy byl válce učiněn konec a sňatek zpečetěn. Ostrov, svědek tak velkých věcí, nyní divák, přijímá majestáty i slavná jména obou království: Francouz v kvetoucích letech, Španěl v letech sestupných; tento vrhá stín kmenem, onen listím. Marie Terezie, nerozlučná od otce, si přeje i bojí se výsledku toho, co nastává.

Když oba králové vykonali vzájemný pozdrav, bylo dost času dohadovat se, co řeknou, tak hluboké mlčení vše na chvíli naplnilo. Starý král se diví, že se v zeti s takovou krásou snoubí statečnost. Ludvík a Marie strnuli, zasaženi vzájemným pohledem; pak každý obdivoval to, co ho uchvacovalo na tom, kdo ho zase obdivoval: stejná léta a na různých čelech tentýž majestát. Na stolcích na obou stranách byla položena evangelia s obrazem Krista visícího na kříži; na ně králové vkleče přísahali, že svatě zachovají úmluvy zpečetěného míru, které v tutéž chvíli přečetli sekretáři: odtamtud Fonseca Contreras španělsky, odsud francouzsky Louis-Henri de Loménie, hrabě de Brienne.²⁰ To byl poslední veřejný úkon toho muže, který se vzdal úřadu po otci a po dědovi, tak bezúhonně a tak důstojně zastávaného, a zasvětil se Bohu – skvělý příklad v květu mládí, po matce pocházející z císařského rodu.²¹

Francouzský král přijal poklony Španělů, španělský Francouzů; ani jeden ty, kdo ho zdravili, neoslovil. Mazarin přiváděl Francouze k Filipovi, Haro Španěly k Ludvíkovi. Jen při Turennově jménu přerušil Španěl mlčení: *Na toho se pamatuji a mám proč se pamatovat.*²² Blížila se hodina rozchodu, když Filip, protahuje prodlení, dal konečně dceři krátký polibek a řekl jí poslední sbohem; královnu matku, jak ji nazýváme, která se málem vrhla bratrovi do náruče, pro španělskou vážnost k sobě nepřipustil.²³ Tak byl mír uzavřen.

Opustili ostrov, na nějž žádné potomstvo nebude nerado vzpomínat, a rozešli se tak, že se už nikdy nespátřili. Nazítří byl v Saint-Jean-de-Luz s neobyčejnou nádherou slaven řádný sňatek.²⁴ Bez prodlení opouštějí neúrodné pobřeží a nehostinná místa: všichni dychtivě touží do Paříže. Zdálo se vhodné nějaký

¹⁸Dcery Gastona a Markéty: Markéta Luisa (28. 7. 1645 – 17. 9. 1721), od 1661 manželka Cosima Medicejského, od 1670 velkovévodkyně toskánská; Alžběta Markéta (26. 12. 1646 – 17. 3. 1696), vévodkyně de Guise; obě zemřely přirozenou smrtí. Františka Magdaléna (1648 – 14. 1. 1664), od 1663 vévodkyně savojská, zemřela v Turíně, příčina smrti neznámá (?). Jejich nevlastní sestra Anna Marie Louisa Orleánská, la Grande Mademoiselle (viz Kniha IV), dcera z Gastonova prvního manželství, macechu do Paříže nedoprovázela. Libitina, římská bohyně pohřbů.

¹⁹Ondedei (viz Kniha VI); Luis de Haro (viz Kniha IX). Sňatek v zastoupení byl slaven ve Fuenterrabii 3. 6. 1660, ženicha zastupoval Luis de Haro; Ondedei byl přítomen jako francouzský svědek (?).

²⁰Setkání obou králů a přísaha na mír na Bažantím ostrově 6. 6. 1660; Filip IV. (8. 4. 1605 – 17. 9. 1665, viz Kniha X), španělský král od 1621, zemřel přirozenou smrtí; bylo mu 55 let, Ludvíkovi XIV. a Marii Terezií (viz Kniha II) 21. Fonseca Contreras neztotožněn, snad Fernando Ruiz de Contreras, sekretář Státní rady (?). Louis-Henri de Loménie, hrabě de Brienne (13. 1. 1636 Paříž – 17. 4. 1698 Château-Landon), syn Henriho-Augusta (viz Kniha I) a Louise de Béon du Massès, manžel Henriette Bouthillier de Chavigny; od roku 1651 státní rada a státní sekretář pro zahraničí v survivanci po otci (*survivance*: královsky předem zajištěné nástupnictví v úřadu, které dovolovalo úřad vykonávat už za otcova života), úřad fakticky vykonával asi do roku 1663. Podnikl studijní cestu po Evropě až do Laponska a sepsal o ní latinskou relaci; polyglot, sběratel umění, autor pamětí a básní. Po smrti manželky (kolem 1664) se stáhl z veřejného života, byl u oratoriánů (1664–1670), pro duševní poruchu internován na *lettre de cachet* v Saint-Lazare (1674–1692) a poslední léta strávil v opatství Saint-Séverin v Château-Landon, kde zemřel přirozenou smrtí.

²¹Louis-Henri de Loménie, hrabě de Brienne (viz výše), vstoupil k oratoriánům až roku 1664 – Priolo zde předbíhá. Jeho matka Louise de Béon du Massès byla dcerou Louise de Luxembourg z brienneské větve lucemburského rodu, z něhož vzešli císařové Jindřich VII., Karel IV. a Zikmund; přes ni získali Loménie i hrabství Brienne (?).

²²Luis de Haro (viz Kniha IX). Turenne (viz Kniha I) porazil Španěly v bitvě v Dunách 14. 6. 1658 (viz Kniha IX). Filipova slova jsou Priolova stylizace.

²³Královna matka Anna Rakouská (viz Kniha I), sestra Filipa IV. (viz Kniha X). Sourozenci se na Bažantím ostrově poprvé po pětadvaceti letech setkali 4. 6. 1660; k tomuto setkání se podle tradice váže i Filipovo odmítnuté objetí, které Priolo klade až ke dni přísahy králů (6. 6.). Naposledy se viděli 6.–7. 6. 1660.

²⁴Svatba Ludvíka XIV. s Marií Terezií v kostele sv. Jana Křtitele v Saint-Jean-de-Luz 9. 6. 1660; Priolovo „nazítří“ je zkratka (setkání králů bylo 6. 6., předání infantky 7. 6.).

čas odpočinout ve Fontainebleau; tak byl Pařížanům poskytnut čas k přípravě slavnosti. Po celou cestu byl Mazarin mrzutější než obvykle, nerozptýlila ho žádná zábava, ani výhra ve hře, a nejednou králi vyjevil, že se blíží jeho poslední chvíle; král se nezdržel slz. Mezitím vjezd odkládala kardinálova nemoc; když mu konečně bylo lépe a vše bylo připraveno, pospíšil si král s královnou, svou chotí, s vjezdem do města.

Vjezd se blížil triumfu. Na lešení, které bylo umně zbudováno v předměstí Saint-Antoine, se zdržely jednotlivé stavy, které jim vyšly vstříc, s blahopřáním oběma Majestátem. První místo zaujali služebníci Boží (k větší počtě jim mělo náležet místo poslední), nesouce korouhve a staré sochy svatých neumělé práce. Následovaly cechy řemeslníků a městský magistrát; potom šel parlament s odznaky své hodnosti. Za ním kancléř, strnulý ve zlatém rouchu, a mistři žádostí obklopovali královskou pečeť, naloženou na ozdobeném koni.²⁵ Vojáci i pořadatelé průvodu se skvěli oděvy; všichni měli hlavy ozdobené pestrými pery. Vpředu šli velitelé s korouhvemi. Vystavuje se bohatství všeho druhu a ozdoby města se snášejí k veřejné radosti. Kočár, viditelný všemi odznaky majestátu, byl přistaven královně; byla do něho posazena sama. Král nechtěl jet v kočáře: jel vpředu na vysokém koni; hned za ním následovala vznešená knížata. Rozjařené město, rozlité kolem, upíralo oči na královnu, vědomo si, že v jejím kočáře je souhrn všech vítězství. Různými zpěvy se k podívané svolávala radost; všude sbory hudebníků zpívaly hlasem, plektrem i strunami radostný paián. Uprostřed této slávy dorazili manželé k městské bráně. Na prahu stála vysoko socha Míru, do jejíž pravice byly vloženy různé verše. Od brány jeli hlavními čtvrtěmi až k Louvru, unaveni samou radostí.²⁶

Po tak slavném průvodu bylo Mazarinovým záměrem ulevit národům od daní, chránit spojení, přidat slávu námořnictvu a obchodu, zdobit francouzský národ mravy a napravovat zákony; vyzvednout město nádherou staveb a korunovat palác Louvre, nejslavnější památku tohoto věku – tam náhodou vzniklý požár byl znamením a počátkem toho, co hrozilo.²⁷ V nejšťastnějším světle věku však nevydržel, neboť krutější osud jeho záměry předešel. Sotva od králova vjezdu uplynulo šest měsíců, když se všemi známkami nejvyšší bolesti dal zlověstná znamení posledního osudu. Nikde nebyl liknavý, leda v léčení své nemoci. Játra a plíce, postižené nerovnováhou šťáv, vlévaly do zesláblých údů cosi, co bylo učenému umění nepřístupné; přitom, podivno říci, sotva propadl horečce. Když se jasněji zjistilo, že v lékařích nezbyvá žádná naděje, neboť ti zkušenější z nich vynášeli vážnou prognózu, odebral se zemřít do Vincennes, jako by se Štěstěna svého zločinu dopouštěla za městem s menším pohoršením než ve městě. Král zakázal, aby ho, ponechaného klidu, obtěžovala jakákoli záležitost. Jeho ctnost stála vždy neporušená a nikdy nezasažená. S myslí odvrácenou od vnímání zel jasně ukázal, jak málo stojí tělo těm, kdo hledí k velké slávě. O nic nebyl starostlivější než o slávu království, o němž bys řekl, že byl přítomen jeho zrodu a vzestupu. Prý králi mnoho vstípil o rozmanitém umění vládnout, neboť král většinou sedával u lůžka nemocného. Dlouho mlčeli se smutnou tváří, potlačující slzy, a ani jeden nezačínal trpkou řeč. Král, nanejvýš vlídně vyzdvihuje jeho zásluhy, mu připsal rozhodující obraty zbraní: *Naše vítězství, řekl, jsou tvým dílem. Ty jsi mi usnadnil vrtkavost války, nehody i námahy; ty jsi uhájil žezlo. A nakonec padáš za oběť, když jsi mi vymohl tolik zdarů. Až budu užívat věcí, které jsi mi obnovil, budu častěji pamatovat na to, že jsem je od tebe přijal, než sis ty kdy pomyslí, že jsi mi je dal. Budu užívat dober získaných tvou radou a ze zkušenosti poznám, kolik jsi mi prokázal.*

Shromáždění velmoži stáli kolem a ty nejrozdílnější myslí tajili pod jediným mlčením, připraveni věnovat svou náklonnost tam, kam by ji rozhovor krále s Mazarinem nasměroval. Mazarin, ačkoli to pokládal za pravdivě řečené, odpověděl, jak se slušelo jeho skromnosti: *Vše je třeba přičíst králově věci a jeho štěstí; i on sám přijal příliš velké dobrodiní, že se směl podílet na jeho nejsvětějších zbraních i radách.* Potom moudře napomenul krále, aby sám převzal péči o stát a nevyvolával veřejnou nenávist neuváženými přátelstvími; k řízení vítězství bude mít v radě tentýž génius a tytéž bohy, jaké měl k jejich získání. Kromě toho mu svěřil mnohá tajemství a otevíral mu oči. Během takových rozhovorů

²⁵Kancléř Pierre Séguier (viz Kniha III). Trůn pro přijetí stavů stál v předměstí Saint-Antoine (odtud pozdější Place du Trône, dnes Place de la Nation).

²⁶Slavnostní vjezd krále a královny do Paříže 26. 8. 1660; dvůr předtím pobýval od července ve Fontainebleau a ve Vincennes.

²⁷Požár Malé galerie (Galerie des Rois) v Louvru 6. 2. 1661; na jejím místě vznikla Le Brunova Galerie d'Apollon.

nemocného nejednou zachvátily mdloby. Když už nezbyvala žádná naděje, král odešel, aby jeho hlas, zemdlený vzdechy, neztratil královskou důstojnost, a bolest obrátil k úvahám o tom, co bude dál.²⁸

Mezi všemi známkami nejtěžší nemoci mu žádné bolesti nevynutily sten ani nářek; těž stálost tváře, která ho provázela ve zdraví, ho provázela i při odchodu. Nejinak, než kdyby se chystal na cestu, ukládal listiny na jejich místo, zamykal skříňky vlastními klíči, ba i své řeči kořenil žerty. Mezitím podepsal závěť. V hlavní věci byla jeho mysl neochvějná, v jednotlivostech proměnlivá. Za univerzálního dědice zapsal krále, mnohé pak na konci závěti. Z nich Porta, jediného syna Meilleraye, povýšil adopcí do práv krve, obnoviv zastaralý zvyk: zasnoubil mu neteř a dal tomu muži, přijatému pro zásluhy s láskou nikoli menší než k vlastním dětem, své jméno i erb.²⁹ Synovce Manciniho obdařil hodnostmi, panstvími a bohatstvím; spoludědice ustanovil podle práva a slušnosti.³⁰ Z přátel a domácích nezůstal téměř nikdo bez daru. Něco odkázal i učencům. Založil kolej k vzdělávání mládeže z provincií nabytých rozšířením panství, ozdobenou tímto titulem: *Památník rozšířené říše*.³¹ Usilovně krále prosil, *aby potvrdil a učinil platným vše, co ustanovil, když pečoval o poslední věci; od spravedlnosti doufá ochranu pro sebe, a pro spravedlnost samu – od krále*. Král mu dal slovo: *Žádej od nás, řekl, cokoli chceš; bude to méně, než zasluhuješ*. Zanechal bohatství skvělé; mohl zanechat nesmírné, když měl pokladnu otevřenou, což je třeba přičíst ne nekalým praktikám, nýbrž pečlivé správě. Při tom králi zvláštní zmínkou doporučil Jean-Baptista Colberta, na němž, jak prohlásil, miloval mnoho věcí, především věrnost a péči a spolu s velmi vytríbeným úsudkem upřímnost, jaká je většině smrtelníků neznámá: jeho nikdo nedokázal oklamat a on nikdy nikoho neoklamal.³² Ohromné množství drahokamů, které měl, rozdělil mnohým. Především Condého na znamení zapomenutí minulého obdaroval diamantem nevšední ceny; králi odkázal osmnáct kamenů nade všechnu cenu, nazvaných Mazariny, aby šířily jeho jméno a pověst k potomkům. Skvělé bohatství přešlo bez jakéhokoli zvratu na určené dědice.³³

Na utrpení si zvykem bolesti tak navykl, že na něm i v posledních chvílích bylo vidět radostnou tvář. Všechna krev v žilách byla mimo rovnováhu, a protože plíce byly zahleny, brala mu volnost dechu. Ukazoval vyzáblé tělo, samou kost, a břicho oteklé vodnatelností a poučoval, jak křehké je to, co se v lidských věcech pokládá za největší. Když slabé tělo muselo ustoupit síle nemoci, proti osudné nutnosti nezmohlo nic lékařství a smrt dala jisté známky svého příchodu, stáhla se stráž lékařů: říkají totiž, že se nesluší, aby ti, kdo mají pomáhat životu, byli diváky smrti. Mezi nimi nebylo shody o druhu nemoci, o níž se po celou dobu, co nemocného léčili, nanejvýš ostře přeli; někteří z nich beznadějný stav zastírali ze zlomyslnosti, jiní z nevědomosti. Někdy jich bylo deset, někdy dvanáct; když nejméně, šest – dost, aby zabili i zdravého. S pevnou a nepřemožitelnou myslí obrátil, co mu, jak chápal, zbývalo ze života, k rozjímání o smrti; a konečně o březnových idách, v měsíci, který mu věštci předpověděli jako osudný, dokonal ve Vincennes svůj smrtelný život. Téhož dne zemřel v Římě onen druhý Julius.³⁴ Nemálo jich truchlilo, aby se zalíbili králi; ostatní se oddali bez zábran a libovali si ve volnosti truchlit. Král svou bolest netajil. Dvůr se oděl do černého a vše, co bylo uhlazenějších lidí, se zdálo zahalené smutkem.

²⁸Rozhovory krále s umírajícím Mazarinem a obě řeči jsou Priolova stylizace.

²⁹Armand-Charles de La Porte, markýz de La Meilleraye (1632–1713), syn maršála La Meilleraye (viz Kniha II), oženil se 28. 2. 1661 s Hortensí Mancini (viz Kniha X) a přijal jméno a erb vévody de Mazarin; zemřel 9. 11. 1713 na zámku La Meilleraye, příčina smrti neznámá. Mazarin 3. 3. 1661 daroval celý majetek králi; král dar po třech dnech vrátil a závěť z 6. 3. 1661 učinila hlavními dědici La Meilleraye a Hortensii (?).

³⁰Philippe Mancini (viz Kniha IX); Mazarin mu odkázal vévodství Nevers, které roku 1659 koupil od Gonzagů.

³¹Collège des Quatre-Nations, založená Mazarinovou závětí (březen 1661) pro šlechtické mladíky z nově nabytých území (Pignerol, Alsasko, Artois a Flandry, Roussillon); dnes sídlo Institut de France. Titul je Priolův latinský výklad. Mazarinova prosba i králova odpověď jsou Priolova stylizace.

³²Jean-Baptiste Colbert (29. 8. 1619 – 6. 9. 1683), Mazarinův intendant, po jeho smrti intendant financí a od 1665 generální kontrolor financí; zemřel v Paříži na ledvinové kameny. Srov. tradovaný Mazarinův výrok: „Dlužím Vám vše, Sire, ale myslím, že se Vám odvděčím, dám-li Vám Colberta.“ Výrok, jímž ho Mazarin doporučil králi, je Priolova stylizace.

³³Osmnáct „Mazarinů“ odkázaných koruně (mj. Sancy a Miroir du Portugal) patřilo ke klenotům francouzské koruny (*Joyaux de la Couronne*).

³⁴Mazarin se křtem jmenoval Giulio (Julius); „onen druhý Julius“ je Gaius Julius Caesar. Mazarin zemřel ve Vincennes 9. 3. 1661 ve 2 h ráno; Priolovy „březnové idy“ (15. 3.) slouží k paralele s Juliem Caesarem, zavražděným v Římě o idách březnových 44 př. n. l. (Priolova stylizace). Příčina smrti: chronické onemocnění ledvin a plic s dnou a vodnatelností.

Takový byl konec nejmocnějšího ze všech, kolik jich kdy požívalo královny přízně, v padesátém devátém roce jeho věku, v osmnáctém roce jeho moci. Po celou tu dobu vládl ve Francii, bez újmy královského majestátu, vše řídil kývnutím, ostatní byli zástup služebníků. Náboženství, alespoň pokud spočívá ve vnějších úkonech, zachovával: když se blížil konec, byl podle křesťanského zvyku řádně zaopatřen a za slavných litanií pomazán olejem; také žádal, aby kněží zdvojili modlitby. S výjimečnou péčí bylo v chrámech vše vykonáno, Bůh vystaven na oltářích a ve všech svatyních se konaly prosebné pobožnosti. K římskému stolci choval nesmírnou úctu, ať už z naděje na tiáru, po níž po uzavření míru bezostyšně toužil, nebo z úcty vrozené od přírody či získané uměním; ať je tomu jakkoli, papežský nuncius ho na jeho úzkostnou prosbu v posledních chvílích posvětil požehnáním a usmířil Boha.³⁵

Muž nevšedního vzhledu: postava spíše úhledná než vysoká, čelo vysoké; snadno bys ho pokládal za mírného. U prvních dveří byl přístup k němu nevlídný, k těm však, kdo šťastně prošli nevrlymi úžinami ctižádostivého prahu, vlídný. V tváři a řeči tak mocný, že když nejvíce skrýval své smýšlení, zdál se nejotevřenější; slova tak chytře mírnil, že bys snadno uvěřil, že si víc schovává pro činy. Důvěruje v moc odpuštění, k údivu všech přijímal nedávné nepřátele opět nejbližší ke svému boku a byli mu nerozluční ve starostech i v oddechu; shovívavost měl připravenou pro ty, kdo se poddali, žádný trest pro vzdorovité. Vrozenou bystrost zdokonalil pilí, neboť šetře zahálkou i spánkem vyřizoval větší věci sám, ne skrze úředníky. Znalý užívání peněz, byl pokládán za šetrného se státními a lakomého se svými. Ostatně nádherou domácnosti a nábytku, množstvím služebnictva a přívrženců převyšoval velká knížata: žádné sídlo velmožů nebylo nádhernější než Mazarinův dům, jako by on sám ukazoval cizincům bohatství a moc Francie. Ani to u krále nebudilo nevoli, neboť jakékoli podezření z pýchy u něho vykupoval uměním a poslušností. Pátral po tajemstvích království i soukromníků. K obelstění francouzských myslí byl snad zběhlejší než kterýkoli smrtelník. Uměním úsluh živil naděje, šlechtu rozmnožoval nabízenými tituly; navenek se tvářil tak, že se všude zdál být nedotčen křivdami; své nitro však tak zahaloval i před těmi, kdo byli pokládáni za důvěrníky jeho mysli, že byl naprosto nepřístupný. Nikdy se nechlubil prázdňnými řečmi. Vůči zdaru i nezdaru byl stejný tvář, ne myslí; a ač byl pokládán za velkého, dokud stál, v pádu a ponížení se zdál větší. Jistě si ctností zasloužil, že mu neštěstí nakonec obrátilo ke slávě. Ponořený do přetvářky, popřával sluchu podezřením a pomlouvačům. Štědrý na sliby, které mnohokrát nedodržel; a když je splnil, ochromil dobrodiní, dlouho s nechutí a s odklady vážené a bezostyšně vymáhané, a radost z něho strávil dlouhým čekáním. Ctnost někdy odměnil, nikdy jí však nevyšel vstříc – a to ze znalosti francouzské povahy, která hned po přijetí dobrodiní myslí na nové. Zřídka trpěl hanbou za vlastní činy, často za cizí. Jeho umění často přemohla zlomyslnost štěstěny a osud se na něm pomstil ctností. Při tak šťastné povaze vynikalo spojení všech vybraných věcí, z nichž žádnou nevylučovaly ctnosti stvořené pro velké věci. Pověst milosrdného si zachoval, i když by vláde prospěla přísnost. Mírností dosáhl takové chvály, k jaké většina dospěla násilím a strmými cestami. Jistě mu žádné nevinné stíny nebudou ukládat tresty: žádná veřejná ani domácí zla mu nebude možno právem vyčítat. Zasloužil se o naše předky i potomky: rozmnožil říši přírůstkem panství a nezhanobil ji žádnou významnou ztrátou. Je třeba poznamenat, že připadl na časy jiné než Richelieuovy: spolu se ženou a chlapcem měl silné soky a nejuživější nepřátele. Pyšně jistý svým svědomím a královou láskou, válku, nerozvážně započatou, statečně vedl a slavně dokončil. Výšinou ducha se dá srovnat s kterýmkoli z antických mužů; uprostřed jásoť vítězství byl pohřben ve svém triumfu.³⁶

Konec knihy jedenácté.

³⁵Papežským nunciem v Paříži byl Celio Piccolomini (1609 – 24. 5. 1681 Siena), nuncius 1656–1662 (?), od 1664 kardinál, od 1671 arcibiskup sienský; příčina smrti neznámá. Mazarinova touha po tiáře je Priolovo tvrzení.

³⁶Mazarinova charakteristika je Priolova stylizace v duchu antických historiků (srov. Tacitovy nekrology). „Ženou a chlapcem“ se míní regentka Anna Rakouská a nezletilý Ludvík XIV.

Kniha dvanáctá

Pečuje se o strádající pokladnu. Španěl krotí své vyslance, aby už s Francouzi nesoupeřili o přednost. Lotrinský uzavírá s králem smlouvu o svých zemích. Dunkerk je od Angličanů vykoupen. Papež odčiňuje urážku francouzského vyslance v Římě. Císař žádá pomoc a dostává ji proti Turkům, kteří vtrhli do Uher. Francouzský obchod se šíří po Novém světě.

Po smrti kardinála Mazarina měli u krále v radě nejdůvěrnější přístup Michel Le Tellier a Hugues de Lionne, oba státní sekretáři, a Jean-Baptiste Colbert, postavený do čela správy pokladny, muži proslulí schopnostmi i pověstí.¹ Není jistější známky velkého vladaře, než když si přibírá a používá muže vynikající a vážené. Všichni totiž hned usoudí, že je takový, jací jsou ti, kdo jsou u něho.

Cesta do Bretaně, o níž se dlouho šušovalo u dvora, se koncem srpna roku 1661 konečně snesla na hlavu Nicolase Fouqueta, správce pokladny, jemuž bylo, když se vracel z královské rady, oznámeno uvěznění. Byl odveden na zámek v Angers, odtud do Vincennes a nakonec do pevnosti Bastily. Velikost pádu zmařila přání přátel, neboť nikdo nezadržel zkázu, k níž hnala tak velká síla. Muže ohromného ducha zničila povolnost a oslepilo štěstí (lze-li štěstím nazvat vládu nad zpupnými penězi); nepoznal dost dobře ani svůj osud, ani klam lichotníků, a nebyl hrabivý v tom, aby peníze držel, nýbrž aby je rozdával. Přesto se nikdo nezastal jeho kolísajícího štěstí. Prohřešil se tak široce a v takovém rozsahu, že se zdálo, jako by se staral jen o tohle. Nejen jeho oklamal ten přízrak, ale týž obraz oklamal mnohé; jak málokdo z těch sítí vyvázl, aniž na té lepce nechal trochu perí, když i ženská chtivost bloudila za zlatem tak marnotratně rozhazovaným. Král, který nic nerozhodoval krutě ani předčasně, poskytl vězni čas, aby své i cizí omyly shrnul. Zřídil soud z poctivých mužů vybraných ze všech parlamentů Francie, aby moc nebyla zkažena malým počtem soudců. Ti vyšetřovali vyloupení státních peněz, jaká propast, jaký vír byl odhalen. Mladý král chtěl, aby se ten vrchol sklonil pod jeho vlastní pokladnu. Bylo třeba trestu, třeba pozdního; a přece nebylo jiného trestu než vyhnanství, jímž byl Fouquet potrestán.² Hle, posměšné hry života a zmitání, v nichž nikde žádnou moudrostí nelze dosáhnout jistoty, na kluzkém vrcholu a výšině dvora. V každém způsobu života je těžké vést se tak, abys neuklouzl; a velkým darem přírody je mít zdravý rozum a chovat se ke štěstí s úctou.

Koncem února roku 1662 se král zúčastnil zasedání parlamentu, aby jeho usnesením byly potvrzeny podmínky smlouvy uzavřené s Karlem Lotrinským. Jejich smysl byl tento: *Karel, vévoda lotrinský, jsa bez potomstva, z vlastní vůle a k ničemu nedonucen postupuje Ludvíkovi, králi Francie, všechno své právo na vévodství lotrinské a barské. Týž Karel bude, dokud bude živ, vládnout oběma zemím s nejvyšší mocí; poddaní budou osvobozeni od jakéhokoli nového cla a daně. Králi bude volno co nejdříve opevnit Marsal podle libosti. V Německu, v Nizozemí a v Burgundském hrabství nebude smět být vévoda beztrestně napaden, neboť ho bude hájit král. Přírůstek tak velkého panství bude vyvážen adoptí do královského rodu: po vznešeném rodu Bourbonů budou lotrinská knížata povýšena do práv královské krve; nesmí jich však být víc než čtyři, kteří by z toho rodu byli přítomni veřejným aktům. To vše, tak důležité, pod podmínkou, že to podepíší všichni, kdo se chlubí, že pocházejí z toho rodu; jinak budou smlouvy neplatné.*³ Takovou uzdou byla spoutána až příliš známá pýcha opovážlivého domu. O věci tak závažné se nemluvilo jednohlasně. Veřejné mínění ji odsoudilo. Rozváznější nesouhlasili; dvůr byl rozpolcen: jedni, rozplývající se v úslužnosti, jak bývá zvykem, vychvalovali králův rozum; přísnější odsuzovali zdrženlivými slovy. Séguier, vykonáváje v parlamentu svůj úřad kancléře, provázel

¹Mazarin (viz Kniha I). Le Tellier (viz Kniha III), Lionne (viz Kniha V), Colbert (viz Kniha XI). Lionne se stal státním sekretářem pro zahraničí až roku 1663; Colbert byl od roku 1661 intendantem financí (generálním kontrolorem až 1665).

²Fouquet (viz Kniha VII) byl zatčen 5. 9. 1661 v Nantes (kam se dvůr vydal koncem srpna), převezen do Angers, Amboise, Vincennes a do Bastily. Soudní komora (chambre de justice) ho 20. 12. 1664 odsoudila k vyhnanství; král trest zpřísnil na doživotní vězení v Pignerolu, kde Fouquet zemřel 23. 3. 1680 na mrtvici po dlouhé nemoci. Priolo o zpřísnění trestu nepíše. Po Fouquetově zatčení král zrušil úřad superintendanta financí a 15. 9. 1661 zřídil Královskou finanční radu (*Conseil royal des finances*), v níž finance řídil sám; k tomu snad míří Priolovo „sklonit vrchol pod svou pokladnu“ (?).

³Karel IV. Lotrinský (viz Kniha II) měl s Béatrix de Cusance děti (mj. Karla Jindřicha, prince de Vaudémont), které však nebyly uznány za nástupce; odtud Priolovo „bez potomstva“. Smlouva z Montmartru 6. 2. 1662; parlament ji registroval za králový přítomnosti (*lit de justice*) 27. 2. 1662. Marsal Karel IV. vydal Francii v září 1663. Smlouva nebyla nikdy provedena.

královny činy přiměřenou řečí; v tajné radě však nezradil věrnost, kterou byl povinen: *Královská krev se nemá přelévát do cizích žil; je nebezpečné adoptovat ty, kdo se odvážíli soupeřit o království; nynější štěstí krále stojí mimo všechen hazard, ale hrozící a budoucí nehody převyšují veškerou královskou moc; stavy království budou zrádné smlouvy navěky ztracovat; když jde o následnictví v království, nemohou nabýt platnosti bez jejich souhlasu. Taková věc se nemůže opírat ani o plodnost královny, ani o kvetoucí věk krále; nejednou bylo vidět, jak početný královský rod náhle vymřel. Nářkům Vendômů a Longuevillů, jimž přizvukuje celá šlechta, neschopná snášet cizí jho, nebude možno učinit přítrž. Pokud to už není hotová věc, neschvaluje to; nemohl se však zdržet, aby, jak mu velí jeho úřad, neřekl to směle, ale skromně, a vše podřizuje králově úsudku.* Lionne pohotově odpověděl několika slovy: *Králi málo záleží na tom, oč se budou přít potomci; ohromný přírůstek se kupuje za přelud; je hříchem pochybovat o věčnosti Bourbonů.*⁴ Věc byla tedy vykonána, neboť převážila králova autorita, a Vendômové, Longuevillové a Courtenayové se marně vzpírali. Ti však svůj první vzruch zmírnili, když se dozvěděli o Karlově lítosti a o odchodu jeho stejnojmenného synovce do Německa. Jaký bude výsledek, je třeba čekat od času.⁵

Přední vladaři Evropy vyslali své ministry k Karlovi, králi Británie, jehož autorita ještě nebyla upevněna. Když hrabě Brahe, vyslaný od Švéda, chystal 10. října předešlého roku vjezd do Londýna, vznikl mezi francouzským vyslancem d'Estrades a španělským Vattevillem spor o pořadí kočárů v průvodu. Vatteville si zaplatil spodinu londýnské luzy, která není k ničemu připravenější než ke vzpouře, aby svému králi aspoň jednou získal nějaký vavřínek nad Francouzi. V určený den se tedy sprostá chátra vrhla na d'Estradesovu družinu; koně byli i s vozkou pobiti, stejně jako někteří ze služebnictva. Pole zůstalo Španělům.⁶ Anglický král svalil vinu na lid, který pro novost své vlády nemohl krotit. Hněv francouzského krále dopadl jen na Vattevilla. Nikdy se neukázalo víc ušlechtilého hněvu; v takovém zlomu pohrdl rozhořčený vladař vším, co by mu radila opatrnost, a řít se jen za pomstou. Vypudil od dvora hraběte Fuensaldaña, nic mu nepomohla bezúhonnost toho muže, který doprovázel královu choť, zástavu míru. Caraceni, který po skončení místodržitelství v Nizozemí chystal návrat do Španělska, odepřel průjezd Francií. A jako by to rozhněvanému králi nestačilo, bylo arcibiskupovi z Embrunu, který tehdy jako králův vyslanec pobýval v Madridu, uloženo žádat po samém Filipovi nejen, aby byl Vatteville jako viník potrestán úměrně ohavnosti činu, ale aby byl napříště odstraněn jakýkoli spor o přednost a veřejným aktem potvrzeno, že se Španělsko vzdává jakéhokoli nároku na ni. Hrdý Španěl to s těžší strávil, a zatímco se rozmýšlel, francouzský vyslanec se zdržoval doma, odloživ svou veřejnou úlohu, jako by se zbavil všech úřadů.⁷ Převážila otcovská láska. Filip, nedbaje královské hodnosti, oblékl otce a nepokládal za neslavné ustoupit tomu, jemuž dal vlastní dceru. Aby však španělský souhlas nevyzněl naprázdno, bylo jej třeba stvrdit slavným poselstvím. K tomu byl vybrán markýz de La Fuente, který přijel do Paříže s velkou družinou. Král, aby tak velký akt obklopil slávou, chtěl, aby byli přítomni apoštolský nuncius, vyslanci Benátek, Švédska, Savojska a Spojených provincií a kdokoli z ministrů cizích panovníků, spolu s předními muži království, kancléřem a čtyřmi státními sekretáři, aby to zapsali do akt. La Fuente, zběhlého v praxi a cvičeného rozličnými poselstvími, nádherně tak velkého shromáždění neohromila. Obracuje ten zástup nikoli v svědka zmenšené důstojnosti, nýbrž ke slávě, oslovil krále takto: *Protože králi, mému pánu, nic neleží víc na srdci, než svatě ctít práva spojené krve, vyslal mě sem, abych potvrdil, co osobně zpečetil. Dnes zastupuji jeho osobu, nepředstavuji však krále, který ustupovat neumí, nýbrž otce, jehož city ohýbá jen příroda. Zdálo se mu spravedlivé*

⁴Séguier (viz Kniha I). Séguierova i Lionnova řeč jsou Priolova stylizace.

⁵Courtenayové, potomci Ludvíka VI., se marně domáhali uznání za prince krve. Karel IV. smlouvu brzy odvolal; jeho synovec Karel (V.) Leopold Lotrinský (3. 4. 1643 – 18. 4. 1690), pozdější císařský vojevůdce, proti ní protestoval a odešel do císařských služeb; zemřel náhle ve Welsu v Horních Rakousích; příčina smrti nejistá (snad plicní embolie, uvádí se i zánět hrdla; šířily se pověsti o otravě) (?).

⁶Karel II. Stuart (viz Kniha X). Srážka v Londýně 10. 10. 1661 při slavnostním vjezdu švédského vyslance hraběte Nilse Brahe mladšího (10. 4. 1633 Anklam – 25. 1. 1699 Stockholm), švédského rady a vojáka; příčina smrti neznámá. D'Estrades (viz Kniha II), Vatteville (viz Kniha IV).

⁷Fuensaldaña (viz Kniha V) byl španělským vyslancem v Paříži; Filip IV. (viz Kniha X), Marie Terezie (viz Kniha II). Caracena (viz Kniha V) byl místodržitelem Nizozemí až do roku 1664, Priolovo „po skončení místodržitelství“ k roku 1661 je nepřesné (?); arcibiskup z Embrunu Georges d'Aubusson de La Feuillade (viz Kniha VI).

přenechat ti dobrovolně pomíjivé pocty, na něž byl tak dlouho zvyklý, protože o nich smrt brzy rozhodne; usilovat o ně sluší tvému věku; stařec a tchán nezávidí mladistvé ctižádosti. Londýnská ohavnost se ho dotkla hlouběji než tebe; nemohl ji účinněji zmírnit než potrestáním původce; odvolání Vattevilla je veřejným znamením uloženého trestu. Co však mohl k tomu přidat většího, než že přísnými rozkazy zajistil, aby jeho vyslanci napříště s tvými o přednost nesoupeřili? To je souhrn a jádro mého poselství, jehož se ujímám tím raději, že se jím upevňuje zpečetěný mír. Kéž zešediví v nesčetných staletích.⁸ Král, potěšen náležitou poctou, slova kývnutím přijal; přisvojil si všechnu španělskou okázalost i s jejich poddajností a napomenul vyslance, aby na ten akt pamatovali a svým vladařům oznámili, co viděli a slyšeli. Po rozpuštění shromáždění se Ludvík ukázal větším.

Lze mluvit i o vítězství bez krve, když král vykoupil od Angličanů Dunkerk za hotové, vyplacené peníze. Co na tom, zda se tak pevně a mocně opevnění získá zlatem, nebo železem, a národ pod vládou Neptuna je vyloučen z pevniny?⁹

Téhož roku 1662 dal král nařízením vymýtit učení jansenistů, odsouzené Inocencem X. a Alexandrem VII. Nová sekta dostala jméno po Corneliu Jansenovi, biskupovi v Ypres, který kolem čtyřicátého roku tohoto století vydal knihu o milosti a svobodné vůli, v níž prý Augustinovi připsal smysl, který byl myšlení toho učitele cizí. Ale držím se ve svých mezích a nešplhám do těch výšin, abych jako nezkušený pokrývač nespádl z výšky k posměchu.¹⁰ Jaké požáry nezažehla v lepší části světa svědivá touha přit se o náboženství! Příčinu jim dává, dávala a bude dávat lidská lehkomyšlnost, již není jistějšího důkazu než přit se o posvátné věci; je nemocí ducha zbytečně zkoumat Boha. Ale co naplat: teologové raději disputují, než žijí. Je chvályhodné krotit rozličné a smíšené náboženství i novotáře, protože mohou podnítit k převratu; moudrý král musí starobylý kult hájit vši silou, ba spíše, než jej zkoumat; právem je pokládán za nejbližšího Bohu ten, kdo hájí jeho majestát. Víru však je třeba vštěpovat přesvědčováním, ne rozkazem.

Neméně statečně pomstil král urážku, kterou v Římě utrpěl jeho vyslanec Créqui, než tu, která byla v Londýně způsobena d'Estradesovi. Opovržení je pro království zhoubná věc, neboť jejich duší je autorita a vysoké mínění o vládci. Opovržením pak je nízké a sprosté mínění, vštípené poddaným i cizincům, o vladaři a jeho postavení, jímž leží v prachu majestát trůnu. Neboť z nenávisti vzhází málo převratů, z pohrdání všechny. Ludvík XIV. se před ním uhájil víc než kterýkoli z dávných i novějších králů, on, který neušetřil ani samého papeže.

Korsičtí vojáci, přidělení k papežově strážci, pod záminkou bezvýznamné hádky s lidmi z družiny francouzského vyslance Créquiho střileli z mušket do jeho oken, přepadli kočár jeho manželky, když se vracela domů, a dopouštěli se všech druhů zpupnosti, pošlapávající posvátnost poselstva. Créqui odjel z Říma, aniž byl odčiněn. Korsičané jásali. Král Francie se zmocnil papežského města Avignonu, pohrozil nejkrajnějším a chystal vojsko do Itálie. Po rozličných jednáních bylo v Pise ujednáno, k usmíření krále: *Korsičané budou navěky vypovězeni z města Říma; bude postavena pyramida jako věčná památka té události; a což je hlavní, ke králi bude vyslán legát a latere, aby pokornými slovy smyl ohavnost činu.* To důstojně vykonal papežův synovec, kardinál Chigi.¹¹

Když byly věci Francie uklidněny, král, doma ctěný, navenek obávaný, upírá oči na celou Evropu, aby hned pomohl straně, která je nespravedlivě tísněna. Hle, náhle vtrhne do Uher asijský tyran; císař Leopold prosí Francii o pomoc. Ta je ihned vyslána pod velením Colignyho. Znovu se dvojjmenný Istros

⁸Audience Gaspara de Teves y Tello de Guzmán, 1. markýze de La Fuente (1608–1673, † 15. 6. nebo 15. 7.), v Louvru 24. 3. 1662; příčina smrti neznámá. Jeho řeč je Priolova stylizace.

⁹Karel II. prodal Dunkerk Francii smlouvou z 27. 10. 1662 za 5 milionů livrů; Francouzi převzali město 2. 12. 1662.

¹⁰Cornelius Jansen (1585–1638), biskup v Ypres, zemřel na mor; jeho *Augustinus* vyšel posmrtně roku 1640. Pět vět z něho odsoudil Inocenc X. (viz Kniha VII) bulou *Cum occasione* (1653) a Alexandr VII. (viz Kniha VI) bulou *Ad sanctam beati Petri sedem* (1656). Podpis formuláře proti pěti větám nařídil už výnos královské rady z 13. 4. 1661; královská deklarace, která jej uložila zákonem, byla vydána 29. 4. 1664 (?). Priolova datace (1662) je nepřesná (?).

¹¹Útok korsické gardy na palác Farnese 20. 8. 1662. Charles III de Créqui (viz Kniha IX). Avignon byl obsazen 1663; smlouva v Pise 12. 2. 1664; pyramida (postavena 1664, stržena 1668). Legát kardinál Flavio Chigi (1631–1693), synovec Alexandra VII., diplomat a sběratel, přijat ve Fontainebleau 29. 7. 1664 (?); zemřel přirozenou smrtí (?).

podivil francouzským praporům. Proti Turkům se bojuje zdatně, a když král propůjčil své síly a své svaté, je zpečetěn mír, či příměří míru podobné. Vítězné vojsko se vrátilo a ukázalo v Paříži obnažené šavle uloupené muslimům.¹²

Obchodu přibyla sláva, neboť k tomu byly prozíravě připraveny peníze. Moc se rozšířila do západních i východních končin, protože moře je všude volné nebo spojené obchodem. Protože však každá správa potřebuje pomoc, je králi v tak velké péči oporou Jean-Baptiste Colbert, muž hlubokého zkoumání, který vše, co není veřejně prospěšné, pokládá za cizí i sobě osobně.¹³ Vidíme spoutanou vzpouru, zkrocený přepych, zděšené rozkrádače státních peněz. Všem byla buď vštípena vůle konat dobro, nebo uložena nutnost. Neboť vladař učí poddané jednat správně tím, že tak jedná sám; a ač je vládou největší, příkladem je ještě větší, a nikdo si nestěžuje leda na jeho velikost, neboť on je nadějí i strachem národů.

Zde končí rok 1664 i moje Historie, s novým znamením z nebe. Nazývají je kometou; každý chce vědět, zda se jí má divit, nebo bát. Nechybí ani ti, kdo předpovídají, že věští vážné věci. Tak jsme stvoření, že kolem nás každodenní věci, byť hodné obdivu, jdou bez povšimnutí, kdežto i nepatrné věci, objeví-li se neobvykle, se stávají podívanou.¹⁴

Konec knihy dvanácté.

¹²Francouzský sbor vedli Jean de Coligny-Saligny (viz Kniha V) a François d'Aubusson, vévoda de La Feuillade (1631 – 19. 9. 1691), synovec embrunského arcibiskupa, pozdější maršál Francie, zemřel náhle v Paříži (?); bitva u Mogersdorfu (Svatý Gotthard) na Rábě 1. 8. 1664 a vasvárský mír (10. 8. 1664). Leopold I. (viz Kniha IX). „Dvojjmenný Istros“ (Dunaj–Istros) je básnický obrat podle Ovidia (*Ex Ponto* 1, 8, 11: *binominis Histri*), spíše metonymie; bitva se odehrála na Rábě.

¹³Založení Východoindické a Západointické společnosti (1664).

¹⁴Velká kometa C/1664 W1, viditelná od poloviny listopadu 1664 do března 1665.

Benjamin Priolo čtenáři

Přestávám a odkládám pero. Kéž bych byl vykonal, co jsem chtěl; ale i tak mi náleží uznání, protože jsem chtěl. Tento plod se narodil uprostřed největších strastí; byl bych jej vylízal do tvaru, kdyby to bylo možné.¹ Všude budou patrné stopy méně svěží mysli. Co na to odpovědět, nevím. Velkou obhajobou lidské slabosti je nutnost. Nehledal jsem slávu, nýbrž odpočinek, abych oklamal nesčetné chmury; sám jsem se odsoudil do této arény.

Kromě toho nemusí každá látka zářit stejně. V palácích jsou některé síně vystlány laciným kobercem, aby nádhera skryté svatyně vynikla tím víc. Co je v lidském těle krásnějšího než oči? Co by bylo ošklivějšího (kdyby to bylo možné) než tělo samé oko? Nerozlévám se do jednotlivých vyprávění; stručností snad obsáhnou všechno. Proto je třeba opakování a je nutno mě číst víckrát; jako mořská voda jsem u dna sladší. Jsem temný a v tomto díle není vše jasné? Řekl jsem dost, abych vynesl na světlo den a zapudil noc věcí. Jsem příliš sevřený? Čím je kdo moudřejší, tím je sevřenější: hustý myšlenkami, hutný myslí, střídmy v řeči. Historii uvolňuji odbočkami – říkej jim lidově digrese – podle příkladu Polybia a našeho Commynese, kteří nás tu a tam poučují spasitelnými a vzácnými naučeními.² Oba byli neznalí literatury jako já, zkušený jen praxí věcí a přirozenými vlohami; ani já tolik nevyprávím, jako spíš úmyslně poučuji a všude odhaluji své smýšlení. Ačkoli jsem nikdy neviděl žádné školy ani akademie a neměl jiného učitele než sebe, nikdo mě přesto nemá ukvapeně posuzovat, leda by sám dobře znal latinu.³

Pryč s nevrlymi a mrzouty, ba s pobožnůstkáři. Takoví mě roztrhali, když si přečetli mou první knihu. Jejich bič jsem trpělivě snášel. Je známkou dobrého, nelíbí-li se takovým. Jsou přimísены některé žertovné věci? Vážnost ustoupila veselosti a důstojně se uvolnila, jak to činili velcí a svatí muži, kteří půvab, jímž se líbí, stavěli před užitek, jímž prospívají.

Zbývají dva šípy: můj sloh je prý úsečný, nevyrovnaný, ba (abych užil slov jakéhosi učenůstka) žádný; a stránky se prý hemží centony a krádežemi. Věz, ty hlupáku, ať jsi kdokoli: staří spisovatelé, s nimiž jsem důvěrně obeznámen od dětství a které jsem kdysi čítal u dvora i v táboře, se mi nyní nabízejí sami, nevoláni; už čtyřicet let jsem do nich ani nenahlédl a celou tuto Historii jsem diktoval při procházkách, aniž bych dal udělat jediný škrť – tak daleko mám k tomu, abych kdy něco psal dvakrát. Jak se rozhořčuji a nemohu se ovládnout, že prý jako mezi tupými hermami nic nedokážu sám ze sebe, leda žebrat, jako bych byl vyschlá kaluž, kterou musí naplnit cizí dešť! Myslím, že mohu být právem počítán nejen mezi živé prameny, ale, což z toho plyne, mezi nevysychající. Mou povahu líčí má stránka, nejinak než se tváře otců zrcadlí v potomstvu. Zle by se vedlo lidským věcem, kdyby nebylo každému dovoleno mluvit vlastními ústy.

Odkud se tedy u nás bere ta – ne pravomoc, nýbrž tyranie –, která nutí ke stejné formě výmluvnosti i ty, kdo nechtějí? Chtějí, aby se periody nepsaly, nýbrž stavěly, aby se slova nelila, nýbrž motala do klubka; a ač říkají stále totéž, nepokládají to za dost, pokud nepřekrouťi podobu řeči. Cokoli dýchá vznešeností, to ochabí duchové nazývají nabubřelým; v latinské výmluvnosti jsou vždy oddáni svému Ciceronovi jako vychovateli a nevědí, že se formy řeči mění s časy, že výmluvnost nemá jedinou tvář a že není hned horší, co se liší od Marka Tullia – vadou lidské zlomyslnosti, která staré věci vždy chválí a přítomné má v nechuti.⁴ Jak byl vysmán ten, kdo u Lakedaimoňanů chtěl, aby u každého manželského lože stála socha, nad níž by nebylo lze spatřit nic dokonalejšího, aby se v mysli manželek usadil obraz

¹Narážka na antickou představu, že medvědice olizováním dává tvar mláďatům narozeným jako beztvářá hmota (Plinius, *Naturalis historia* 8, 126); podobně o Vergiliovi, který prý verše „olizoval“ jako medvědice mláďata (Donatus/Suetonius, *Vita Vergilii* 22; Gellius, *Noctes Atticae* 17, 10, 2–3).

²Polybios (asi 200 – asi 118 př. n. l.), řecký dějepisec, zemřel prý po pádu z koně (?). Philippe de Commines (asi 1447–1511), kronikář Ludvíka XI. a Karla VIII., zemřel přirozenou smrtí. Priolovo tvrzení, že oba byli „neznalí literatury“, platí jen o Commynesovi, který neuměl latinsky.

³Priolova stylizace: Priolo studoval v Orthezu, Montaubanu, v Leidenu (u Heinsia a Vossia) a v Padově (u Cremoniniho a Liceta) (viz úvod).

⁴Téměř doslovně Tacitus, *Dialogus de oratoribus* 18, 2–3.

výjimečné krásy a ony, hledíce na něj a upírajíce se k němu, řídily umění početí k jeho podobě! Vyskočil jeden ztřeštěnec: *Měl jsem, řekl, tuponosé předky, s tuponosým potomstvím budu šířit tuponosý rod. A nestřpím, aby si manželka představovala Venuši a cizoložila se sochou.*⁵ Já se stejně zvedám a vysokým a zřetelným hlasem volám: nenaučil jsem se čistotě řeči, neumím akademické periody, umím jen jedno – že výmluvnými činí srdce a síla myslí, a že na tyto vyzáblé a při zemi se plazící lidi nebude brát ohled ani život, ani sláva.⁶

Ale budiž zahálčivé závisti připuštěno, že v tomto díle jsou krádeže a centony, jak tomu musí být v jazyce, který už se nemluví; ať však zkusí takové centony, jaké šašek Faustinus vyčítal velkému Vergiliovi.⁷ Já si jich budu velice vážit, dokážou-li kráčet po cizích stopách jako ve volném běhu ducha, stmelit z tisíce částecek jednotné a souvislé tělo a rozmanitým vedením řeči je ozdobit tak, aby od nich dostalo život a ducha – jako vyšíváči, kteří tkají jedinou tapiserii z nití rozličných barev. Vy, slavní mužové, pro něž jediné jsem psal, snadno posoudíte, že tito hanobitelé jsou pavouci, kteří ze sebe sice předou síť, ale jen vhodnou k chytání much; nejsou to včely, které sbírají med z cizích květů a od úlů odhánějí trubce, líný dobytek.⁸ Z nich je jen bzukot, žádný med; hlavně když se mohou shlukovat a syčet jako zmiže. Kanec s bezbrannou dásní se toulá jen ve stádu; vyzbrojen silným klem, chodí sám. Mne, snad noční sovu, která se vyhýbá světlu a přebývá v úkrytech, bude provázet příznivý úsudek cizího národa a nebude o mně mlčet ani příští věk.

⁵Představa obrazů krásy u lože jako pomůcky k početí má antickou paralelu u Oppiana (*Cynegetica* 1, 357 nn.); anekdota o tuponosém odpůrci je bez zjištěného pramene (?).

⁶Ohlas Quintiliana, *Institutio oratoria* 10, 7, 15: *pectus est enim quod disertos facit et vis mentis*.

⁷Vergiliovi vyčítali „krádeže“ z Homéra a jiných už antičtí odpůrci (*obtrectatores*). „Faustinem“ míní Priolo patrně Perellia Fausta, který podle Donatovy (Suetoniovy) *Vita Vergilii* 44 sestavil sbírku Vergiliových „krádeží“ (*furta*); o jeho osobě se jinak nic neví, příčina smrti neznámá. Přízvisko „šašek“ (*scurra*) je Priolovo. Donatus vedle něj uvádí Quinta Octavia Avita, autora osmi knih *Homoeon* (Shody) se seznamem veršů, které Vergilius převzal.

⁸Vergilius, *Georgica* 4, 168 = *Aeneis* 1, 435 (*ignavum fucos pecus a praesepibus arcent*).

Díla Benjamina Priola, která brzy vyjdou

Čeho se v životě vyvarovat, čili o pošetlosti lidského rodu, 4 knihy.¹

Otázky přírodní, čili o nauce o rostlinách podle starých i novějších autorů, 3 knihy.

Dílo vytříbené, rozjímání třiceti let, které je už proslulé pod zjevnějším titulem a které si někteří neprávem připsali.

O životě a činech vévody Jindřicha z Rohanu.

O životě a mravech Cesara Cremoniniho.

Život Benjamina Priola.

Soud o řeckých a latinských spisovatelích.

Listy ze stáří největším velmožům Evropy, jedna centurie.

¹Žádné z ohlášených děl, pokud je známo, nevyšlo (?). Henri, vévoda de Rohan (1579–1638), vůdce hugenotů, jemuž Priolo sloužil jako tajemník (viz úvod); zemřel na zranění z bitvy u Rheinfeldenu. Cesare Cremonini (1550–1631), padovský aristotelský filosof, Priolův učitel; zemřel na mor.

Královské privilegium

Ludvík, z Boží milosti král Francie a Navarry, našim milým a věrným radům, členům našich parlamentů, řádným mistrům žádostí našeho domu, bailliům, seneschalům, jejich náměstkům a všem ostatním našim úředníkům a soudcům, jichž se to týká, pozdrav. Náš drahý a milý pan Priolo nám vyložil, že sepsal latinské dílo s titulem *Benjamini Prioli de Rebus Gallicis ab excessu Ludovici XIII Historiarum Libri*, které by rád vydal veřejnosti, kdyby se nám zlíbilo udělit mu k tomu svolení našimi listinami. Přejíce si vyhovět řečenému žadateli, povolili jsme mu z těchto a jiných důvodů, které nás k tomu vedou, a povolujeme těmito listinami, podepsanými naší rukou, dát řečenou knihu tisknout, prodávat a rozšiřovat na všech místech naší moci, u kteréhokoli tiskaře a knihkupce, kterého si zvolí, v jakém svazku, okraji a písmu a tolikrát, kolikrát uzná za vhodné, po dobu dvaceti let ode dne, kdy bude kniha poprvé dotištěna. Zakazujeme všem osobám jakéhokoli stavu a postavení ji tisknout, prodávat či rozšiřovat na kterémkoli místě naší moci bez svolení řečeného pana Priola nebo jeho právních nástupců, pod záminkou rozšíření, opravy, změny titulu, falešné značky či jinak, jakýmkoli způsobem, pod pokutou tří tisíc livrů, splatnou bez odkladu každým z přestupníků, z níž třetina připadne nám, třetina pařížskému Hôtel-Dieu a třetina řečenému panu Priolovi nebo knihkupci, jehož použije; dále pod konfiskací padělaných výtisků a náhradou všech nákladů, škod a úroků. To pod podmínkou, že před uvedením do prodeje budou dva výtisky řečené knihy odevzdány do naší veřejné knihovny a jeden do knihovny našeho velmi drahého a věrného rytíře, kancléře Francie pana Séguiera (viz Kniha I), pod trestem neplatnosti těchto listin. Prikazujeme vám, abyste dali žadatele i jeho právní nástupce plně a pokojně užívat jejich obsahu a nedopustili, aby jim v tom bylo jakkoli bráněno. Chceme, aby výťah z těchto listin, otištěný na začátku nebo na konci řečeného svazku, platil za řádné doručení a aby mu i kopiím ověřeným některým z našich milých a věrných rad a sekretářů byla přikládána stejná víra jako tomuto originálu. Prikazujeme kterémukoli našemu soudnímu sluhovi nebo biřici, který o to bude požádán, aby k provedení těchto listin vykonal všechny potřebné úkony, aniž by žádal o jiné svolení. NEBOŤ TAK JE NAŠE VŮLE. Bez ohledu na *clameur de haro*, normandskou chartu a jiné odporující listiny. Dáno ve Fontainebleau v měsíci prosinci léta Páně tisícího šestistého šedesátého prvního a našeho panování devatenáctého. Podepsán LUDVÍK. A níže DE LOMÉNIE.¹

¹Privilegium z prosince 1661; editio princeps vyšla v Charleville roku 1665 (viz úvod). „První knihou“, kterou podle doslovu kritici roztrhali, míní Priolo patrně dřívější částečné vydání (?). Podepsal ho Henri-Auguste de Loménie, hrabě de Brienne (viz Kniha I), nebo jeho syn Louis-Henri (viz Kniha XI) (?). *Clameur de haro* a „normandská charta“ jsou normandské právní instituty, které mohly bránit výkonu královských listin.